వేదాంగాలు

వ్యాకరణం

వైకృత చన్ద్రికా

సదాశివ సమారంభాం
గురు దక్షిణామూర్తి
గురు వేదవ్యాస మహర్షి
గురు శుక మహర్షి
గురు నారద మహర్షి
గురు వాల్మీకి మహర్షి
గురు శ్రీకృష్ణ
శంకరాచార్య మధ్యమాం
గురు దత్తాత్రేయ
గురు బాబాజీ
గురు గౌతమ బుద్ధ
గురు ఆదిశంకరాచార్య
గురు రామానుజాచార్యులు
గురు జ్ఞానేశ్వర్
గురు రవిదాస్
గురు కబీర్ దాస్
గురు చైతన్య మహా ప్రభువు
గురు నానక్
గురు రాఘవేంద్ర స్వామి
గురు వీరబ్రహ్మేంద్ర స్వామి
యోగి వేమన
అస్మదాచార్య పర్యంతాం
గురు త్రైలింగ స్వామి
గురు లాహిరి మహాశయ
గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి
గురు వివేకానంద
గురు సాయి బాబా
గురు అరవింద్
గురు రమణ మహర్షి
గురు యోగానంద
గురు భక్తివేదాంత ప్రభుపాద
గురు మళయాళస్వామి
గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి
గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య
వందే గురుపరంపరాం..

నన్ను "నేను" తెలుసుకోవటానికి

నన్ను "నేను" మార్చుకోవటానికి

"నేను" గా ఉండటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంధాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంధాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంధాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంధాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకి దాదాపు **5000** పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా http://www.new.dli.ernet.in), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(https://archive.org), గూగుల్ వెబ్ సైట్(https://www.google.co.in), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(http://www.microsoft.com) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంధాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటే, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంధాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంధాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: http://www.new.dli.ernet.in లేక http://www.dli.ernet.in
2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: http://www.sairealattitudemanagement.org
3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement
4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంద వీడియోలు: https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంధపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 2020120033042

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్థం **ఉచితంగా eBook** రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ గ్రంధముపై వ్యాపార,ముద్రణ హక్కులు రచయిత,పబ్లిషర్స్ కి గలవు, కనుక వారిని సంప్రదించగలరని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

Sai**R**eal**A**ttitude**M**anagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

* సర్వం శ్రీ సాయినాథ పాద సమర్పణమస్తు *

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

http://www.new.dli.ernet.in

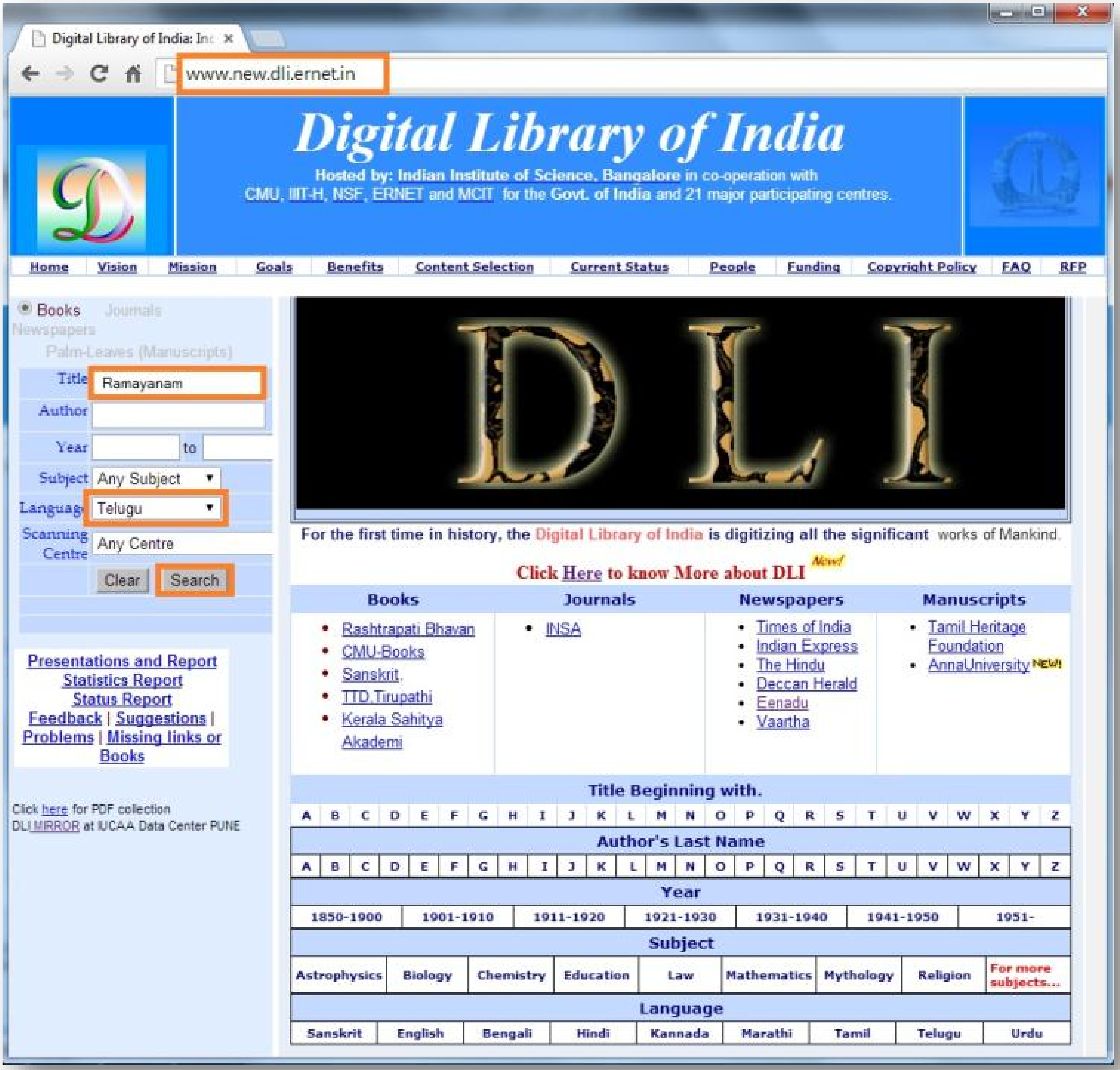

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

"దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం" అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

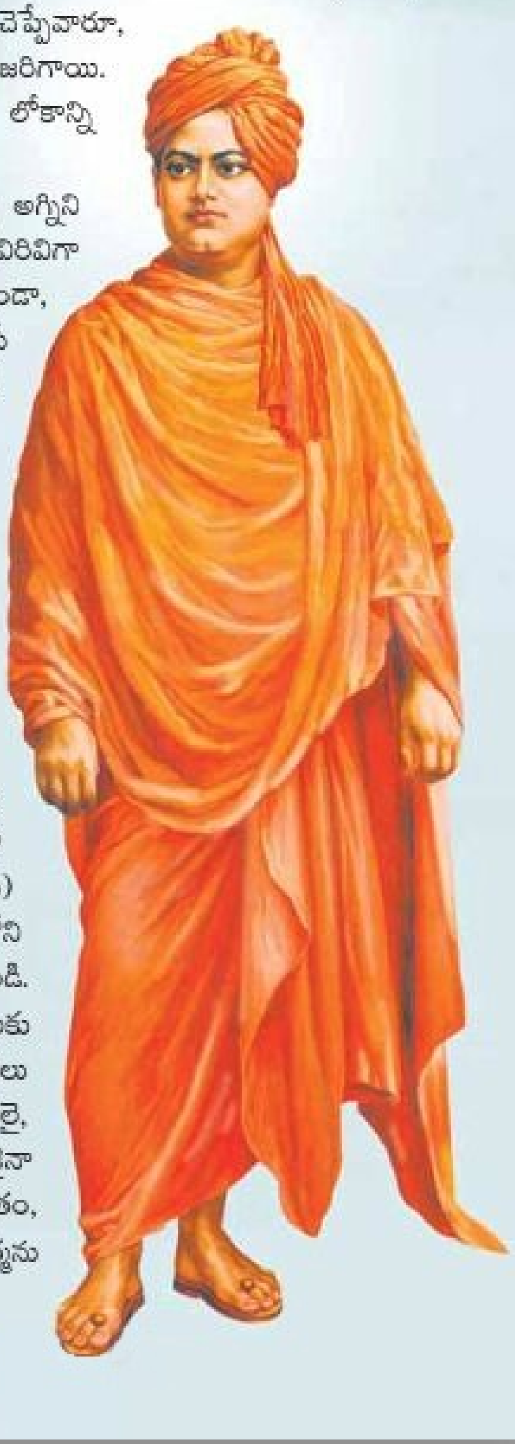

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని ఝళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ, సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజా పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్ఛాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నిటి కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన 'ఇచ్ఛ' (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. "నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది" అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

A. P. G. O. M. L. & R. I. Series 8.

మంచెళ్ల వాసుదేవకవి విరచితా

వైకృతచన్ద్రికా

(ఆన్ధ్ర సిద్ధాన్త కౌముదీ)

ప్రధాన సంపాదకులు
వాఙ్మయ మహాధ్యక్షు
డాక్టర్ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్య
"కళా-ప్రపూర్ణ"

సంపాదకులు:
తెలుగు వ్యాఖ్యకర్తలు:
శ్రీ యన్. సి. యస్. వేంకటాచార్యులు
విశారద

డాక్టర్ అమరేశం రాజేశ్వరశర్మ, M. A., Ph. D.
భాషాప్రవీణ

ప్రచురణ :
డైరెక్టర్,
ఆంధ్రప్రదేశ్ గవర్నమెంట్ ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్స్
లైబ్రరి అండ్ రిసర్చి ఇన్స్టిట్యూట్
ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం
హైదరాబాదు.

విషయసూచిక

పుట

తొలిపలుకు ix

ఆముఖం xi

I. వైకృత చన్ద్రికా స్వరూప-స్వభావ మహాగవేషణ విచయసూచిక

1. భాష-వ్యాకరణం xxxi
2. త్రిలింగదేశం xxxiv
3. పురాతన వ్యాకరణాలు xxxix
4. సంస్కృతంలో తెలుగు వ్యాకరణాలు ... xLii
5. అష్టాధ్యాయి ? xLiv
6. వార్తికాలు xLvi
7. కారికలు xLvii
8. సూత్రరహిత భిన్నవృత్తి విషయ విభాగాలు ... xLix
9. క్రమరాహిత్యం L
10. సూత్రార్థ విరుద్ధ వృత్తులు Li
11. గ్రంథ వైశిష్ట్యం LXv
12. ప్రాకృతభవాలు LXV
13. విశేషాలు LXix
14. వాసుదేవుని కాలం Lxxiii
15. వాసుదేవకవి ఒక్కడేనా ? LXXvii
16. వైకృత చంద్రిక-సంపాదన-ముద్రణ LXXXiv
17. తెలుగు వృత్తి LXXXvii

		పుట
18.	మన్నించండి	xc

II. వైకృతచంద్రికా విషయసూచిక

సుబంత విభాగః

1.	సంజ్ఞా ప్రకరణమ్	3
2.	సంధి ప్రకరణమ్	13
	స్వరసంధిః	13
	హల్సంధిః	18
3.	స్వాది ప్రక్రియా	
	అజన్త ప్రకరణమ్	25
	హలన్త ప్రకరణమ్	52
	అవ్యయ ప్రకరణమ్	66
4.	స్త్రీ ప్రత్యయ ప్రకరణమ్	75
5.	విభక్త్యర్థ ప్రకరణమ్	78
6.	సమాస ప్రకరణమ్	86
7.	తద్ధితాదేశ ప్రకరణమ్	96
8.	తద్భవ ప్రకరణమ్	103
	సంస్కృత భవాః	108
	ప్రాకృత భవాః	123
	శౌరసేనీ భవాః	133
	మాగధీ భవాః	135
	పైశాచీ భవాః	136

పుట

చూళికా పైశాచీ భవాః 144

అపభ్రంశ భవాః 147

వైకృత విశేషాః 153

తిఙన్త విభాగః

9. తిఙన్త ప్రకరణమ్ 156

కృదన్త విభాగః

10. కృదన్త ప్రకరణమ్ 201

11. అకారాది సూత్ర సూచిక 209

12. మా యితర ప్రచురణలపై
వివిధాభిప్రాయాలు 283

సూ త్ర సం ఖ్య

ప్రకరణం					సూత్రాలు
1.	సంజ్ఞ	...	...	...	34
2.	సంధి	...	...	...	46
3.	స్వాది–అజంత	...	...	...	81
4.	స్వాది–హలంత	...	...	...	36
5.	స్వాది–అవ్యయ	...	...	...	30
6.	స్త్రీ ప్రత్యయ	...	...	...	10
7.	విభక్త్యర్థ	...	...	...	18
8.	సమాస	...	...	...	39
9.	తద్ధితాదేశ	...	...	...	37
10.	తద్భవ – సంస్కృత భవ		...	...	91
11.	ప్రాకృత భవ	...	...	...	53
12.	శౌరసేనీ భవ	...	...	...	10
13.	మాగధీ భవ	...	...	...	4
14.	పైశాచీ భవ	...	...	...	41
15.	చూళికా పైశాచీ భవ		...	...	14
16.	అపభ్రంశ భవ	...	...	...	29
17.	వైకృత విశేష	...	...	...	9
18.	తిఙన్త	...	...	...	207
19.	కృదన్త	...	...	...	35

సూత్రసంఖ్య మొత్తం 824

తొలిపలుకు

గతంలో సీతాకల్యాణం (యక్షగాన నాటకం), శృంగార పదములు, ఇందుమతీ పరిణయము, శ్రీ గీతగోవిందము-గీతశంకరము, రాధావంశీధర్ విలాస్ నాటక్ (హిందీ), ఏనుగుల వీరాస్వామీస్ జర్నల్ (ఇంగ్లీషు), శ్రీ విరూపాక్ష-శ్రీరామ తామ్రశాసనములు-విజయనగరసామ్రాజ్యం-ఆరవీటి వంశ చరిత్ర తెలుగు-ఇంగ్లీషు) అన్న యేడు గ్రంథాలను పరిశోధనాత్మకాలైన విమర్శావిషయాలతో ఆంధ్రప్రదేశ్ గవర్నమెంట్ ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్స లైబ్రరి అండ్ రిసర్చి ఇన్‌స్టిట్యూట్ పక్షాన ప్రకటించాము. క్రీ. శ. 16వ శతాబ్దంలో వున్న సంస్కృతాంధ్ర ప్రాకృతాది అష్టభాషా కవిపండిత శిరోమణి అయిన మంచెళ్ల వాసుదేవకవి రచించిన 'ఆంధ్ర సిద్ధాంత కౌముది' అనే నామాంతరంగల 'వైకృత చంద్రికా' అనే అపూర్వ, అసాధారణమై సంస్కృతభాషలో రచింపబడిన తెలుగు వ్యాకరణ గ్రంథాన్ని ఎనిమిదవ గ్రంథంగా ప్రచురిస్తున్నందుకు సంతోషిస్తున్నాము. ఆంధ్రదేశంలో వివిధప్రాంతాలలో లభించిన యేడు వ్రాతప్రతుల ఆధారంగా యీ గ్రంథం సంపాదించబడింది. దీనికి ఆధారభూతాలయిన వ్రాతప్రతుల వివరం యిది : 1. తిరుపతి శ్రీ వేంకటేశ్వర ఓరియంటల్ రిసర్చి ఇన్‌స్టిట్యూట్‌లో వున్న శిథిల తాళపత్రప్రతి ఒకటి-కాగితపు వ్రాతప్రతి ఒకటి. 2. కాకినాడ ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తులో వున్న ఒక కాగితపు ప్రతినిచూచి పుత్రికను రచించిన డాక్టర్ అమరేశం రాజేశ్వరశర్మ గారి వద్ద నున్న కాగితపు వ్రాతప్రతి. 3. నా వద్దనున్న తాళపత్ర గ్రంథం. 4. ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్తులోని శ్రీ వాసిరెడ్డి శ్రీ కృష్ణ స్మారక గ్రంథాలయంలో ఉన్న ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారంలోని S. 1145 నెంబరు గల కాగితపు వ్రాతప్రతి, S. 1263 నెంబరు గల కాగితపు వ్రాతప్రతి. 5. పొన్నూరు శ్రీ భావనారాయణస్వామి సంస్కృత కళాశాల ఆంధ్రోపన్యాసకులు కళాప్రపూర్ణ డాక్టర్ కొండవీటి వెంకటకవిగారి వద్ద నున్న ఒక కాగితపు వ్రాతప్రతి. మొత్తం యీ యేడు గ్రంథాలలోను, నావద్ద ఉన్న తాళపత్ర గ్రంథం అన్నింటికంటె ఉత్తమమైన ప్రతి. ఈ ప్రతులు ఆధారంగా వైకృత చంద్రికను శ్రీ ఎన్. సి. యస్. వేంకటాచార్యులు, డాక్టర్ అమరేశం రాజేశ్వరశర్మగారలు నా పర్యవేక్షణలో ఎడిట్ చేశారు. వారే వాసుదేవుని వృత్తికి తెలుగువ్యాఖ్యకూడా రచించారు. అందుకు వారికి నా కృతజ్ఞతలు. ఈ వైకృతచంద్రికను సంపాదించడంలో, సందేహాలు వచ్చినచోట గ్రంథపాతాలు సంభవించినచోట అనేక సందర్భాలలో ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్ గ్రంథాలయంలో వున్న వ్రాతప్రతులతో సరిపోల్చి చూడడంలో అవసరమైన భాగాలన్నింటిని యెత్తి వ్రాసి కాపీలు పంపడంలో ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్తు తెలుగుశాఖలోని లెక్చరర్, ప్రముఖ భాషావేత్త డాక్టర్ లకంసాని చక్రధరరావు, ఎమ్.ఏ., పిహెచ్.డి. గారు

ఆముఖం

తెలుగు భాషకు చాలా ప్రాచీనమయిన వ్యాకరణ చరిత్ర వున్నది. దీనిలోని విశేషాలను గూర్చి వ్రాసేముందు అసలు భాషకు వ్యాకరణ మోటి అవసరమా ? అనేదాన్ని గూర్చి కొంచెం పరిశీలిద్దాం.

ఏ భాషయినా వ్యాకరణం వుంటేనేకాని వృద్ధిపొందదనే నియమంలేదు. వ్యాకరణం నేర్చుకున్నాకగాని, భాష మాట్లాడరాదనే శాసనం ఎక్కడా వుండదు. ఉన్నా దాన్నెవరూ ఖాతరు చేయరు. నిజమాలోచిస్తే భాషను మాట్లాడేవారిలో వ్యాకరణమనేది ఒకటి వుండాలని తెలిసినవారి సంఖ్య చాలా చాలా తక్కువ. అయినా వారి వాగ్వ్యవహారంలో బాధ ఏమీ కలగడంలేదు. అభిప్రాయ ప్రకటనకు అంతరాయమూ యేర్పడ్డంలేదు. అయినప్పుడు యీ వ్యాకరణం ఎందుకు ? నిష్ప్రయోజనంకదా అనవచ్చు. కాని చిత్రమేమంటే ప్రపంచంలో నాగరకాలయిన అన్ని భాషలకూ వ్యాకరణాలున్నాయి. అన్ని వ్యాకరణాలూ "యిలా అంటే తప్పు, యిలా అంటే ఒప్పు" అని నియమాలు యేర్పరచనూ యేర్పరచినయి. ఆ నియమాలను అందరూ తు. చ. తప్పకుండా పాటించారా అంటే మళ్లీ అదేం లేదు. కొందరు పాటించనూ పాటించారు. కొందరు వాటినేమీ లెక్కచెయ్యకుండా తమ దారిని తాము వెళ్లినవారూ ఉన్నారు. ఇలాగ ఏ భాషా వ్యాకరణ చరిత్ర తీసికొన్నా, కొద్దో, గొప్పో, యీ పద్ధతే కనిపిస్తుంది. అంతేకాదు. ఉన్న వ్యాకరణ నియమాలను కాదని, వ్యాకరణంమీద దండెత్తేవారు కూడా మళ్లా వ్యాకరణం భాషకు బొత్తిగా అవసరంలేదని ఒప్పుకోరు. వ్యాకరణం వుండాలనేదే అందరూ అంగీకరించే సిద్ధాంతం. అయితే అది ఎల్లా వుండాలె ? అనే విషయంలో మాత్రం యెవ్వరి దారి వారిదే.

నాకు చూస్తే భాషకు వ్యాకరణం దేశానికి రాజ్యాంగం లాంటిదని పిస్తుంది. నాగరిక దేశాలన్నింటికీ, లిఖితాలుగానో-అలిఖితాలుగానో రాజ్యాంగా లున్నాయి. రాజ్యాంగం ఉండాలనే అందరూ అనేది. అయితే ఎలా వుండాలె ? ఎంతవరకుండాలె ? మార్చవచ్చునా ? ఈ మొదలైన విషయాలు అభిప్రాయ భేదా లుండడానికి వీలయినవి. వ్యాకరణం సంగతీ అంతే ! అందులోను కవులూ రచయితలూ నిరంకుశులనేది నిజంకదా ! కాబట్టి వారు కనుక సమర్థులయి ప్రతిభావంతులయితే ఏ రచయిత వ్యాకరణం ఆ రచయితదే ! ఆ రచయిత యిట్లా

వ్యాకరణకర్తలు సహజంగా ఏర్పడ్డ నియమాలను ఉన్నవి ఉన్నట్లుగా చూపి ఊరోక్కువడంలేదు. ఆ నియమాలను క్రమబద్ధంచేసి ఆ క్రమానికి భంగం కలిగినచోట్ల అలా చేయరాదని శాసించడం ప్రారంభించారు. ఆ శాసించడం మరీ ఎక్కువయి వ్యాకరణం శాసనంగా తయారయింది. శాసనమే తప్ప స్వేచ్ఛ బొత్తిగా లేకపోతే ఎక్కడయినా జరిగేది తిరుగుబాటే. వ్యాకరణ విషయంలోనూ అంతే జరిగింది. అయితే స్వేచ్ఛకే ప్రాధాన్యం యిచ్చి శాసనం అసలే లేకపోతే వచ్చే ప్రమాదం కూడా సామాన్యమయింది కాదు. కాబట్టి యీ రెంటికీ మధ్యేమార్గం ఒకటి వుండడం అత్యావసరమనిపిస్తుంది.

సంస్కృత వ్యాకరణశాస్త్రం చూస్తే ప్రధానంగా పాణినీయం శాసనం చేయడంలో చాలా గట్టిదిగా కానవస్తుంది. అందులోనూ ముందటివారి నియమాలను తరువాతివారు సవరిస్తూపోయినా మొత్తంమీద భాషను శాసించి క్రమ భంగాన్ని సహించకపోవడమే ఎక్కువగా కానవస్తుంది. అందువల్ల కలిగిన గొప్ప ప్రయోజనంకూడా ఒకటి లేకపోలేదు. అదే దాని సంస్కృతత్వం. అది కొన్ని శతాబ్దాలపాటు చెక్కు చెదరకుండా ఒకే రూపంతో నిలిచివుండడం. అయితే ఎంతమందిని యీ విధంగా క్రమశిక్షణకు కట్టుపఱచి వుంచడానికి వీలవుతుంది? అది ఎంతకాలం సాధ్యమవుతుంది? అంటే కొంతకాలమే కొంతమంది మాత్రమే అలా వుండగలుగుతారు. భాష ఏ కొంతమందికో చెందిన స్వంత ఆస్తి కాదు. కాబట్టి కడమ వారవలంబించిన స్వేచ్ఛవల్ల భాషలో మార్పులురాక మానవు. సంస్కృత భాషలో అదే జరిగింది. మార్పుల మానాన మార్పులు జరిగిపోతూ క్రమంగా అవన్నీ ఎన్నో కొత్త భాషలుగా రూపొందినాయి. సంస్కృతం మాత్రం మడికట్టుకొని క్రమశిక్షణతో మెలగుతూ అలాగే నిల్చిపోయింది.

మరో విశేషంకూడా యిక్కడ గమనించవలసింది వుంది. ఎవరి యిష్టం వచ్చినట్లు వాళ్లను మాట్లాడనిచ్చి, వ్రాయనిచ్చి భాషా నియమాలను నిర్బంధం చేయకుండా స్వేచ్ఛ యిస్తే యేం ప్రమాదం? అనేదే అది. దీనివల్ల మాట్లాడే వారికేమీ వ్యవహార భంగంరాదు. వారు మాట్లాడింది ఎవరితోనో, వారికది అర్థమవుతుంది. కనుక అప్పటికేమీ యిబ్బంది వుండదు. అయితే భాషకు మాత్రం స్థిరత్వం నశిస్తుంది. అందువల్ల మార్పులు మరీ త్వరత్వరగా వచ్చి కొంతకాలానికి ఆ భాష 'అంతర్వాహిని' గా మారిపోతుంది. మన దేశంలోనే యిల్లాంటి భాషలు కొన్ని అంతర్వాహినులుగా అంటే పూర్తిగా అంతరించిపోయినవి లేకపోలేదు. ఒకప్పుడవి చాలా గొప్పగా ఎంతో సాహిత్య సంపదతో వెలసినవే అయినా యీనాడు వాటి పేర్లే తప్ప మనకు అంతకంటే ఏమీ తెలియదు. వ్యాకరణ నియమాలను క్రమబద్ధంగా పాటింపజేయకపోవడంవల్ల కలిగే అనర్థమిది. ఇది కొన్ని శతాబ్దాలలో జరిగే ప్రక్రియ కనుక దీని ప్రమాదాన్ని యెప్పటికప్పుడు

లక్షణగ్రంథాలు వ్రాయడానికి కారణం, ఈ భాషలమీద తజ్ఞులయిన పండితులకు ఆదరం పెంపొందింపజేయడం కావచ్చునేమో! లేదా సామాన్యంగా చదువు కోవడమంటే సంస్కృతం చదువుకోవడమే కనుక సంస్కృతం వచ్చిన వారికి సంస్కృతం ద్వారా యీ భాషాలక్షణాలు తెలియజేయడం సుఖం కనుక యీ లక్షణ గ్రంథాలను సంస్కృతంలో రచించడం జరిగిందని చెప్పవచ్చునేమో కూడా! అంతేకాక సంస్కృతానికేకాక, ప్రాకృతభాషకు కూడా వ్యాకరణ గ్రంథాలు సంస్కృత భాషలో అదివరకే వ్రాయబడివుండడంవల్ల వాటిని చూచిన దేశ భాషా వ్యాకరణ కర్తలు తమ భాషలక్కూడా సంస్కృతంలో వ్యాకరణగ్రంథా లుండడం యుక్తమని భావించి అట్లా చేసి ఉండవచ్చును. మన వ్యాకరణ కర్తలపై ప్రాకృత వ్యాకర్తల ప్రభావం తక్కువదేమీ కాదు. సూత్రరచనకుగానీ, కారికా రచనకుగానీ, సంస్కృతభాష చాలా అనువయినది కావడం, సూత్రాలూ కారికలూ సులభంగా జ్ఞాపకం పెట్టుకోవడాని కవకాశముండడం కూడా యిందుక్కారణం కావచ్చు. అన్నింటికంటే ఆ గ్రంథకర్తలు సంస్కృతంలో నిరర్గళంగా రచన చేయగల్గివుండడం – ఇవి సంస్కృతంలో వ్రాయబడడానికి ముఖ్యమయిన కారణము లని చెప్పవలసియున్నది. అయితే కాలక్రమాన మన దేశంలో విద్యావిధానం మారింది. ఈనాడు సంస్కృతానికి యిదివరకున్న స్థానం విద్యావిధానంలో లేదు. ఆ స్థానాన్ని ఇంగ్లీషు ఆక్రమించింది. కనుక ఈనాటివారికి సంస్కృతంలో తెలుగు వ్యాకరణాలు వ్రాయబడడం, కొంత వింతగా తోస్తుంది. అయితే భారతదేశ చరిత్రను, ఆంగ్లంలో వ్రాయడంగానీ, చదువడంగానీ, మనకు వింతగా కానరాదు. పైగా భారతదేశ చరిత్రను ఆంగ్లంలో బోధపరచినంత సులభంగా భారతీయ భాషల్లో చెప్పడం సాధ్యం కాదంటే కూడా మనం అంగీకరించగలం. ఇది అలవాటుకు సంబంధించిన విషయం. కాలానుగుణంగా అలవాట్లు మారుతూ ఉంటాయి. మనం వాటిని గుర్తించాల్సిందేకాని తప్పుగా అర్థం చేసుకోవడం మాత్రం తగదు. మన దేశంలో ఉద్యోగాలకోసం వచ్చే ఆంగ్లేయులకు తెలుగు నేర్పడానికి ఇంగ్లీషులో తెలుగు వ్యాకరణాలు వచ్చినయి. రేపు హిందీ భాషలో తెలుగు వ్యాకరణాలు రావచ్చు. రష్యా భాషలోనూ ఫ్రెంచి భాషలోనూ తెలుగు వ్యాకరణాలు ఇదివరకే వచ్చినయి.

కణ్వుడు వ్రాసిన తెలుగు వ్యాకరణాన్ని గూర్చి పైన ప్రస్తావింపబడింది. త్రిలింగ శబ్దాను శాసనమనే అముద్రితాంధ్ర వ్యాకరణమొకటి మదరాసు ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తక భాండాగారంలో నిద్రాణావస్థలో ఉన్నది. దానిలో కాణ్వ వ్యాకగణ ప్రస్తావనా, కాణ్వ వ్యాకరణ సూత్రాలూ ఉన్నాయి. మండ లక్ష్మీ నరసింహాచార్యులు వ్రాసిన ఆంధ్రకౌముదిలో కూడా కొన్ని కాణ్వ వ్యాకరణ సూత్రాలు కూడా ఉద్ధరింపబడి ఉన్నాయి. వావిలికొలను సుబ్బారావుగారు కూడా కాణ్వ వ్యాకరణాన్ని గూర్చి తమ సులభాంధ్ర వ్యాకరణంలో ప్రస్తావించి

ఉన్నారు. కాణ్వ వ్యాకరణంలోనిదని త్రిలింగ శబ్దాను శాసనంలో యీాయబడి వున్న "ఆంధ్ర విష్ణోరనుజ్ఞా (కృత) తస్య మద్వ్యాకరణస్య ద్రోహీ, గురుద్రోహీ" అనే వాక్యం వల్ల యీా కణ్వుడు ఆంధ్ర విష్ణువు కాలంలో వుండే వాడని ఊహించడానికవకాశం కలుగుతున్నది. ఆంధ్ర విష్ణువు శ్రీకాకుళం రాజధానిగా ఆంధ్రదేశాన్ని పరిపాలించిన ఆంధ్ర రాజని చారిత్రకులు అంగీకరించి యున్నారు. సాతవాహన రాజులకు పూర్వయుగమునందున్నాడట యీా ఆంధ్ర విష్ణువు.

సాతవాహనులకంటే పూర్వమే తెలుగు వ్యాకరణం వున్నదా! అనే అనుమానం మనకు కల్గడం సహజం. ఎందుకంటే మనకు ఆంధ్రభాషాచరిత్ర 10 వ శతాబ్దం నుంచి మాత్రమే దొరుకుతున్నది. నన్నయభట్టే "ఆదికవి" అని మనమంతా నిత్యం జపం చేస్తున్నాం. అంతకు ముందు భాషాచరిత్ర తెలియదు. అయితే లభించిన శాసనాలు నన్నయకు పూర్వంలోను తెలుగు కవిత, తెలుగు భాష ఉన్నాయని తెలుపుతున్నాయి. ఎప్పటినుండి వున్నాయనేది యింకా పరిశోధించి కనుక్కోవలసి వున్నది. అట్లాగే మన చరిత్ర కూడా చాలా మరుగు పడి వున్నది. ఐతరేయ బ్రాహ్మణకాలం నుంచే వున్న మన జాతి స్థితిగతులను గూర్చి కానీ, సంస్కృతిని గూర్చి కానీ, చాలా కాలం దాకా అంటే సాతవాహనుల కాలం దాకా మనకు స్పష్టమైన పరిజ్ఞానం లేదు. తెలుగు దేశంలో లభించిన కెయిరనులు ఈ ప్రాంతం చాలా ప్రాచీన చరిత్రగల ప్రదేశమని తెలుపుతున్నాయి. ఆ చరిత్ర యెట్లాంటిదో మాత్రం తెలియదు. రామాయణం అరణ్యకాండలో శ్రీరాముడు లక్ష్మణునికి వాతాపీల్వలులను గూర్చి చెప్పిన కథ వొకటి వున్నది. దానిలో,

"ధారయన్ బ్రాహ్మణం రూపమిల్వలః సంస్కృతం వదన్,
ఆ మంత్రయతి విప్రాన్ స శ్రాద్ధ ముద్దిశ్య నిర్ఘృణః ॥"

అని యిల్వలుడు బ్రాహ్మణ రూపాన్ని ధరించి వాడు సంస్కృతభాష మాట్లాడుతూ మహర్షులను శ్రాద్ధానికి ఆమంత్రణం చేసేవాడని చెప్పబడింది. ఇల్వలుడు సంస్కృత మాశ్రయించి పిలిచేవాడనడంవల్ల అతడు మామూలుగా మాట్లాడే భాష సంస్కృతం కాదని తేలుతున్నది. అంటే వాతాపీల్వలులు సంస్కృతం మాట్లాడే ప్రాంతం వారు కాదన్నమాట! వారి దేశభాష మరేదోనన్న మాట! వాతాపీల్వలులు నివసించిన దేశం తెలుగు దేశమని విమర్శకులంటారు. అంటే రామాయణం నాటికే తెలుగు భాష ఉందన్నమాట! తెలుగువారైన వాతాపీల్వలులు మహర్షులతో సంస్కృతంలో మాటాడినారంటే, అప్పటికే తెలుగువారికి సంస్కృతభాషతో కావలసినంత పరిచయమేర్పడినదన్నమాట! అట్లాగే సుశ్రుతంలో పౌతన దేశాన్నిగూర్చి, పౌతన జనులను గూర్చిచెప్పబడి వున్నది. పౌతన దేశమంటే తెలుగు దేశమే! పౌతన జనులు తెలుగువారే! పౌతన నగరము 'బోధన్' అను

పేరితో నున్న గ్రామమేకాని వేరు కాదు. ఇది నిజామాబాద్ జిల్లాలో గోదావరికి దక్షిణ తీరంలో ఉన్న పురాతన చరిత్ర గల పట్టణం. తెలుగు దేశంలోనే ఒక భాగమయిన అశ్మక రాష్ట్రం పౌతన దేశమే! అశ్మక గణాన్ని గూర్చి, అశ్మక దేశాన్ని గూర్చి మహాభారతంలోనూ, విష్ణు పురాణంలోనూ వున్నది. కాబట్టి పౌతన పట్టణంలో పురాతత్త్వ శాఖవారు చేపట్టవలసిన కార్యక్రమం చాలా ఉన్నదన్నమాట! అప్పుడు మన జాతి చరిత్రను గూర్చి, మన భాషా సంస్కృతులను గూర్చి, కొన్ని విశేషాంశములు తెలియరావచ్చును. కనుక మనం క్రీ. శ. పదకొండవ శతాబ్దంనుంచే మన సాహిత్య సంస్కృతులు పెంపొందినాయనే విశ్వాసంతో అంతకు ముందును గూర్చి నిరాశ వహించి నిస్పృహచెందడం మంచి లక్షణం కాదన్న మాట! లభించిన సాక్ష్యాధారాలను భద్రపరచుకుంటూ, పరిశోధన కుపక్రమించితే రాగల కాలంలో యెన్నో సత్యాలు వెలువడవచ్చును.

వైకృత చంద్రికా రచయిత మంచెళ్ల వాసుదేవకవి లేదా వాసుదేవాచార్యులు. "ఇతి శ్రీ మద్బాలగోపాల కరుణాకటాక్ష సంప్రాప్తాష్ట భాషా కవిత్వ సామ్రాజ్య పట్టభద్రేణ మంచెళ్ల వంశార్ణవ పూర్ణిమా చంద్రేణ హిమవన్నగ సేతు మధ్యమహీవలయ విరాజమాన నానావిధ విద్యా ప్రవీణ విద్వత్కవి వితాన సంస్తూయమాన పాండితీ మణినా వాసుదేవ కవినా విరచితాయాం వైకృత చంద్రికాయాం కృదంత విభాగస్సమాప్తః" అనేది వైకృత చంద్రిక గ్రంథాంత గద్య. దీన్ని బట్టి కవిని గూర్చి, కొన్ని వివరాలు తెలుసుకోవచ్చు. ఒకటి ఈతడు బాలగోపాల భక్తుడనీ; రెండవది అష్టభాషా కవిత్వ పట్టభద్రుడని; మూడవది నానా విధ విద్యా ప్రవీణుడని; నాల్గవది గొప్ప పండితుడని. గ్రంథాంత గద్య బాలగోపాల భక్తుడని చెప్పుతున్నా గ్రంథారంభ శ్లోకంలో "జానకీ కర్ణతాటంక రత్నచుంబిత కుండలమ్, విశాలలోచనం ధ్యాయే శ్రీమద్రామ, ముఖాంబుజమ్" అని శ్రీరామునికి నమస్కారం చెయ్యడం చూస్తే తత్కర్త విష్ణుభక్తి కలవాడని మాత్రం స్పష్టంగా చెప్పడానికవకాశమిస్తున్నది. వాసుదేవకవి గ్రంథంలో అక్కడక్కడ నుదాహరించిన స్వీయ పద్యభాగములు కూడ నీ యభిప్రాయాన్నే బలపరుస్తున్నవి.

అష్ట భాషలంటే సంస్కృతాంధ్రాలూ, షడ్విధ ప్రాకృత భాషలూన్ను. అంటే వాసుదేవకవి సంస్కృతాంధ్ర ప్రాకృత భాషల్లో కవిత్వం వ్రాయగల దిట్ట అన్నమాట! వాసుదేవకవి సంస్కృతంలో నేవయిన కావ్యాలు వ్రాసినాడేమో మనకు తెలియరాలేదు కాని తెలుగులో మాత్రం చక్కని రసవత్కవిత వ్రాయగల వాడనుటకు గ్రంథమునందున్న ఉదాహరణ పద్యములు సాక్ష్యమిచ్చుచున్నవి. ఇంతేకాక వాసుదేవకవి రచించిన మరో చిన్నగ్రంథం 'గంధవహ' మనే

నాయికా నాయక లక్షణాలను తెలిపేది పద్యాత్మకమయింది కూడా లభించింది. దానిలో కృతిపతి

"లలిత చమత్క్రియా సరిదలంకృతి కావ్యసముద్ర వీటికా
కలసిత కర్ణధారుఁడవు విశ్రుత చాటు కవిత్వ చాతురీ
జలరుహిణీ వికాసమును సంతత కృత్యముచే నహార్ముఖా
నిలుఁడవు వాసుదేవకవి! నీ నిపుణత్వము లెన్నశక్యమే !"

అని కవితో అన్నట్లుగా చెప్పబడివున్నది. సామాన్యంగా శ్రీవైష్ణవ బ్రాహ్మణులు ఆచార్య శబ్దాన్ని తమ పేళ్లకు చేర్చుకుంటూ వుండడం సంప్రదాయం కాగా వాసు దేవుడు తన పేరుకు 'కవి' అని చేర్చుకోవడం ఆతడు కవి యనుటను బలపరుస్తున్నది.

"వసుధ లోపల మంచెళ్ల వారి యిల్లు
శారదాదేవి నాటకశాల యంద్రు
వాసుదేవుని కవితా విలాస మచట
మ్రోల బంగారు గజ్జెల మ్రోతగాదె"

అనే పద్యంవొకటి యెవరు వ్రాసిందోకాని వాసుదేవుని కవితా విలాస వైశిష్ట్యాన్ని వర్ణించేదిగా ఉన్నది.

వాసుదేవ కవికి సంస్కృతాంధ్ర భాషల్లోగల పాండిత్యాన్నేకాక పాణినీయ సంస్కృత వ్యాకరణంలోను అతనికి సునిశితమయిన పాండిత్యం కలదని వైకృత చంద్రిక సాక్ష్యం యిస్తున్నది. అంతేకాదు, వైకృత చంద్రిక వల్ల అతనికి ప్రాకృత భాషా వ్యాకరణాల్లోగల పాండిత్యాన్ని గూడ తెలిసికోవచ్చు.

మంచెళ్లవారు శ్రీవైష్ణవుల్లోనూ, నియోగుల్లోనూ కూడా వున్నారు. కాని గంధవహం గద్యలో వాసుదేవకవి తండ్రి రఘునాథాచార్యులని చెప్పబడి వుండడం వల్ల ఈతడు శ్రీవైష్ణవ బ్రాహ్మణుడని స్పష్టంగా తెలుస్తున్నది. ఆ గద్య యిది: "ఇది సకలసుకవికుల మనోహర కవిత్వవైభవ మంచెళ్ల రఘునాథాచార్య తనూభవ వాసుదేవకవి విరచితంబైన గంధవహం బనియెడు నలంకార గ్రంథంబు సర్వంబు నేకాశ్వాసము సంపూర్ణము."

మంచెళ్ల వంశమునకు చెందిన శ్రీవైష్ణవ బ్రాహ్మణులు కృష్ణా జిల్లాలో ఉన్నారు. కాబట్టి వాసుదేవ కవి కూడా ఆ ప్రాంతమందున్న వాడనియే చెప్ప వలసివుంటుంది. దీనికి మరోబలమయిన కారణం కూడా వున్నది. వాసుదేవుడు గంధవహమనే మరోపుస్తకంకూడా వ్రాశాడని పైనచెప్పబడింది గదా! ఆ పుస్తకం

వాసిరెడ్డి రామలింగ ప్రభువు కోరిన విధంగా మంగళగిరి నరసింహస్వామికి అంకితం చేయబడింది. రామలింగ ప్రభువు కొలువుండి

"పిల్వఁ బనిచి యవార్య గాంభీర్య ధైర్య
సరస మాధుర్య చాతుర్య సౌకుమార్య
గుణ గణంబులు విలసిల్లఁ గూర్మితోడ
నలరి ననుఁ జూచి యిట్లని యానతిచ్చె.

- - - - - - - - - - - - - - - - -

ఆదిని సంస్కృతాటవుల నంటిన మంజరి తేటగాఁగ స
మ్మోదము నింపఁగా మదికి మూఢు లెఱుంగరు, తత్తదర్థముల్
పొదుకొనంగ నాంధ్రజనభాషను బండిత పామరాళి కా
మోదము కాఁగ గంధవహమున్ రచియింపుము నేర్పు పెంపునన్.

శృంగార గతుల నీ కృతి
మంగళగిరి నాథు పేర మహి నంకితమై
సంగతిఁ గొనవలయును మా
ముంగిటి కులదైవమతఁడె మోదము లిచ్చున్."

అని వాసుదేవుని కోరినాడట! దీన్నిబట్టి వాసుదేవుఁడు వాసిరెడ్డి రామలింగ ప్రభువు సమకాలము వాడని తెలుచున్నది. వాసిరెడ్డి వంశంలో రామలింగ నామ ధారులు చాలామందివున్నారు. కాని వారందరు రాజ్యాన్ని పాలించిన ప్రభువులు కారు. ముక్త్యాలకోటను నిర్మించిన రామలింగ ప్రభువే యిరవై సంవత్సరాలు సుమారు రాజ్యపాలనం చేసిన రామలింగ ప్రభువు. ఈతని తమ్ముడు వీరన్న రాజ్యాన్ని వాసిరెడ్డి వెంకటాద్రినాయని తండ్రిగారైన జగ్గభూపతి లాగుకొన్నాడట! వాసిరెడ్డి వెంకటాద్రినాయడు క్రీ. శ. 1761-1816 సంవత్సరముల మధ్య జీవించినవాడని డాక్టర్ రమేశన్‌గారు నిర్ణయించినారు. కనుక అంతకు కొంచెం ముందుగా ముక్త్యాల రామలింగ ప్రభువు జీవించినాడు కాబట్టి క్రీ. శ. 1750 ప్రాంతం మంచెళ్ల వాసుదేవుని కాలంగా మనం నిర్ణయించవచ్చు. ఈ విషయాన్ని నా సిద్ధాంత గ్రంథంలో విపులంగా చర్చించడం జరిగింది. కనుక ఇంకా వివరాలు కావాలంటే అందులో చూడవలసిందిగా వేడుతున్నాను.

వాసుదేవకవి ఆంధ్రశబ్దచింతామణి కొక వృత్తి రచించినాడనీ, దానికి వాసుదేవ వృత్తి అనే పేరున్నదనీ శ్రీమాన్ బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులు గారు శబ్ద రత్నాకర పీఠికలో చెప్పినారు. మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారంలో D 1241 నంబరుతో ఆంధ్రశబ్దచింతామణి వృత్తి ఒకటున్నది. ఆ

వృత్తి చివర "వసుధ లోపల మంచెళ్ళ వారి యిల్లు" అనే పద్యం వ్రాయబడి వున్నది. దానినే వాసుదేవ వృత్తి అని పండితులు భావిస్తూ వున్నారు. కాని గ్రంథంలో ఎక్కడా వాసుదేవకవి పేరు కానరావడం లేదు. గ్రంథాంతంలోవున్న పై పద్యమే తత్కర్తృత్వాన్ని వాసుదేవునికి కూర్చడానికి కారణమయితే అందుకు బలం చాలదనే నా అభిప్రాయం. పైగా స్పష్టంగా వాసుదేవునిదని స్థిరపడిన వైకృత చంద్రికలోని విధానాలు కొన్ని ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి వృత్తికి భిన్నంగా వున్నాయి. వాసుదేవుడు కాలాన్ని బట్టి అహోబల పండితునికి తరువాత వచ్చిన వాడు. "ఏకత్వే సస్య వాచిత్వం, బహుత్వేధాన్య వాచితా" అనే అథర్వణ కారిక వాసుదేవుని వైకృత చంద్రికలో (41 వ పుట) కానవస్తున్నది. ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి వృత్తిలో అథర్వణ కారికల ప్రసక్తే కానరాదు. శేషషష్ఠి విభక్తి ప్రత్యయం 'ఒక్క' గా వైకృత చంద్రికలో యీయబడింది. 'యొక్క' అని వృత్తికారుఁడు చింతామణి ననుసరించి చెప్పినాడు. ఇప్పటివరకు లభించిందాన్ని బట్టి ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి వృత్తికర్త వాసుదేవుఁడని అనడానికి బలం చాలదనే నిర్ణయించవలసి వున్నది.

వైకృత చంద్రికలోని 'కుంజ పాంచాలిక యోరరుగ్గృహే' (14 పు) అనే సూత్రం వికృతి వివేకటీక కవిజన మండనంలో వృత్తితోకూడా వుదాహరింపబడి వున్నది. (పు. 90) అంటే ద్వితింత్రిణీ సీతారామకవి వైకృత చంద్రికను చూచి నాడన్నమాట! వాసుదేవ కవికి ఆంధ్ర వ్యాకర్తగా ప్రసిద్ధి కలదనడానికి శ్రీమాన్ సీతారామాచార్యుల వారి వ్రాత సాక్ష్యమిస్తున్నది. అయినా వాసుదేవ కవి గ్రంథం వైకృత చంద్రిక కాని, వాసుదేవునిదని కొందరు భావించిన ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి వృత్తికాని ముద్రణ భాగ్యానికి నోచుకోలేదు. గంధవహం మాత్రం నెల్లూరు సరస్వతీ ముద్రాక్షరశాలలో వాగ్వల్లీ పత్రికాధిపతులయిన శ్రీమాన్ కొమాండూరు వేంకట రామానుజ శర్మగారిచే 1900 సంవత్సరంలో ముద్రింపబడింది. అయినా వాసుదేవకవి పేరు కవుల చరిత్రలోని కెక్కలేదు. ఆ పుస్తకాలు కూడా లభించడంలేదు,

వైకృత చంద్రిక స్వతంత్ర ప్రణాళికగల తెలుగు వ్యాకరణ గ్రంథం. సూత్రకర్తా, వృత్తికారుడూ కూడా వాసుదేవకవే! మధ్య మధ్యవున్న శ్లోకరూప వార్తికాలూ, ఒకటి రెండు తప్ప ఉదాహరింపబడిన పద్యాలూ వాసుదేవ కవివే! నాసుదేవ కవికన్న పూర్వం యీ విధంగా మొత్తం గ్రంథాన్ని ఒక్కడే వ్రాసిన మరో ఆంధ్ర వ్యాకరణకర్త మండ లక్ష్మీనరసింహాచార్యులు. సంస్కృత వ్యాకరణ కర్తల్లో హేమ చంద్రాదులు స్వోపజ్ఞ వృత్తులతో వ్యాకరణ సూత్రాలు రచించిన వారు లేకపోలేదు.

వైకృత చంద్రికపై ఆంధ్రశబ్దచింతామణి ప్రభావం స్పష్టంగా కానవస్తున్నది. అయినా దానికిది మక్కికి మక్కిగా అనుకరణం మాత్రంకాదు. ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణిలో లేని పెక్కు విషయాలను వైకృత చంద్రిక స్పృశిస్తున్నది. కనుక వైకృత చంద్రికకు ఆంధ్ర వ్యాకరణాల్లో సముచిత స్థానం కల్పించవలసి వున్నదన్నమాట.

సంజ్ఞా ప్రకరణంలో వాసుదేవుడు ఆంధ్రశబ్దచింతామణి నుండి తెలుగు వ్యాకరణ సంజ్ఞలను తీసికొంటూనే వాల్మీకి ప్రాకృత వ్యాకరణంనుండి కూడా యెన్నో సంజ్ఞలను తీసికొన్నాడు. పెక్కు సూత్రాల్ని యథాతథంగా స్వీకరించాడు కూడా. ఈ విషయ మథసూచికల్లో ఎక్కడికక్కడ చూపబడింది కనుక మళ్ళీ యిక్కడ వివరించే పని లేదనుకొంటాను.

చింతామణిలో వలెనే దీనిలో కూడా అచ్సంధి నిషేధంతోనే ప్రకరణం ప్రారంభించినా తరువాత ఒక క్రమం పాటింపబడింది. అ, ఇ, ఉ లతో అంతమయ్యే పదాల సంధి విషయం క్రమంగా చెప్పబడింది. పిదప అనుకరణ సంధులతో అచ్సంధి ముగింపబడింది. తరువాత హల్సంధులు చెప్పబడినవి. సమాసాల్లో వచ్చే సంధులు కూడ సంధి ప్రకరణంలోనే వుండడం గమనింపదగింది. స్వాది ప్రక్రియ ప్రకరణంలో అవ్యయాలను ప్రత్యేకంగా పేర్కొనడం దీనిలో వున్న మరో విశేషం. స్త్రీప్రత్యయములను గూర్చి కూడా వో ప్రకరణం చేర్చబడింది. విభక్త్యర్థ ప్రకరణం తరువాత సమాస ప్రకరణం దాని తరువాత తద్ధిత ప్రకరణమూ వున్నాయి.

సమాస ప్రకరణంలో "ఒక్కశేషే" (పు. 86) శేష షష్ఠిలో వచ్చేది ఒక్క గాని యొక్కకాదని చెప్పబడింది. ఇది దాని చరిత్ర తెలియడానికి చాల ఉపయుక్తమయిన విషయ మనడంలో సందేహంలేదు. తెలుగులో యొక్క చాలా కృతకమయిన విభక్తి ప్రత్యయము. ప్రాచీన వ్యాకరణములయిన ఆంధ్ర భాషా భూషణాదుల్లో యొక్క విభక్తి ప్రత్యయముగా కానరాదు. ఉదాహరణ కావ్యాల్లోను యొక్క కనిపించదు. కనుక చాల తరువాత ఇది భాషలో చోటు చేసికొన్నదనేది స్పష్టం. పోతే దీని చరిత్రను గూర్చి పరిశోధకుల్లో అభిప్రాయ భేదాలున్నాయి. తద్ధర్మ విశేషణమయిన 'అగు' కాలక్రమాన యొక్కగా మారినదని ఒక అభిప్రాయం. కాని అది ఏకార్థ వాచకమయిన ఒక్కయే కాని భిన్నం కాదు. మంచెళ్ల వాసుదేవుడు 'ఒక్క' శేషషష్ఠి ప్రత్యయమనడం దీనినే బలపరుస్తున్నది. మొదట తరువాత పదం ఏకవచనంలో వున్నప్పుడు దానికి విశేషణంగా ఒక్క చేరుతూవుండేది. "నా యొక్కగుణం" అంటే నాదైన ఒక్క గుణం అన్న మాట. కాని క్రమంగా ఒక్క స్వార్థాన్ని కోల్పోయి విభక్తి ప్రత్యయంగా మారడంతోటే తరువాత పదం బహువచనంలో వున్నా యొక్క చేరి పూర్వపదాంగమయింది. దుగాగమం స్థితి కూడా యిల్లాంటిదే గదా! యొక్కకు ప్రయోగార్హత

లేదని వ్యాకరణ కర్తలు గుర్తించారు. కాని అది షష్ఠీ విభక్తిగానే కాక "ఆ యొక్క రాజుగారు, ఆ యొక్క మంత్రి" ఇత్యాది విధంగా గూడ కృతక వ్యవహారోపయోగాన్ని పొంది వాడబడుతూ వుండడం కనిపిస్తున్నది. ఏమయినా వాసుదేవుడు చెప్పినట్లు అది మొదట ఏకార్థకమయిన 'ఒక్క' అనడమే సముచిత మయిందిగా కానవస్తూంది.

వైకృత చంద్రికలో తద్భవ రూప సాధనకై గణనీయమయిన కృషి చేయ బడింది. ఇది ఒకవిధంగా గ్రంథ గౌరవాన్ని పెంపొందించడమేకాక తెలుగు వ్యాకరణాల్లో దీనికో విశిష్ట స్థానాన్ని సంపాదించి పెట్టుతున్నది. సంస్కృత భవ రూపాలనే కాక ప్రాకృత భవాల్లోనూ మళ్లీ షడ్విధ ప్రాకృత శబ్దాల నుంచీ తద్భవ పదములెట్లా ఏర్పడిందీ ప్రక్రియా పూర్వకంగా చూపబడ్డాయి. వీనిలో కొన్నింటి తద్భవత్వమును గూర్చి కొంత అభిప్రాయ భేదముంటే ఉండవచ్చుగాని వాసుదేవుడు ఎన్నుకొన్న విధానము మాత్రము గణనీయమైనదే అని చెప్పవలసి వున్నది.

క్రియా ప్రకరణంలో ప్రక్రియ సంగతి ఎట్లా ఉన్నా వాసుదేవుడు "ఉండో వసేః అస్తేః కలగః అయోభువేస్తు" ఇత్యాది విధంగా సంస్కృతధాతువుల స్థానంలో తెలుగు ధాతువులు ఆదేశంగా వస్తాయని చెప్పడంలో ప్రక్రియా గౌరవం తప్ప ప్రయోజనం వేరుగా కానరాదు. ఉండ, కలగ, అయ, ఇత్యాది విధంగా దీనిలో అన్ని తెలుగు ధాతువులు అదంతాలుగా ఉపదేశింపబడ్డాయి. ఈ ప్రక్రియ కడమ వ్యాకరణాలకు భిన్నమయింది కావడంవల్ల కొంత తికమకగా కానవస్తున్నది. గ్రంథం కృదంత ప్రకరణంతో అంతం కావడం గ్రంథప్రణాళికా సమగ్రతకు నిదర్శనం. నిజానికింత విపుల ప్రణాళిక గల తెలుగు వ్యాకరణం సంస్కృత సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణాల్లో మరి యొకటిలేదు.

వైకృత చంద్రికలో చెప్పబడివున్న కొన్ని రూపాల సాధుత్వం కొంత వివాదాస్పదంగావుంది. రామునికి యభివాదము (పు.15) తారలు, తమ్ముల, తనను, తమల (పు. 38) వళులు – వళ్లు (వడ్లనుటకు) (పు. 41) కెలనులు, మీనులు (పు. 43) ఊతుల, ఆవులు, ఆవుల (పు. 49 కుండము (కుండ అనుటకు) (పు.50) మొదలయినవి యిట్లాంటివి. అయితే యిట్లాంటివి కొంచెం ఎక్కువ తక్కువలుగా అన్ని వ్యాకరణాల్లోను కనవస్తున్నవి. వైకృత చంద్రికా కర్త 'మనము' అను దాన్ని ద్వంద్వంగా సాధించడం (పు. 95; 61) హృదయంగమంగా వున్నది. ఇట్లాగే యిందులో సర్వనామ శబ్దాల కన్నింటికి ప్రక్రియ చూపబడింది.

గ్రంథం సాధ్యమైనంత నిర్దుష్టంగాను, సులభావబోధ కనుగుణంగాను ఉండేటట్లు ప్రయత్నం చేయబడింది. శ్రీ పి. సీతాపతిగారు ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం

స్టేట్ ఆర్కైవ్స్ శాఖకు డైరక్టరుగా ఉన్నప్పుడు ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వ ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్సు లైబ్రరి & రిసర్చి ఇన్‌స్టిట్యూట్ పక్షాన యీ వైకృత చంద్రికను ముద్రించాలనే అభిప్రాయంతో శ్రీ ఎన్.సి.యస్. వెంకటాచార్యులుగారికీ, నాకూ యీ గ్రంథ ప్రథమార్థభాగ సంపాదకత్వం బాధ్యత అప్పగించబడింది. తరువాత మాన్యుస్క్రిప్ట్సు లైబ్రరీకి 1971లో జాయంట్ డైరక్టర్‌గా నియమితులైన వాఙ్మయ మహోధ్యక్షు డాక్టర్ వడ్లమూడి గోపాల కృష్ణయ్యగారు దీనికి సంపూర్ణ స్వరూపం యివ్వడానికి ఎంతో కృషిచేశారు. శ్రీ పి. సీతాపతి, I.A.S. గారికి ఆ తరువాత ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వ ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్సు లైబ్రరి & రిసర్చి ఇన్‌స్టిట్యూట్ డైరక్టర్ పదవి నధిష్ఠించి దాని గౌరవాన్ని, యీ గ్రంథ గౌరవాన్ని పెంపొందిస్తున్న మా మిత్రులు కళాప్రపూర్ణ శ్రీ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్యగారికి మా కృతజ్ఞతల నర్పిస్తూ ముగిస్తాను.

హైదరాబాదు,
3-4-1975.

డా॥ అమరేశం రాజేశ్వరశర్మ,
ఎమ్.ఏ., పిహెచ్.డి.

వైకృతచన్ద్రికా

(ఆన్ధ్ర సిద్ధాన్తకౌముదీ)

స్వరూప-స్వభావ మహాగవేషణ

రచన:

వాఙ్మయ మహోధ్యతు
డాక్టర్ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్య
"కళా-ప్రపూర్ణ"

డైరెక్టర్
ఆంధ్రప్రదేశ్ గవర్నమెంటు ఓరియంటల్ మ్యాన్యుస్క్రిప్ట్సు
లైబ్రరి అండ్ రిసర్చి ఇన్‌స్టిట్యూటు
అఫ్‌జల్‌గంజ్ - హైదరాబాద్

GOVERNMENT OF ANDHRA PRADESH

सत्यमेव जयते

అంకితం

అలౌకిక దుశ్శక్తులు కారణంగా
ఒకానొక అసాధారణ పరిస్థితుల్లో
నేను కోల్పోయిన
నా మహత్తరమేధాసంపదను
జ్ఞాపకశక్తిని నాలో
పునరుజ్జీవింపజేయడంలో- నా
అనల్పాలౌకికశక్తులతోపాటు తమ
అద్భుతాంగ్లవైద్య పరిశోధనాంశాలను మేళవించి-
రెండుసంవత్సరాలకు పూర్వం
నా మేధస్సులో పరిగర్భితమై వున్న
యీ అమేయ పరిశోధనా రచనకు
రూపకల్పన చేసే అవకాశం కల్పించిన
అశేషశేముషీధురంధరులు
GREAT-PSYCHIATRIST
డాక్టర్
పి. టి. చంద్రమౌళి, M. D., D.C.H., D.P.M.
గారికి

నా యీ
వైకృతచన్ద్రికా స్వరూప-స్వభావ
మహాగవేషణా
రచన
ప్రేమాంకితం

వల్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్య

వైకృతచన్ద్రికా
స్వరూప - స్వభావ
మహాగవేషణ

భాష - వ్యాకరణం

ఏ భాషకైనా అసలు పుట్టుకతోనే వ్యాకరణమనేది అంతర్గతమై ఉంటుంది. అక్షరాలకుగాని, అక్షరాలలోవచ్చే మార్పులు - చేర్పులకుగాని, తదితర కార్యాలకుగాని, సంజ్ఞలు బుద్ధిమంతులైన మానవులు సౌలభ్యం కోసం పెట్టుకున్న వే గాని, మిగిలిన సంధి, తత్సమ, తద్భవ, దేశిపద, విభక్తి, సమాస, తద్ధిత, అవ్యయ, క్రియ, కృత్ ప్రత్యయాదులకు సంబంధించిన కార్యాలు ఒక భాషాశాస్త్రజ్ఞుడుగాని, వ్యాకరణ కర్తగాని కృతకంగా, బలవంతంగా కల్పించినవికాని, శాసించినవికాని కానేరవు. ఒక కాలంలో వున్న సంధులు, విభక్తి పరిణామాలు మొదలైనవి యథాతథంగా మరొక కాలంలో వుండకపోవచ్చును. మార్పులతో, చేర్పులతో మారు రూపు దాల్చి వుండవచ్చును. కాని వ్యాకరణ కార్యాలు తద్రూపంగా వ్యాకరణం కృతకమూ, కల్పితమూ ఎన్నటికీ కానేరదు.

అచ్చులకచ్చులు పరమైనా, హల్లులు పరమైనా, హల్లులకచ్చులు పరమైనా, హల్లులు పరమైనా యీ రెండింటికీ అవసానమే పరమైనా జరిగే సంధి కార్యా లను కొనబడేవి భాషలో భాషా పరిణామంలో అత్యంత సహజంగా, యాదృచ్ఛికంగా యెప్పుడో ఒకప్పుడు వచ్చిన పరిణామాలే - భావ వ్యక్తీకరణలో, ప్రజలమధ్య పరస్పరం వుపయోగించబడే శబ్దాలు, సమాసాలు, వాక్యాలు వాటిలోని వివిధ విభక్తులు తదితర ఆగమాదేశాది కార్యాలు - ముందు వెనుకలుగా పదాలనుపయో గించే తీరు తెన్నులు - వివిధ విభక్తి ప్రత్యయాలు - ఔపవిభక్తికాలు - ప్రథమ, మధ్యమోత్తమ పురుషలు - భూత, భవిషద్వర్తమాన తద్ధర్మాద్యర్థకాలు - ఆశీశ్శాపాద్యర్థకాలు - ఏకబహువచనాలు - అన్నీ సహజంగా మానవులు మాట్లాడుకునే భాషాంతర్గతాలే. కాగా భాష యే విధంగా ప్రకృతి సిద్ధమో, సహజోద్భవియో అదేవిధంగా ఆ భాషతోపాటు దానిని పడుగు పేకలుగా - చంద్ర చంద్రికలవలె అవినాభావంగా అంటి పెట్టుకునివుండే వ్యాకరణం కూడా ప్రకృతి సిద్ధమే, సహజోద్భవియే.

వాఙ్మయ మహోద్యతుని పరిశోధనారచన

ఒక వ్యక్తి ఒక భాషకు వ్యాకరణం వ్రాశాడంటే, భాషలో లేని దానిని అలౌకికంగా అందరానిదానిని, ఎక్కడోదూరతీరాల నుంచి ఏదో అసలు మూలమే లేని దానిని క్రొత్తగా, కృత్రిమంగా సృష్టించి చూపించాడనుకోరాదు. వ్యాకరణ మంతా బహుముఖంగా భాషతో విలీనమైవున్నదే. భాషలో పద, సమాస వాక్యాదులో, క్రియా ప్రత్యయాదులో, జరిగే మార్పులను గుర్తించి సంధి కార్యాలలో గాని, ఇతర ఆగమాదేశాది కార్యాలలోగాని వున్న సహజవర్గ భేదాలను, వివిధాలైన తెగలను గుర్తించి ఆయా వర్గీకరణలను ఒక క్రమ పద్ధతిలో, సూత్రపద్ధతిలో పెట్టినవాడే వ్యాకరణకర్త అవుతాడు. సామాన్యంగా నిజానికి భాష అందరూ మాట్లాడేదే! ప్రతివారి భాషలోనూ అక్షర, పదవాక్య, సమాసాలు, విభక్తి, క్రియావిభక్తి ప్రత్యయాదులు, కర్త కర్మ క్రియలు వుంటాయి. అవి లేకుండా ఎవరూ మాట్లాడనే లేరు. అందరూ మాట్లాడుతున్న, వింటున్న లేదా వ్రాస్తున్న, చదువుతున్న భాషలోనే వ్యాకరణం వుంటుంది. కారకంలేకుండా కర్త, కర్మ క్రియలు, లేకుండా యెవరూ భాషా వ్యవహారం నెరపలేరు. అయితే వ్యవహారంలోవున్న, అందరూ యెరుగున్న భాష నే, ఒక మేధావి పరిశీలించి, వివిధ దృక్కోణాలతో, ఆలోచించి "ఇక్కడిక్కడ ఈ విధంగా మార్పు వస్తుంది—ఫలానా ఫలానాచోట్ల ఇది జరుగుతుంది" అని వివేచనతో చక్కగా, వర్గీకరించి మాటల్లోవచ్చేమార్పులను చేర్పులను సూత్రీకరణతో చెపుతాడు. అందరూ వ్యవహరించే భాషలోనుంచే అన్నింటినీ ఎత్తి చూపిస్తాడు. అందరూ ఉపయోగిస్తూనే వుంటారుమరి. ఎవరూ అంతగా పట్టించుకోరు. ఆలోచించరు. ఆ అందరూ ఉపయోగించే భాషలో నుంచే వ్యాకరణాన్ని గుర్తించి యెత్తి చూపిస్తూ ఒక మేధావి ఒక క్రొత్తగ్రంథంగా, భాషాశాస్త్రంగా వ్యాకరణాన్ని వెలయిస్తాడు. అందుకే అతడు మౌలికతతో గొప్పవాడవుతాడు. ఒక కాలంలో వున్న భాష మరొక కాలంలో శీతోష్ణాది వివిధ వాతావరణ ప్రభావాలకు, పరిణామాలకులోనై యథాతథంగా వుండలేక పోవచ్చును. కొంత మార్పు చెందవచ్చును. భాషలో మార్పులు వచ్చినప్పుడు వ్యాకరణంకూడా మారుతూ వుంటుంది. జీవత్స్వరూపమైన భాషతోటిదే గదా వ్యాకరణంకూడా. అయినప్పటికీ పురాతన వ్యవహారానికి చిహ్నాలుగా అసహజ భాషవలె కొన్ని రచనల రూపంలో భాష నిలువ వచ్చును. మనకు దృశ్యమాన మవ్వవచ్చును. అంత మాత్రంచేత అప్పటి భాష, భాషకాదనలేము. అందులో వ్యాకరణం లేదనలేము. ఏక బహువచనాలు, విభక్తి ప్రత్యయాలు, కర్త కర్మ క్రియలు లేవనలేము. కాగా భాషతోపాటే ఉన్నదనికాదు అసలు భాషలోనే వ్యాకరణం ఇమిడివున్నదని మనం ఆమోదించక తప్పదు. భాషలోవున్న ఈ సహజ స్వభావ స్వరూప వ్యాకరణాన్ని ఒకప్పుడు యెవరో ఒకరు తొలుతనే గుర్తించవచ్చును. మరొకప్పుడు చాలాకాలానికిగాని

యెవరూ గుర్తించకపోవచ్చును. ఒకచోట రత్నమే వున్నదనుకుందాము. అది రత్నమని తెలియక చూచిన వారందరూ గాజురాయి అనుకున్నా రనుకుందాము. తరువాత కొంతకాలానికి దాన్ని రత్నంగా ఎవరో ఒకరు గుర్తించారే అనుకోండి. అప్పటివరకూ అది రత్నం కాకుండా పోతుందా? గాజురాయే అవుతుందా? అదే విధంగా భాషలో సహజంగావున్న వ్యాకరణ వ్యవస్థను వెంటనే గుర్తించనూవచ్చు గుర్తించలేకపోనూవచ్చు. భాషాగతమై వ్యాకరణం ఉండనే ఉంటుంది. అయితే చరిత్ర కందినంతలో మనకు తెలిసినంతలో, ఆంధ్రభాషలోవున్న వ్యాకరణ వ్యవస్థను మొట్టమొదట గుర్తించి వ్యాకరణం రచించిన మహానుభావుడెవరో ఇదమిత్థంగా తేల్చి చెప్పలేము.

మామూలుగా కావ్యభాషకు శ్రీకారంచుట్టి క్రీ.శ. 11వ శతాబ్దంలో నన్నయభట్టు మనకు సాహిత్య భిక్షపెట్టాడని చాలామంది భావం. నన్నయభట్టే ఆంధ్రశబ్దచింతామణి రచించిన తొలి వ్యాకరణకర్త అని మరికొందరి భావం. వాస్తవం పరిశీలిస్తే నన్నయకు అత్యంత ప్రాచీన కాలంలోనే ఆంధ్రభాష మూడు పూవు లారుకాయలుగా వికసించి ఫలించి, అనంతరం మతకల్లోలాలతో, దేశ కల్లోలంతో అప్పటి ఆంధ్ర సాహిత్యం కాలగర్భంలో కలిసిపోయి తిరిగి కొన్ని శతాబ్దాల తరువాత రాజరాజ నరేంద్రుని కాలంలో మొగ్గతొడిగి, పూచికాచిందే మోనని అనిపిస్తుంది.

క్రీ.శ. 1050 ప్రాంతంలోవున్న నన్నయభట్టునకు పూర్వమే - కాస్తా కూస్తా కాదు, దాదాపు పధ్నాలుగు వందల సంవత్సరాలకు పూర్వమే, అంటే క్రీస్తుకు పూర్వం 4వ శతాబ్దిలోనే ఆంధ్రవిష్ణువు రాజ్యకాలంలో తెలుగుదేశం త్రిలింగదేశంగా ప్రసిద్ధిచెంది తెలుగు సాహిత్య సంస్కృతులు మహోచ్ఛదశనందు కున్నట్లు తెలుస్తున్నది. సుచంద్రుని కుమారుడైన ఆంధ్రవిష్ణువు రాక్షస స్వభావం కల నిశుంభుడనే దుష్టరాజును ఓడించి కాకుళంలో - అంటే నేటి కృష్ణాజిల్లా శ్రీకాకుళంలో రాజ్యాన్ని స్థాపించి నిష్కంటకంగా పరిపాలన కొనసాగించాడట. ఆ ఆంధ్రవిష్ణువు తన రాజ్యానికి శ్రీశైలం, భీమేశ్వరం, కాళేశ్వరం అనే మూడు పుణ్యక్షేత్రాలను తన దేశ ముఖద్వారాలుగా యెన్నుకొని వాటి పరిధిలోని దేశాన్ని పరిపాలించాడట. అతని కాలంనుంచే ఆంధ్రదేశం త్రిలింగ క్షేత్రమని ప్రసిద్ధి చెందిందని తెలుస్తున్నది. ఈ విషయాల కుపబలంగా ఈ క్రింది బ్రహ్మాండ పురాణాంతర్గతమైన సుచంద్రుని గాథ కనిపిస్తున్నది.

"ఆంధ్రనాథో మహావిష్ణుర్నిశుంభదనుజాపహో
పురా స్వయంభువమనోః కాలే కలియుగేహరిః

కాకులే రాజవర్యస్య సుచంద్రస్య తనూభవః
అభవత్సర్వ దేవైశ్చ వేష్టితో లోక పూజితః
శ్రీశైల భీమకాళేశ మహేంద్రగిరి సంయుతం
ప్రాకారంతు మహత్కృత్వాత్రీణిద్వారాణి చాకరోత్
త్రిలోచనో మహేశస్త్రిశూలంచ కరే వహన్
త్రిలింగ రూపీన్యవసత్ త్రిద్వారేషు గణైర్వృతః
ఆంధ్ర విష్ణుస్సురయుతో దనుజేన నిశుంభునా
యుధ్వాత్రయో దశయుగాన్ హత్వా తం రాక్షసోత్తమా
అవసత్తత్ర ఋషిభి ర్వృతో గోదావరీతటే
తత్కాల ప్రభృతి క్షేత్రం త్రిలింగమితి విశ్రుతమ్"—

వేదంలోనే ఆంధ్రజాతి ప్రసక్తివున్నప్పుడు-ఉన్నదని చారిత్రకులందరూ శిరసావహించి ఆమోదించినప్పుడు - బ్రహ్మాండ పురాణాంతర్గతమైన ఈ ఆంధ్ర విష్ణువు ప్రస్తావనను అప్రామాణికమని, పుక్కిటి పురాణమని త్రోసిపుచ్చలేము. బ్రహ్మాండ పురాణం తక్కిన పురాణాలతోపాటు వేదకాలానికి యెన్నో వేల సంవత్సరాల తరువాత అవతరించిందే కదా! ఆంధ్ర సాహిత్యం సంస్కృతి ఎంతో అభివృద్ధి చెందిన దశలో ఆంధ్రవిష్ణువు పరిపాలకుడుగా రంగంలోకి వచ్చినట్లు అతని పేరే చెప్పక చెప్పగలదు. ఆంధ్రజాతి బహుముఖంగా అభ్యుదయం చెందకుండానే వుంటే ఏ విధంగానూ అభ్యుదయం చెందని ఆ జాతిని దృష్టిలో పెట్టుకొని ఆ జాతి దేవుని పేరుమీద ఆంధ్రవిష్ణువు తలయెత్తే వాడేకాడు. సృష్టి స్థితికీ, అభ్యుదయానికీ మూలకారకుడు మహావిష్ణువు. ఇదే విధంగా ఆంధ్రజాతి స్థితికీ, అభ్యుదయానికీ బహుముఖ వికాసానికి మూలభూతుడవుతాడన్న దృష్టితో వేదజ్యోతిశ్శాస్త్రజ్ఞుల సలహాపై సుచంద్రుడు తన సుపుత్రునికి "ఆంధ్రవిష్ణువు" అని పేరు పెట్టి వుండవచ్చును. అందువల్ల ఆంధ్రవిష్ణువు రాజ్యకాలంలో ఆంధ్ర సాహిత్యమూ, సంస్కృతీ యెంతగా అభివృద్ధి చెంది వుంటాయో మన వూహకైనా అందని విషయం.

త్రిలింగదేశం

శ్రీశైల, దాక్షారామ, కాళేశ్వరాలలో వున్న మూడు ప్రసిద్ధ లింగాలు (త్రిలింగాలు) కారణంగా త్రిలింగ దేశమని ఆంధ్రదేశానికి పేరు వచ్చినట్లు చాలామంది అభిప్రాయ పడుతూ వచ్చారు. ప్రసిద్ధి వుండడం లేక పోవడం అనేది చరిత్రలో ఏ క్షేత్రానికైనా వున్నదే. సృష్టిలోనే వెలుగు

వాఙ్మయ మహోధ్యతుని

చీకట్లున్నట్లు, ఈ పుణ్యక్షేత్రాలకు ప్రసిద్ధాప్రసిద్ధ స్థితులనదగిన వెలుగు చీకట్లు లేవని యెవరూ అనలేరు. ఎన్నో, యెన్నెన్నో శివలింగ క్షేత్రాలున్న ఆంధ్రదేశం, కోటిలింగాలక్షేత్రమేవున్న ఆంధ్రదేశం కేవలం మూడు ప్రసిద్ధక్షేత్రాలు కారణంగానే త్రిలింగదేశమని పేరుగాంచిందంటే మనకు ఆశ్చర్యకరంగానే వుంటుంది. అంతేకాదు. ప్రసిద్ధి చెందిన క్షేత్రాలు యెన్నెన్నో వుండగా చతుర్లింగ దేశమనిగాని, పంచలింగ దేశమనిగాని అంత కెక్కువగాగాని ఉన్న సంఖ్యావాచకంతో ఆంధ్రదేశానికి పేరెందుకు రాలేదు ? అన్నింటికంటే మహాప్రసిద్ధి వహించిన కోటిలింగాల క్షేత్రముండగా "కోటిలింగ దేశమని" అసాధారణంగా, అపూర్వంగా పేరు పెట్టుకొని వుండవచ్చునుగదా ! ఆంధ్రదేశమంతటా అనేక శివలింగ క్షేత్రాలున్నందువల్ల అసలు "లింగదేశ"మనే పేరు యెందుకు పెట్టరాదు ? బ్రహ్మాండ పురాణంలో శ్రీశైలం, భీమేశ్వరం కాళేశ్వరం అనే క్షేత్రాలు మూడూ పేర్కొనబడడం చూస్తే అప్పుడవి ప్రసిద్ధాలుగానో, హద్దులుగానో వుండివుండవచ్చునని అనిపిస్తుంది. ఆంధ్రవిష్ణువు రాజ్యకాలంలో, శ్రీశైల, భీమేశ్వర, కాళేశ్వరాలు మూడూ మూడు ద్వారాలుగా పరిగణింపబడ్డాయనడంలో వాస్తవికతను సందేహించవలసి వస్తుంది. ఏ దేశానికైనా, రాజ్యానికైనా పరిపాలనా దృష్టితోగాని, సరిహద్దుల దృష్టితోగాని పరిశీలిస్తే, నాలుగు దిక్కులుండి తీరుతాయి. ఇదే విధంగా నాలుగు ముఖద్వారాలు కూడా వుండితీరాలి. అయితే ఆంధ్రవిష్ణువు రాజ్యానికి మూడింటినేముఖద్వారాలుగా యెంచినట్లు కనిపిస్తున్నది. తూర్పు దిక్కున సముద్రమున్నందువల్ల ఈ మూడింటినే ముఖద్వారాలుగా ఆంధ్రవిష్ణువు భావించి వుంటాడని కొందరనవచ్చు. ఈ దృష్టితో చూచినా శ్రీశైల, భీమేశ్వర, కాళేశ్వర క్షేత్రాలు మిగిలిన మూడు దిక్కుల లోనూ వున్నాయని చెప్పలేము. అందువల్ల బ్రహ్మాండ పురాణంలోని త్రిలింగ నామ నిర్వచనం సరైనదని అనలేము. కొన్ని తరాలుగా మరికొందరు భీమేశ్వర కాళేశ్వరాలకు మారుగా కాళహస్తి దాక్షారామాలు త్రిలింగాలలో రెండు లింగాలుగా భావించడం జరుగుతున్నది. (భీమేశ్వరమంటే వేములవాడని కొందరు దాక్షారామమని కొందరు భావించిన వారుకూడా లేక పోలేదు.) త్రిలింగ నిర్వచనంలోనే ప్రసిద్ధ క్షేత్రాలన్న దృష్టిలో ఏకవాక్యత కుదరడంలేదు. అసలు ప్రసిద్ధ క్షేత్రాలన్నవి మూడు మాత్రమే వుండాలని యెక్కడ వున్నది ? ఎన్నెన్ని క్షేత్రాలైనా సుప్రసిద్ధాలు కావచ్చును కదా. అందువల్ల ప్రసిద్ధ క్షేత్రాలన్న దానిని దృష్టిలో పెట్టుకొని "త్రిలింగదేశ"మని పేరు వచ్చి వుండదేమోనని సందేహం కలుగుతున్నది.

పంచభూతాత్మకాలైన లింగాలు అయిదున్నాయి. ఈ అయిదూ పృథివ్యప్ తేజోవాయు రాకాశాత్మకాలు-పృథ్వీ లింగం తిరువళ్లూరులోనూ - జల లింగం

జంబుకేశ్వరంలోనూ- అగ్నిలింగం అరుణాచలంలోనూ-వాయులింగం కాళహస్తి లోనూ-ఆకాశలింగం చిదంబరంలోనూ ఉన్నాయి-కాళహస్తి యెలాగూ ఆంధ్ర దేశంలోనే ఉన్నది కాబట్టి అరుణాచల-చిదంబరాలు తెలుగుదేశంలో ఉన్న కాలంలో అగ్ని - వాయురాకాశాత్మకాలైన త్రిలింగాలతో కూడిన దేశం కాబట్టి తెలుగుదేశానికి త్రిలింగదేశం అని పేరు వచ్చిందా అని కూడా సందేహంగా ఉన్నది. అంతేకాదు - ఒకప్పుడు "తిరువాళ్లూరు" కూడా తెలుగు దేశంలో ఉన్నదే—అయితే మరి చతుర్లింగదేశం అని యెందువల్ల పేరు రాలేదా అని అనిపించడం సహజం-ఏమైనా యివన్నీ కేవలం ఊహాలే కాని ఖచ్చితంగా యిదమిత్థంగా యిది యిది అని తేల్చి చెప్పలేము - కాళహస్తి-అరుణాచల - చిదంబరం - తిరువళ్ళూరుల్లో యేవో ఒక మూడుగాని - కాళహస్తితో మరొక రెండు కలుపుకుని - యేవో ఒక మూడు క్షేత్రాలుగాని తెలుగు దేశంలో ఉన్న కాలంలో "త్రిలింగ దేశం" అని పేరు వచ్చి ఉండాలి-ఇటువంటి విశిష్టతయేమీ లేకుండా "త్రి"శబ్ద ప్రాధాన్యంతో "త్రిలింగ" దేశనామం వచ్చి ఉండదు. అయితే పంచభూతాత్మకాలైన లింగాలు కేవలం పైన పేర్కొన్న ప్రదేశాలలో మాత్రమే ఉన్నాయని చెప్పడానికి ఆస్కారం లేదు. యెందువల్లనంటే కంచిలోకూడా "పృథ్వీ" లింగమే ఉన్నదని ప్రసిద్ధి. యిటువంటి వెన్నిచోట్ల ఉన్నాయో తెల్సుకోవాలంటే అది గవేషించవలసిన విషయం.

త్రిలింగాలంటే ఇష్టలింగం ప్రాణలింగం భావలింగం అనీ గురులింగం, -జంగమలింగం-శివలింగం అనీ మూడు మూడు భిన్న లింగ నిర్వచనాలున్నాయి - వీటిల్లో యే మూడింటివల్లనైనా త్రిలింగ దేశనామం వచ్చిందా అంటే అవుననలేము. —ఇష్ట—ప్రాణ—భావలింగాలు ఒక్క తెలుగు దేశంలోనే కాదు మరేదేశంలోనైనా ఉండవచ్చును.ఇదేవిధంగా గురులింగ-జంగమలింగ-శివలింగాలుమూడూ-ఒక్క తెలుగు దేశానికి మాత్రమే పరిమితాలని యెవ్వరూ చెప్పలేరు—అందువల్ల యీ ఇష్ట, ప్రాణ, భావ—గురు, జంగము, శివలింగాలవల్ల తెలుగుదేశానికి త్రిలింగదేశమని పేరు వచ్చిందని చెప్పడానికి వీలులేదు—అయితే శ్రీశైలంలోని లింగం తారకలింగమని-దాక్షారామం లోని లింగం మహాకాళ లింగ మని—కాళేశ్వరంలోని లింగం హాటకలింగమని ఒక సాంకేతిక నిర్వచనం ఉన్నది. ఈ త్రివిధ తారక, మహాకాళ, హాటకలింగ త్రిస్వరూపాలను దృష్టిలో పెట్టుకుని యే తత్త్రిలింగ సంకలితమైన తెలుగుదేశం త్రిలింగదేశమని పేరు వచ్చిందేమోననడానికి ఆవకాశాలున్నాయి—అయితే ఒక్క శ్రీశైల దాక్షారామ కాళేశ్వరాలలోనే తప్ప మిగతా చోట్ల మరెక్కడా తారక— మహాకాళ—హాటక లింగాలు లేవని సుదృఢంగా మనం నిరూపించవలసి ఉన్నది — యీ నిరూపణ అంత సులభ సాధ్యమైన విషయం కాదు—అందువల్ల యీ తారక—

వాఙ్మయ మహోధ్యతుని

మహాకాళ — హాటక లింగాల పేరు మీద తెలుగుదేశానికి త్రిలింగదేశమని పేరు వచ్చి ఉంటుందని నిక్కచ్చిగా చెప్పలేము —

సుప్రసిద్ధ సంస్కృత పండితులు, ఉపాసకులు అయిన కీర్తిశేషులు శ్రీ భాగవతుల అన్నపూర్ణశాస్త్రిగారు 1956లో, ఒకసారి నాతో మాట్లాడుతున్నప్పుడు త్రిలింగ దేశ నామ నిర్వచనంపై చారిత్రకులలోవున్న అభిప్రాయాలపట్ల నేను నా సందేహాన్ని వెల్లడించగా అందుకు వారు నవ్వుతూ "త్రిలింగ దేశమని పేరు రావడానికి అసలు మూలకారణం వేరు. నీలో రేకెత్తిన సందేహాలు అకారణంగా వచ్చినవి కావు. అతి ప్రాచీన కాలంలో అటు తమిళదేశంలో చాలా భాగం వరకూ, ఇటు ఒరిస్సా రాష్ట్రంలో చాలాభాగం వరకూ, ఆంధ్రదేశం విస్తరించి వుండేది. మన దేశం, శ్వేతలింగ-పీతలింగ-కృష్ణలింగాలనే మూడు రకాల లింగాలున్న దేశం అవడంవల్ల త్రిలింగదేశమని పేరు వచ్చింది" అని సమాధానం చెప్పారు. "శ్రీ కాళహస్తిలోనిది కృష్ణ లింగం-దక్షిణ ఆర్కాటు జిల్లాలో ఒక శ్వేతలింగ క్షేత్రముండేది. గంజాం జిల్లాలో ఒక పీత (పసుపుపచ్చ) లింగ క్షేత్రముండేది. అప్పటి ఆంధ్రదేశం ఈ మూడు లింగాల క్షేత్రాలతో వుండేది కనుక దానికి "త్రిలింగదేశ" మని పేరు వచ్చిం" దని కూడా శ్రీ అన్నపూర్ణశాస్త్రి గారు వివరించారు. శ్రీ అన్నపూర్ణశాస్త్రిగారు త్రిలింగదేశమని పేరు రావడానికి చెప్పిన నిర్వచనం అసాధారణమైనది. ఈ దృష్టితో ఎన్నెన్ని ప్రసిద్ధ క్షేత్రాలున్నా కోటి లింగాలే కావు కోట్లకొలది లింగాలున్నా శ్వేత, పీత, కృష్ణలింగాలు మూడే కాబట్టి త్రిలింగ దేశమని పేరు వచ్చిందనడంలో ఆక్షేపణీయమైన విషయం కాని, సందేహించవలసిన విషయం కాని మనకు కనపడదు. శ్వేత లింగాలు, కృష్ణలింగాలు సామాన్యంగా యెన్నైనా ఉండవచ్చుగదా అని యెవరైనా సందేహించవచ్చును. ఏ రంగులో యెన్నెన్ని లింగాలున్నా లింగాలున్నది యీ మూడు రంగులలోనే గాని, మిగతా రంగులలో లేవన్న విషయం మనం ముఖ్యంగా గుర్తించాలి. కాగా పై సందేహాని కవకాశం ఉండదు.

ఇది ఈవిధంగావుండగా షడ్విధప్రాకృత సంస్కృతాంధ్ర భాషావేత్తయై, కవిశేఖరుడై క్రీ.శ. 1650 ప్రాంతంలో ఉండి "ఆంధ్రపాణిని" అని బిరుదుపొందిన నివర్తి శేషసుమతి (శేషాచలపతి) ఆంధ్రశబ్దానుశాసనం అనే పేరుతో సంస్కృతంలో వ్రాసిన వ్యాకరణంలో త్రిలింగ పదం గురించి నిర్వచనం వ్రాస్తూ "పదస్థానం త్రిలింగ మిత్యుప్రపన్నమ్. అత ఏవ త్రైలింగా ప్రాప్తగంగా...............లింగత్రయం స్త్రీపున్నపుంసకాఖ్యం తేనావిభక్తికతా త్రిలింగా" (775 ఆంధ్ర వ్యాకరణం. **B**. 10010. **S**—17 × 1; **L**—920. 11-4-G-1200. **THE DESCRIP-**

TIVE CATALOGUE OF TELUGU MANUSCRIPTS. 333 పుట. ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్తు ప్రచురణ) అంటూ కొంత వ్రాశాడు. స్త్రీపున్నపుంసక లింగాలు లేని, అంటే మహన్మహత్యమహద్వాచకాలులేని, భాష లేదు. కాబట్టి త్రిలింగ భాషాయుతమైన దేశం త్రిలింగ దేశమని పిలవబడిందనడం హాస్యాస్పదమైన విషయం. అయితే మూడులింగస్థానాలనుంచి ప్రారంభమైన నదీ ప్రవాహాలు కలదేశం కాబట్టి త్రిలింగ దేశమనబడిందనడం కొంత తర్కసహంగా కనిపిస్తున్నది. అయితే భౌగోళికంగా మూలస్థానంలో లింగాలున్న తెలుగుదేశంలోని మహానదుల ఉత్పత్తిని గురించి పరిశోధించ వలసి వున్నది.

యీ సందర్భంలో ఒక విషయాన్ని మనం గుర్తించాలి. తెలుగు దేశంలో ఉన్న సుప్రసిద్ధాలైన జీవనదులు మహా నదులు మూడుఅని చెప్పవచ్చు - అవి కృష్ణ - గోదావరి-పినాకినీ నదులు-కృష్ణానది పశ్చిమ కనుమల్లో మహాబలేశ్వరంవద్ద పుట్టింది- గోదావరినది కూడా పశ్చిమ కనుమల్లోనే పుట్టింది. పినాకినీ(పెన్నా)నది మైసూరులో పుట్టింది - యీ మూడు నదులకూ కూడా అసలు మూల పుట్టుకస్థానంలో శివలింగాలున్నాయో లేవో పరిశోధించవలసివున్నది. ఈ మూడు నదుల్లోనూ కలిసే ఉపనదులు యెన్నైనా ఉండవచ్చును. కాని కృష్ణానదికి ఒక ప్రత్యేకత ఉన్నది-కృష్ణానది పుట్టుక దగ్గరనుంచి యెన్నెన్నో ఉపనదులు వాగులు అందులో కలిసిపోయాయి - అయితే "వేణ్ణా"నది ఒకటి కృష్ణానదితో కలవడంవల్ల కృష్ణానది "కృష్ణవేణ్ణి" అయి "కృష్ణవేణి"గా సుప్రసిద్ధమైనది-రెండు నదుల కలయికతో "కృష్ణ వేణి" అనిపించుకున్న యీ నదికి మూలస్థానాలు రెండు అని అంగీకరించవలసి ఉంటుంది. మరి కృష్ణానదికి మూలస్థానంలోనూ వేణ్ణా నదికి మూలస్థానంలోనూ శివలింగాలున్నాయో లేవో పరిశోధించవలసిన విషయం - గోదావరి మూలస్థానంలోనూ పినాకిని మూలస్థానంలోనూ రెండు శివలింగాలుండి కృష్ణ-వేణ్ణా నదులు రెండింటి మూలస్థానాలలోనూ రెండు లింగాలుండివుంటే మొత్తం నాలుగు లింగాలవుతాయి - అయితే కృష్ణా-వేణ్ణా నదులలో ఒకే ఒక్క నది మూలస్థానంలో మాత్రమే శివలింగం ఉండి ఉంటే అప్పుడు కృష్ణవేణి - గోదావరి - పినాకినీ నదీత్రయ మూలస్థానాలలో మూడు లింగాలున్నాయని చెప్పడానికి అవకాశం యేర్పడుతుంది. యింతకూ అసలీ మూడు నదులకూ మూలస్థానాలలో శివలింగాలున్నాయో లేవో పరిశోధించి యీ త్రిలింగాల విషయమై ఒక నిర్ణయానికి రావలసి ఉన్నది. యీత్రినదులకూ మూలంలో త్రిలింగాలున్నప్పుడు నివర్తిశేష సుమతి ఆంధ్రశబ్దానుశాసనంలో వ్రాసిన త్రిలింగదేశ శబ్ద నిర్వచనం సార్థకమై నిలవడానికి అవకాశం యేర్పడగలదు.

వాఙ్మయ మహోధ్యక్షుని

ఏదియేమైనా మూడు సుప్రసిద్ధ శివలింగ క్షేత్రాలున్నందువల్ల త్రిలింగదేశమని పేరు వచ్చిందనడం తర్కసహంగా కనిపించదు. అయితే త్రిలింగ దేశాధినాథుడైన ఆంధ్రవిష్ణువు కాలంలోనే కణ్వుడు సంస్కృతంలో తెలుగు వ్యాకరణం వ్రాసినట్లు కొందరు భావిస్తున్నారు. మూడు పూవులారు కాయలుగా ఆంధ్రభాషా సంస్కృతులు విస్తరిల్లిన ఆంధ్రవిష్ణువు కాలంలో ఇటువంటి వ్యాకరణం అవతరించిందంటే మనం ఆశ్చర్యపడవలసినదేమీలేదు.

పురాతన వ్యాకరణాలు

తిక్కనకు సమకాలికుడై క్రీ. శ. 1250 ప్రాంతంలో వున్న అథర్వణుడు "త్రిలింగ శబ్దానుశాసనం" అనే తెలుగు వ్యాకరణాన్ని సంస్కృతంలో రచియిస్తూ ఈ క్రింది విధంగా పేర్కొన్నాడు.

"బార్హస్పత్యాని సర్వాణి కాణ్వం వ్యాకరణం విదన్
కరోమ్యాథర్వణం శబ్దం సర్వలక్షణలక్షితమ్.॥"

దీనివల్ల బృహస్పతి, కణ్వుడు అనబడేవారు తెలుగుకు వ్యాకరణాలు రచియింపగా వాటిని అథర్వణుడు క్షుణ్ణంగా చదివి సర్వలక్షణ లక్షితమైన "త్రిలింగ శబ్దానుశాసన" గ్రంథాన్ని రచించినట్లు స్పష్టంగా తెలుస్తున్నది. "బార్హస్పత్యాని సర్వాణి" అని అనడం వల్ల బృహస్పతి రచించినవి సూత్రాలేమో అన్న సందేహం కలుగుతున్నది. ఒకవేళ కారికలైనా కావచ్చును. క్రీ.శ. 1650 ప్రాంతంలో వున్న మండలక్ష్మీ నరసింహాకవి రచించిన "ఆంధ్ర కౌముది" లో సైతం ఈ క్రింది విధంగా వక్కాణించబడింది.

"అథర్వణాని కాణ్వాని బార్హస్పత్యాని సంవిదన్
కౌముదీ మాంధ్రశబ్దానాం సూత్రాణి చ కరోమ్యహమ్"

త్రిలింగ శబ్దాను శాసనంలోని శ్లోకం కంటే దాదాపు నాలుగు వందల సంవత్సరాల తరువాత అవతరించిన ఈ ఆంధ్ర కౌముది శ్లోకం ప్రామాణికమని నేను చెప్పడంలేదు. కాని బృహస్పతి, కణ్వుల వ్యాకరణాలున్నట్లు అథర్వణుని తరువాత చాలాకాలం వరకూ సైతం అనుస్యూతమైన అభిప్రాయం వున్నట్లు మనకు స్పష్టపడుతుంది. నరసింహ కవి కూడా అథర్వణ వ్యాకరణమే కాక బృహస్పతి-కణ్వ వ్యాకరణాలు సైతం అధ్యయనం చేసినట్లు స్పష్టపరచాడు. వాటినుండి తన ఆంధ్ర కౌముదిలో కొన్ని సూత్రాలను ఉదాహరించనుకూడా ఉదాహరించాడు. బార్హస్పత్య, కాణ్వవ్యాకరణాలు చదివి తాను "త్రిలింగ శబ్దానుశాసనం'' వ్రాస్తున్నట్లు

అథర్వణుడు చెప్పగా అథర్వణుని వ్యాకరణంతో పాటు అతడు చదివిన కాణ్వ, బార్హస్పత్య వ్యాకరణాలు సైతం చదివి "ఆంధ్ర కౌముది" వ్రాస్తున్నట్లు లక్ష్మీనరసింహ కవి పేర్కొనడం చూడగా, లక్ష్మీనరసింహకవి అథర్వణ, కణ్వ, బృహస్పతుల వ్యాకరణాల మధ్య అనుస్యూతమైన ఒక ఏకవాక్యత యేర్పడినట్లు తోస్తుంది. వాక్యరణ రచనలో ఒక క్రమం ఈ గ్రంథాలలో మనకు గోచరం కాగలదు. కాణ్వ, బార్హస్పత్యాలను కొంత వివరించి, మరికొంత సవరించి అథర్వణుడు త్రిలింగ శబ్దానుశాసనం రచించి వుండవచ్చును. మరి మండ లక్ష్మీ నరసింహ కవి యేంచేశాడో త్రిలింగ శబ్దానుశాసన, ఆంధ్రకౌముది గ్రంథాలను సరిపోల్చి చదివితేనేకాని యేమీ చెప్పలేము.

అథర్వణుని త్రిలింగ శబ్దానుశాసనంవల్ల కణ్వ, బృహస్పతుల వ్యాకరణాలు వున్నట్లు దృఢంగా స్పష్టపడింది. "వికృతి వివేకము" అనే పేరుగల సంస్కృత కారికావళితోకూడిన వ్యాకరణాన్ని అథర్వణుడే రచించాడని ప్రసిద్ధివున్నది. ఈ వికృతి వివేకాన్నే "అథర్వణ కారికావళి" అనికూడా అంటారు. అథర్వణుని త్రిలింగ శబ్దానుశాసనం ముద్రితంకాలేదు కాని దీని తాళపత్ర ప్రతి మద్రాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారంలోవున్నది. ఈ త్రిలింగ శబ్దానుశాసనానికి, అథర్వణ కారికావళికి (వికృతి వివేకానికి) పోలికవున్నట్లు కనపడదు. వికృతి వివేకాన్ని అథర్వణుడు రచించలేదని అహోబలుడుగాని, వేరింకెవ్వరైనాగాని రచించి, అథర్వణుని పేరు పెట్టివుండవచ్చునని నావంటి కొందరు విమర్శకుల వూహ. క్రీ. శ. 1750 లో గాని అంతకు పూర్వమేగాని అవతరించిందనుకుంటున్న ఈ అథర్వణ కారికావళిలో శ్రీకవి, విష్ణుశర్మ, హరి, శృంగార భూషణుడు, ధూర్వహుడు, కవిశిఖామణి, శౌరికవి, అనే ఏడుగురు వ్యాకరణకర్తల పేర్లు మత భేదాలుగా ఉటంకించడంవల్ల మనకు తెలుస్తున్నవి. అథర్వణ కారికావళిలో వివిధ సందర్భాలలో ఈ వ్యాకరణకర్తలపేర్లు పేర్కొన్న కారికలివి.

వికృత్యాదిగతో యోఽత్రతస్యాచ్ఛబ్దాంతర యోగతః
ప్రాణమాత్రావశేషస్యాదత్ర శ్రీకవి సమ్మతేః॥ (సంజ్ఞ)
అవ్యయస్యేతర స్యాపి ప్రయోగో విష్ణుశర్మణా
కథితస్తద్భవస్యాపి దీర్ఘాన్తత్వంక్వ చిద్భవేత్॥ సంజ్ఞ)
సర్వేశబ్దాః ప్రయోక్తృవ్యాయదివాదోషవర్జితాః
అప్రయుక్తత్వ దోషస్తు న విరుద్ధో హరేర్మతే॥ (సంజ్ఞ)
శబ్దానామంత్య భాగేషు యోఽనుస్వారః ప్రదృశ్యతే
తస్యాచి పరతో మస్స్యాత్సర్వత్ర హరి సమ్మతేః॥ (సంధి)

వాఙ్మయ మహోద్యతుని

స్యుర్భిన్నాదేవ తస్మాత్తే వినాద్వంద్వం హరేర్మతే॥ (సంధి
పరుషా వాస్వరూపేణ ప్రథమాంతో పరిస్థితాః

....

అచేతనార్థకే శబ్ద ఇతి *శృంగారభూషణః॥* (సంధి)
ధూర్వాహస్య మతే తత్ర కవివాజ్మాన ముచ్యతే॥ (సంధి
కేచిచ్చామహాచ్ఛబ్దా మతే *కవిశిఖామణేః॥* (అజన్త
ఆనజ్‌స్స్యాద్భృతో ద్వంద్వే రేఫ *శ్చారి* కవేర్మతే॥ (అజన్త)

ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి యెప్పటిదైతేనేమి? యెవ్వరు రచించిందయితేనేమి? 'కవి భల్లటాదీనాం' అంటూ కవి భల్లటాది వ్యాకరణ కర్తలపేర్లు చింతామణిలో సైతం పేర్కొనబడ్డాయి – ఇంతేకాక అహోబలపండితుడు అహోబల పండితీయ మనబడే తన కవిశిరోభూషణంలో "తమ్ము గుజ్జులు ఇత్యాదౌఉత్వం సాధుత్వమశ్నుత ఇతిధ్యేయమితి నృసింహః" (అహో-సంధి-వాతః-సూత్రవ్యాఖ్య) అని నృసింహుడనే వ్యాకరణకర్త వున్నట్లు పేర్కొన్నాడు – "ప్రాకృతే తద్భనే చాపి ఇత్యధర్వణ సూత్రే ప్రాకృత శబ్దస్య – ప్రాకృత సమపరత్వం *నరసింహ గ్రంథరీత్యా* వ్యాఖ్యాతం-వస్తుతస్తు ప్రాకృత శబ్దస్య పాకృత సమపరత్వమేవ-" చజౌతజ్జే ప్రాకృతేచదంత్యావేవ నసంశయః "ఇత్య *ధోక్షజాచార్యా* వచనాత్"– అహో-సంజ్ఞ-12 సూత్రం వ్యాఖ్య) అని మరొకసారి నరసింహుని పేరుతోపాటు అధోక్షజుడనే తెలుగు వ్యాకరణకర్త పేరును సంస్కృతకారికను సైతం అహోబలుడుదాహరించాడు.

అంతేగాదు. అహోబలుడు "యద్వపభ్రంశః" అహో-సంజ్ఞ-10సూత్రం అన్న సూత్రానికి వ్యాఖ్య వ్రాస్తూ – "బహువః ప్రాచీనాచార్యాః ప్రకాశితాః-అథర్వణ గ్రంథేఽపి బహావః పురాత *నాంధ్ర శిక్షకాః కవిశిఖామణ్యాదయః*" అని వ్రాసి పురాతనకాలంలో రచించబడిన తెలుగు వ్యాకరణాలు తాను చూచినట్లు భంగ్యంతరంగా తెలుపడమేకాక – అథర్వణ గ్రంథంలో అనేకమంది కవిశిఖామణ్యాది ఆంధ్ర శిక్షకులు అంటే వ్యాకరణకర్తలు పేర్కొనబడినట్లు కూడా వక్కాణించాడు. ఈ విధంగా యెన్నెన్నో తెలుగు వ్యాకరణ గ్రంథాలు పురాతన కాలంలో ఉన్నట్లు మనకెన్నో ఆధారాలు కనిపిస్తున్నాయి.

అథర్వణ కారికావళిలో ఉదహరింపబడిన కారికలలోనూ అహోబలపండితీయంలో పేర్కొనబడిన సందర్భాలలోనూ సిద్ధాంతపరంగా గ్రంథకర్తృనామం పేర్కొనబడిందే గాని గ్రంథనామం యెక్కడా ఉటంకించబడలేదు. త్రిలింగ శబ్దా

నుశాసనకర్తయైన అధర్వణునికి తరువాత అధర్వణకారికావళి మాత్రమేగాక సంస్కృతంలో ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణికి మంచెళ్ల వాసుదేవకవి రచించిన "వాసుదేవ వృత్తి" "వైకృతచంద్రిక" నివర్తి శేషసుమతి వ్రాసిన "ఆంధ్ర శబ్దానుశాసనం" వంటి గ్రంథాలుకొన్ని వున్నాయి.

సంస్కృత భాషలో తెలుగు వ్యాకరణాలు

ఒక్క వైకృతచంద్రిక సూత్రాలు దాని వృత్తి మాత్రమే కాదు-ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి-వాసుదేవ వృత్తి-కవిశిరోభూషణనామక అహోబలపండితీయం మాత్రమే కాదు అనేక ఆంధ్ర వ్యాకరణాలు అత్యంత ప్రాచీనకాలంనుంచి సంస్కృత సూత్రాలలోనూ కారికలలోనూ రచించబడినట్లు స్పష్టపడుతున్నది. ఆంధ్రభాషా భూషణం-ఆంధ్ర కౌముది వంటి కొద్ది గ్రంథాలు మాత్రమే క్రీ.శ. 13వ శతాబ్ది తరువాత తెలుగులో అవతరించాయి. ప్రాచీనకాలంలో తెలుగు భాషలో తెలుగు వ్యాకరణం రచించబడినట్లు కనపడదు. అయితే తెలుగు వ్యాకరణాలు రచించిన ఋషితుల్యులైన మహానుభావులందరూ తెలుగులోనే వ్యాకరణాలు వ్రాయకుండా సంస్కృత సూత్రాలలోనూ కారికలలోనూ యెందుకు రచించినట్లు? ఆ తరువాత ఆ సూత్రాలమీదా కారికలమీదా వచ్చిన వృత్తులు భాష్యాలవంటి వ్యాఖ్యానాలు సైతం-యే యెలకూచి బాలసరస్వతి వ్యాఖ్యవంటివి సకృత్తుగానే తప్ప-మిగిలినవి సంస్కృతంలోనే యెందుకు అవతరించినట్లు? అనే ప్రశ్నలు మనల్ని చిరాకుపెడతాయి.

అసలు సంస్కృత భాష ఇటు లౌకిక భాష కానివ్వండి అటు అలౌకిక వైదిక భాష కానివ్వండి, యేదైనా అత్యంత ప్రాచీనమైనది. సూత్ర కారిక భాష్యాది రూపాలలో యే రూపంలో సంస్కృత వ్యాకరణ గ్రంథం అవతరించినా అది సంస్కృతభాషలోనే అవతరించేది. సంస్కృతం చదువుకున్న వారంతా యీ సంస్కృత వ్యాకరణాలనే అధ్యయనం చేసేవారు. కొందరు భావిస్తున్నట్లు సంస్కృత భాషకంటే ప్రాకృతాది భాషలు అతిప్రాచీనమైనవిగాని ప్రాచీనమైనవిగాని కానేరవు-ఒక్క మామూలు ప్రాకృతభాష కేకాదు-మాగధ్యాది ప్రాకృతభాషలలో యే ప్రాకృతభాషకైనా అవతరించిన వ్యాకరణ గ్రంథాలు నంస్కృతంలోనే అవతరించాయి. సకృత్తుగా యేవైనా ప్రాకృతాలలో కేవల ప్రాకృతుల కోసం వ్యాకరణాలు అవతరిస్తే అవతరించి ఉండవచ్చును గాని వాల్మీక్యాది ప్రామాణిక ఋషుల రచనలైన ప్రాకృత వ్యాకరణాలన్నీ సంస్కృతంలోనే ఉన్నాయి. అటు సంస్కృత వ్యాకరణాలు యిటు వివిధ ప్రాకృత వ్యాకరణాలు అన్నీ సంస్కృతంలోనే

అవతరించగా వాటిని చూచి అధ్యయనం చేసిన తెలుగువారు-తెలుగుబుధులు-తమ భాషా వ్యాకరణాలను సైతం సంస్కృతంలోనే వెలయించి వుంటారు. వ్యాకరణ రచనకు సంస్కృతంలో ఒక విశిష్టసౌకర్యం ఉన్నది. సంస్కృతం అతి సంగ్రహంగా సూత్రం రచించడానికి వీలైన భాష. సూత్రస్వరూపంలో సౌందర్యాన్ని సమ కూర్చుకొనడానికి వీలైన భాష-భావవ్యక్తీకరణకు-తార్కిక విమర్శనా పాటవానికి-చాకువలె ఉపయోగపడగల అందమైన భాష. పైగా సంస్కృతంలో ఉన్నంత బహు ముఖమైన విజ్ఞానం-యే దృక్కోణంతో చూచినా పూర్వం మరే ప్రపంచ భాషలోనూ ప్రాకృతాలలోనూ లేదు-అందువల్ల ప్రాకృతభాషలకు వ్యాకరణాలు రచించినా సంస్కృతంలోనే రచించి- సంస్కృతాధ్యయనావశ్యకతను బలపరచడమేకాక దృఢపరచినట్లు కనిపిస్తున్నది. అంటే యే ప్రాకృతం వచ్చినా రాకపోయినా సంస్కృతం వస్తే ఆ సంస్కృతభాషలో రచించబడిన ప్రాకృత వ్యాకరణాల ద్వారా వివిధ ప్రాకృత భాషలు నేర్చుకొనడానికి సులభంగా వీలవుతుంది-అంతేకాదు-వివిధ ప్రాకృత భాషలు సంస్కృతంలోనుంచే ఉద్భవించాయన్న భావం ప్రబలంగా ఉన్నది కాబట్టి-సంస్కృత పదాలకు ప్రాకృత పదాలకు-సంస్కృతంలోనుంచి ప్రాకృతాలు వచ్చినా ప్రాకృతాలు సంస్కరించడంవల్ల సంస్కృతమే రూపొందినా-ఒక అవినా భావసంబంధ బంధం వున్నది కాబట్టి సంస్కృతంలో వ్యాకరణాలు రచియించినట్లు కనిపిస్తున్నది. సంస్కృతంలోనే వ్యాకరణాలుంటే ఒక్క సంస్కృతీయులు - ప్రాకృతీయులు మాత్రమే కాక- యే సంస్కృత ప్రాకృతేతర భాషీయులైనా సంస్కృతం వచ్చినవారైతే-సంస్కృతం అందరి భాష కాబట్టి-సామాన్య భాష కాబట్టి-ప్రాకృతాది భాషా విశేషాలు తెలుసుకొనడానికి వీలవుతుందన్న దృష్టితో సంస్కృతంలో రచించబడినట్లు కనిపిస్తున్నది. అంతేకాదు. "శాస్త్ర రచన చేసినా-శాస్త్రాధ్యయనం చేసినా సంస్కృతభాషలోనే చెయ్యాలి. తద్రచనాధ్యయనాలు సంస్కృతంలో జరిగితేనే దానికి శాస్త్రీయత తగు సమున్నత గౌరవభావం సమ కూరుతాయి. దేశ భాషల్లో రచనాధ్యయనాదులు జరిగితే అంత పటుత్వం గురు భావం యేర్పడదు. పైగా సంజ్ఞా పరిభాషాపదాలు సంస్కృతంలో యెన్నో ఉన్నాయి. అవన్నీ విషయ సంగ్రహీకరణకు భావ వ్యక్తీకరణ సౌలభ్యానికి యెంతైనా ఉపయోగకరంగా ఉంటాయి. కంఠస్థం చెయ్యడానికి సులభంగా జ్ఞాపకంవుంచుకొనడానికి శైలీ-శయ్యా సౌభాగ్యంతో యెంతైనా ఉపయోగ పడతాయి"-అన్న అభిప్రాయాలతో ప్రాకృత వ్యాకరణ కర్తలు తదనుసారులైన తెలుగు వ్యాకరణ కర్తలు తమ దేశభాషా వ్యాకరణాలను సైతం సంస్కృత భాష లోనే రచించినట్లు కనిపిస్తున్నది. మరొక విశేషం యిక్కడ మనం గుర్తించవలసింది ఉన్నది. యిప్పుడు మనకు అంతర్జాతీయ భాషగా ఇంగ్లీషు ఉన్నది. యే దేశభాషా

వ్యాకరణం వ్రాయాలన్నా-వివిధ దేశాలవారు అవగాహన చేసుకొనడానికి అధ్యయనం చెయ్యడానికి యింగ్లీషులోనే వ్రాయడం జరిగింది. యిప్పటికీ జరుగుతున్నది-ఇదే విధంగా సంస్కృతభాష ప్రపంచం మొత్తందృష్టితో అంతర్జాతీయభాష కాకపోయినా —నిజానికి "లాటిన్" మొదలైన భాషలు సంజనితాలుకాకపూర్వం సంస్కృతం అంతర్జాతీయ భాషగా విరాజిల్లింది. ఇందుకు చాలా నిదర్శనాలున్నాయి - యిది వేరుమాట-అతి ప్రాచీనకాలపు విషయం. అయితే ప్రాచీన కాలంలో భారత జాతీయ భాషగా విరాజిల్లినమాట అసలే కాదనలేము. అందువల్ల వివిధ దేశ భాషా ప్రజలకు పండిత కవులకు పరిశోధకులకు తమ మాతృభాషకు భిన్నమైన ఇతర దేశ భాషలగురించి తెలియడానికి వీలుగా ఒక్క తెలుగు భాషకేకాదు - ఒక్క ద్రావిడానికితప్ప - మిగిలిన దేశభాషలన్నింటికీ ఇటు దక్షిణ భారత భాషలకు - అటు ఉత్తర భారత భాషలకు కూడా సంస్కృత భాషలోనే వ్యాకరణాలు రచియించినట్లు కనిపిస్తున్నది - ద్రావిడులు కేవల సంస్కృత విద్వేషకులైనందువల్ల ఆ భాషకు సంస్కృతంలో వ్యాకరణాలు రచియించలేదని అనిపిస్తున్నది. అసలు ఆర్య ద్రావిడులే ఉన్నా, ద్రావిడార్య భేదాలు యెన్నెన్ని ఉన్నా ప్రాచీన ద్రావిడానికి మూలం వేద సంస్కృతమేనని నా అపూర్వ అమేయ పరిశోధనలవల్ల తిరుగులేని విధంగా నిరూపితమైనది - (యీ పరిశోధనారచన అద్యతన భవిష్యత్తులోనే వెలువడుతుంది) ఏది యేమైనా భారతదేశంలో ఉన్న వివిధ దేశభాషలకు సంస్కృతంలోనే వ్యాకరణాలు వ్రాయడం ఆయాభాషీయుల మధ్య సంస్కృతీ సాహిత్యాల మధ్య ఒక అవగాహనను ఐకమత్యాన్ని పెంపొందించాలన్న సల్లక్ష్యంతో కూడా జరిగి ఉంటుందని భావించడంలో పొరపాటు లేదు.

అష్టాధ్యాయి ?

"వైకృత చంద్రిక" లోని చంద్రికా శబ్దాన్ని చూడగానే సంస్కృతంలో భట్టోజీ దీక్షితులు రచించిన "సిద్ధాంత కౌముది" లోని "కౌముది" శబ్దం స్థూల దృష్టితో మనకు గోచరమవుతుంది. పూర్వం వైకృత చంద్రికా గ్రంథాన్ని చూచి సంస్కృతాంధ్రాలలో కవియైన మరొక పండితుడెవరో దానిని ప్రతి వ్రాయడానికి ఉద్యమించి అందుకు శ్రీకారంచుడుతూ ఈ క్రింది శ్లోకం మొదట రచించినట్లు కొన్ని వ్రాతప్రతులలో కనిపిస్తున్నది.

"ఆంధ్ర సూత్రార్థచాతుర్యం జ్ఞాతుం వైకృత చంద్రికామ్
మంచెళ్ళ వాసుదేవేన రచితాం విలిఖామ్యహమ్"

ఈ శ్లోకాన్ని చూస్తే ఆంధ్ర సూత్ర వ్యాకరణంవంటి యేదో ఒక పేరుతో ఎవరో సంస్కృత సూత్రాలలో వ్యాకరణం రచియించారనీ, ఆ "ఆంధ్ర సూత్రార్థ

వాఙ్మయ మహోద్యతుని

చాతుర్యం" తెలియడంకోసం "వైకృత చంద్రిక"ను మంచెళ్ల వాసుదేవుడు రంచించాడనీ, మనకు సూటిగా బోధపడుతుంది. అంటే వైకృత చంద్రిక సూత్ర కర్త ఎవరో ఒక ప్రాచీన వ్యక్తియని, యెవరో రచించిన ఆ సూత్రాలకు వాసుదేవుడు వృత్తి రచించాడని సూత్రాలు మినహా మిగిలిన వ్యాఖ్యారూపమైన వృత్తి మాత్రమే వాసుదేవుని రచన అని మనం గుర్తించవలసి వుంటుంది. ఇందుకు తగినట్లు బహుముఖంగా లోతులలోకి వెళ్లి పరిశీలించగా వైకృత చంద్రికా సూత్ర కర్తా, వృత్తికర్తా విభిన్నులని స్పష్టంగా గోచరమవుతున్నది. వైకృత చంద్రిక తాళ పత్రగ్రంథాలు రెండు, కాగితపు వ్రాతప్రతులు ఐదు పరిశీలించి ఈ వైకృత చంద్రికను రూపొందించడం జరిగింది. ఇతర యే వ్రాతప్రతులలోనూ లేదుగాని కళాప్రపూర్ణ డాక్టర్ కొండవీటి వేంకటకవిగారివద్దవున్న ఒక కాగితపు వ్రాత ప్రతిలో పై అట్టమీద వైకృత చంద్రికకు "ఆంధ్ర సిద్ధాంత కౌముదీ" అని నామాంతరంకూడా వున్నది. గ్రంథాంత గద్యలలో "వైకృత చంద్రికాయాం" అని కేవల వైకృత చంద్రిక నామం మాత్రమే శ్రీ వేంకటకవిగారివద్దవున్న ప్రతిలో మాత్రమేకాదు అన్ని ప్రతులలోనూ వున్నది.

పాణిని పాదాలతోకూడిన అష్టాధ్యాయిగా వ్యాకరణ సూత్రాలను రచించగా వాటిల్లోవున్న కొన్ని లోపాలను వరరుచి (కాత్యాయనుడు) వార్తికాలను రచియించడం రూపంగా సవరించాడు. అనంతరం మహర్షి పతంజలి పాణిని సూత్రాలకు, వరరుచి వార్తికాలకు సమన్వయంతో మరింత విస్తృతార్థాన్ని ప్రవచిస్తూ మహాభాష్యం రచించాడు. పాణిని సూత్రాలను ప్రధానంగా తీసికొని వరరుచి వార్తికాలను సైతం జోడించి పాదాత్మకమైన "అష్టాధ్యాయి" సూత్ర క్రమపద్ధతికి భిన్నంగా విషయ ప్రధానంగా సంజ్ఞాది ప్రకరణ విభాగాన్ని వినూత్నంగాచేసి, మరొకవంక పతంజలి మహాభాష్యగత ముఖ్యవిషయాలను సైతం దృష్టిలో పెట్టుకొని భట్టోజీ దీక్షితులు "సిద్ధాంత కౌముది"ని విరచించాడు. సిద్ధాంత కౌముదిలో సంజ్ఞాది తద్ధితాంతం పూర్వార్ధంకాగా, తిజంత, కృదంత ప్రకరణాలు ఉత్తరార్ధంగా రూపొందాయి. వాసుదేవుని ఈ వైకృత చంద్రికలో పూర్వోత్తరార్ధ విభాగాలు పేర్కొనబడకపోయినా సంజ్ఞా-సంధి-స్వాది ప్రక్రియ-స్త్రీ ప్రత్యయ-విభక్త్యర్థ-సమాస-తద్ధితాదేశ-వివిధ తద్భవ ప్రకరణాలు సుబంత విభాగమై ప్రథమ భాగంగానూ, తిజన్త ప్రకరణం తిజన్త విభాగంగానూ—కృదన్త ప్రకరణం కృదన్త విభాగంగానూ మూడు భాగాలుగా వున్నాయి.

తద్భవ ప్రకరణంలో "సంస్కృతే" (1. సూ-103 పుట) అనే సూత్రానికి వాసుదేవుడు వృత్తి వ్రాస్తూ "ఇతః ప్రభృతి ఆపాద పరిసమాప్తేః సంస్కృతే

కార్యంస్యాత్" అని పాద ప్రసక్తితో వైకృత చంద్రికా సూత్రాల పాద వ్యవస్థ గురించి స్పష్టంగా ఉటంకించాడు. ఈ సందర్భాన్నిబట్టి వైకృత చంద్రికా సూత్రాలు వైకృత చంద్రికలోవున్న క్రమపద్ధతిలోకాక పాణిని అష్టాధ్యాయి పద్ధతిలో పాదసహితంగా రచించబడ్డాయని విస్పష్టంగా మనం గ్రహించవచ్చు. అంతేకాదు. అనేక సూత్రాలకు వ్రాసిన వృత్తులను పరిశీలిస్తే సూత్రాలలో లేని పదాలు యెక్కడెక్కడనుంచో అనువృత్తి వచ్చినట్లు పెక్కు సందర్భాలలో మనకు గోచరమవుతాయి. ఉదాహరణకు ఒక్క విషయం చెబుతాను.

"కుః ప్రార్థనాయామ్" (32 సూత్రం-తిజంతవిభాగం - 163 పుట) అనే సూత్రానికి వాసుదేవుడు వృత్తి వ్రాస్తూ "వ్యతిరేకార్థేకుః స్యాన్ ముడుజోః పరయోః" అని అంటాడు. దీని పూర్వ సూత్రంలో "ముడుజౌ ప్రార్థనాయామ్" (31. సూ. తిజంత-162 పుట) అని ప్రార్థనలో ఏకత్వ బహుత్వాలలో ముడుజ్‌లు వస్తాయని చెపుతాడు. ఈ 31 వ, సూత్రంలో వ్యతిరేకార్థ ప్రసక్తి లేనేలేదు. తిజంత విభాగం 159 వ పుటలోవున్న 15 వ, సూత్రమైన "తుముజ్ వ్యతిరేకయోరత్" అనే సూత్రంలోనుంచి 32 వ సూత్రంలోకి వ్యతిరేక శబ్దాన్ని అనువృత్తి తీసుకొని వస్తాడు. 15 సూత్రాలు దాటివచ్చిన ఈ అనువృత్తివంటి వాటిని దృష్టిలో పెట్టుకుంటే వైకృత చంద్రికలోని సూత్రాలు ఒక క్రమపద్ధతిలో లేవని మనకు స్పష్టపడుతుంది. ఇటువంటి అనువృత్తులు గ్రంథమంతటా మనకు గోచరమవుతాయి.

వార్తికాలు

పాణిని సూత్రాలకు వరరుచి వార్తికాలను సవరణలుగా రచించినట్లు వైకృత చంద్రికా సూత్రాలకు రచించిన వృత్తులలో ఆయా సూత్రాలకు పూరకాలుగా కొన్ని వార్తికాలు రచియించబడ్డాయి. ఉదాహరణకు కొన్నిటిని పేర్కొంటున్నాను. సూత్రం — నాసజాతీయేస్తోః (సంధి 29. సూ. 19. పుట)
వార్తికం —సరళస్యానాదేశత్వం ఏపలోకోపకార్యం (ద్రుతస్యేష్యతే 19. పుట)
సూత్రం — నిలోపే నుమ్. (అజంత. 30. పుట. 22. సూ.).
వార్తికం — స్త్రీజడవాచకానామమహత్సంజ్ఞా. (30. పుట).
సూత్రం — ముమ్మ్రుంబు నవ్యతోఽమహతశ్చ. అజంత. 30. పుట. 23. సూ.).
వార్తికం — యేభ్యోవుమూ విధీయతే తేషాంవుమువత్సంజ్ఞా. 31. పుట).
అవావౌక్షై నావోః (అజంత. 76.సూ.47. పుట.) అనే సూత్రంలో అజంత పుంలింగ శబ్దాలు సాధించబడ్డాయి. ఈ సూత్ర వృత్తితుదిలో "ఆకారాంతస్యహ్రస్వః"

వాఙ్మయ మహోధ్యతుని

(48. పుట. అని "క్లీబసమావిధా" (77. సూ) అనే సూత్రంపైన అజంత స్త్రీలింగ పదాలను సాధించడానికి ఒక వార్తికం ప్రత్యేకంగా వ్రాయబడింది. సూత్ర కర్త, వృత్తికర్త, వార్తికకర్త ఒక్కడే అయివుంటే సూత్రాలకు సవరణలుగా వార్తికాలను రచియించవలసిన అవసరం అణుమాత్రమైనాలేదు. అందువల్ల వార్తికాలకు బదులు సూత్రాలనే రచియిస్తాడు గదా! కాగా సూత్రకర్తా, వార్తికకర్తా ఒక్కరుకారని స్పష్టపడుతున్నది. గ్రంథమంతటావున్న వార్తికాలు చాలా తక్కువగా వున్నందువల్ల సూత్రాలకు పూరకాలుగా సౌలభ్యంకోసం వృత్తికర్తయైన వాసుదేవుడే వీటిని రచియించివుంటాడని భావించవలసివున్నది. సూత్రకర్తా, వృత్తి కర్తా కాక వేరొకరెవరైనా ఈ వార్తికాలను రచించారేమో అని సందేహించడానికి అవకాశంలేదు. వేళ్లమీద లెక్కపెట్టడానికి తగినన్నిగావున్న ఈ సకృద్వార్తికాలను ఇతరులెవరో రచియించారనడం చాలా సందేహాస్పదకరంగానూ, అసంబద్ధంగానూ కనిపిస్తుంది. అందువల్ల వృత్తికర్తయైన వాసుదేవుడే ఈ వార్తికాలను రచించివుంటాడని భావించడం సముచితం కాగలదు. ఇంతకూ సూత్రకర్త, వార్తికకర్త ఒక్కరే అయితే అసలు వార్తికాలు రచియించవలసిన అవసరమే లేదని వాటి స్థానంలో సూత్రాలనే రచియించివుండేవాడని ముఖ్యంగా మనం గుర్తించాలి. కాగా సూత్రకర్త, వార్తికకర్త ఒక్కరుకాదని మనం గ్రహించక తప్పదు.†

కారికలు

అంతేకాదు. వివిధ సూత్రాలకు వ్రాసిన వృత్తులలో వాసుదేవుడు కొన్ని కారికలను, కారికా భాగాలను ఉటంకించాడు. అవి ఇవి.

—అణేజా ద్వావనుస్వారౌయణ్ సహౌమణనాజశః ।
వర్గ ప్రథమ వర్ణాశ్చ వైకృతే పరికీర్తితాః ॥
(సంజ్ఞ 4 వ పేజీ)

—ఆమంత్రణే సోర్లోపః స్యాదుతో వాప్యదితోర్భవేత్
రోవాస్త్రీ వాచకాన్నిత్యం లింగాదిభ్యో ము వర్ణకః ॥
(అజంత - 27 పుట.)

---

† ఈ సందర్భంలో ఒక విషయాన్ని మనం గమనించవలసివున్నది. వివిధ సూత్రాలలో వృత్తులలో అక్కడక్కడావున్న ఈ వార్తికాలను సైతం వ్రాతప్రతులలో వున్నట్లుగా ఈ ముద్రితగ్రంథంలో సైతం వృత్తులుగానే పేర్కొనడం జరిగింది. ఇందులో అంతగా మనకు ఔచిత్యం కనిపించకపోయినా దీన్ని పెద్దదోషంగా పరిగణించవలసిన అవసరంలేదు.

—నామావయవతా ప్రాప్తౌ పూర్వాదేశస్య కుత్రచిత్ ।
సుజసోః పౌనరుక్త్యం స్యాత్తత్ర రేఫో న కథ్యతే ॥
(అజంత – 37. వ. పుట.)

ఏకత్వే సస్య వాచిత్వం బహుత్వే ధాన్యవాచితా ॥
(అజంత 41. వ. పుట.)

—యేషాం ప్రతీతి వైషమ్యం హలంతానాం న సంభవేత్ ।
తేషాం దిగాది మత్త్వేన కర్తవ్యా విధయః క్రమాత్ ॥
(హలంత 65 వ. పుట.)

—హేతౌ విదీయమానాయాః టాసశ్చేసీతి కథ్యతే ।
కర్మప్రవచనీయస్య కుర్విత్యాదేశ ఉచ్యతే ॥
(విభక్త్యర్థ-83 వ. పుట.)

—ఛాయా సంబంధ సాదృశ్య శబ్దా వికృతి సంభవాః ।
గ్రామ్యా దేశ్యాస్తథా జాత్యాః కల్పనీయా యథాయథమ్ ॥
(వైకృత విశేషాః – 155 వ. పుట.)

వీటిని చూచినప్పుడు వృత్తి కర్తయే యీ కారికలు రచించి ఉంటాడని సామాన్యంగా మనకు అభిప్రాయం కలుగుతుంది. పైన ఉదాహరించబడిన వాటిల్లో "ఏకత్వే సస్యవాచిత్వమ్ బహుత్వే ధాన్యవాచితా" అన్న కారికా భాగం "వికృతి వివేక"మనబడిన అధర్వణ కారికావళిలోనిది. కాగా వ్యాకరణ గ్రంథ నామంకాని, కర్తృనామంకాని పేర్కొనకుండా ఈ కారికలను కొన్ని ఇతర వ్యాకరణ గ్రంథాల నుంచి పరిగ్రహించి వాసుదేవుడు ఉదాహరించినట్లు స్పష్టపడుతున్నది. వచన రచనగా వృత్తి రచించిన వాసుదేవుడు అక్కడక్కడా కారికలు రచించవలసిన అవసరంలేదు. కాగా యివి యితర వ్యాకరణ గ్రంథాలలోనివేనని మనం దృఢంగా అభిప్రాయపడవచ్చును. సూత్రకర్తయే వృత్తికర్త అయినట్లైతే ఆ యా కారికాగతాలైన విషయాలను సూత్రాలుగానే విరచించి వృత్తిని రచియిస్తాడుగాని సూత్రాలకు భిన్నంగా సూత్రాలలో చెప్పని విషయాలను కారికలుగా రచియింపవలసిన అవసరంలేదు. సూత్రాలు రచియించకుండానే సూత్రాలకు వివరణాత్మకాలో, పూరణాత్మకాలో అయిన కారికలను సకృత్తుగా రచించాలనే దృష్టి సూత్రకర్తకు కలిగిందనడం చాలా అసహజంగా కనిపిస్తుంది. అందువల్ల సూత్రకర్త ఈ కారికలను రచించాడనడానికి అవకాశం బొత్తిగా కనిపించదు. తాను స్వయంగా సూత్రాలు రచించి వ్యాకరణం వ్రాస్తూ మరొకరు

వాఙ్మయ మహోధ్యతుని

రచించిన కారికలను ఉదాహరించవలసిన అవసరం సూత్రకర్త కసలే ఉండదు. కాగా ఈ కారికలకు స్థానమిచ్చిన-ఇతర వ్యాకరణ గతాలైన కారికల నుదాహ రించిన - ఈ వైకృతచంద్రికా వృత్తి కర్తా, మూలసూత్రకర్తా ఒక్కరు కారని తేటతెల్లమవుతున్నది.

సూత్రరహిత భిన్న వృత్తి విషయ విభాగాలు

మీదు మిక్కిలి సూత్రకర్త, వృత్తికర్తకాడు అనడానికి ముఖ్యమైన మరి కొన్ని విషయాలు చాలా ఆధారంగా కనిపిస్తున్నాయి. అసలు సూత్రం లేకుండా- ఒక సూత్ర వృత్తిలో తత్సూత్ర విషయానికి భిన్నమైన విషయాలతో ఉపప్రకరణ భాగాలు వృత్తి మధ్యల్లో ప్రారంభించబడిన సందర్భాలు కూడా వైకృత చంద్రికలో కొన్ని వున్నాయి. అజంత ప్రకరణంలో "అవానౌరైనావోః" (76.సూ-47పుట) అనే సూత్రవృత్తితో అజంత పుంలింగ పదాలను సాధించి కొత్త సూత్రాన్ని చెప్పకుండానే మరొక వృత్తి వాక్యరచనతో అజంత స్త్రీలింగపదాల సాధుత్వానికి పూనుకున్నాడు. (చూ. 48. పుట.)-"అథ అజంతాః స్త్రీలింగాః" అనివ్రాసి 'ఆకారాంతస్యహ్రస్వః' "రమ-రమలు-లత-లతలు-" అని వృత్తిగా పేర్కొన్నాడు. ఇదేవిధంగా "మాయాదిర్వా" (80. సూ. 48. పుట) అనే సూత్రం క్రింద 48, 49, 50 పుటలలో అనేక వృత్తులను రచించి అజంత స్త్రీలింగ పదాలను సాధించాడు. అనంతరం సూత్రం ఏదీ లేకుండానే అజంత నపుంసక లింగపదాలను సాధించడానికి పూనుకున్నాడు. కొన్ని వృత్తి వాక్యాల తరువాత "స్త్రీవదృతః" (అజంత- 81-సూ. 51-పుట) అని సూత్రం ఉటంకించబడింది.

అనంతరం హలంత ప్రకరణంలో పుంలింగ శబ్దాలను సాధించిన తరువాత సూత్రం లేకుండానే స్త్రీలింగ పదాల సాధుత్వానికి సంబంధించిన వృత్తి రచించబడి, ఆ వృత్తి తరువాత రెండు సూత్రాలు వృత్తులతో సహా పేర్కొనబడ్డాయి. అంటే హలంత స్త్రీలింగ పద ప్రకరణ భాగం వృత్తితోనే ప్రారంభం అయ్యిందన్నమాట. "వాచ ఉక్మ్యాదిః" (హలంత-36 - సూ. 64 పుట) అనే సూత్రానికి వృత్తులు రచించడం ద్వారా హలంత స్త్రీలింగ పదాలను సాధించడం ముగించి-అటుపిమ్మట సూత్రం లేకుండానే కేవల వృత్తులతోనే హలంత నపుంసకలింగ పదాలను ప్రకర ణాంతం వరకూ (మూలసూత్రం లేకుండానే) సాధించడం జరిగింది. సూత్రకర్త, వృత్తికర్త ఒక్కడే అయితే సూత్రాలు లేకుండా కేవల వృత్తులతో సూత్ర లోప పూరకాలవలె వృత్తి వివరణలను రచించవలసిన అవసరంలేదు. ఇతరచోట్లవలె సూత్రాలు రచించి వాటికి వివరణ పూర్వకమయిన వృత్తులు రచించివుండేవాడు.

పరిశోధనారచన

సూత్రకర్త, వృత్తికర్త విభిన్నులు కాబట్టే సూత్రాలలోవున్న లోపాలను గుర్తించి తల్లోపనివారకాలుగా వృత్తులను రచించినట్లు కనిపిస్తున్నది.వృత్తికర్తా, సూత్రకర్తా. ఒక్కడే అయితే సూత్రరచన చెయ్యకుండా వృత్తులమధ్య ప్రకరణ గత విభాగాలను ముగిండచం ప్రారంభించడం జరిగివుండేదికాదు. ప్రారంభంలో ప్రకరణ గత భాగం సూత్రంతోనే మొదలయివుండేది. కాగా సూత్ర, వృత్తి రచనా కర్తృత్వంలో భిన్నత్వాన్నే ఈ సందర్భం మనకు గోచరింపజేస్తున్నది.

క్రమరాహిత్యం

స్త్రీ ప్రత్యయ ప్రకరణంలో "నిత్యమాబాదిః" (1. సూ- 75 పుట) అనే సూత్రం మొదలు "వ్యత్యయశ్చ" (4. సూ- 76 పుట) ఇత్యాది సూత్రం వరకూ సంస్కృత స్త్రీ ప్రత్యయ పదాలను సాధించి అనంతరం "బహువచనాడిజ్" (5.సూ- 76 పుట) సూత్రం మొదలు ప్రకరణాంతం వరకూ తెలుగు స్త్రీప్రత్యయ పదాలను ఒక క్రమపద్ధతిలో సాధించాడు. కాని మరికొన్ని సందర్భాలలో శబ్దాలను సాధించడంలో వృత్తికర్త ఒక క్రమపద్ధతిని పెట్టుకున్నట్లు కనపడదు. హలంత ప్రకరణం "నాలుగు చతుర్ః" (సూ. 3. 53. పుట) సూత్రం మొదలు "తదిదమోరతయోర్వట్" (14. సూ- 56 పుట) అనే సూత్రం వరకూ సంస్కృత పదాలకు తెలుగు పదాలను సాధించాడు. "సస్యచాశునః" (15. సూ- 56 పుట) అనే సూత్రం మొదలు "ఇము నిచోవా" 19. సూ- 57. పుట) అనే సూత్రాంతం వరకూ తత్సమ పదాలను అనగా సంస్కృత సమ పదాలను సాధించాడు. పిమ్మట "ఏన్వా ఊడ్వేనిమిది తొమ్మిదిపది షట్సంజ్ఞికానామ్" 20. సూ-58. పుట అనే సూత్రం మొదలుకొని "ద్వంద్వే జసోము" హలంత. 29- సూ-61. పుట) అనే సూత్రాంతంవరకూ దేశ్యపదాలను సాధించి అనంతర సూత్రాలలో తిరిగి సంస్కృత సమ పదాలను సాధించాడు. అంటే, హలంత ప్రకరణంలో 14-20 సూత్రాల మధ్య కొన్ని సంస్కృత సమపదాలను 30 వ, సూత్రం " నరః-పుట 61) మొదలుకొని తుదివరకూ మరికొన్ని సంస్కృత సమ పదాలను సాధించాడన్నమాట. ఇదే విధంగా తద్ధితాదేశ ప్రకరణంలో "అరిమీమ్కామోమతుపః" (1. సూ- 76 పుట) అనే సూత్రం మొదలు "దేవవేగాభ్యామరేరా" (9. సూ. 97. పుట.) అనే సూత్రంవరకూ దేశి పదాలకు తద్ధిత ప్రత్యయాలను విధించి-పదవ సూత్రం మొదలు పదహారవ సూత్రం వరకూ సంస్కృత పదాలను తద్రూపంగా కొన్ని తద్భవ పదాలను పేర్కొని తద్ధిత ప్రత్యయాలను విధించాడు. తిరిగి 31 వ, సూత్రం వరకూ దేశి, తద్భవ సంస్కృత పదాలకు తద్ధితాదేశ ప్రత్యయాలను విధించి తిరిగి 32 వ, సూత్రం మొదలు తద్ధితాదేశ ప్రకరణం తుదివరకూ దేశ్య పదాలకు

తద్ధిత ప్రత్యయాలను విధించాడు. ఒక క్రమపద్ధతి లేకుండా అక్కడ కొన్నింటిని, యిక్కడ కొన్నింటిని సాధించడం చూస్తే వృత్తికర్త అసమర్థత కొంత మనకు వ్యక్తమవుతున్నది. అంటే, తాను వృత్తి వ్రాయదలచుకున్న సూత్రాలను వృత్తి కర్త ఒక క్రమపద్ధతిలో పెట్టుకొనలేకపోయాడని తేలికగా మనం వూహించవచ్చు. సూత్రకర్తే వృత్తి రచించివుంటే క్రమరహిత వ్యవస్థతో యిన్ని తికమకలుపడే అవకాశమే లేదు.

సూత్రార్థ విరుద్ధ వృత్తులు

వైకృత చంద్రికలో సూత్రకర్త వ్రాయడానికి వీలులేని పొరపాట్లూ-అసలు మూలసూత్రార్థానికి విరుద్ధాలైన అర్థాలను ప్రతిపాదించే వృత్తులూ - కొన్ని కనిపిస్తాయి. అందువల్ల సూత్రకర్త, వృత్తికర్త ఒక్కరుకాదన్న విషయం మరింతగా దృఢపడుతున్నది. ఈ వాస్తవికతను ప్రదర్శించడానికి కొన్ని వృత్తిదోషాలను పరిశోధకుల దృష్టిలోకి తీసుకువస్తున్నాను.

"సిద్ధిర్వ్యవహారాచ్చ" అన్న తొలి సూత్రానికి వృత్తి వ్రాస్తూ, వృత్తికర్త అక్షర వివేచనాత్మకమైన ఈ క్రింది శ్లోకాన్ని ఉటంకించాడు.

"అణేజౌ ద్వావనుస్వారౌయణ్ సహౌమణనాజశః,
వర్గ ప్రథమ వర్ణాశ్చ వైకృతే పరికీర్తితాః"॥

అంతేకాదు. ఐ, ఔ అచ్చుల ఉత్పత్తి గురించి చెపుతూ, ఈ క్రింది విధంగా వ్రాశాడు.

"అ ఇ, అ ఉ ఇత్యేదయో రాదేశత్వేన ప్రాప్త యోః.
ఐకారౌకారయోః తాలవ్యత్వ మౌష్ఠ్యత్వంచసంయోగ
సిద్ధమ్, ఏజస్తుసమవాయ సిద్ధమ్, అతస్తయోః
అకారస్యైవ ప్రాధాన్యమ్. వ్యస్తద్విమాత్రకత్వాత్
హ్రస్వాభావశ్చ. అకార పూర్వస్య ఏజోఽపి కంఠ్యత్వ
స్యైవ ప్రాధాన్యమ్" (చూ. 4. పుట).

ఐ, ఔలు సంధి స్వరాలని వృత్తి కర్త అభిప్రాయం. ఇది కాదనడానికి వీలులేదు. అయితే, అయి - ఐ; అవు - ఔ; లుగా రూపొందాయిగాని అ ఇ, అ ఉ ల, మీద ఐ, ఔలు రూపొందాయనడం సమంజసంగా కనిపించదు. సంధి దృష్టితో చూచినప్పుడు అ ఇ - అ ఉ ల సంధి రూపంగా రూపొందిన ఏ, ఓలు కూడా స్వతంత్ర అక్షరాలని అనలేముకదా! అయినప్పుడు కేవల ఐ, ఔల సంధి స్వరూపాన్ని

మాత్రమే పేర్కొనడం సమంజసమనిపించుకోదు. అక్షరోత్పత్తిని దృష్టిలో పెట్టుకున్నప్పుడు అ, ఇ, ఉ స్వరత్రయమూ, అనుస్వారమూ తప్ప మనకు స్వతంత్రంగా నిలవగలిగిన అక్షరాలు వేరేలేవుకదా! "పదాదౌయకారః వకారస్య ఉద్యోతౌ చన సంతి, లఘ్వలఘు భేదేన అన్తస్థాద్వివిధాః" (5-పుట) అని పదాది యకార, వకారాల వ్యవస్థ గురించి పేర్కొనగలిగిన వృత్తికర్త య, ర, ల, వ, ల లఘ్వలఘు విభేదాలను దృష్టిలో వుంచుకొని కూడా, అయి, - అవులలోని హల్ తత్వాన్ని విస్మరించి ద్విస్వర రూపాలయిన అ ఇ - అ ఉ ల కేవల స్వర తత్వ వ్యవస్థను వక్కాణించడం సముచితంగా కనిపించదు; అంతస్థాలయినా, హల్లులతో కూడిన అయి - అవులకు రెండింటికీ మూల ధాతువు 'అగు' ఒక్కటేకదా! మూల ధాతు రూప దృష్టితో చూచినప్పుడు అయి - అవులకున్న పరిణామ స్వరూపవ్యవస్థ అ ఇ - అ ఉ లకు వున్నదని చెప్పలేము. అయితే అసలు అయి - అవులకు మూలం "అగు" ధాతువు కానేకాదు - అ ఇ - అ ఉ లు మాత్రమే అని యెవరైనా అంటే వేరే మనం చెప్పగలిగిందేమీ ఉండదు- ద్రుతంనః (32 - సూ, 11 - పుట) అన్న సూత్రానికి వృత్తికారుడు "కృతాకృతో నకారో ద్రుత సంజ్ఞః స్యాత్" అని నూతనంగా అక్షర వివక్షతో కృతాకృత విశిష్టతను పేర్కొన్నాడు. ఈ కృతాకృత వివక్ష ప్రత్యేకించి ఒక్క న కారానికే చెప్పవలసిన అవసరం కనపడదు. ఏ అక్షరానికయినా చెప్పవచ్చును. వ్యాకరణ సాధ్యంకాని అక్షరాలేముంటాయి ? అందువల్ల ఏ అక్షరానికైనా ఈ వివక్షను ఎత్తి చూపించవచ్చును. కాగా అచ్ - హల్, పరుష, సరళ, స్థిర, బిందుకాది సంజ్ఞలేవైనా కృతాకృతాలైన అక్షరాలకు అనువర్తిస్తాయని మనం గుర్తించక తప్పదు. కాగా వృత్తికర్త వివక్ష పరిగ్రహణీయం కాదు-

కర్మధారయ సమాసంలో సంస్కృత సమశబ్దాలకు 'ఆలు' శబ్దం పరమౌతుంటే అత్వానికి ఉత్వం, రుగాగమం వస్తాయి. వైకృత చంద్రికా సూత్రకర్త అత్వానికి ఉత్వం చెప్పకుండా మొత్తం 'ఉరుక్'ను ఆదేశంగా విధిస్తూ ''అవర్ణస్యాలావురుక్'' అని సూత్రం వ్రాశాడు. అవర్ణస్యా అన్నప్పుడు అత్వానికి అని అర్థం చెప్పుకుంటే ఆలు శబ్దం పరమయ్యేటప్పుడు రూపొందే తత్సమ, కర్మధారయ స్వరూపాలు సాధ్యాలౌతాయి. అవర్ణశబ్ద (అత్వ) అర్థ రహస్యాన్ని గుర్తించకుండా వృత్తికారుడు శుక్లాదివర్ణ (రంగు) రహితమయినది, అని అర్థం చెప్పి సూత్రార్థ స్వభావాన్నే తల్లక్రిందులు చేశాడు. కాగా ''శుక్లాదివర్ణ వాచక వర్జితశబ్దస్య ఉరుగాగమస్స్యాదాలౌపరే. ప్రియురాలు. అవర్ణ స్యేతికిమ్ ? ధవళ యైనది. అసామానాధికరణ్యేతు. ప్రియునాలు వైకృతాలోపధాదపిన. ఇల్లాలు, చూలాలు

వాఙ్మయ మహోద్యమని

(13. పుట. 3. సూ. వృ) అని వృత్తి వ్రాశాడు. పైగా "అవర్ణ స్యేతికిమ్?" అని ఆశంక తీసికొని ధవళ్లైనది అని ఉదాహరణ యిచ్చాడు. సూత్రంలో ఆతా అని స్పష్టంగానే ఆలు శబ్ద పరకత్వాన్ని వక్కాణించాడుకదా! ధవళ శబ్దం వర్ణ వాచకమే అయినా దానికి ఐనది అన్న పదం పరంగా వున్నదిగాని 'ఆలు' శబ్దం పరంగాలేదుకదా! అంతేకాదు. పైగా ధవళ శబ్దానికే ఆలు శబ్దం పరమైతే ధవళు రాలు రూపం సుసాధ్య మౌతుంది. సురూపమౌతుంది. శుక్లాది వర్ణార్థక పదమే పూర్వంలో వుండగా ఆలు శబ్దం పరంగా వుంటే 'ఉరుక్' రానటువంటి రూపాన్ని దేన్నైనా వృత్తికారుడు ఉదాహరించగలిగి వుంటే బాగుండేది. అయినా, అవర్ణస్య అంటే అత్వానికి అని అర్థం చెప్పుకుంటే ధీరురాలు, గుణవంతురాలు వంటి ఉరుక్ రూపాలు సాధ్యమౌతుండగా, శుక్లాది వర్ణరహితమైన అనే అర్థాన్ని చెప్పుకొని రూపసాధనంలో క్లిష్టత్వాన్ని, అసమంజసత్వాన్ని కొనితెచ్చుకో నవసరంలేదు. కాగా, సూటిగావున్న సూత్రార్థాన్ని గ్రహించలేక వక్రదృష్టితో అసమర్థవంతమైన వృత్తిని తత్కర్త రచించాడని స్పష్టపడుతున్నది.

"కుంజపాంచాలికయో రరు గ్గృహే" (సంధి - 4. సూ. 14-పుట) అన్న సూత్రానికి "కుంజపాంచాలికార్థయోః అరుగాగ మస్యాద్గృహార్థ శబ్ద సంబంధి న్యచి పరే" అని అర్థం వ్రాయడానికి మారుగా 'కుంజపాంచాలికాదేశయోః— గృహాదేశ సంబంధిని'— అని సంస్కృతశబ్దాలకు తెలుగు పదాలను ఆదేశంగా చెప్పాడు. వృత్తికర్త కుంజపాంచాలికార్థదాయకాలైన తెలుగు మాటలకు గృహార్థకమైన ఇల్లు శబ్దం పరమౌతుంటే, అరుగాగమం వస్తుందని చెప్పడానికి మారు ఆయా సంస్కృత పదాలకు ఆయా తెలుగు పదాలే ఆదేశంగా వస్తాయనడం సమర్థనీయం కాదు. ఈ సందర్భంలో రుగాగమం చెపితే సరిపోయేదానికి సూత్రకర్త అరుగాగమం చెప్పాడు. ఈ సూత్రానికి పూర్వంవున్న "అవర్ణస్య" ఇత్యాది సూత్రంలో "ఉరుక్" అని అజాదిగా, సంధి కార్యాన్ని విధించాడు. కాబట్టి యిక్కడ కూడా అరుక్‌ను విధించినట్లు కనిపిస్తున్నది. పూర్వసూత్రంలోని "అవర్ణస్య" అన్న పదం "కుంజ పాంచాలికా" ది సూత్రంలోకి అనువృత్తిగా వస్తే అరుక్ అనేది ఆగమంగా కాక ఆదేశంగానే వస్తుంది. ఈ అంతర్యాన్ని వృత్తి కర్త గుర్తించినట్లు కనపడదు. అరుక్ ఆగమంగానే వస్తే తిరిగి సంధికార్యం చెయ్యాలన్న సంగతి, రూపసాధనలో వృత్తికర్త విస్మరించాడు. అయితే కుంజపాంచాలికా, శబ్దాలకు పొద—బొమ్మ శబ్దాలు ఆదేశాలుగా వస్తాయని సూత్ర కర్త వుద్దేశించి ఈ సూత్రం రచించినట్లు కనపడదు. కాని, ఈ ఒక్కచోటనే కాక అనేక సందర్భాలలో సంస్కృత శబ్దాలకు తెలుగు శబ్దాలను ఆదేశాలుగానే వృత్తికర్త

పేర్కొన్నాడు. సూత్రకర్త "సుస్ సద్రుతః" (సంధి-6 సూ. 14 పుట) అనే సూత్రంచేత ప్రథమాది విభక్తి ప్రత్యయాలన్నిటికీ సద్రుత సంజ్ఞ పెట్టాడు. అనంతరం "న సద్రుతానాం" (సంధి 7 సూ. 15 పుట) అన్న సూత్రంచేత సద్రుతాలయిన విభక్తి ప్రత్యయాలలోని అ, ఇ, ఉ స్వరాలకు లోపం రాదని చెప్పాడు. అటు పిమ్మట "ద్రుతం సద్రుతాత్" (సంధి 8 సూ. 15 పుట) అనే సూత్రంచేత "అచ్చు పరమౌతుంటే విభక్తి ప్రత్యయానికి ద్రుతం వుంటుంది" అని చెప్పాడు. అంటే విభక్తి ప్రత్యయగతాలయిన స్వరాలకు ఈ సూత్రంచేత సంధిరాదని సామాన్యంగా విధించాడన్నమాట. అయితే, ప్రథమేతర విభక్తి ప్రత్యయాలకు, శత్రర్థక చువర్ణానికి, షష్ఠ్యాదులకు సంధి విధించవలసిన అవసరంవున్నది. అందువల్ల "అందుకికుచుకావా" (సంధి 9 సూ. 15 పుట) అనే సూత్రంచేత అందు ప్రత్యయానికి "కి" "కు" వర్ణకాలకు, వర్తమానార్థక "చు" వర్ణకానికి, క్త్వార్థక కకారానికి వైకల్పికంగా సద్రుత సంజ్ఞ విధించాడు. అంటే, ఇవి ఒకసారి ద్రుతాంతాలయి, వేరొకసారి ద్రుత విరహితాలవుతాయన్నమాట. ద్రుతవిరహితాలయిన ప్రత్యయాలలోని 'ఉ' కారానికి అచ్చుపరమైనపుడు వైకల్పికంగా సంధి అవుతుందని "అసుసస్సుపోవా" (సంధి. 14సూ. 16 పుట) అనే సూత్రంచేత ప్రథమేతర విభక్తులకు సంధి విధించాడు. ఈ ప్రత్యయాలు ద్రుత సహితాలయినపుడు వీటికి సంధిరాదు. అందువల్ల ద్రుత సహితాలయిన వైకల్పిక రూపాలు సిద్ధిస్తాయి. అంటే "అందుకికుచుకావా" (సంధి. సూ. 9) అనే సూత్రంచేత సద్రుత సంజ్ఞ రానప్పుడు "అసుసస్సుపోవా" అనే సూత్రం వర్తించి సంధిభావ రూపం ఏర్పడుతుందని ద్రుతమున్నప్పుడు విసంధి రూపం ఏర్పడుతుందని గ్రహించాలి. "అసుసస్సుపోవా" అనే సూత్రంలో 'ఉ' కారానికి సంధి విధించాడు కాబట్టి 'కి' వర్ణకానికి షష్ఠ్యాదులకు వేరే సంధి విధించవలసి వచ్చింది. కాగా "క్యపితత్ కిమామిత్ః" (సంధి 10 సూ. 15 పుట) అనే సూత్రంచేత వైకల్పికంగా ఇత్తునకు లోపం చెప్పడం ద్వారా సంధి విధించాడు. రామునికి + అభివాదము అన్నప్పుడు "అందు కికుచు కావా" అనే సూత్రంచేత 'కి' ప్రత్యయానికి వైకల్పికంగా సద్రుత సంజ్ఞ వస్తుంది. సద్రుత సంజ్ఞ వచ్చినపుడు "ద్రుతం సద్రుతాత్" అనే సూత్రంచేత "కి" ప్రత్యయం 'కిన్' అవుతుంది. కాగా సద్రుత సంజ్ఞ వ్యవస్థలో "రామునికి నభివాదము" అని విసంధి రూపం ఏర్పడుతుంది. 'కి' ప్రత్యయానికి సద్రుత సంజ్ఞ లేనప్పుడు "క్యపితత్ కిమామిత్ః" అనే సూత్రంచేత 'కి' లోని 'ఇత్' కు లోపం వస్తుంది. కాగా 'రాముని కభివాదము' అనే సంధిరూపం ఏర్పడుతుంది. సద్రుత సంజ్ఞ వైకల్పికమై 'కి' వర్ణక "ఇత్వ" లోపం వైకల్పికమైనపుడు, అంటే, సద్రుత సంజ్ఞ వున్నప్పుడు 'ఇత్వ' లోపం జరగక, సద్రుత సంజ్ఞ లేనప్పుడు 'ఇత్వ' లోపం జరిగి సంధ్యభావ,

వాఙ్మయ మహోధ్యతుని

సంధిభావ రూపాలు ఏర్పడతాయన్న మాట. ప్రథమేతర విభక్తి ప్రత్యయాలకు, శత్రర్థక చువర్ణానికి, ఏమ్యాదులకు సంధిభావ, సంధ్యభావ వైకల్పిక రూపాలను సాధించడంలో సూత్రకర్త ఎక్కడా పొరపాటుపడలేదు. అన్ని సూత్రాలనూ సవ్యంగానే రచించాడు. అయితే, వృత్తి కర్త "క్వపితత్ కిమామిత్రః" అనే సూత్రానికి, వృత్తి వ్రాస్తూ "రాముని కభివాదము", "రామునికి యభివాదము" అని సంధి, విసంధి రూపాలను పేర్కొన్నాడు! రామునికి యభివాదము అనే యడాగమ రూపం సూత్రకారుని దృష్టిలో సాధ్యం కాదు. ఈ సందర్భంలో 'కి' ప్రత్యయానికి "అందు కికుచుకావా" అనే సూత్రంచేత సద్రుత సంజ్ఞ వస్తే "ద్రుతం సద్రుతాత్" అనే సూత్రంచేత చివర 'న' కారం వుంటుంది. కాగా, 'రామునికి నభివాదము' అనే రూపం సిద్ధిస్తుంది. "కి" ప్రత్యయానికి "అందుకికుచుకావా" అనే సూత్రంలో వైకల్పిక సద్రుతత్వాన్ని విధించాడు. కాబట్టి సద్రుత సంజ్ఞ రానప్పుడు "క్వపితత్ కిమామిత్రః" అనే సూత్రంచేత 'రామునికి + అభివాదము' అన్నప్పుడు "ఇత్తు" నకు లోపంవచ్చి రాముని కభివాదము అనే సంధిరూపం సిద్ధిస్తుంది. ఈ దృష్టితో, పరిశీలించినప్పుడు సూత్రాలవల్ల 'రామునికి యభివాదము' అనే విసంధి యడాగమ రూపం ఏ పరిస్థితులలోనూ రూపొందదు. మరి వృత్తికారుడు యడాగమ రూపాన్ని సాధించి, అవాస్తవికమయిన అసాధు, సాధుత్వాన్ని ప్రతిబింబించాడు. సంధిభావ, సంధ్యభావ రూపాలను సాధించడంలో సూత్రకారునికున్న సమగ్ర నిశిత దృక్పథం వృత్తికారుని కున్నట్లు కనపడదు. రామునికి యభివాదము అన్న విసంధి యడాగమ రూపం సూత్రకర్తకు సమ్మతం కాదన్నమాట సుస్పష్టం. "సునేసద్రుతః" అనే సూత్రంచేత ప్రథమాది విభక్తి ప్రత్యయాలన్నీ సద్రుత సంజ్ఞకాలవుతాయి. అందువల్ల ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయగతమయిన, ఉత్వానికి నయితం సంధి రాకుండా కృష్ణుడు + అడిగెను, అన్నప్పుడు 'కృష్ణుడడిగెను' వంటి రూపాలు సిద్ధించకుండా "కృష్ణుడు నడిగెను" వంటి అసాధు రూపాలు అసముచ్చయార్థంలో సిద్ధించే అవకాశం ఏర్పడింది. అందువల్ల సూత్రకర్త "ఉతోఽతద్ధర్మే" (నిత్యమ్)-(సంధి. 15. సూ. 16. పుట) అనే సూత్రాన్ని రచించడం ద్వారా సద్రుత సంజ్ఞకు భిన్నంగా ఉత్వానికి నిత్యంగా లోపం చెప్పడం ద్వారా నిత్య సంధి విధించాడు. ఈ సందర్భములో కూడా వృత్తికర్త సూత్రార్థాలను సరిగా అవగాహన చేసుకున్నట్లు కనపడదు.

"అందో" (సంధి. 17. సూ. 17. పుట) అనే సూత్రానికి వృత్తికారుడు "నామ్న ఉతోనుమ్స్యాదందో పరే" అని వృత్తి వ్రాసి "రామునందు" అని ఉదాహారణ యిచ్చి "పైకృతః ద్వికల్పేనేష్యతే" అని వ్రాసి 'వనమునందు' 'వనమందు'

అని ఉదాహరణలిచ్చాడు. 'వైకృతాత్' అనడంలో, వృత్తికర్త దృష్టి యేమో సుస్పష్టం కావడంలేదు. ఇచ్చిన ఉదాహరణనుబట్టి తెలుగు అక్షరమయిన "వనమునందు" లోని 'ము' సంస్కృతీయంకాదు కాబట్టి వైకృతమని భావించి నట్లు కనిపిస్తున్నది. మరీ లోతుగా పరిశీలించినపుడు "రామ" శబ్దంలోని తుది 'అ' త్వానికి వైకృతమయిన 'ఉ' త్వం రావడం కూడా వైకృతంగా పరిగణనకు రాదా ? వృత్తికర్త 'అందౌ' సూత్రం క్రింద 'రామునందు' అని పేర్కొని "నిలోపే నుమ్" (అజంత. 22 సూ. 30. పుట) అనే సూత్రంలో 'రామునందు' రూపాన్ని సాధించడంలో ఔచిత్యం ఉన్నట్లు కనపడదు. సూత్రకర్త 'అందౌ' సూత్రంలో సమాసాలలో మాత్రమే నుమాగమాన్ని విధించి "నిలోపేనుమ్" అనే సూత్రం ద్వారా నిఆగమ అభావ వ్యవస్థలో మహద్వాచకాలకు 'అందు' పరమౌతుండగా నుమాగమాన్ని సాధించినట్లు తోస్తున్నది. కాగా "అందౌ అనే సూత్రం క్రింద" రాముయొక్క + అందు = రామునందు వంటి సమాసనుమాగమ రూపాలు సాధించినట్లు కనిపిస్తున్నది. "అందౌనుమో వికల్పః" (అజంత. 25. సూ. 31 పుట) అనే సూత్రంలో అందు విభక్తి ప్రత్యయం పరమవుతుంటే అమహద్వాచకాలకు వైకల్పికంగా, నుమాగమం విధించాడు-కాగా వృక్షమునందు-వృక్షమందు, ఇత్యాది వైకల్పిక రూపాలు సాధ్యాలవుతాయి.

'అందౌ' (సంధి-17. సూ "అందౌనుమోవికల్పః" అజంత. 25-సూ. 31. పుట) అనే సూత్రాలలో 'అందు' పరమవుతుంటే 'ను' మాగమాన్ని విధించగా "నిలోపేనుమ్" (అజంత-22. సూ) అనే సూత్రంలో మహద్వాచకాలకు "ని" ఆగమం లోపించినపుడు తిరిగి "నుమ్" విధించాడు. ఈ మూడు సూత్రాలను దృష్టిలో పెట్టుకొని చూడగా "అందౌనుమో వికల్పః" "నిలోపేనుమ్" అనే రెండు సూత్రాలనే సూత్రకర్త రచించగా వృత్తికర్త పొరపాటున "అందౌ" అనేదాన్ని ప్రత్యేకించి విడదీసి ఒక సూత్రంగా వుంచుకొని వృత్తి వ్రాసి తరువాత అసలు పూర్తి సూత్రాన్ని పేర్కొని వృత్తి వ్రాసినట్లు కనిపిస్తున్నది.

"య్వాది రిత్యేకే" సంధి 24. సూ. 18. పుట) అనే సూత్రానికి "య్వాది వర్ణకస్సద్రుత సంజ్ఞ స్స్యాదితి కేచిదాచార్యాః" అని వృత్తికారుడు వివరించాడు. సద్రుతం అంటే కేవలం ద్రుత సహితమయినది, అని మాత్రమే అర్థంకాని విభక్తి ప్రత్యయమని అర్థంకాదు. "సుప్ సద్రుతః" (సంధి. 6. సూ. 14. పుట) అనే సూత్రం ఈ సందర్భంలో వర్తించదు. "సముచ్చయార్థకోయ్వాది వర్ణక నస్యాదితి కేచి దాచార్యాః ప్రవదంతి" అని సూత్రకర్త అభిప్రాయమై వుంటుందనుకుంటాను. సముచ్చయ 'యు'వర్ణమయినా 'ను' వర్ణమైనాద్రుతాంతమేకదా! అంత్యంలో కానీ,

సరళ స్థిరాలు పరమయినప్పుడుగానీ ద్రుతానికి లోపంవస్తే సముచ్చయార్థక 'యు' 'ను' లు రావచ్చును గాని అవి ద్రుతప్రకృతికాలనడం అతురాలా వాస్తవం. 'యు' 'ను' వర్ణాలు ద్రుతప్రకృతికాలు కావని ఏ వ్యాకరణకర్తా చెప్పినట్లు కనపడదు. కాగా 'యు' మొదలయినవి ద్రుతప్రకృతికాలు కావని కేచిన్మతంగా సూత్రకర్త వక్కాణించి వుంటాడనడానికి అవకాశంలేదు. సముచ్చయ 'యు' వర్ణ విరహితంగా కేవల 'న' కార ప్రయోగమాత్రంతోనే సముచ్చయార్థాన్ని ప్రస్ఫుటం చేస్తూ ప్రయోగాలు కావించిన ప్రాచీన కవులు లేకపోలేదు.

సీ. 'ఎంతయు సంయమవంతుఁడు సహదేవు
డధ్యాత్మ విద్య నారాధ్యుఁ డెంత
ననఘుండు ధౌమ్యుండు'......
(భార. సభా. 5 ఆ. 282 ప.)
ఎంతన్ = ఎంతయును)

తే.గీ. 'తమ్మికొలను ప్రవేశించు తలిరుఁ బోండ్ల
విలసనములెంత నెంతయు వింతలయ్యె'
(కళా. 6 ఆ. 228 ప.)
(ఎంతన్ = ఎంతయును

క. 'ఒక గృధ్ర మెంతఁ బ్రియమున
నొక చర్మముఁ గఱచి కొలుచునుడు పణమునరా.'
(భోజ. 4 ఆ. 23 ప.)
(ఎంతన్ = ఎంతయును)

తే.గీ. 'అమరు లెల్లను జల్లిరి సుమములెంత
(అధ్యా. బాల. కాం. 142 ప.
(ఎంత = ఎంతయును)

సీ. 'నిడుపునఁ దూర్పును బడమర నై రెండు
కడల నంభోనిధిఁ గదిసియుండు'.
(భార. భీష్మ. 1 ఆ. 21 ప.)
(పడమర నై = పడమరయు నై

'లేఁజిగురుఁగొమ్మం జేవగాకుండునే?'
(వసు. 3 ఆ. 73 ప.
(కొమ్మన్ = కొమ్మయును)

'పురారిం జేరలేఁడు.'

(ఉ. హరి 6 ఆ. 65)

(పురారిన్ = పురారియును)

'తప మిట్టిదిం గలదె'

(నిర్వ. 5 ఆ. 22)

ఇట్టిదిన్ = ఇట్టిదియును)

'నీ వేమిని వేగిరపడక.'

(హరి. పూ. 8. ఆ. 110)

ఏమిని = ఏమియును)

చ.......................... 'వెజ్జీదీ ఋరోఁ,

కలిదలఁ జుట్టు మన్నక్రియగా నొకకొందఱు దాల్తురప్పటిన్

గలుష పథ ప్రవర్తనమె'.........

(కళా. 2 ఆ. 101 ప.)

(అప్పటిన్ = అప్పటియును)

ఉ. 'ఓట యొక్కింత యేనియు సుయోధను చిత్తమునందులేదు.'

(భార. ఉద్యో. 3 ఆ. 104 ప.

(ఒక్కింత = ఒక్కింతయున్

క. 'అమరఁగ జూదంబు నీకు నభిమత మేనిన్'

(భార. అర, 2 ఆ. 221 ప.)

(ఏనిన్ = ఏనియున్)

(ఏవిన్ = ఏవియున్)

'మఱిం దెనుఁగుంగబ్బము లెన్నియేనియును'

సభా. 1 ఆ. 9)

(మఱిన్ = మఱియును)

'ముక్తుండు వెండిన్ విపులఁ బొడమనీ'

(పాండు. 3 ఆ. 121)

(వెండిన్ = వెండియును)

అందువల్ల యిటువంటి ప్రయోగాలను-అంటే యీ ప్రయోగాలననేకాదు అత్యంత ప్రాచీనకాలంలో ఉన్నటువంటి యిటువంటి ప్రయోగాలను దృష్టిలో పెట్టుకుని సూత్రకర్త కొందరి మతంలో "యు"వర్ణం లేకుండానే సముచ్చయార్థక ప్రయోగాలుంటాయని పేర్కొని ఉంటాడని మనం భావించవచ్చును.

వాఙ్మయ మహోధ్యక్షుని

ద్రుతం మీది పరుష సరళస్థిరాల వ్యవస్థ గురించి చెపుతూ సూత్రకారుడు కొన్ని సూత్రాలు రచించాడు-"ద్రుతాత్సరళాః పరుషాణామ్" అని ద్రుతం మీది పరుషాలకు సరళాలు విధించాడు. తరువాత "స్థిరసరళయోర్ద్రుతస్య" అనే సూత్రంలో సరళస్థిరాలు పరమవుతుంటే ద్రుతానికి అర్ధ బిందువు, లోపం, ప్రకృతి భావం విధించినట్లు వృత్తికర్త పేర్కొన్నాడు (చూ. సంధి. 26, 27 సూ. 19 పుట). "ద్రుతాత్సరళాః" ఇత్యాది సూత్రంలో పరుషాలకు సరళాలు విధించాడు కాబట్టి ఈ సందర్భంలో సరళాలు ఆదేశసరళాలనడం సుస్పష్టం. కాని "స్థిరసరళయోర్ద్రుతస్య" అనే సూత్రంలో సరళశబ్దం చేత వృత్తికారుడు ఆదేశసరళాలను, సిద్ధసరళాలను సైతం పరిగ్రహించినట్లు కనిపిస్తున్నది. ఈ సూత్రంచేత ద్రుతానికి అర్ధబిందువు వస్తుందని అన్నాడంటే దానిమీద సరళం ఆదేశసరళం అనడం సుస్పష్టం. ఇదే సూత్రార్థంలో ద్రుతానికి లోపం వస్తుందన్నాడంటే, ఆదేశసరళానికి పూర్వంలోవున్న ద్రుతానికి లోపంరాదు. కాబట్టి సిద్ధసరళమని మనం భావించక తప్పదు. ఇదే సూత్రం క్రింద ద్రుతానికి బిందుకార్యం, పైగా అర్ధ బిందు కార్యం, లోపకార్యం రెండూ విధిస్తున్నట్లు వృత్తికర్త పేర్కొనడం సమంజసంకాదు. ఇక్కడ "స్థిరసరళయోర్ద్రుతస్య" (27 సూ.). అనే సూత్రమూ "హ్రస్వాద్బిందుశ్చ" 28సూ.) అనే సూత్రమూ ముందు వెనుకలుగా తారుమారు అయినట్లు కనిపిస్తున్నది. "ద్రుతాత్ సరళాః పరుషాణామ్" (26సూ) అనే సూత్రం తరువాత "హ్రస్వాద్బిందుశ్చ" అనే సూత్రంవుంటే, ద్రుతానికి బిందు కార్యాన్ని ఆదేశసరళాలు పరమవుతుంటే 'చ' కారంచేత అర్ధ బిందు స్వత్వరూపాలను సాధించవచ్చును. ఈ కార్యాలు ద్రుతంమీది పరుషాలకు సరళాలు వచ్చినప్పుడే విధించినట్లై "స్థిర సరళయోర్ద్రుతస్య" అనే సూత్రంచేత, సహజ సరళ, స్థిరాలు పరమవుతుంటే ద్రుతానికి లోప, పూర్ణ బిందు, స్వత్వ, సంశ్లేష కార్యాలు విధించినట్లయ్యేది. "స్థిర సరళ యోర్ద్రుతస్య" అనే ఒకే సూత్రంలో సరళ శబ్దానికి సహజ సరళాలు, ఆదేశ సరళాలు అని రెండర్థాలు చెప్పుకొనవలసిన అవసరం యేర్పడదు. వృత్తికారుడు ప్రత్యేకించి "సరళ స్యానాదేశత్వ ఏవ లోపకార్యం ద్రుతస్యేష్యతే" అని ద్రుతలోపానికి ప్రత్యేకించి వార్తికం చెప్పుకొనవలసిన అవసరం యేర్పడదు. "హ్రస్వాద్బిందుశ్చ" అన్న సూత్రం పూర్ణబిందు విధాయక సూత్రమేగాని అరసున్నకు నెరసున్నను విధించేది మాత్రంకాదు. "నాసజాతీయేస్తోః" (సంధి 29 సూ. 19 పుట) అనే సూత్రంలో సజాతీయం కానటువంటి అక్షరం-అంటే-అచ్చు పరమవుతుంటే ద్రుతానికి ద్విత్వం లేదని నిర్ద్వంద్వంగా నిషేధించాడు. అంతేకాదు. సజాతీయమైన హల్లు పరంకానప్పుడు ద్రుతానికి బిందువును ఈ సూత్రంతో నిషేధించాడనికూడా మనం చెప్పుకొనవచ్చును.

పరిశోధనారచన

సూత్రకర్త అనేక సందర్భాలలో ద్రుతాన్ని వ్యంజనంగా భావించినట్లు కనిపిస్తున్నది. "ద్రుతస్యోత్" (సంధి 30 సూ. 20 పుట) అనే సూత్రంచేత వ్యంజన రూపంలోవున్న ద్రుత నకారానికి ఉత్వాన్ని విస్పష్టంగా విధించడం రూపంగా ద్రుతం వ్యంజనమేనని ఎలుగెత్తి చాటాడు. ఇదేవిధంగా "ఇత, ఇత్" (సంధి 31 సూ.) అనే సూత్రంచేత ఇకారానికి పరమయిన ద్రుతానికి ఇత్వాన్ని విధించడం ద్వారా ద్రుతం వ్యంజనత్వాన్ని మరొకసారి ధ్రువీకరించాడు.

"వాక్యాంతే నస్యలుగ్వా" (సంధి 35 సూ. 21 పుట) అని సూత్రకారుడు వాక్యాంతంలో ద్రుతానికి వైకల్పికంగా లోపం వస్తుందని స్పష్టంగా చెప్పగా వృత్తికర్త "కుత్రచిత్ పద్యభేదేవాక్యావసానే ద్రుతస్యలుగ్వాస్యాత్" అని వృత్తి వ్రాశాడు. వాక్యాంతంలో ద్రుతలోపం ఒక్క పద్య పాదావసానంలో మాత్రమే వస్తుందని మనం భావించ నక్కరలేదు. గద్యంలో నయినా వచనంలో నయినా వాక్యం ముగిస్తే ద్రుతలోపం జరగవచ్చును. పద్యేతరాలలో వాక్యావసానంలో ద్రుతలోపం జరుగరాదని ఎవరూ చెప్పలేదు. కాగా, వృత్తికారుని వృత్తికంటే సూత్రకర్త సూత్రంలోనే భావవైశద్యం వున్నది.

"అచ ఉపధాయాశ్చుకి" (సంధి 36 సూ. 21 పుట) అనే సూత్రానికి "ఉపధాసంబంధినః అచః లుగ్వాస్యాచ్చుకి పరే" అని వృత్తి వ్రాయబడింది. 'చు' అంత్యవర్ణంగా కల పదాలలో ఉపధాగతమయిన అచ్చుకు వైకల్పికంగా లోపం వస్తుందని సూత్రార్థం. 'ఓరుచు' అన్నప్పుడు తుది వర్ణం 'చు' వర్ణం. దాని పూర్వపు అక్షరమయిన 'రు' వర్ణం ఉపధ. అందువల్ల ప్రస్తుత సూత్రంచేత 'రు' వర్ణగత మయిన అచ్చు లోపించి "ఓర్చు" అవుతుంది. ఈ సందర్భంలో 'చు' కారాన్ని అంత్య వర్ణంగా మనం పరిగణించినప్పుడు 'రు' వర్ణం ఉపధగా నిలుస్తుంది. వృత్తి కారుడు పేర్కొన్నట్లు 'చు' పరమయితే ఉపధాగతమయిన అచ్చుకు లోపం వస్తుందని చెప్పుకుంటే 'ఓరుచు' అన్నప్పుడు 'చు' పరమయినది కాబట్టి ఓరులోని 'రు' అంత్యవర్ణమయి, 'ఓ' కారం ఉపధ అవుతుంది. కాగా 'ఓ' కారానికి లోపం వస్తుంది. అయినపుడు 'చు' వర్ణం పరమయినప్పుడు, అని 'చు' వర్ణాన్ని వేరు చెయ్యకుండా " 'చు' అంత్యవర్ణం అయినపుడు ఉపధాగతమయిన అచ్చుకు లోపం వస్తుంది". అని అర్థం చెప్పుకుంటే ఎంతో సముచితంగా వుంటుంది. లోపం వైకల్పికమని విధిలోనే వున్నది కాబట్టి లోపరహిత, సహిత రూపాలు రెండూ సిద్ధిస్తాయి.

"మోః పుంపూ" (సంధి 41 సూ. 23 పుట) అని సూత్రకర్త సమాసంలో 'ము' వర్ణకానికి "పుంపు" లు విధించాడు. ఈ సందర్భంలో 'సరసపుఁబలుకు',

సరసంపుఁబలుకు, అని ఉదాహరణలిచ్చి వృత్తికర్త "నుమాగమత్వే అనిత్యత్వే సరసపు పలుకు" అని చిత్రంగా పేర్కొన్నాడు- సూత్రకర్త "సరళ, పరుషయో రుత్తో నుమ్ సే". (సంధి 40 సూ. 22 పుట) అనే సూత్రంలో "ను" మాగమం నిత్యంగానే విధించాడు- 'ను' మాగమ అనిత్యత్వం గురించి వృత్తికర్త ఈ సూత్ర వృత్తిలో ప్రస్తావించనేలేదు. "మోః పుంపూ" సూత్రానికి వ్రాసిన వృత్తిలో "ను" మాగమ అనిత్యత్వం గురించి వక్కాణించి 'ను' మాగమ రహితమయిన అసాధ్య, అసాధు రూపమయిన "సరసపు పలుకు" సమాసాన్ని వృత్తికర్త పేర్కొనడం సమంజసంగా లేదు.

"సుస్ సద్రుతః" (సంధి 6. సూ. 14 పుట) అనే సూత్రంచేత ప్రథమాది విభక్తులన్నింటికి సద్రుత సంజ్ఞ విధించాడు. అందువల్ల ప్రథమా విభక్త్యంతాలు కూడా సద్రుత సంజ్ఞకలవై, ద్రుతప్రకృతికాలవుతాయి. ప్రథమా విభక్త్యంతాలు ద్రుతప్రకృతికాలు కావు కాబట్టి "సు నద్రుతః" (అజంత 5 సూ. 26 పుట) అనే సూత్రంచేత ప్రథమకు ద్రుత సంజ్ఞను నిషేధించాడు. ఇదే విధంగా "క్రియభ్యోఽపి" (అజంత-6. సూ.) అనే సూత్రంచేత ధాతువులమీదవచ్చే ప్రథమావిభక్తికి కూడా ద్రుతత్వాన్ని నిషేధించాడు. ఈ రెండు సూత్రాలలోను, ద్రుతనిషేధాన్ని మాత్రమే విధించాడుగాని, ప్రథమావిభక్తి అద్రుత సంజ్ఞ కలదని చెప్పలేదు. కాగా యివి ద్రుత నిషేధక సూత్రాలే కాని వృత్తికర్త భ్రమపడినట్లు అద్రుత సంజ్ఞా సూత్రాలు కావని గ్రహించాలి.

"అనితో న్వమః" (అజంత-10. సూ. 27. పుట) అనే సూత్రంచేత 'ఇ' దంతాలు కానటువంటి అమహద్వాచకాల 'అమ్' ప్రత్యయానికి 'ను' వర్ణకాన్ని విధించాడు. దీనివల్ల వనమును, ధేనువును, కొండను-ఇత్యాది ద్వితీయ 'ను' వర్ణకాంత పదాలు సాధ్యాలవుతాయి. 'డు' మంతాలయిన మహద్వాచకాలకు "నియమోడుమతశ్చ" (అజంత-11. సూ. - 28. పుట) అనే సూత్రంచేత, రాముని, కృష్ణుని - వంటి "ని" వర్ణకాంత పదాలను సాధించాడు. ఈ సూత్రంచేత మహద్వాచకాల ద్వితీయకు ప్రత్యేకంగా 'ని' వర్ణకాన్ని విధిస్తూండగా, పూర్వ సూత్రమయిన "అనితో న్వమః" అనే సూత్రవృత్తిలో "రామును" అని 'ను' వర్ణకాంత రూపాన్ని వృత్తికర్త ఉదాహరించడం సమంజసంగాలేదు. "ఇ" దంతాలు కానటువంటి అమహద్వాచకాలకు మాత్రమే యిందులో 'ను' వర్ణకాన్ని సూత్రకర్త విధించాడని మనం భావించవలసివస్తుంది.

"లశసః" (అజంత - 12. సూ. - 28. పుట) అనే సూత్రంచేత ద్వితీయా బహువచనంలో 'ల' వర్ణకాన్ని విధించాడు. ఈ సందర్భంలో వృత్తికర్త కూడా "శసః" స్థానే "లవర్ణకః స్యాత్" అని 'ల' కారాన్ని వర్ణకంగానే అంటే ప్రత్యయం గానే పేర్కొన్నాడు. కాని "భిసాదౌలః" (అజంత - 15. సూ.) అనే సూత్రంలో 'ల' వర్ణాన్ని సూత్రకర్త ఆగమంగా విధించాడు. ఒక్క "ల" వర్ణ సంబంధంలో ప్రత్యేకించి "లశసః" అని "భిసాదౌలః" అని భిన్నసూత్రాలను విరచించడం ద్వారానే ఒక 'ల' కారం ప్రత్యయమని, మరొక 'ల' కారం ప్రత్యయంకాదని సూత్రకర్త స్పష్టపరచాడు. "లశసః" వృత్తిలో 'ల' వర్ణాన్ని వృత్తికర్త వర్ణకం గానే పేర్కొంటూ "భిసాదౌలః" సూత్రానికి వృత్తిరాస్తూ "సర్వస్మాన్ నామ్నః లవర్ణకః స్యాత్ భిసాదౌ బహువచనే పరే" అని తృతీయాదులలో సయితం 'ల' వర్ణాన్ని వర్ణకంగా పేర్కొనడం పొరపాటు. కాగా, "లశసః" సూత్రంలో సూత్రకర్త 'ల' ప్రత్యయాన్ని విధించాడని "భిసాదౌలః" సూత్రంలో 'ల' వర్ణాన్ని ప్రత్యయంకానటువంటి ఆగమవర్ణంగా విధించాడని మనం గ్రహించవలసి వుంటుంది.

"ఉతోనకౌ నిత్యమ్" (అజంత - 20. సూ - 30. పుట) అనే సూత్రంచేత 'ఉ' దంతాలకు 'కు' వర్ణం పరమవుతుంటే, 'న' వర్ణం నిత్యంగా వస్తుందన్నాడు. 'కు' ప్రత్యయం పరమయినప్పుడే 'న' ఆగమం వస్తుందిగాని 'కి' ప్రత్యయం పరమయినపుడు 'ఉ' మంతాలకు ఈ ఆగమంరాదు. "నిష్ఠాదౌ మహతోఽనితోవా" (అజంత - 13. సూ - 28. పుట) అనే సూత్రంచేత 'కి' వర్ణకం పరమవుతుంటే 'ని' ఆగమంగా వస్తుంది. కాగా, రామునికి, కృష్ణునికి - వంటి రూపాలు సాధ్యాలవుతాయి. 'ని' ఆగమం వైకల్పికం కాబట్టి పక్షంలో 'న' ఆగమం వచ్చి 'కు' వర్ణకంతో రామునకు, కృష్ణునకు - వంటి రూపాలవుతాయి. "ఉతోనకౌనిత్యమ్" అనే సూత్ర వృత్తిలో వృత్తికర్త "రామునకు" అని మహద్వాచకాన్ని మాత్రమే ఉదాహరించాడు గాని, ధేనువునకు, వనమునకు వంటి అమహద్వాచకాలుసయితం ఈ సూత్రంవల్ల సాధ్యాలవుతాయి. "వుమూతద్వతః" (అజంత-24. సూ-31పుట) అనే సూత్రంలో ప్రథమైకవచనేతర విభక్తి ప్రత్యయాలు పరమవుతుంటే వు, ము, లు ఆగమంగా వస్తాయని వృత్తికర్త పేర్కొన్నాడు. దీని పూర్వ సూత్ర మయిన "ముమ్ముంబునప్యతోఽ మహతశ్చ" అనే సూత్రంలో ము-మ్ము-oబు, ప్రత్యయాలను విధించాడేగాని 'వు' ప్రత్యయాన్ని విధించనేలేదు. "యేభ్యోప్యుపసూ విధీయేతే తేషాంవుమువత్ సంజ్ఞా" అని వృత్తికారుడు 'వు' మువత్‌సంజ్ఞను విధించాడేగాని, అసలు ప్రథమైక వచనంలో 'వు' వర్ణక విధి విషయమై ప్రస్తావించనే లేదు.

వాఙ్మయ మహోధ్యతుని

"ధర్మాదేర్వ్వర్వ్యాసోః" (అజంత. 31 సూ-33 పుట) అనే సూత్రంలో 'వు' వర్ణకాన్ని ధర్మాది శబ్దాలకు విధించినట్లు "ధర్మాదేః సోః స్థానే వుర్వ్వాస్యాత్" అని వృత్తికర్త వ్రాసి "ధర్మ్మవు-ధర్మ్మవులు" పక్షే "ధర్మము" అని ఉదాహరించాడే కాని, విష్ణుడు-గురుడు-వంటి సహజోకారాంత 'డు' మంత శబ్దాలలో "డుఙ్" విధి గురించి పాక్షిక 'వు' వర్ణక విధి గురించి ఆలోచించనేలేదు. విష్ణుడు-విష్ణువు-గురుడు-గురువు, వంటి రూపాలు అప్రసిద్ధాలేమీ కావుకదా! అయితే ధర్మాది శబ్దాలకు "వు" వర్ణకంతో పాటు తుది అత్వం ఉత్వమవుతుందని కూడా చెప్పవలసి వున్నది. కాని సూత్రకర్తతోపాటు వృత్తికర్త కూడా ఈ విషయాన్ని గుర్తించ లేదు.

"పురుష వ్యాఘ్రాదీనాముపమితసమాసాశ్రరుణేన మహత్త్వమ్"-(అజంత 26సూ.) "మేఘ పర్వతాదీనా" (అజంత-28 సూ.) "ముఖచంద్ర శబ్దస్య" (అజంత-29 సూ.-32 పుట) "లుగాదేర్హ్వలః" (తిజన్త-206 సూ. 199 పుట) ఇత్యాది సూత్రాలకు వృత్తికర్త అసలు ప్రత్యేకంగా వృత్తి వ్రాయనేలేదు-వీటిని సూటిగా వివరించి వ్రాస్తే బాగుండేది.

"బాలాదేః లోపధా ద్రోలః" (అజంత-30 సూ. 32 పుట) అనే సూత్రంలో బాలాది శబ్దాలలో బహువచన "ల" కారానికి రేఫ విధించాడు. బాలురు, బాలుర చేత, బాలురకు, వంటి రూపాలు సాధు రూపాలుగానే సిద్ధిస్తాయి. "ఆర" గాగమం వచ్చినప్పుడు బహువచన 'ల' కారానికి రేఫ రాదని మనం గుర్తించవలసి వున్నది. కాగా 'బాలులారా' అని రూపసిద్ధి జరుగుతుందిగాని 'బాలురారా' అని సిద్ధించదు.

"మాయాదిర్వా" (అజంత-80 సూ. 48 పుట) అనే సూత్రానికి వృత్తికర్త వృత్తివ్రాస్తూ "లస్యరేఫే బాలా-బాలరు ఇత్యాది" అని రచించాడు. బాలశబ్దం మహద్వాచకమయినపుడు బాలురు అవుతుందేకాని, బాలరు కానేరదు. స్త్రీవాచక మయినపుడు బాలలు అవుతుందేకాని బాలరు కానేరదు.

"లే చేతనానామ్" (అజంత-46. సూ. 38 పుట ఈ సూత్రానికి వృత్తివ్రాసి "తారలు, తమ్ముల'' అనే రూపాలను వృత్తికర్త ఉదాహరించాడు. లకారం పరమ వుతుంటే చేతన వాచకాలకు 'ర' కారం వస్తుందన్నాడు. రేఫశబ్దాన్ని యెక్కడ నుంచి అనువృత్తి తీసుకవచ్చాడో, చేతన వాచకమంటే "తాము'' శబ్దమని యేవిధంగా గ్రహించాడో తెలియదు. సూత్రాన్ని పరిశీలిస్తే "లెమ్మ్మలెమ్మ్మ-లేలెమ్మ్మ'' అన్నప్పుడు, లెమ్మ్మకు 'లే' రూపాన్ని సాధించినట్లు కనిపిస్తున్నది.

"నమౌస్వస్యటాసాదౌచ" అజంత-45 సూ. 37 పుట) నవకాజసాదావ పీతికేచిత్ (అజంత-47 సూ.38 పుట) అనే రెండు సూత్రాలకు సంబంధం కనిపిస్తున్నది. కాని, మధ్యలో చేతన వాచకంతోవున్న "లేచేతనానామ్" సూత్రానికి ఈ రెండింటితోనూ సంబంధం కనపడదు.

"దుర్వోః సూర్యేటుడమాదేః" (అజంత-68. సూ.-45, పుట)అనే సూత్రంలో ఔపవిభక్తిక శబ్దాలను సూర్యగణ ప్రాతిపదికలుగా పేర్కొన్నాడు. సూర్య గణాలనగా, హగణ, నగణాలేకదా! అయినప్పుడు ఒక గురువు ఒక లఘువువున్న పదాలు, మూడు లఘువులున్న పదాలు పరిగృహీతాలవుతాయి. నాగలి, కొడవలి వంటి సూర్యగణేతర పదాలు పరిగృహీతాలుకావు. వృత్తికర్త "గోరు" శబ్దాన్ని గ్రహించి ఔపవిభక్తిక రూపాలు కొన్ని ఉదాహరించాడేకాని, పురుడు పురిటిని, పురిటికి) వంటి నగణ రూపాలను ఉదాహరించలేదు.

సూత్రకర్తయే వృత్తికర్త అయివుంటే, యింత లోప భూయిష్ఠాలైన, దోష జుష్టాలైన వృత్తులను రచియిస్తాడనుకునే అవకాశం బొత్తిగాలేదు. స్వవచన వ్యాఘాతాలనడానికి పొరపాట్లకు సూత్రకర్త పాల్పడతాడనడానికి అసలే అవకాశంలేదు. కాగా సూత్రకర్త వేరు, వృత్తికర్త వేరు అని నిర్ణయించు కొనవలసివున్నది.

ఎవరో రచించిన ఆంధ్రవ్యాకరణ సూత్రాత్మకమైన సపాద "అష్టాధ్యాయి" ని తనకు తోచినట్లు సంజ్ఞాది ప్రకరణాత్మకాలుగా యేర్పరచి-తాను అవగాహన చేసుకున్నంతలో అవసరమైనచోట్ల వార్తికాలు రచియించి వృత్తితో రూపసాధన కొనసాగిస్తూ మంచెళ్ల వాసుదేవకవి "సిద్ధాంత కౌముది" వలె వైకృత చంద్రికను "ఆంధ్ర సిద్ధాంత కౌముది" గా విరచించాడని స్పష్టపడుతున్నది.

అయితే సూత్రకర్త యెవరో, అతని పేరు ఊహామాత్రంగానైనా తెలియ రావడంలేదు. అసలు వైకృత చంద్రిక అవతారికాదులున్న భాగం మాకు లభించిన యే ప్రతిలోనూ లేదు. సూత్రకర్త వాసుదేవుడే కాక మరొకరెవరో అయితే ఆ మహానుభావుని నామం-వాసుదేవునికి తెలిసేవుంటే-అతడు దాన్ని చెప్పకుండా వుంటాడా! చెప్పేవుండవచ్చును. ఆ నామాద్యంశాలు మనకు అలభ్యమైన అవతారికా భాగంలో వుండి వుండవచ్చును. లభించనిదానిని గురించి, తెలియనిదానిని గురించి యెంత చర్చించినా నిష్ప్రయోజనమే కదా!

వాఙ్మయ మహోధ్యతుని

గ్రంథవైశిష్ట్యం

మొత్తంమీద గ్రంథ సూత్రాలను పరిశీలించినపుడు సూత్రకర్త మనకు ఒక అసాధారణమైన మేధానిధిగా కనిపిస్తాడు. సూత్రీకరణమనేది సామాన్య కార్యంకాదు. అది ఒక మహత్తరమైన కార్యం.

అల్పాక్షర మసందిగ్ధం సారవద్విశ్వతో ముఖం
అస్తోభ మన వద్యంచ సూత్రం (సూత్రవిదోవిదుః)॥

అని మన ప్రాచీనులు సూత్రలక్షణం నిర్వచించారు. ఈ లక్షణానుగుణంగానే వైకృత చంద్రికా సూత్రకర్త సూత్రరచన కొనసాగించాడు.

సుబంత, తిజంత కృదంత విభాగాలని మూడు విభాగాలుగా వున్న యీ గ్రంథంలో సంజ్ఞా-సంధి-(స్వరసంధి, హల్సంధి) స్వాది ప్రక్రియ-(అజంత-హలంత-అవ్యయ)-స్త్రీ ప్రత్యయ-విభక్త్యర్థ-సమాస-తద్ధితాదేశ-తద్భవ (సంస్కృతభవ-ప్రాకృత-శౌరసేనీ-మాగధీ - పైశాచీ - చూళికా పైశాచీ-అపభ్రంశభవములు-వైకృత విశేషాలు) - తిజంత-కృదంత ప్రకరణాలున్నాయి.

ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి వంటి గ్రంథాలతో పోల్చి చూచినపుడు వైకృత చంద్రికా సూత్రకర్త కొన్ని సందర్భాలలో కేవల స్వతంత్ర దృక్పథాన్ని అనుసరించినట్లు కనిపిస్తున్నది. కొన్నిచోట్ల కేవల తెలుగు స్వరూపాన్ని దృష్టిలో పెట్టుకొని సూత్ర రచన చేసినా, మరికొన్ని సందర్భాలలో విభక్తి ప్రత్యయాలనూ, తదితర ప్రత్యయాలనూ, శబ్దాలనూ సైతం సంస్కృత విభక్తి ప్రత్యయాదులకు, శబ్దాలకు ఆదేశాలుగా పేర్కొంటూ వచ్చాడు.

ప్రాకృత భవాలు

తెలుగు సంస్కృత భాష నుంచి, షడ్విధ ప్రాకృతాలనుంచి ఉద్భవించిందన్న అభిప్రాయం దృఢంగా సూత్రకర్తలో వున్నట్లు కనిపిస్తున్నది. ప్రాచీన వ్యాకరణ కర్తలందరిలోనూ "తల్లి సంస్కృతంబె యెల్ల భాషలకును" అన్న భావం వున్న మాట వాస్తవమే, అయితే వైకృత చంద్రికా సూత్రకర్త చారిత్రకమైన దృష్టితో సంస్కృతాంధ్రాలనూ, షడ్విధ ప్రాకృతాలనూ పరిశీలించినట్లు కనిపిస్తున్నది. అనేకమంది కవి పండితులు దేశి పదాలని భావించిన పెక్కు

పదాలను సంస్కృత పదభవాలుగానో, వివిధ ప్రాకృత పదభవాలుగానో నిరూపించడంలో వైకృత చంద్రికా సూత్రకర్త కృతకృత్యుడయ్యాడనే చెప్పవచ్చు. సంస్కృత, ప్రాకృత, తద్భవపద బాహుళ్య నిరూపణంతో ప్రదర్శనంతో తెలుగు ఆర్య భాషా కుటుంబంలోనిదన్న వాదం అజేయమవుతుందనుకొనడం పొరపాటే- కాని, వైకృత చంద్రికా సూత్రకర్త బహుభాషాభిజ్ఞతను శబ్ద పరిణామ పరిశీలనా దృక్పథాన్ని కాదని త్రోసిపుచ్చలేము. ఆంధ్రశబ్ద రత్నాకర కర్త శ్రీ బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులు కేవల దేశి పదాలని భావించిన అరవై ఆరు పదాలు దేశీయాలు కావని సంస్కృతభవాలో, వివిధ ప్రాకృత పద భవాలో అయి తెలుగులో నిలదొక్కుకున్నాయని యేనాడో వైకృత చంద్రికా సూత్రకర్త నిరూపించాడు. ఒక్క సంస్కృతంనుంచే కాక, పైశాచీ-చూళికా పైశాచీ, అపభ్రంశ ప్రాకృతాల నుంచి కూడా వికృతి వ్యవస్థను ప్రకృతి పద ప్రదర్శనా పూర్వకంగా వైకృత చంద్రికా సూత్రకర్త పేర్కొన్న పదాలను పాఠకుల సౌకర్యార్థం ఈ క్రింద ఉదాహరిస్తున్నాను.†

సంస్కృతం		తెలుగు
అంగణ	—	అంగడి
ఆతుర	—	ఆత్రము
ఆయత్త	—	ఆయితము
ఈషత్	—	ఇంచు
ఓకస్	—	ఇక్క
అంగుళీయకము	—	ఉంగరము
ఉత్స	—	ఊట
హేయ	—	ఏవము
కదంబ	—	కడిమి
కానన	—	కాన
కాల	—	కాలు
కురువక	—	క్రోవి
కుద్దాల	—	గొడ్డలి
గోపాల	—	గొల్ల

† ప్రకృతి వికృతి పదాలలో తెలుగు పదాలను అకారాది క్రమంలో ఉదాహరించడం జరిగింది.

వాఙ్మయ మహోధ్యక్షుని

సంస్కృతం		తెలుగు
శ్యామ	—	చేమ
టంక	—	టెంకి
తట	—	తట్టు
తూల	—	దూది
నేమి	—	నెమ్మి
పుత్ర	—	పట్టి
పర	—	పెర
అపత్య	—	బిడ్డ
మకర	—	మకురు
మేఘ	—	మొగులు
లఘు	—	లాగు
విస్మయ	—	విస్తు
వేసర	—	వేసడము

సంస్కృతం	—	ప్రాకృతం	—	తెలుగు
యశస్	—	జసో	—	అసము
లఘుక	—	హళఅ	—	అళవు, అళవి, అళివి.
కర్కశ	—	కక్కసో	—	కక్కు
కూట	—	కూడో	—	గుడ్డ
శుక్తి	—	చిప్పి	—	చిప్ప
చతుష్కికా	—	చవుక్కి ఆ	—	చవుకియ
జాలకం	—	జాళ అం	—	జాళియము
జీర్ణ	—	జుణ్ణా	—	జున్ను
ప్రళయ	—	పళవో	—	పడవ
భ్రూ	—	భుమ అ	—	బొమ
బ్రహ్మ	—	బమ్హా	—	బొమ్మ
శ్మశ్రు	—	మంసూ	—	మీస
సదృశ	—	సరిసో	—	సరి

సంస్కృతం	—	పైశాచీ ప్రాకృతం	—	తెలుగు
అనిశ	—	అనిసో	—	అనయము
అనుగ	—	అనుగో	—	అనుగు

సంస్కృతం		పైశాచీ ప్రాకృతం		తెలుగు
ఊర్ణా	–	ఉన్నా	–	ఉన్ని
హేలా	–	హేలా	–	ఓలి
కల్య	–	కల్లం	–	కల్లు
కంఠ	–	కంఠో	–	గొంతు
యోగ	–	జోగో	–	జోగు
పల్యాణ	–	పల్లానం	–	పల్లము
పున్నాగ	–	పున్నాగో	–	పొన్న
నాళ	–	నాళం	–	నరము
నిలయ	–	నిలయో	–	నెలవు
అలక్త	–	అలత్తో	–	లత్త
స్రవణ	–	సవనం	–	సోన

సంస్కృతం	–	ప్రాకృతం (చూళికా పైశాచి)	–	తెలుగు
వ్రీహి	–	బీడి (?)	–	పయిరు, బిడియం
బాడబ	–	పాటప	–	పాఱఁడు
బృంద	–	పుందో	–	పిండు
ఖిదుర	–	ఖిదురో	–	పిడుగు
స్వర్ణ	–	పన్నో	–	పొన్ను
బలి	–	పలి	–	పొలి
పూగ	–	పూకో	–	పోక

సంస్కృతం	–	అపభ్రంశ ప్రాకృతం	–	తెలుగు
ఛార	–	చానం	–	చారు
శ్రుత	–	సుదు	–	చదువు
తాళ	–	తాళు	–	తాడు
అబద్ధ	–	అబద్ధు	–	బద్దు
మాకంద	–	మాగందు	–	మావి
హిక్కా	–	వేక్కా (?)	–	వెక్కు

ఇవి ఆంధ్ర శబ్ద రత్నాకర కర్త కేవల దేశిపదాలని పేర్కొన్న పదాలు–వీటికి మూలమైన ప్రాకృత సంస్కృత పదాలు మాత్రమే–వైకృత చంద్రికలో సాధించబడిన తద్భవపదాలు యివేకాక యింకా అనేకం ఉన్నాయి.

వాఙ్మయ మహోధ్యాయుని

వైకృత చంద్రికా సూత్రాలలోనూ కొన్ని సూత్రాలకు మంచెళ్ల వాసుదేవకవి వృత్తులు రచించడంలోనూ వున్న విశేషాలను కొన్నింటిని ఈ క్రింద ఉటంకిస్తున్నాను.

విశేషాలు

"అతి ప్రాచీనమైనది సంస్కృతం. సంస్కృతమే ప్రజలనోళ్లల్లోపడి వికృతి రూపం చెంది ప్రాకృతంగా పరిగణించబడింది" అనే భావం వెల్లడించడానికి సూత్రకర్త "అపూర్వం వికృతమ్" (34–సూ. సంజ్ఞ. 12 పుట) అనే సూత్రాన్ని రచించినట్లు కనిపిస్తున్నది. వికృత రూపం ప్రాచీనమైనదికాదు, ఆధునికమైనది అన్న అభిప్రాయాన్ని యీ సూత్రంలో వెల్లడించాడు.

"గోగణ పరః" (11. సూ. సంజ్ఞ) అనే సూత్రానికి గణపరోయ ఆది శబ్దః స గ సంజ్ఞోభవతి. (7. పుట) అని వృత్తి వ్రాశాడు. ఇక్కడ గణ శబ్దంచేత మ, భ, న వంటి ఛందోగత గణాలు పరిగృహీతాలు కావు. ఇది సమూహవాచకం — ఇదే విధంగా వృత్తిలోవున్న ఆది శబ్దం 'తొలి' అన్న అర్థాన్ని ఇచ్చేదికాదు. మొదలైనవి అన్న అర్థాన్ని ఇచ్చేది. అనగా 'గ' అని యెక్కడ ఉపయోగించినా సమూహవాచకంగా పరిగణించాలనే తాత్పర్యం.

సంజ్ఞాప్రకరణంలో వ్యాకరణకర్త కేవల సంజ్ఞలను మాత్రమే పేర్కొనలేదు. కొన్ని నామమాత్ర సంజ్ఞా నిర్దేశకాలుగా గోచరమయ్యే సంధికార్యాలను కూడా సంధించాడు. "రితోద్విత్వమ్" అనే సూత్రంతో రేఫ అనుబంధంగావున్న వ్యంజనం ఆదేశమైనపుడు నిత్యంగా ద్విత్వం వస్తుందని — "శితిదీర్ఘః" అన్న సూత్రంలో 'శ' వర్ణం ఇత్‌గావున్నప్పుడు పూర్వాన దీర్ఘం వస్తుందని — "సానునాసికోచ్చారం జీత్" అనే సూత్రంలో 'జ' కారం ఇత్‌గా వున్నప్పుడు ఆ అక్షరానికి పూర్వం బిందువుస్తుందని పేర్కొన్నాడు (8, 9, పుటలు). ఈ సందర్భంలో రిత్–శిత్–జీత్ అన్నవాటిని సంజ్ఞామాత్రాలుగా పేర్కొన్నా ద్విత్వ–దీర్ఘ–బిందు కార్యాలను అనువర్తింపచేయడం రూపంగా సంధికార్యాలను కూడా సాధించడం జరిగింది.

"ప్రాణీహాల్" (సంజ్ఞ–28. సూ. 11. పుట) అన్న సూత్రంలో హాల్ ప్రత్యాహార వర్ణాలు ప్రాణులు అనబడతాయని పేర్కొన్నాడు. ప్రాణి శబ్దం అచ్చుతోకూడిన హల్లుకే సంజ్ఞగాని, వ్యంజనమైన హల్లుకు సంజ్ఞకాదు. ఈ విషయాన్ని సూత్రకర్తగాని, వృత్తికర్తగాని గుర్తించినట్లు కనపడదు.

"చుదోర్బిందుకశ్చ గ్రహాదేర్నః" (సంధి—37. సూ—22. పుట) అనే సూత్ర ములో బిందుక శబ్ద ప్రయోగంతో అర్ధ బిందువును విధించి "హైకాచోయుజి" (సంధి—38. సూ—22. పుట) అనే సూత్రం చేత పూర్ణబిందువును విధించనవసరం లేదు. "చుదోర్బిందుశ్చ గ్రహాదేర్నః" అని బిందు శబ్ద ప్రయోగంతోనే సూత్రం రచిస్తే సరిపోయేది. ఒక సూత్రం తగ్గివుండేది. "హైకాచోయుజి" అనే సూత్రంలో విధించిన పూర్ణబిందువును "హ్రస్వా బిందుశ్చ (సంధి—28. సూ—19 పుట) అనే సూత్రంచేత కూడా సాధించవచ్చు. ఇందులో బిందు, బిందుకాలు విభాషగా విధించాడు కాబట్టి, వ్యవస్థిత విభాషచేత హ్రస్వమయిన ఏకాచ్చు మీదగాని, సంయుక్తాక్షరానికి పూర్వంలోగాని, అర్ధబిందువు రాకుండా, పూర్ణబిందువే వస్తుందని మనం వివక్ష చేసుకొని, కేవల పూర్ణబిందు రూపాలను సయితం సాధించుకొనవచ్చును. కాగా, సంధి—37వ, సూత్రంలో బిందుక విధానంవల్ల 38 వ, సూత్ర రచనతో వృథా శ్రమ యేర్పడిందని భావించవలసి వుంటుంది.

"రలడాముతాంళః" (అజంత-56 సూ. 41 పుట) అనే సూత్రవృత్తిలో నేడు ప్రసిద్ధంగా వున్న సస్య వాచకమైన 'వరి' శబ్దానికి రూపాంతరంగా 'వడి' శబ్దం సైతం పేర్కొనబడడంవల్ల వృత్తికర్త కాలంలో వడిశబ్దం బహుళ వ్యవహారంలో వున్నట్లు స్పష్టపడుతున్నది.

"సేసూర్యే" (సంధి-11సూ. — 16 పుట) అన్న సూత్రంలో సూర్య శబ్దానికి "సూర్యగణ సంబంధమైనది" అని వృత్తికర్త అర్థం చెప్పాడు. కాని ఉదాహరణలలో పూరిల్లు—సరీడు అన్న రెండు పదాలుమాత్రమే ఉదాహరించాడు. సరీడు సూర్యగణ సంబంధ పదం కానేకాదు. ఈ సందర్భంలో వృత్తికర్త వేరొక పదాన్ని దేన్నో ఉదాహరించి ఉంటాడు. సూర్యగణ సంబంధం అన్నప్పుడు ఇల్లు—ఈడు వంటి కేవలహగణ పదాలేకాక ఇటుక—ఇరుకు వంటి నగణ త్ర్యక్షర పదాలు సైతం పరిగృహీతాలవుతాయి.

తెలుగులో సంస్కృత మూలపదాల ప్రయోగంగురించి వక్కాణిస్తూ సూత్రకర్త నాలుగు సూత్రాలు రచించాడు. అవి యివి :

(1) "నావ్యయస్యావృథాదేః". (సంధి—20 సూ)

(2) "లుగ్విసర్గస్య", (సంధి—21 సూ)

(3) "సుప్తిఙామ్". (సంధి—22 సూ)

(4 "ద్విత్వమ్మః". (సంధి—23 సూ). చూ. పుట. 17.18)

వాఙ్మయ మహోధ్యక్షుని

"నావ్యయస్య" ఇత్యాది సూత్రంలో "వృథా" మొదలయిన అవ్యయాలకు తప్ప మిగిలినవాటికి తెలుగులో స్వతంత్రంగా ప్రయోగం లేదన్నాడు. తరువాతి సూత్రాలు రెండూ తారుమారు అయినట్లు కనిపిస్తున్నది. "సుప్తిజామ్" అన్న సూత్రంలో సంస్కృత సుబంత పదాలకు తిజంతాలకు తెలుగులో స్వతంత్ర ప్రయోగార్హత లేదన్నాడు. "లుగ్విసర్గస్య" అనే సూత్రంలో "విసర్గాంత పదాల తుది విసర్గకు అనుకరణంలో లోపంవస్తుంది. ఇటువంటివి ప్రయోగార్హాలౌతాయి," అని ఒకానొక సంధి కార్యాన్ని విధించాడు. "సుప్తిజామ్" అనే సూత్రం "లుగ్విసర్గస్య" సూత్రానికి పూర్వం - అంటే "నావ్యయస్యావృథాదేః" అనే సూత్రానికి తరువాత ఉండాలి. "సుప్తిజంతాలకు అనుకరణం లేకుండా స్వతంత్రంగా ప్రయోగంలేదు" అని చెప్పిన సూత్రాన్ని 21. వ. సూత్రంగా వుంచితే, వాటి స్వతంత్ర ప్రయోగవ్యవస్థను "నావ్యయ" సూత్రంలో నుంచి "న" శబ్దాన్ని అనువృత్తి తెచ్చుకొనడం ద్వారా నిషేధించుకొనవచ్చును. ఆ తరువాత అనుకరణ ప్రయోగంలో విసర్గకు లోపకార్యమూ - అనంతరం అనుకరణలో 'మ' కారానికి ద్విత్వమూ చెప్పుకున్నట్లుగా సవ్యంగానే వుంటుంది. అందువల్ల సూత్రకర్త 22వ, సూత్రాన్ని, 21వ, సూత్రంగానూ, 21వ, సూత్రాన్ని 22వ, సూత్రంగాను రచించినట్లు కనిపిస్తున్నది. వృత్తికారుడుకాని, ప్రతివ్రాసిన వ్యక్తికాని ఈ సూత్రాలక్రమాన్ని తారుమారుచేసివుంటారని అనిపిస్తున్నది.

"గుజుమూనాం కచపాః" (సంధి - 46సూ - 24 పుట) ఈ సూత్రం చేత సమాసంలో గు, జు, ము, అనే అక్షరాలకు క్రమంగా క, చ, ప, అనే అవర్ణయుక్త పరుషాలు వస్తాయని విధించాడు. వాగు + నీరు = వాకనీరు; రాజు + కొమరుడు = రాచకొమరుడు; వేము + పండు = వేపపండు; నాము + చేను = నాపచేను; వేము + పచ్చడి=వేపపచ్చడి; వంటి రూపాలవుతాయి. ఈ సందర్భంలో పూర్వ పదాంత్యంలోవున్న గు, జు, ము వర్ణాలకు క, చ, ప లు అవర్ణసహితాలయి ఆదేశాలుగా వస్తాయని మనం గ్రహించాలి.

"సుపి మహతోఽన స్యాత ఉత్" (అజంత-2 సూ. 25 పుట) అనే సూత్రానికి "అవర్ణక వర్జితస్య మహతోఽత ఉత్ స్యాత్ సుపి పరే" అని వృత్తి వ్రాశాడు. "అవర్ణక వర్జితస్య" అని అనడంలో మామూలు 'డు' మంత పదాల అదంతత్వనామరూపాలు పరిగృహీతాలుకావు. స్త్రీ సమపదాలయిన అదంత మహద్వాచకాలు, భ్రాత, దాత, కర్త, హర్త వంటివి పరిగృహీతాలవుతాయి. ఈ దృష్టితో అవర్ణకాంతాలు కాని శబ్దాల చివరి అత్తుకు ఉత్వం వస్తుందన్నప్పుడు అదంతాలుకాని పదాల చివర అత్తెక్కడ వుంటుందా అని సందేహించనవసరంలేదు.

అవర్ణ కాంతాలంటే, స్త్రీ సమాలయిన అదంత పదాలనీ - అత్తుకు, ఉత్వం వస్తుందంటే, డుమంత మహద్వాచకాల తుదినున్న అత్తుసకు వస్తుందనీ గ్రహించాలి. కాగా భ్రాత-దాత-కర్త-హర్త ఇత్యాది రూపాల తుది అత్వానికి ఉత్వం రాదన్న మాట.

అవ్యయ ప్రకరణంలో దాదాపు అన్నింటినీ నిపాతలుగానే సాధించడం జరిగింది. తెల్లవారిలేస్తే, లాలనగా, ముద్దుగా పిల్లలను ఆడిస్తూ 'చీచీ' అనడం మనకు అలవాటు. కోపంతో అసహ్యంతో కూడా ఈ 'చీచీ' పదాన్నే ఉపయోగించడం కూడా కద్దు. తరచుగా 'చీచీ'లో రెండవ 'చీ' మహాప్రాణంగా కూడా అంటే "ఛీ" అని "చ్ఛీ" (చిచ్ఛీ) అని ద్విత్వరహితంగానూ, సహితంగానూ అనడం కద్దు. "ఛీ ఛీ" అని రెండింటినీ మహాప్రాణాలుగా వ్యవహరించడం కూడా లేకపోలేదు. బాలగ్రహ ఉచ్చాటనకై అసలీ పదాన్ని మొట్టమొదట ఉపయోగించే వారట. కాని తరువాత తరువాత అతి సామాన్యమయిన వాడుక పదంగా, వూతపదంగా సయితం యిది స్థిరపడిపోయింది. "చిచ్చీ బాలగ్రహాపనయే" (అవ్యయ-22సూ.-72 పుట) అని సూత్రకర్త దీన్ని బాల గ్రహాపనయార్థంలో నిపతించాడు.

విభక్త్యర్థ ప్రకరణంలో అన్నీ సంస్కృత విభక్త్యనుకరణలుగానే విధింపబడ్డాయి. కాని, "జడస్యాతోనుచతాజ్యోః" (విభ-14.సూ.-84 పుట) అనే సూత్ర వృత్తిలో 'రాముడు గదతో మోదును', 'రాముడు గదచేత మోదును' అనడానికి మారుగా 'రాముడు గదను మోదును' అని తెలుగుతనానికి అసహజమయిన కారకాన్ని పేర్కొన్నాడు. గదచేత మోదును అనే అర్థంరావడంకంటే "రాముడు గదనే మోదుతాడు కాబోలు" అనే అర్థం మనకు ఈనాడు ఝుటితి స్ఫూర్తిగా వస్తుంది. ఈ సందర్భంలో చిన్నయసూరి "గొడ్డటనరికెను" అని ఉదాహరించాడు. గొడ్డట అన్నది ఔప విభక్తికం అవడంవల్ల కాబోలు మనకు గొడ్డలితో - గొడ్డలిచేత అనే అర్థమే స్ఫురణకువస్తుంది కాని "గొడ్డలినినరికెను" అన్న అర్థం మనస్ఫురణకు రానేరాదు.

ఆంధ్ర వ్యాకరణ కర్తలందరూ 'యొక్క' హలాది ప్రత్యయంగా ఏక కంఠంతో ఉద్ఘాటించారు. ఆధునిక భాషాశాస్త్రవేత్తలు "యొక్క" ప్రత్యయానికి మూలం ఏకవాచకమైన "ఒక్క" అజాదిశబ్దమే అయివుంటుందని ఊహించారు. వైకృత చంద్రికా సూత్రకర్త "ఒక్క శేషే" (సమాస-3.సూ-86 పుట) అని సూత్రించి అసలు షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయం 'ఒక్క'యేగాని 'యొక్క' కాదని

విస్పష్టంగా ప్రవచించాడు. నీయొక్క + కొడుకు = నీదుకొడుకు; నాయొక్క + కొడుకు = నాదుకొడుకు; తనయొక్క + కొడుకు = తనదుకొడుకు వంటి సమాస రూపాలను సాధిస్తూ "ఒక్కస్యదు వేత్యేకే" (సమాస-4సూ-86పుట) సమాసంలో శేషషష్ఠి అయిన "ఒక్క" స్థానంలో "దు" వర్ణం వైకల్పికంగా ఆదేశంగా వస్తుందని మరింత స్పష్టంగా వక్కాణించాడు. "ఇయోహేత్"(అజంత-34.సూ.34,35.పుటలు) అనే సూత్రవృత్తిలో ఏక-ఏక్కో-ఒక్క అని ఒక్కను ప్రాకృత భవంగా సాధించడం గమనింపవలసిన విషయం.

ద్విగు సమాసాలను వక్కాణిస్తూ సంస్కృత సంఖ్యావాచకాలకు తెలుగు సంఖ్యావాచకాలను ఆదేశాలుగా వచించి, ఇతర వ్యాకరణ కార్యాలు సాధించాడు. 'మనము' ఉభయ వాచకమనీ సమాసం కానటువంటి మామూలు పదమనీ వ్యాకరణ కర్తలు, భాషావేత్తలు భావించారు. వైకృత చంద్రికా సూత్రకర్త "అంత్యేఽస్మదః" (సమాస-40. సూ. 95 పుట) అని సూత్రించి 'మనము' ద్వంద్వ సమాసమని విశిష్టంగా పేర్కొన్నాడు.

వాసుదేవుని కాలం

మంచెళ్ల వాసుదేవకవి కాలాన్ని గురించి పెక్కుమంది పెక్కు విధాలుగా వ్రాశారు. శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగంపంతులుగారు ఆంధ్ర శబ్దచింతామణి గురించి వ్రాస్తూ యీ క్రింది విధంగా పేర్కొన్నారు.

"ఈ యాంధ్ర వ్యాకరణమున కెలకూచి బాలసరస్వతియను పండితుఁడు మొట్టమొదట తెలుఁగున టీక యొకటి వ్రాసెను. దానికి బాలసరస్వతీయమని పేరు. అటు తరువాత వాసుదేవుఁడను మఱియొక పండితుఁడీ వ్యాకరణమునకు వార్తిక మొక్కటి వ్రాసెను. దానిని వాసుదేవవృత్తియని వ్యవహరింతురు. తదనంతరము కాకునూర్యప్పకవి యీ వ్యాకరణమును దెనిఁగింపఁబూని సంజ్ఞా సంధి పరిచ్ఛేదములను మాత్రము తెనుఁగున నయిదాశ్వాసములుగల పద్యకావ్యమునుగా రచించెను. ఈతని యనంతర మహోబల పండితుఁడాంధ్ర శబ్దచింతామణికి సంస్కృత భాషలో నొక వ్యాఖ్యానముచేసి దానికిఁ గవిశిరోభూషణమని పేరు పెట్టెను. దానినిప్పు డహోబలపండితీయమని పిలుతురు. పిమ్మట నృసింహ పండితుఁడను నతడుకూడ నన్నయ భట్టీయమునకొక వ్యాఖ్యానము చేసెను. దానికి నృసింహ పండితీయమని నామము." (ఆంధ్రకవుల చరిత్రము-ప్రథమ భాగము. 41 పుట

శ్రీ చాగంటి శేషయ్యగారు "పదునేడవ శతాబ్దివాడైన మంచెళ్ల వాసుదేవకవి ఆంధ్ర శబ్దచింతామణికి సంస్కృతమున వృత్తిని వ్రాసియుండెను." (ఆంధ్రకవి తరంగిణి–ప్రథమ సంపుటము. 44 పుట) అని తమ కవితరంగిణిలో వ్రాశారు. శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగం పంతులు, శ్రీ చాగంటి శేషయ్య గార్లు, యిద్దరూ ఆంధ్ర శబ్దచింతామణికి సంస్కృతంలో వృత్తి రచించిన మంచెళ్ల వాసుదేవకవి అహోబల పండితుని కంటే పూర్వం వున్నట్లు పేర్కొన్నారు. కాని, గంధవహం అనబడే అలంకార నాయికా- నాయక లక్షణ) గ్రంథం-ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణీ వాసుదేవ వృత్తి-వైకృత చంద్రికలు రచించిన మంచెళ్ల వాసుదేవకవి వాసిరెడ్డివారి నాశ్రయించి క్రీ. శ. 1758 ప్రాంతంలో వున్నాడని సాధికారంగా కొందరంటున్నారు.

మిత్రులు డాక్టర్ తూమాటి దొణప్పగారు 1-5-1973 వ, తేదీన నాకొక లేఖ వ్రాస్తూ అందులో మంచెళ్ల వాసుదేవకవిని గురించి యీ క్రింది విధంగా వ్రాశారు.

—"వల్లూరు సంస్థానాస్థానకవి మతుకుమల్లి నరసింహశాస్త్రి (1816-1873) తల్లి జనకాంబ మతుకుమల్లి వారి కుటుంబాన్ని ప్రశంసిస్తూ మంచెళ్ల వారి కవితా విలాసానికి మతుకుమల్లి వారే మూలకారకులని సూచించే పద్యం—

"అతి చమత్కృతి గలిగిన మతుకుమల్లి
వారు శబ్దము కొల్పిన కారణమున
వసుధ లోపల మంచెళ్ల వారి యిల్లు
శారదాదేవి నాటకశాల యంద్రు
వాసుదేవుని కవితా విలాసమచట
మొలక బంగరు గజ్జెల మ్రోతగాదె!"

అని చాటువుగా వినిపిస్తున్నది. ఈ అంశాన్ని మాత్రం నా సంస్థానాల చరిత్ర పుట. 390 లో ఉటంకించాను. వాసుదేవకవి అహోబలున కిటీవలివాడు, పూర్వుడనటానికి ఆధారమేమీ లేదు."—

అంతేకాదు డాక్టర్ దొణప్పగారు తమ **Ph. D.** థీసిస్ అయిన "వైకృత పద స్వరూప నిరూపణము" అన్న సిద్ధాంతవ్యాసం 77, 78 పుటలలో మంచెళ్ల వాసుదేవ కవిని గురించి, వైకృత చంద్రిక గురించి ఈ క్రింది విధంగా కూడా పేర్కొన్నారు.

వాఙ్మయ మహోద్యక్షుని

మంచెళ్ళ వాసుదేవకవి-పైకృత చంద్రిక*

అష్టభాషా కవిత్వ సామ్రాజ్య పట్టభద్ర బిరుదాంకితుఁడు వాసుదేవకవి. తెలుఁగు నందలి తద్భవములకు మూల ప్రకృతులను జూపునెడల పరంపరాయుత పద్ధతిని పరిత్యజించి సంస్కృతముతోపాటు ప్రాకృతాదులను సైతము ప్రదర్శించిన వారిలో ముఖ్యుఁడు వాసుదేవకవి. మీఁదు మిక్కిలి తద్భవ విభాగమును విపులముగా నిర్వహించిన వారిలో నితఁడే మొదటివాఁడు. సంస్కృత భవముతో ప్రాకృతశౌరసేనీ మాగధీపైశాచీ చూళికాపైశాచ్యపభ్రంశ భాషాభవములను వేర్వేరు ప్రకరణములలో ససూత్రముగా నిరూపించి వాసుదేవుఁడు తన బిరుదమును సార్థకపరచికొనినాడు.

'షడ్విధానా ప్రాకృతీచ శౌరసేనీచ మాగధీ
పైశాచీ చూళికాపైశాచ్యపభ్రంశ ఇతిక్రమాత్'
26. శ్లో. అవతారికా. షడ్భాషా చంద్రికా)

అను లక్ష్మీధరుని (క్రీ.శ.1541-1565) అనుశాసనము వాసుదేవకవి ప్రక్రియా విభాగమును ప్రబలముగా ప్రభావితముచేసినట్లగుపడుచున్నది. లక్ష్మీధరుడు అచ్చముగా ఆంధ్రుఁడు. అందును కృష్ణాతీరవాసి, అష్టభాషాకవి పట్టభద్ర బిరుద విరాజితుఁడగు తిమ్మయసోమయాజి మనుమఁడు. లక్ష్మీధరుఁడు వాసుదేవకవి కించుక పూర్వుడు"-

ఇవి డాక్టర్ దోణప్పగారు తమ సిద్ధాంత గ్రంథంలో వ్రాసిన వాక్యాలు.

'గంధవహ' గ్రంథాన్ని దృష్టిలో పెట్టుకొని మంచెళ్ల వాసుదేవకవి అహోబలుని కంటే తరువాతివాడని డాక్టర్ దోణప్పగారు వంటివారు భావించారు. క్రీ.శ. 1320 ప్రాంతంలో భానుదత్తుడనే సంస్కృత పండితకవి నాయికా నాయక భేదలక్షణ గ్రంథమైన రసమంజరిని సంస్కృతంలో రచించాడు. ఈ రసమంజరిని దాదాపు మూడు వందల పద్యగద్యాలలో 'గంధవహము' అన్న పేరుతో తెలుగు లక్షణగ్రంథంగా మంచెళ్ల వాసుదేవకవి రచించాడు. ఈ గంధవహం క్రీ.శ. 1900, సంవత్సరంలో మొట్టమొదట ముద్రితమైనది. ఈ గంధవహాన్ని తెలుగులో రచించి తమ యిలవేల్పయిన మంగళగిరి శ్రీ నరసింహస్వామికి అంకితం యియ్యవలసిందని అమరావతి

* ఇది అముద్రితము. వాఙ్మయ మహోధ్యతులు శ్రీ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్య గారి యొద్దనున్న తాళపత్ర ప్రతి ఈ పరిశీలనమున కాధారము. Ellis Dissertation on the Telugu Language, 1816. అను వ్యాసమున దీని సమీక్ష కొంతకలదు.

ప్రభువులలో ఒకడైన వాసిరెడ్డి రామలింగప్రభువు వాసుదేవకవిని కోరుతాడు. రామలింగ ప్రభువు కొలువు తీర్చి తనను ఆహ్వానించి సబహుమానంగా కోరిన విష యాన్ని వాసుదేవుడు గంధవహం అవతారికలో యీ క్రింది పద్యాలలో వర్ణించాడు.

అతులాంభోజ భవాంగనానఖముఖ వ్యావృత్త పాళీమహో
న్నతవీణారవ మాధురీసధురీణ వ్యాహృతిం బ్రాగ్వినిం
దిత మందార మరంద బిందులహరీ నిష్యందనానంద వం
దిత నందాత్మజు నన్నుఁ బిల్వఁ బనిచెన్ దివ్యత్కటాక్షాకృతిన్.॥
పిల్వఁబనిచి యవార్యగాంభీర్యధైర్య
సరస మాధుర్య చాతుర్య సౌకుమార్య
గుణగణంబులు విలసిల్లఁ గూర్మితోడ
నలరిననుఁ జూచి యిట్లని యానతిచ్చె॥
లలిత చమత్క్రియా సరిదలంకృత కావ్య సముద్ర వీచికా
విలసిత కర్ణధారుఁడవు విశ్రుత చాటు కవిత్వ చాతురీ
జలరుహిణీ విలాసమను సంతతకృత్యముచే నహర్ముఖా
నిలుఁడవు వాసుదేవకవి! నీ నిపుణత్వము లెన్న శక్యమే॥
ఆదిని సంస్కృతాటవుల నంటిన మంజరిఁ దేటగాఁగ నా
మోదము గుప్పగా మదికి మూఢులెఱుంగరు తత్త్వదర్థముల్
పాదుకొనంగ నాంధ్రజన భాషను బండితపామరాళికా
మోదముగాఁగ గంధవహమున్ రచియింపుము నేర్పు పెంపునన్॥
శృంగార గతుల నీకృతి
మంగళగిరినాథు పేర మహినంకితమై
సంగతి గొనవలయును మా
ముంగిటి కుల దైవమతఁడె మోదములిచ్చున్॥

ఈ పద్యాల వల్ల గంధవహాకర్తయైన వాసుదేవకవి వాసిరెడ్డి రామలింగ ప్రభువు కాలంలో అంటే క్రీ.శ. 1758 ప్రాంతంలో వున్నాడని స్పష్టపడుతున్నది. గంధవహాకృతి అంత్యంలో వున్న గద్య ఈ విధంగా వున్నది.

"ఇది సకల సుకవికుల మనోహర కవిత్వ వైభవ మంచెళ్ల రఘునాథాచార్య తనూభవ వాసుదేవకవి విరచితంబైన గంధవహంబను నలంకార గ్రంథంబునందు సర్వంబును సంపూర్ణము."

వాఙ్మయ మహోధ్యతుని

ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి వాసుదేవ వృత్తి పరిచ్ఛేదాంత్య గద్యయిది—

"ఇత్యాంధ్ర శబ్ద చింతామణి వృత్తౌ
పంచమః క్రియా పరిచ్ఛేదః"—

వైకృత చంద్రిక సుబంత, తిజంత, కృదంత విభాగాల అంత్యంలో వున్న గద్య యీ క్రింది విధంగావున్నది.

"ఇతి శ్రీ మద్బాల గోపాల కరుణా కటాక్ష సంప్రాప్తాష్టభాషాకవిత్వ సామ్రాజ్య పట్టభద్రేణ మంచెళ్ల వంశార్ణవ పూర్ణిమా చంద్రేణ హిమవన్నగ సేతు మధ్య మహీవలయ విరాజమాన నానావిధ విద్యా ప్రవీణ విద్వత్కవితా వితాన సంస్తూయ మాన పాండితీ మణినా వాసుదేవకవినా విరచితాయాం వైకృతచంద్రికా యాం సుబంత విభాగః సమాప్తః" ‡

వాసుదేవకవి ఒక్కడేనా ?

'గంధవహ' కృతి అవతారిక పద్యాలలోనూ తుది గద్యలోనూ మాములుగా "సుకవికుల మనోహర కవిత్వ వైభవ" అని మాత్రమే వాసుదేవకవికి విశేషణం వున్నది. ఆంధ్రశబ్ద చింతామణికి వృత్తి రచించిన వాసుదేవుని పేరు పరి ౧దాంత గద్యలలో యెక్కడా లేదు. వైకృతచంద్రిక గద్యలో బాలగోపాలభక్తుడని, షడ్విధ ప్రాకృతాలలో సంస్కృతాంధ్రాలలో కవి చక్రవర్తియని, ఆసేతు హిమాచల పర్యంతం కీర్తి కలవాడని, విద్వత్కవులచేత ప్రశంసింపబడిన పండిత శ్రేష్ఠుడని వాసుదేవకవి తనకై తాను విశేషణాలు పెట్టుకున్నాడు. గంధవహం రచించిన వాసుదేవకవి రఘునాథాచార్య తనూభవుడని పేర్కొనబడడంవల్ల వైష్ణవుడన్న మాట యథార్థం. ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి వృత్తి గద్యవల్ల వాసుదేవుని కుల మతాదులు తెలియవు. కాని వృత్తి గద్య చివర "శ్రీమతే రామానుజాయ నమః, శ్రీమతే వేదాంత దేశికాయనమః, శ్రీమతే హాయగ్రీవాయనమః అని వుండడంవల్ల యీ వాసుదేవకవి వైష్ణవుడేనని కొందరు అనుకొనవచ్చును. వృత్తి గద్య తరువాత వున్న శ్రీమతే రామానుజాయనమః వంటివి ప్రతి వ్రాసిన వ్యక్తి యెవరైనా వ్రాయవచ్చును. వైష్ణవుడైనా వ్రాయవచ్చును. తన్మతాభిమాని యెవరైనా వ్రాయవచ్చును గదా ! అందువల్ల గద్యలో బంధితాలై

---

‡తిజంత విభాగాంత్యంలో — తిజంతవిభాగః సమాప్తః॥—అనీ కృదంత విభా గాంత్యంలో — కృదంతవిభాగః సమాప్తః॥ — అనీ గద్య చివర తిజంత—కృదంత పదాలమార్పు ఉంటుంది. ఈ విషయాన్ని పాఠకులు గుర్తించాలి.

గీతమున "......శ్రీ వాసుదేవకవి వచస్సంతుష్టాయ మంగళ" మ్మని యుండటం బట్టియు, మహారాష్ట్రుఁడగు శహాజీ కృతులందెందును గన్పట్టని యాంధ్రకవిస్తుతి యిందుండుటనుబట్టియు వాసుదేవ నామధేయుఁడగు కవియొకఁడు శహాజీ యాస్థానమందుండి యుండుననియు నతఁడే దీనిని రచించి యుండుననియు నూహింపవచ్చును.

ఒక విశేషము :— బాలమనోరమాఖ్య సిద్ధాన్త కౌముదీ వ్యాఖ్య యొక్క చివర గద్యలో నిట్లున్నది.

"శ్రీ శహాజి శరభోజి తుక్కోజి భోసల చోళ మహీమహేంద్రామాత్య ధురంధరస్య శ్రీమదానందరాయ విద్వత్సార్వభౌమస్య అధర్వణా . . . . లబ్ధ విద్యా వైశద్యేన . . . . వాసుదేవ విదుషా విరచితాయాం సిద్ధాంత కౌముదీ వ్యాఖ్యాయాం బాలమనోరమాఖ్యాయాం . . . ."

అనగా బాలమనోరమకర్తయైన వాసుదేవ దీక్షితుని గురువైన యానంద రాయమఖిశహాజీ కాలమునుండి తంజావూరు మహారాష్ట్ర ప్రభువులయొద్ద మంత్రిగా నుండినట్లు తెలియుచున్నది. ఈ వాసుదేవ దీక్షితుఁడే గురువుగారి చలువ వలన శహాజీ యాస్థానమునకెక్కి యతని పేర నీ పార్వతీ పరిణయమును వెలయించెనేమో; అగుచో నీతఁడు శహాజీ రాజ్యకాలమగు క్రీ. శ. 1684–1712 ప్రాంతమున నుండెననవలెను. (ఆంధ్రయక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర–ద్వితీయ భాగము. 302–303 పుటలు.

బాలమనోరమ వ్యాఖ్యా కర్తయైన వాసుదేవుడూ, వైకృత చంద్రికా కర్తయైన వాసుదేవుడూ ఒక్కరేనని చెప్పడానికి వీలులేదు. తంజావూరు రాజధానిగా పరిపాలించిన మహారాష్ట్ర వంశీకులలో శాహజీలు యిద్దరున్నారు. మాలోజీ పుత్రుడైన శాహజీ క్రీ. శ. 1640 ప్రాంతంలోను ఈ శాహజీ మనుమడైన శాహజీ క్రీ. శ. 1684 ప్రాంతంలోనూ తంజావూరును పరిపాలించారు. వీరి వివరాలను శృంగార పదములు* గ్రంథానికి నేను వ్రాసిన పీఠికలో (**XLV–LIV** పుటలు) చూడవచ్చును, వైకృత చంద్రికా కర్త తంజావూరు రాజులను ఆశ్రయించినవాడుకాడు. అటువంటి యే రాజాశ్రయమైనా వైకృత చంద్రికా కర్తకు వుండి వుంటే ఆ విషయాన్ని వైకృత చంద్రికాంత్య గద్యలో తప్పక వెల్లడించి వుండేవాడే. అయితే ఆసేతు హిమాచల పర్యంతం వున్న

---

* శృంగార పదములు ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్స్ లైబ్రరి అండ్ రిసర్చి ఇనిస్టిట్యూట్ ప్రచురణ.

అప్పార్య పుస్తకారూఢ పాఠభేదాద్వ్యుదుత్థితం
మయా సంగృహ్యతే రూపం తదప్యాథర్వణోక్తితః॥

దీనివల్ల అహోబల పండితుని వద్ద ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి ప్రతులు అనేకం వున్నట్లు ధృఢపడుతున్నది. అయితే అహోబల పండితుడు వాసుదేవ వృత్తిని చూచాడో లేదో అని కొందరికి సందేహం కలుగవచ్చును. ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి సూత్రాలకు చాలా చిన్నచిన్న వృత్తులను రచించగా రూపొందిన గ్రంథం వాసుదేవవృత్తి. అహోబల పండితీయంతో దీనిని పోల్చిచూస్తే హస్తిమశకాంతర మున్నట్లు కనిపించగలదు. వాసుదేవవృత్తి మొత్తంపరిశీలిస్తే వ్యాకరణ విషయాల్లో అహోబల పండితీయంలోవలె చర్చనీయాంశాలతో వున్న ఘట్టాలేవీ మనకు కనిపించవు. అయితే ఒకచోట వాసుదేవకవి పొరపాటున పూరాలోచనలేక, తొందరపడి "స్థానివద్భావాదేశ" విషయమై చర్చించగా దీనిలో వున్న తప్పొప్పులను గుర్తించని అహోబల పండితుడు కూడా వాసుదేవుని పేరెత్తక పోయినా, అతడొనర్చిన చర్చను మాత్రం తెలివితేటలతో, ప్రతిభావంతంగా అహోబల పండితీయంలో వివరంగా ప్రతిబింబించాడు. 'ప్రథమా వైభక్తిక మోర్బిందుశ్చమహాన్ పతిక్రియార్థేతు (షు)' అనే సూత్రానికి వాసుదేవకవి- ''పతిధాత్వగాభిధాయక శబ్దేపరేతు ప్రథమా వైభక్తికత్వేనవ్యవపాతస్య మువర్ణకస్యలుగ్వాస్యాత్. లోపాభావే బిందుశ్చ. తస్య పూర్ణావా సంతోషపడి, సంతోషంపడి; సంతోషముపడి. సంతోషంపడి ఇత్యత్ర అనుస్వారస్యస్థానివద్భావేన పకారస్యవకారోన అనల్విధావితినిషేధాత్ " అని వ్రాయగా దీన్ని చూచిన అహోబలుడు పై సూత్రానికి విపులమైన వ్యాఖ్య వ్రాస్తూ సంతోషంపడి అన్నప్పుడు స్థానివద్భావం గురించి యీ క్రింది విధంగా చర్చించాడు- "నను, సంతోషంపడీ త్యాదౌ తస్యాః ప్రథమాచజడపదానాం స్యాత్, ఇతి ప్రథమాత్వేసత్యనుస్వారస్యస్థానివత్వేన మువర్ణకాంతత్వే 'గసడదవాస్యుః ప్రథమామాత్రాత్, ఇతిపకారస్య వకారస్స్యాత్-ప్రథమామాత్రాదితి మాత్రగ్రహణాల్లుక్యపిస్యాత్-నచవాచ్యంస్థానివద్భావ-ఆంధ్ర వ్యాకరణే నప్రసిద్ధ ఇతి-కుత్రచిత్సంస్కృతీయోఽపిప్రాణోప్యత్రచ్యుతో భవేత్, ఇత్యథర్వణోక్త్యాతత్ర సిద్ధేః-అన్యథా, గంగనుకాసె, ఇత్యత్రస్థాని వద్భావమంతరా దీర్ఘస్థాని కస్య హ్రస్వస్య సంస్కృతీయతానసిధ్యేదితిచేత్సత్యం-వకారవిధేరల్విధిత్వేన తదభావాన్నోక్త దోషప్రసక్తిః. 'స్థానివదాదేశోఽనల్విధౌ, ఇతిపాణినీయ సూత్రే అలివిధి రలావిధి రలోవిధి రలః పరస్యవిధి రితి చతురా వ్యాఖ్యాన మూరీకృతః-పదశాస్త్రపారీణై స్తస్తత్తత్రైవ ద్రష్టవ్యమ్-నచలుక్యపిపకారస్యవకారః"—' సంతోషముపడి ' అన్నప్పుడు 'ము' వర్ణకానికి పూర్ణబిందువు వస్తే ఆ బిందువుకు స్థానివద్భావం వస్తుందని తద్రూపంగా 'సంతోషంపడి' అన్నప్పుడు అనుస్వారానికి ప్రథమాత్వం వచ్చి ప్రథమమీది 'క చ ట

తప' లకు 'గసడదవ' లు వస్తాయని ఆశంకలు తీసి సమాధానం చెప్పిన యీ అహోబల పండితుని చర్చ గురించి ప్రశంసా పూర్వకంగా శ్రీ వెంపరాల సూర్య నారాయణ శాస్త్రిగారు యీ క్రింది విధంగా వ్రాశారు.

"ప్రథమా వైభక్తిక యోః" అను సూత్ర వ్యాఖ్యయందు 'సంతసంపడిరి 'అను నుదాహరణమున 'ము' వర్ణకమున కాదిష్టమైన బిందువు ము వర్ణము వంటిదే యగును. (స్థానివదాదేశః) కావున 'గసడద వాదేశము వచ్చి "సంతసంవడిరి" అని కావలదా? అని శంకించి-'అనల్విధౌ' అను నిషేధముచే "బిందువు" అల్విధి యగుటచే వ కారము రానేరదని సమాధానము చెప్పుట యెంతయు రమణీయము, శాస్త్రీయము"-(అహోబల పండితీయము-పీఠిక-13వ, పుట-ఆంధ్ర రచయితల సంఘము ప్రచురణ.)

కాని అసలిక్కడ యీ చర్చకు అవకాశమే లేదు. "సంతోషముపడి" ఇత్యాదులలో వున్న ప్రథమా విభక్తి సహజ ప్రథమా విభక్తికాదు. "తస్యాః ప్రథమాచ జడపదానాంస్యాత్'' అన్న సూత్రం ప్రకారం ద్వితీయా విభక్తికి ఆదేశంగా ప్రథమా విభక్తి వస్తుంది. స్థానివద్భావశంక వచ్చే అవకాశమే వుండి వుంటే ద్వితీయ ప్రథమగా మారిన సందర్భంలోనే వస్తుంది. అంటే ద్వితీయకాదేశమైన ప్రథమ స్థానివద్భావంతో ద్వితీయవంటిదే అవుతుందన్నమాట. అయినప్పుడు "ప్రథమా వైభక్తిక మోర్బిందుశ్చ పతిక్రియార్థేషు'' అన్న సూత్రంచేత ము వర్ణకానికి అసలు బిందువు వచ్చే అవకాశమే వుండదు. మీదు మిక్కిలి సంతోషము + పడి అన్నప్పుడు సంతోషము "ము" వర్ణకానికి స్థానివద్భావంతో ద్వితీయత్వం వచ్చి ద్రుతం మీది పరుషాలకు వచ్చే సరళాదేశాది కార్యాలు జరిగే అవకాశం వస్తుంది. అప్పుడైనా "అనల్విధౌ''సూత్రంచేత స్థానివద్భావాన్ని నిషేధించక తప్పదు. 'సంతోషముపడి' అన్నప్పుడున్న ప్రథమ ద్వితీయకాదేశమైన ప్రథమగాని సహజ ప్రథమకాదని మొదట వాసుదేవకవి గుర్తించనట్లే అహోబల పండితుడు కూడా గుర్తించలేదు. నేలవిడిచిన సామువలె పప్పులో కాలు వేసి అహోబలుడు ప్రతిభావంతమైన మహాభాష్య రచనా పద్ధతిలో చర్చచేశాననుకున్నాడు. దీనినిబట్టి వాసుదేవ వృత్తిని అహోబల పండితుడు చూచాడనీ-చూచి సదసద్వివక్షు లేకుండా వాసుదేవుని పేరెత్తక పోయినా-గుడ్డెద్దుచేలోపడినట్లు అతణ్ని అనుసరించాడనీ చెప్పక తప్పదు.

అహోబలపండితీయమును చదివి దానిననుసరించి మంచెళ్ల వాసుదేవకవి వాసుదేవ వృత్తిని సంగ్రహించి వ్రాశాడని కొందరంటారు. ఇందులో వాస్తవం లేదు. ఒక పెద్ద భాష్యం వంటి వివరణ గ్రంథాన్ని చూచి టుప్ టీకవలె అతిసంగ్రహ

వాఙ్మయ మహోధ్యతుని

గ్రంథంగా, అప్రసిద్ధునివలె వాసుదేవ కవి యీ వృత్తిని రచించవలసిన అవసరం లేదు. సంస్కృతాంధ్రాలలోనే కాక షడ్విధ ప్రాకృతాలలో సైతం కవితల్లజుడని, మహాపండితుడని ప్రశంసలందుకున్న వాసుదేవ కవి అహోబలపండితీయమును అతి సంగ్రహంగా కాపీకొట్టి వాసుదేవ వృత్తిని రచించి వుంటాడనడం అసమంజసమైన, అవాస్తవికమైన విషయం. మొట్టమొదట ఆంధ్రశబ్ద చింతామణికి అతి సంగ్రహ రూపమైన యీ వృత్తిని వాసుదేవుడు రచియించగా దీనిని దృష్టిలో పెట్టుకొని అహోబలపండితుడు మహాభాష్యంవంటి భాష్యం అనిపించుకోగల వ్యాఖ్యను రచించివుంటాడనడం సముచితంగా వుంటుంది. అహోబలపండితీయమును వాసుదేవకవి వాసుదేవ వృత్తిగా సంగ్రహించి వుంటాడేమోనని కొందరిలో సందేహం కలగడానికి కారణం అతని కవితా పాండితీ ప్రతిభలపట్ల తక్కువ అంచనా వేయడం మాత్రంకాదు. అహోబలునికి తరువాతి వాడే వాసుదేవ కవి అన్న అభిప్రాయంలో వున్నందువల్ల, గంధవహకర్త యైన వాసుదేవుడు వేరు అనే అభిప్రాయం లేనందువల్ల, తప్పనిసరిగా వాసుదేవ వృత్తి రచన అహోబలపండితీయ సంగ్రహీకరణకృతియేమో అన్న సందేహం కలగడానికి అవకాశం లభించింది. గంధవహకర్త యైన వాసుదేవకవి అహోబల పండితునికి తరువాతి వాడని, ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి వృత్తిని, వైకృత చంద్రికను రచించిన వాసుదేవ కవి అహోబలునికి బాగా ప్రాచీనుడని మనం గ్రహించవలసి వున్నది. కాగా వాసుదేవ వృత్తి అహోబల పండితీయ రచనకు బీజ భూతమైన మూలగ్రంథమని మనం గ్రహించవలసి వున్నది.

ఆంధ్ర శబ్దచింతామణి రచనాపద్ధతులకు సిద్ధాంతాలకు వైకృతచంద్రికా రచనాపద్ధతులకు సిద్ధాంతాలకు పెక్కు సందర్భాలలో భిన్నత్వం మనకు గోచరం కాగలదు. ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి సూత్రాల కనుగుణంగా వాసుదేవకవి యువకుడుగా ఉన్నప్పుడే వృత్తిని రచించి - ఆంధ్రశబ్ద చింతామణికంటే బృహత్తరమూ విజ్ఞానప్రదమూ స్వతంత్ర భావపరిపూర్ణమూ అయిన వైకృతచంద్రికా మూలసూత్రాలకు - ఆ సూత్రాలకు తద్రచనకు సిద్ధాంత పద్ధతులకు అనుగుణమైన విపుల వృత్తిని యీ వైకృతచంద్రికా రూపంలో పరిణతపు బుద్ధితో వాసుదేవ కవి రచించివుండవచ్చును. వైకృత చంద్రికారచనా కాలానికి వాసుదేవకవి విపులమైన విమలయశస్సు సంపాదించినట్లు అతని వైకృతచంద్రికా విభాగాంత్య గద్యలే చెప్పక చెప్పుతున్నాయిగదా! ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి సూత్రాలకంటే వైకృత చంద్రికా మూలసూత్రాలు అత్యధిక విషయాన్వితాలు విశిష్ట విశేష విషయాన్వితాలనడం తిరుగులేని సత్యం. విభిన్న రచనా పద్ధతులు సిద్ధాంతాలు కొంతఉన్నంతమాత్రంచేత ఒకేరచయిత వాటికి వృత్తి వ్రాయకూడదని యెక్కడ

ఉన్నది? కాగా ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి వృత్తిని - వైకృతచంద్రికా వృత్తిని వాసుదేవకవి ఒక్కడే రచించిఉంటాడని మనం భావించవచ్చును.

వ్యాకరణకర్తయైన యీ మంచెళ్ల వాసుదేవ కవి డాక్టర్ తూమాటి దోణప్పగారు తమ Ph.D. థీసీస్ అయిన "వైకృత పదస్వరూప నిరూపణము" అన్న సిద్ధాంత గ్రంథంలో పేర్కొన్నట్లు క్రీ. శ. 1541-1565 ప్రాంతంలో "షడ్భాషా చంద్రికా" అనే గ్రంథాన్ని రచించిన లక్ష్మీధరునికి ఇంచుక తరువాతి వాడు. కృష్ణాతీరవాసియై, అష్టభాషా కవి పట్టభద్ర బిరుద విరాజితుడైన తిమ్మయ సోమయాజికి యీ లక్ష్మీధరుడు మనుమడు. లక్ష్మీధరుని షడ్భాషా చంద్రికనూ, మంచెళ్ల వాసుదేవ కవి వైకృత చంద్రికనూ సరిపోల్చిచూస్తే ప్రాకృత-శౌరసేనీ-మాగధీ-పైశాచీ-చూళికా-అపభ్రంశ-ప్రాకృత పదస్వరూప సాధుత్వాలకు కొంత పోలికవున్నట్లు కనిపిస్తుంది. కాని యీ షడ్విధప్రాకృతభవ, సంస్కృత భవ పదాలను వైకృత చంద్రికా సూత్రకర్తయే మొదట సాధించాడు. సూత్రకర్త సాధించిన పదాలకు వివరణ రూపంగా ప్రకృతి, వికృతి వివేచనం వాసుదేవుడు చేశాడే గాని తనకై తాను వాసుదేవుడు స్వతంత్రించి చేసిందేమీలేదు. వివిధ ప్రాకృత పదాలను తద్భవ పదాలను ప్రదర్శించడంలో మాత్రం వాసుదేవకవి అసాధారణమైన పాండితీ ప్రతిభలను చూపించాడనడంలో సందేహంలేదు.

ఏదియేమైనా ఆంధ్ర వ్యాకరణచరిత్రలోనేకాదు, ఆంధ్ర వాఙ్మయ చరిత్రలోనే-భాషా చరిత్రలోనే అపూర్వమైన ఒకానొక విశిష్టమై, అసాధారణమైన ప్రత్యేక స్థానాన్ని యీ వైకృత చంద్రిక పొందగలదనడంలో సందేహం లేదు.

వైకృత చంద్రిక:
సంపాదన - ముద్రణ

పశ్చిమ గోదావరిజిల్లా కొవ్వూరులోని ఆంధ్ర గీర్వాణ విద్యా పీఠంలో నేను విద్యార్థి దశలోవున్నప్పటినుంచీ (1945-50) అనేక అముద్రిత తాళపత్ర గ్రంథాల సేకరణ ప్రారంభించాను. పెక్కు వ్యయ ప్రయాసలకోర్చి అనేక అమూల్య గ్రంథాలను సేకరించాను. దాదాపు యిరవై సంవత్సరాలపాటు నావద్ద సురక్షితంగా వుంచిన 173 తాళపత్ర గ్రంథాలను 1965లో ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య ఎకాడమీ వారికి దానంచేశాను. ఆ తరువాత సాహిత్య ఎకాడమీవారు యీ గ్రంథాలనన్నింటినీ ఆంధ్రప్రదేశ్ గవర్నమెంట్ ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్స

వాఙ్మయ మహోద్యతుని

లైబ్రరి అండ్ రిసర్చ్ ఇనిస్టిట్యూట్‌కు పంపించారు. సాహిత్య ఎకాడమీ వారికి గ్రంథాలను యిస్తున్నప్పుడు - నావద్దవున్న అపూర్వ అసాధారణ వ్యాకరణ గ్రంథమైన "వైకృత చంద్రిక" తాళపత్ర ప్రతిని మాత్రం నేనే నా జీవితకాలంలో ఎడిట్‌చేసి పీఠికవ్రాసి ముద్రించి ప్రకటించి తీరాలన్న ప్రగాఢ కాంక్షతో నావద్దనే వుంచుకున్నాను. 1971 జులై 6వ, తేదీన అప్పటి ఆంధ్రప్రదేశ్ ముఖ్యమంత్రి శ్రీ కాసు బ్రహ్మానందరెడ్డిగారి గౌరవాభిమానాలు కారణంగా ఆంధ్రప్రదేశ్ గవర్నమెంట్ ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్సు లైబ్రరి అండ్ రిసర్చ్ ఇనిస్టిట్యూట్‌కు నన్ను "జాయింట్ డైరెక్టర్"గా నియమించారు. ఆ పదవీ బాధ్యతలు నేను స్వీకరించిన తరువాత చూడగా మంచెళ్ల వాసుదేవకవికృతమైన వైకృత చంద్రిక సంజ్ఞా ప్రకరణం మొదలు, తద్ధితాదేశ ప్రకరణాంతం వరకూ (ముద్రిత ప్రతిలో 102వ, పుటవరకు) ప్రథమ భాగంగా ముద్రించి ప్రకటించడానికై శ్రీ ఎన్.సి.ఎస్. వేంకటాచార్యులు, డాక్టర్ అమరేశం రాజేశ్వర శర్మగార్లు ఉభయులూ ఎడిట్‌చేసి తెలుగు వ్యాఖ్య వ్రాయగా, అప్పటి స్టేట్ ఆర్కైవ్స్ డైరెక్టర్, శ్రీ పి. సీతాపతి, I.A.S. గారు ప్రెస్‌కు పంపించి ఉన్నారు. ముద్రణకు సిద్ధమైవున్న వైకృత చంద్రిక సగం గ్రంథాన్ని చూచి నేను ఆశ్చర్యపడ్డాను. తిరుపతి శ్రీ వేంకటేశ్వర ఓరియంటల్ రిసర్చ్ ఇనిస్టిట్యూట్‌లోవున్న శిథిలతాళపత్రప్రతి-ఒక కాగితపు వ్రాతప్రతి ఆధారంగానూ, కాకినాడ ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తులోవున్న ఒక కాగితపు వ్రాత ప్రతిని చూచి శ్రీ రాజేశ్వరశర్మగారు వ్రాసుకున్న ప్రతి ఆధారంగానూ యీ వైకృత చంద్రికా భాగం ఎడిట్‌చేయబడింది. ముద్రణకు పంపబడిన యీ గ్రంథాన్ని నావద్దనున్న తాళపత్ర గ్రంథంతో పోల్చి చూడగా ఎడిట్ చేసివ్రాయబడిన గ్రంథంలో అనేక పుటల గ్రంథభాగం లేదని గ్రహించాను. అంతేకాదు. ముద్రణలో సుమారు రెండు వందల పుటలకుపైగా కాగల ఒక ఉత్తమ వ్యాకరణ గ్రంథాన్ని రెండు సంపుటాలుగా ప్రకటించడంలో ఔచిత్యంలేదని కూడానేను భావించాను. ఈ వైకృత చంద్రిక రెండు సంపుటాలు గానే ప్రచురితమైతే తొలిసంపుటం లభించిన వారికి రెండవ సంపుటం లభించక పోవచ్చును. రెండవ సంపుటం కొనుక్కున్న వారికి కొన్ని సందర్భాలలో మొదటి సంపుటం దొరకడం కష్టం కావచ్చును. కాగా కవి పండిత పరిశోధకులకు వైకృత చంద్రిక సమగ్రప్రతి ఒకే సంపుటంగా ఉపలభ్యమానమవడం అత్యంత ఉత్తమ కార్య మని నేను భావించాను. ఈ విషయం శ్రీ వేంకటాచార్యులు, శ్రీ రాజేశ్వరశర్మ గార్లకు తెలిపి నా వద్ద వున్న తాళపత్రప్రతితో వైకృత చంద్రిక వ్రాతప్రతిని పోల్చి చూచి సరిచేయవలసి వున్నదని తెలియజేశాను. కాగా, ముద్రణనిమిత్తమై

వందనాలు. ఈ వైకృత చంద్రిక సంపాదనలో ఉపలభ్యమై ఉపయోగపడిన లిఖిత గ్రంథాలన్నింటిలోకి నా వద్ద వున్న తాళపత్రప్రతి అన్ని విధాలా చాలా మేలు ప్రతి. గ్రంథంలో ఫుట్‌నోట్‌లలో నావద్దఉన్న తాళపత్రప్రతి పాఠాలుగా చూపబడినవి ఊరికే చూపబడ్డాయే గాని గ్రంథంలోకల మేలు భాగాలు పాఠాలు అనేకం అసలు మూల గ్రంథంలోనే చేరి ఉండడంవల్ల నావద్ద వున్న తాళపత్రప్రతి పాఠాలుగా ప్రత్యేకంగా చూపించడానికి వీలులేకపోయింది–ఈ గ్రంథముద్రణా నంతరం కళాప్రపూర్ణ డాక్టర్ కొండవీటి వేంకటకవి (ఆంధ్రోపన్యాసకులు-శ్రీ భావనారాయణ స్వామి సంస్కృత కళాశాల–పొన్నూరు–గుంటూరుజిల్లా) గారివద్ద ఒక కాగితపు వ్రాతప్రతి వున్నదని తెలిసి 1974 ఏప్రిల్ నెలలో నేను పొన్నూరు వెళ్లాను. శ్రీ వేంకట కవిగారి వద్ద నున్న వ్రాతప్రతిని ముద్రితమైన వైకృత చంద్రికతో పోల్చిచూశాను. ముఖ్యంగా ముద్రిత ప్రతిలో గ్రంథపాఠాలున్న చోట్ల పరిశీలించి చూడగా, ఆ వ్రాతప్రతిలో సైతం ఆయా ప్రదేశాలలో గ్రంథ పాఠాలు యథాతథంగానే ఉన్నాయి. వైకృత చంద్రికకు,'ఆంధ్ర సిద్ధాంత కౌముదీ' అని నామాంతరమున్నట్లు శ్రీ వేంకట కవిగారి వద్ద నున్న వ్రాత ప్రతివల్ల ఒక నూతన విషయం వెల్లడైనది.

తెలుగు వృత్తి

మొత్తం మీద యీ వైకృత చంద్రికా పరిష్కరణలో ఆమూలాగ్రం నా పర్యవేక్షణ వున్నా శ్రీ ఎన్.సి.ఎస్. వేంకటాచార్యులు గారు అత్యధికంగా పరిశ్ర మించారని చెప్పడానికి నేనెంతో సంతోషపడుతున్నాను. పరిష్కరణమంతా ఒక యెత్తుకాగా–వాసుదేవకవి–వైకృత చంద్రిక పేరు మీద వ్రాసిన సంస్కృత వృత్తికి తెలుగు వృత్తిని వ్రాయడం మరొక యెత్తు. తెలుగు వృత్తి రచనలో వాసుదేవుడు రచించిన సంస్కృత వృత్తిని జీర్ణం చేసుకొని మరీ భావ వ్యక్తీకరణ చేయడంతో సంస్కృతం రాని అధ్యయనపరులకుగాని, సంస్కృతం నేర్చుకునే అధ్యయన పరులకుగాని యీ తెలుగు వృత్తి యెంతైనా ఉపయోగపడుతుందనడంలో సందేహం లేదు. అయితే సకృత్తుగా కొన్నిచోట్ల తెలుగు వృత్తిలో పొరపాట్లు దొర్లాయి.

"అనుక్తం సంస్కృతవత్"–"సంజ్ఞా ప్రాకృతవచ్చ–(సంజ్ఞ 2-3. సూత్రాలు 5 వ పుట). ఈ సందర్భంలో వృత్తికర్త సవ్యంగానే వృత్తి వ్రాశాడు. కొన్ని సందర్భాలలో పైసూత్రాలలోనుంచి తరువాతి సూత్రంలోకి కొన్ని పదాలను అను వృత్తిచేసుకోవాలని చెపుతూ "సూత్రేష్వదృష్టం పదం సూత్రాంతరాదనువర్త నీయం సర్వత్ర" అని వ్రాశాడు. అనేక సందర్భాలలో అనువృత్తి అయ్యే పదా

లను దృష్టిలో పెట్టుకుని ఈ వాక్యాన్ని వృత్తికారుడు రచించాడు. "ప్రాకృతే వచ్చ" అన్నప్పుడు వున్న 'చ' కారం వల్లనే సంస్కృతంలో వలె కూడా సంజ్ఞలు వుంటాయని అర్థం చెప్పుకొనక తప్పదు. ఈ అర్థదృష్టితోనే 'చ' కారాన్ని సార్థకంగా ప్రయోగించాడు. 'చ' కారమే 'సంస్కృతవత్' అన్న అర్థాన్ని ఇస్తుండగా తెలుగు వృత్తిలో "ప్రకృత సూత్రములోనికి పైసూత్రము నుండి సంస్కృతవత్ అను పదము ననువర్తింపజేసికొని యర్థము చెప్పుకొనవలయును" అని వ్రాయడం మూలానుగుణంకాదు. (చూడు. 6 పుట).

"నా సంస్కృనాత్సంస్కృతస్య" (సంధి-34. సూ-21 పుట అన్న సూత్ర వృత్తిలో "సంస్కృతాద్భవంత్యేవ" అని సంస్కృతంలో ఉండగా సంస్కృత సంబంధి పరుషములకు గసడదవలు రావచ్చును, అని తెలుగు వృత్తిలో వ్రాయడం జరిగింది. 'రావచ్చును' అనడానికి మారుగా 'వచ్చును' అని ఈ సందర్భంలో చదువుకొన వలసి వున్నది.

"ద్వినుల్లోర్వరనచి పూర్వస్యలుగ్వా" (సంధి-44 సూ. 23 పుట) అనే సూత్రంలో హల్లుగాని, అవసానంగాని పరమవుతున్నప్పుడు, పదాంతాలయిన ద్విత్వ, న్ను, ల్లు వర్ణాలలో పూర్వ హల్లుకు లోపం వస్తుంది అని సూత్రకారుడు చెప్పాడు. కాగా చన్నుగవ, కల్లుకుండ వంటి పదాలు – చనుగవ, కలుకుండ వంటివిగా సిద్ధిస్తాయి 'అనచి' అని అచ్చు పరమవుతుంటే ఈ కార్యం జరుగదని విస్పష్టంగా చెప్పాడు. కాగా కన్నదరె, చన్నిచ్చె, ఇల్లమ్మె, పొల్లాయె-వంటి చోట్ల ద్విత్వా నికి లోపంరాదు. 'అనచి' శబ్ద ప్రయోగంతో అసాధు రూపాలను సూత్ర కారుడు నిష్కర్షగా తిరస్కరించగా వృత్తికర్త పేర్కొనని నూతన విషయాన్ని –"అనచి" అని సూత్రమునందు, దానికే ప్రాధాన్యమిచ్చుటచేత సమాసము కాక పోయిననూ, హలాదియగు వ్యస్తపదము పరముగానున్నపుడు కూడా నీలోపము వికల్పముగా వచ్చునని గ్రహింపవలెను"–అని తెలుగు వృత్తిలో అధికంగా వ్రాయడం జరిగింది. "అనగ్రహణాత్పదాంతేఽపి" అన్నదానిలో ఇంత విపులార్థం లేదు కదా ! సూత్రంలో "పూర్వస్యలుగ్వా" అని ద్విత్వంలో తొలి హల్లుకే లోపం చెప్పాడు. ఆంధ్ర శబ్దచింతామణిలోను, బాలవ్యాకరణంవంటి గ్రంథాలలోను ద్విత్వానికి అంటే ద్విరుక్తమయ్యే రెండవ హల్లుకు లోపం చెప్పాడు. కాగా ద్విత్వంలోవున్న స్వరం ద్విత్వ హల్లోపం జరిగిన తరువాత పూర్వ హల్లుతో చేరు తుంది. ఈ లోప వ్యవస్థలో స్వరస్థితి చలనాన్ని మనం గుర్తించక తప్పదు. వైకృత చంద్రికా సూత్రకర్త దృష్టిలో పూర్వ హల్లు అంటే ద్విత్వంలో తొలి హల్లు లోపిస్తుంది. కాబట్టి స్వరస్థితికి చలనంలేదు.

వాఙ్మయ మహోద్యమజుని

"ఓహేః" (అజంత-9 సూ-27 పుట) అనే సూత్రానికి వృత్తి వ్రాస్తూ "ప్రత్యయ లోపే ప్రత్యయలక్షణమిత్యుత్వంన. నలుమత్యాంగస్యేతి నిషేధాత్' అని వృత్తి కర్త రచించాడు. దీనికి తెలుగువృత్తిలో యథాతథానువాదంగా తెలుగు సాంప్రదాయానికి భిన్నంగా వాక్యాలు వ్యత్యస్తంగా రచించబడినాయి. —"ప్రత్యయ లోపము కలిగినప్పుడు ఆ లోపించిన ప్రత్యయమునకు సంబంధించిన లక్షణము నిలిచి యుండునను పరిభాషనుబట్టి డుజ్ ప్రత్యయ సంబంధియగు ఉకారము నిలిచి యుండుననుకొనఁదగదు. లుమంతమైన లోప విధి కలిగినప్పు డంగమునకు ప్రత్యయ లక్షణము నిలిచియుండదని నిషేధమున్నది గనుక" — అని మక్కీకి మక్కీగా తెలుగు అనువాదం చేయబడింది. ఈ వాక్యాలనే ముందు వెనకలుగా తారుమారుచేసి ఏక వాక్యతను సాధించివుంటే తెలుగు వాక్య సాంప్రదాయాన్ని ప్రతిబింబించి వుండేది. పాఠకుడు వెనుక ముందులు చూచుకొని తికమకపడకుండా చదువుకొనడానికి వీలుగా వుండేది—"లుమంతమైన లోపవిధి కలిగినప్పు డంగమునకు ప్రత్యయ లక్షణము నిలిచియుండదని నిషేధమున్నది గనుక ప్రత్యయ లోపం కలిగినప్పుడు ఆ లోపించిన ప్రత్యయమునకు సంబంధించిన లక్షణము నిలిచియుండునను పరిభాషనుబట్టి డుజ్ ప్రత్యయ సంబంధియగు 'ఉ' కారము నిలిచియుండు ననుకొనదగదు", అని అనువాద వాక్యంవుంటే బాగుండేది.

ఇదేవిధంగా "దేర్హ్రోఽదేశ్యైకవర్ణే" అనే సూత్రానికి "దీర్ఘస్యహ్రస్వ స్స్యాత్ సుపి పరే. సోమపుఁడు, సోమపులు—ఇత్యాది రామవత్" అని వృత్తికర్త వ్రాయగా తెలుగులో "తుది దీర్ఘము సుప్ ప్రత్యయము పరమయినప్పుడు హ్రస్వ మగును............ .. ... రామశబ్దమువలె" (39 పుట), అని వ్రాయడానికి మారుగా "సు ప్రత్యయము పరమయినపుడు తుది దీర్ఘము హ్రస్వమగును. అనంతరము రామశబ్దమునకువలె రూపములగును. సోమపుఁడు—సోమపులు" అని వ్రాస్తే సహజమయిన తెలుగుగా విస్పష్టంగా వుండేది. "రామశబ్దము వలె" అని వాక్యాంతంలో పేర్కొనడం అస్పష్ట వాక్యంగా అసహజంగా కనిపిస్తున్నది.

భ్రమ ప్రమాదాలకు లోనవడంవల్ల-కన్ను చెదరడంవల్ల యిటువంటి పొరపాట్లు తెలుగు వృత్తిలో సకృత్తుగా దొర్లి వుండవచ్చును. ఏమైనా తెలుగు వృత్తి రచన సంస్కృత వృత్తి రచనకు దీటువచ్చేట్లుగా అత్యుత్తమంగా సులభ బోధకంగా అవతరించిందనడంలో సందేహంలేదు. అందుకు ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం పక్షాన, తెలుగు భాషా సాహిత్యవేత్తల పక్షాన యీ తెలుగు వృత్తి కర్తలను హృదయపూర్వకంగా అభినందిస్తున్నాము.

పరిశోధనారచన

మన్నించండి

వైకృత చంద్రికలో రెండవభాగం తిజంత విభాగం, మూడవభాగం కృదంత ప్రకరణం అయినప్పటికీ సంజ్ఞాది ప్రకరణాలను పేర్కొన్నట్లుగా తిజంత ప్రకరణం, కృదంత ప్రకరణం అని పేర్కొనవలసి వున్నది. గ్రంథంలో రెండవ భాగానికి తిజంత విభాగమని పేరు పెట్టినా ఆ విభాగం అన్ని పుటలలోనూ 'తిజంత విభాగః' అని వున్నచోట తిజంత ప్రకరణమ్ అనీ యిదేవిధంగా—మూడవ భాగానికి కృదంత విభాగమని పేరుపెట్టినా ఆ విభాగం అన్నిపుటలలోనూ 'కృదంత విభాగః' అని వున్నచోట్ల 'కృదంత ప్రరణమ్' అని వ్రాయవలసి వున్నది. పొరపాటున 'తిజంత విభాగః-కృదంత విభాగః' అని వ్రాయడం జరిగింది. ఈ విషయాన్ని పాఠకులు గుర్తించ ప్రార్థన. వైకృత చంద్రిక గ్రంథమంతటా దంత్య చ, జ లను ఉపయోగించవలసిన చోటల్లా పెక్కుచోట్ల ముద్రణలో సరియైన దంత్యాన్ని ఉపయోగించలేకపోయాము. అసలు ముద్రణలో-అచ్చుపోతలోనే దంత్య చ, జ లు లేకుండాపోయాయి. దంత్య చ జ లని తెలియచెప్పడానికి వాటి మీద ప్రత్యేకించి "‿" (తా వత్తు) గుర్తును పైన పెట్టి కొన్ని సందర్భాలలో ముద్రించడం జరిగింది. ఇది పరిశీలకులకు (అక్షరమూ పై చిహ్నమూ కొద్దిగా దూరంగా ఉండడంవల్ల) కొంత అసహజంగా కనిపించవచ్చును. దంత్య చ జ లు ముద్రణలో లేనందువల్ల యీ అసహజస్థితిని కల్పించవలసివచ్చినందుకు మన్నించవలసిందిగా కోరుతున్నాము.

సమాస ప్రకరణంలో "అథసమాసాః" అనేది సూత్రంగా పొరపాటున పరిగణించి వ్రాయడం జరిగింది. నిజానికది సూత్రం కాదు. ఈ దృష్టితో "ఒక్కశేషే" రెండవ సూత్రమవుతుంది. కాగా సమాస సూత్ర సంఖ్య 39 మాత్రమే కాగలదు. ఈ విషయాన్ని పాఠకులు గమనింపగోరుతున్నాము.

ఆంధ్రప్రదేశ్ గవర్నమెంట్ ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్స్ అండ్ రిసర్చ్ ఇనిస్టిట్యూట్‌లోని తెలుగు పండితులు చిరంజీవి కోడూరు విఠల్ రెడ్డి, M.O.L. ఈ గ్రంథాంతంలో వున్న అకారాది సూత్ర సూచికను రూపొందించారు.

ఆంధ్రప్రదేశ్ గవర్నమెంట్ ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్స్ లైబ్రరి అండ్ రిసర్చ్ ఇనిస్టిట్యూట్‌కు నేను జాయింట్ డైరక్టర్‌గా వుండగా 1971, జూలై 6 1973, నవంబర్ 8 మధ్య కాలంలో యీ వైకృత చంద్రికను రూపొందించి ముద్రింపించడం జరిగింది. ఆంధ్రప్రదేశ్ ముఖ్యమంత్రి శ్రీ జలగం వెంగళరావు గారు నా మీద వున్న అమేయ గౌరవాభిమానాలు కారణంగా 1975, జనవరి

వాఙ్మయ మహాధ్యక్షుని

1 వ తేదీ నుంచి ఈ ఆంధ్రప్రదేశ్ గవర్నమెంట్ ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్స్ లైబ్రరి అండ్ రిసర్చ్ ఇన్‌స్టిట్యూట్‌ను సర్వ స్వతంత్ర ప్రతిపత్తిగల డైరెక్టరేట్‌గా, ప్రత్యేక శాఖగా యేర్పరచి నన్ను డైరెక్టర్‌గా నియమించి యీ మహోత్తమ గ్రంథానికి ప్రధాన సంపాదకుడుగానే కాక ప్రభుత్వ శాఖ డైరెక్టర్‌గా కూడా పరిశోధనాత్మకమైన రచన వ్రాసే అవకాశాన్ని బహుముఖమైన సాహిత్యసేవ చేయడానికి తగిన ఉన్నత స్థానాన్ని కల్పించారు. అందుకు ముఖ్యమంత్రి శ్రీ జలగం వెంగళరావుగారికి భగవంతుడు మేలు చేయుగాక !

పరిశోధనాత్మకమైన యీ మహాగవేషణా రచనను నేను డిక్టేట్ చేస్తుండగా కుమారి చాట్ల కమలకుమారి, B. Sc. (L. D. C.) - చిరంజీవి కోడూరు విఠల్ రెడ్డి, M.O.L. చిత్తు ప్రతి వ్రాయగా—ఆ తరువాత చిరంజీవి కొడవలి సత్యనారాయణ. M.O.L. సాఫు ప్రతిని వ్రాయడం జరిగింది. అందుకు వీరికి నా అభ్యుదయ శుభాకాంక్షలు.

ఇట్లు
వాఙ్మయ మహోధ్యక్ష
వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్య
"కళా ప్రపూర్ణ"
డైరెక్టర్
ఆంధ్రప్రదేశ్ గవర్నమెంట్
ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్స్
లైబ్రరి అండ్ రిసర్చ్ ఇన్‌స్టిట్యూట్.

హైదరాబాద్.
సుబ్రహ్మణ్య షష్ఠి
14--7-1975.

వైక్వ్నాతచన్ద్రికా

మంచెళ్ల వాసుదేవకవి విరచితా

ప్రధాన సంపాదకులు:

"కళా-ప్రపూర్ణ"

డాక్టర్ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్య

వాఙ్మయ మహోధ్యక్షు

సంపాదకులు

తెలుగు వ్యాఖ్యాకర్తలు

శ్రీ యన్. సి. యస్. వేంకటాచార్యులు,

విశారద

డా. అమరేశం రాజేశ్వరశర్మ

భాషాప్రవీణ, M.A.,Ph.D.

శ్రీ మతే హయగ్రీవాయ నమః

వైకృతచన్ద్రికా

. సుబంత విభాగః

సంజ్ఞాప్రకరణమ్

జానకీ కర్ణతాటంక రత్న చుంబిత కుండలమ్
విశాల లోచనం ధ్యాయే శ్రీమద్రామ ముఖాంబుజమ్.[1]

సీతాదేవి చెవికమ్మల రత్నములచే ముద్దుగొనఁబడిన కుండలములు గలదియు, వెడఁద కన్నులు గలదియు, శోభాయుక్తమును అయిన శ్రీరాముని ముఖ కమలమును ధ్యానించుచున్నాను.[2]

1. సూ. సిద్ధిః ర్వ్యవహారాచ్ఛ[4]

వృ: సిద్ధి రిహ త్రిలింగ వ్యాకరణ సంబంధినీ. సా లోకవ్యవహారాద్ భవతి, యతః ఋ౦ౡ ప్రభృతిభి ర్వర్ణైః ద్వివచనేన చ విరహితః శబ్దోచ్చారః* లౌకిక వ్యవహారాదేవ లభ్యతే.

---

1. 'మంగలాదీని హి శాస్త్రాణి ప్రథన్తే' అను భగవద్భాష్యకార వచనమునుబట్టి శాస్త్రాదిని మంగళాచరణ శ్లోకము రచింపఁబడినది. ఇది వృత్తికి మంగళాచరణము. సూత్రగ్రంథమునకు ప్రథమసూత్రాదిని గల 'సిద్ధి' శబ్దముచేతనే మంగళాచరణము కావింపఁబడినది.

2. దీని తరువాత ఈ క్రింది శ్లోకము వ్రాతప్రతి తయారుచేసికొనిన యాతనిచే చేర్పఁబడినది. గ్రంథభాగము కాదు. వాఙ్మయ మహాధ్యక్షులు డాక్టర్ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్య "కళా-ప్రపూర్ణ" గారి వద్దనున్న తాళపత్రప్రతిలోలేదు.

ఆంధ్ర సూత్రార్థచాతుర్యం జ్ఞాతుం వైకృతచంద్రికామ్
మంచెళ్ల వాసుదేవేన రచితాం విలిఖామ్యహమ్.

ఆంధ్ర సూత్రార్థ చాతుర్యము తెలియుటకై మంచెళ్ల వాసుదేవాచార్యునిచే రచింపఁబడిన వైకృతచంద్రికను వ్రాయుచున్నాను.

3. సిద్ధి శబ్దము సూత్రాదిని మంగళార్థము ప్రయుక్తము. వరరుచి 'సిద్ధే' అను శబ్దముతో ప్రథమ వార్త్తికము నారంభించెను. అచటి భాష్యవివరణము చూచుకొనునది.

4. సిద్ధి ర్లోకాచ్చ. వా. సూ. 1.1.1. సిద్ధి ర్లోకాద్ దృశ్యా. ఆం. శ. చిం.1.6
* విరహితం శబ్దోచ్చారణం-(వ.గో.కృ.) తాళపత్రప్రతి.

తెలుగు వృత్తి: ఈ సూత్రమునఁజెప్పఁబడిన సిద్ధి త్రిలింగ వ్యాకరణ మునకు[5] సంబంధించినది. అది ప్రజల వ్యవహారమునుండి కలుగుచున్నది. ఋౡ మొదలయిన వర్ణములును ద్వివచనమును లేని శబ్దోచ్చారణము ప్రజల వ్యవహారమునుండియే లభించుచున్నది.[6]

వృ: అణేచౌ ద్వావనుస్వారౌ యణ్ సహౌ మణనా జశః
వర్గ ప్రథమ వర్ణాశ్చ వైకృతే పరికీర్తితాః.

అ ఇ ఉ వర్ణాస్త్రయః, ఏకారౌకారౌ ద్వౌ, పూర్ణార్ధ భేదేన ద్వావనుస్వారౌ, అంతస్థాశ్చత్వారః, సహౌ ద్వావూష్మాణౌ, మణనాస్త్రయోఽనునాసికాః, పంచ జశః జబగడదాః, పంచ వర్గప్రథమవర్ణాః కచటతపా శ్చేత్యాంధ్రభాషాయాం వర్ణాః.[7]

తె. వృ: ఆంధ్రభాషలోని వర్ణముల వివరణము: అణ్ అనఁగా అఇఉ వర్ణములు మూఁడు. ఏచ్ అనఁగా ఏ ఓ వర్ణములు రెండు, పూర్ణాను స్వారమును అర్ధానుస్వారమునని అనుస్వారములు[8] రెండు, యణ్ అనఁగా యరలవ అను అంతస్థావర్ణములు నాలుగు, సహ అను ఊష్మవర్ణములు రెండు, మణన అను అనునాసిక వర్ణములు మూఁడు, జశ్ అనఁగా జబగడద అను వర్ణములయిదు, వర్గప్రథమము లనఁగా కచటతప అను వర్ణము లయిదు.

వృ: అఇ, అఉ ఇత్యేతయో రాదేశత్వేన ప్రాప్తయోః ఐకారౌకారయోః తాలవ్యత్వ మౌష్ఠ్యత్వంచ సంయోగసిద్ధమ్, ఏజస్తు సమవాయసిద్ధమ్; అత స్తయోః అకారస్యైవ ప్రాధాన్యమ్. వ్యస్త ద్విమాత్రకత్వాత్ హ్రస్వాభావశ్చ. అకారః పూర్వస్య ఏజోఽపి కంఠ్యత్వ స్యైవ ప్రాధాన్యమ్.

తె.వృ: అఇ, అఉ అను వర్ణముల కాదేశముగా ఐఔ వర్ణము.. తెలుఁగులో చేరినవి. వీనికి తాలవ్యత్వమును ఔష్ఠ్యత్వమును సంయోగము[9]

---

5. త్రిలింగ వ్యాకరణమనఁగా తెలుఁగువ్యాకరణము. శ్రీశైల ద్రాక్షారామ.. కాళేశ్వరములు ప్రసిద్ధ త్రిలింగక్షేత్రములు. ఈ ప్రసిద్ధక్షేత్రములుగల దేశము త్రిలింగదేశము. త్రిలింగదేశప్రజల భాష త్రిలింగ భాష. అదే తెలుఁగుభాష. ఈ.. వ్యాకరణము త్రిలింగభాషకు – తెలుఁగుభాషకు – సంబంధించినది.

6. "యస్మాత్ ఋౡ వర్ణాభ్యా మైకారౌకారాభ్యా మసంస్పృక్త జ.. కారాభ్యాం శషాభ్యాం ద్వివచనాదినా రహితః శబ్దోచ్చారః లోక వ్యవహారా దే వోపలభ్యతే." త్రివి వృత్తి. 1.1.1. పోల్చుకొనునది.

7. ఆం. శ. చిం. 1.18 "ద్వివిధాదిదుదేదోతోఽచో వక్రతమా వనుస్వారౌ, కగచజయుగటడణతదనపబమయరలవసహాళంతు హల్వర్గః"

8. ఆం. శ. చిం. 1.19. "సిద్ధః సాధ్యశ్చానుస్వారః పూర్ణార్ధభేదతో" ద్వివిధః

9. సంయుక్త వ్యవహారహేతుః సంయోగః. తర్కసం – ఇమౌ సంయుక్తౌ ఇతి యో వ్యవహారః తస్యహేతుః సంయోగః – పద.వ్యా.

వలనఁగలిగినవి. ఏఓ లకు తాలవ్యత్వమును ఓష్ఠ్యత్వమును సమవాయము వలన[10] గలిగినవి. కనుక ఐఔ లలో అకారమునకే ప్రాధాన్యము. విడిగా రెండు మాత్రలు గలవగుటవలన వీనికి హ్రస్వములు లేవు. అకారము మొదటగలవగుటచే ఏఓలలోను కంఠ్యత్వమునకే ప్రాధాన్యము.

వృ: అన్యేషా మచాం హ్రస్వత్వం దీర్ఘత్వం ప్లుతత్వ మస్తి. దంత్యత్వ తాలవ్య త్వాభ్యాం చజౌ ద్వివిధౌ. పదాదౌ యకారః, వకారస్య ఉదోతౌ చ న సంతి. లఘ్వలఘు భేదేన అన్తస్థా ద్వివిధాః.[11]

తె.వృ: తెలుఁగులో అఇ, అఉ లకాదేశ రూపములై చేరిన ఐఔ కాక తక్కిన స్వరములు - అఇఉఏఓ అనునవి - హ్రస్వములు, దీర్ఘములు, ప్లుతములు అని మూడువిధములు.అఆఆ3 ఇఈఈ3 ఉఊఊ3 ఎఏఏ3 ఒఓఓ3. దంత్యములు, తాలవ్యములు అని చజలు రెండువిధములు.[12] పదాదియందు య, వు, వో ఉండవు. లఘువులు, అలఘువులు అని అంతస్థలు - యరలవ - రెండువిధములు.

2 సూ. అనుక్తం సంస్కృతవత్[13]

వృ: యదిహ సంధి ప్రభృతి కార్యత్వే నానుక్తం తత్ పాణినీయాదివ[14] ద్వేదితవ్యమ్.

తె.వృ: ఈ శాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడని సంధులు మొదలయిన కార్యములు పాణినీయాది సంస్కృత వ్యాకరణములందు విధింపఁబడిన వానివలెనే గ్రహింపవలయును.

3 సూ. సంజ్ఞా ప్రాకృతవచ్చ

వృ: ఇహ శాస్త్రే వాల్మీకీయాదివత్, పాణినీయాదివచ్చ సంజా వేదితవ్యా. సూత్రేష్వదృష్టం పదం సూత్రాంతరా దనువర్తనీయం సర్వత్ర. అచ్ ప్రత్యాహారాదయః సంస్కృతసంజ్ఞాః.

---

10. నిత్యసంబంధః సమవాయః. అయుత సిద్ధవృత్తిః. తర్కసం.

11. ఆం.శ.చిం. 1.22 "లఘవోఽలఘవశ్చేతి ద్వేధాన్తస్థాన్ వదంతి శాస్త్రారః"

12. తాలవ్య కంఠతాలవ్య స్వరములతో - ఇఈఎఏఐ లతోఁ-గూడిన చజలు తాలవ్యములు. ఇతర స్వరములతోఁగూడినవి దంత్యములు.

13. వాల్మీం. సూ. 1.1.2. అనుక్త మన్య శబ్దానుశాసనవత్.

14. అనుక్తం తత్సర్వ మన్యశబ్దానుశాసనవత్ కౌమార జైనేంద్ర పాణినీయ ప్రభృతిషు వ్యాకరణేషు యథోక్తమ్ - వా.సూ. 1.1.2. త్రివి. వృ.

తె.వృ: సూత్రమునఁ గనఁబడని పదములను పై సూత్రమునుండి యనువృత్తము చేసికొనవలయును. ప్రకృత సూత్రములోనికి పై సూత్రము నుండి సంస్కృతవత్ అను పదము ననువర్తింప జేసికొని యర్థము చెప్పుకొన వలయును. ఈ శాస్త్రమున పాణినీయము మొదలయిన సంస్కృత వ్యాకరణలములనుండియే గాక వాల్మీకీయము మున్నగు ప్రాకృత వ్యాకరణములనుండి కూడ సంజ్ఞలు గ్రహింపవలయును. అచ్ ప్రత్యాహారము మొదలైనవి సంస్కృత వ్యాకరణ సంజ్ఞలు.[15] ప్రాకృత వాక్యరణ సంజ్ఞలు తరువాతి సూత్రములలోఁ జెప్పఁబడుచున్నవి.

4 సూ. సుప్స్వాది రంత్యహాలా[16]

వృ: సుప్సు[17] ఆది రేకవచన వర్ణో బహువచన సంబంధినా అంత్యహాలా సహ ప్రత్యాహారో భవతి. అతః సుస్, అస్, టాస్, ఙేస్, ఙసిస్, ఙమ్, ఙిప్ ఇతి విభక్తి సంజ్ఞాః.

తె.వృ: సుబ్విభక్తులలో ఏకవచన వర్ణము బహువచనము చివరి హల్లుతో కలిసి ప్రత్యాహారమగును. అందువలన సుస్, అస్, టాస్, ఙేస్, ఙసిస్, ఙమ్, ఙిప్ అను విభక్తిసంజ్ఞ లేర్పడుచున్నవి.

5 సూ. హో హ్రస్వః[18]

వృ: హ్రస్వో 'హ' సంజ్ఞః స్యాత్.

తె.వృ: హ్రస్వమునకు 'హ' అని సంజ్ఞ.

6 సూ. ది ర్దీర్ఘః[19]

వృ: దీర్ఘో 'ది' సంజ్ఞః స్యాత్.

తె. వృ : దీర్ఘమునకు 'ది' అని సంజ్ఞ.

15. వాల్మీ. సూ. 1.1.3. "సంజ్ఞా ప్రత్యాహారమయీ వా".
16. వాల్మీ. సూ. 1.1.4. "సుప్ స్వాది రంత్యహాలా"
17. సుప్పులు : సు ఔ జస్; అమ్ ఔట్ శస్; టా భ్యామ్ భిస్; ఙే భ్యామ్ భ్యస్; ఙసి భ్యామ్ భ్యస్; ఙస్ ఓస్ ఆమ్; ఙి ఓస్ సుప్.
18. వాల్మీ. సూ. 1.1.5. "హో" హ్రస్వః
19. వాల్మీ. సూ. 1.1.6. "ది ర్దీర్ఘః"

7 సూ. సః సమాసః[20]

వృ: సమాసః 'స' సంజ్ఞో భవతి.

తె. వృ : సమాసమునకు 'స' అని సంజ్ఞ.

8 సూ. శషసాః శుః[21]

వృ: శషసా స్త్రయో వర్ణాః 'శు' సంజాః.

తె. వృ : శషస అను మూడు వర్ణములకు 'శు' అని సంజ్ఞ.

9 సూ. ఆదిః ఖుః[22]

వృ: ఆదివర్ణః 'ఖు' సంజ్ఞః.

తె. వృ : మొదటి వర్ణమునకు 'ఖు' అని సంజ్ఞ.

10 సూ. సంయుక్తః స్తుః[23]

వృ: సంయుక్త వర్ణః[24] 'స్తు' సంజ్ఞో భవతి.

తె. వృ : సంయుక్తాక్షరమునకు 'స్తు' అని సంజ్ఞ.

11 సూ. గో గణపరః[25]

వృ: గణపరో[26] య ఆదిశబ్దః[27] స 'గ' సంజ్ఞోభవతి.

తె. వృ : గణమును దెలిపెడి ఆది శబ్దమునకు 'గ' అని సంజ్ఞ[28]

---

20. వాల్మీ. సూ. 1. 1. 8 'సః సమాసః.'
21. వాల్మీ. సూ. 1. 1. 7 'శషసాః శుః.'
22. వాల్మీ. సూ. 1. 1. 9 'ఆదిః ఖుః.'
23. వాల్మీ. సూ. 1. 1. 12 'సంయుక్తః స్తుః.'
24. వ్యంజనేన యుక్తం సంయుక్తమ్. త్రివి. వృ. వాల్మీ. సూ. 1. 1. 12.
25. వాల్మీ. సూ. 1. 1. 10 'గో గణపరః.'
26. 'ప్రధానో'పా. త్రివి. వృత్తి.
27. వాల్మీకి సూత్రములలో 'ఆదిః ఖుః' అను సూత్రము తరువాత ఈ సూత్రముండుటచే 'ఆది' శబ్దమీ సూత్రములోని కనువృత్తమైనది. ఇక్కడ అట్లుకాదు. మండూక ప్లుతితో సరిపెట్టుకొనవలయును.
28. ఉదా. గుణాదిగణము అని చెప్పుటకు గుణగః అని చెప్పుట.

12 సూ. ద్వితీయః ఫుః[29]

వృ: ద్వితీయవర్ణః 'ఫు' సంజ్ఞః స్యాత్.

తె. వృ : రెండవ వర్ణమునకు 'ఫు' అని సంజ్ఞ.

13 సూ. తు వికల్పే[30]

వృ: వికల్పవాచకః సర్వోఽపి 'తు' సంజ్ఞః స్యాత్.

తె. వృ : వికల్పమును తెలుపుట కంతటను 'తు' అను సంజ్ఞ ప్రయోగింపఁబడును.

14 సూ. ప్రాయో లితి న వికల్పః[31]

వృ: లకార ఇద్[32] యస్య తస్మిన్ లితి కర్తవ్యే వికల్పః ప్రాయో న స్యాత్.

తె. వృ : లకారము ఇత్సంజ్ఞగాఁ గలది లిత్తు. లిత్ ప్రత్యయమునకు సామాన్యముగా వికల్ప ముండదు.

15 సూ. రితో ద్విత్వమ్

వృ: రేఫానుబంధస్య ఆదేశవ్యంజనస్య నిత్యం ద్విత్వం స్యాత్.

తె. వృ : రేఫ అనుబంధముగాఁ గల వ్యంజన మాదేశమగునపుడు దానికి నిత్యముగా ద్విత్వము వచ్చును.

16 సూ. శితి దీర్ఘః[33]

వృ: శితి పరే పూర్వస్య[33a] దీర్ఘో భవతి.

తె. వృ : శవర్ణ మిత్తుగాఁగలది శిత్తు. శిత్ ప్రత్యయము పరమగు నప్పుడు పూర్వస్వరమునకు దీర్ఘము వచ్చును.

---

29. వాల్మీ. సూ. 1. 1. 11 'ద్వితీయః ఫుః'
30. వాల్మీ. సూ. 1. 1. 13 'తు వికల్పే'
31. వాల్మీ. సూ. 1. 1. 14 'ప్రాయో లితి న వికల్పః'
32. ఉపదేశకాలమున నుండియు కార్యకాలమునఁ బోవునది ఇత్తు. దీనికే అనుబంధమనియు పేరు. ఏతి గచ్ఛతీతి ఇత్.
33. వాల్మీ. సూ. 1. 1. 15. 'శితి దీర్ఘః'.
33a. చూ. తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య.పా. 1. 1. 66.

17 సూ. సానునాసికోచ్చారం జిత్[34]

వృ: జకారానుబంధకార్యం సానునాసికోచ్చారం భవతి.

తె. వృ: జకార మనుబంధముగాఁగల కార్యము అనునాసి చ్చరణము గలిగియుండును.

18 సూ. నృ నప్ ఇత్యేతౌ పుంనపుంసక వాచకౌ

తె. వృ: నృ, నప్ అనునవి వరుసగా పుంలింగమును నపుంసక మును దెలుపును.

19 సూ. బిందు రనుస్వారః[35]

తె. వృ: అనుస్వారమునకు బిందు వని సంజ్ఞ.

వృ: ఏతాః ప్రాకృత సంజ్ఞాః.

తె. వృ: ఇంతవఱకు వివరించినవి ప్రాకృతసంజ్ఞలు.

20 సూ. ప్రాతిపదికం నామ[36]

వృ: ప్రాతిపదిక మత్ర నామసంజ్ఞం స్యాత్.

తె. వృ: ఈ శాస్త్రమున ప్రాతిపదికమునకు నామ మని సంజ్ఞ.

21 సూ. ప్రత్యయో వర్ణకః[37]

వృ: ప్రత్యయోఽస్మిన్ శాస్త్రే వర్ణక సంజ్ఞః స్యాత్.

తె. వృ: ఈ శాస్త్రమున ప్రత్యయమునకు వర్ణక మని సంజ్ఞ.

22 సూ. ధాతుః క్రియా[38]

వృ: ధాతుః క్రియా సంజ్ఞః స్యాత్.

తె. వృ: ధాతువునకు క్రియ యని సంజ్ఞ.

. వాల్మీ. సూ. 1. 1. 16 'సానునాసికోచ్చారం జిత్.'

. ఆం. శ. చిం. 1. 32. 'బిందు రనుస్వారః.'

. ఆం. శ. చిం. 1. 28. 'ప్రాతిపదికం హి నామ.'
'అధాతు విభక్తివర్జ మర్థవన్నామ.' హేమ శబ్దా. 1. 1. 27
'అవిభక్తినామ.' సార. వ్యా విభక్తి – 1. 1.

ఆం. శ. చిం. 1. 29 "ప్రత్యయ ఇహా వర్ణకః"

ఆం. శ. చిం. 1. 30 'క్రియా ధాతుః'

23 సూ. రమాంతో*మధ్యమశ్చ తిఙ్మధ్యః

వృ: రమవర్ణాంతో మధ్యమపురుష విహితశ్చ ధాతుః తిఙ్మధ్య సంజ్ఞః స్యాత్.

తె. వృ: రమవర్ణములు చివరఁ గలదియు, మధ్యమ పురుషను బోధించు నదియు నగు ధాతువునకు తిఙ్మధ్యమని సంజ్ఞ.[39]

24 సూ. అవ్యవహితః పరోఽనుబంధః[40]

వృ: విశ్లేషరహితః పరత్ర సన్నిధౌ ప్రయుక్తో ధాత్వాది రనుబంధ సంజ్ఞః స్యాత్.

తె.వృ: విశ్లేషములేకుండ వెనువెంటనే ప్రయోగింపఁబడు ధాతువు లోనగుదానికి అనుబంధమని సంజ్ఞ.

25 సూ. అచ్ ప్రాణః[41]

వృ: అచ్ ప్రత్యాహారః ప్రాణ సంజ్ఞః స్యాత్.

తె.వృ: అచ్ ప్రత్యాహారములోని వర్ణములకు ప్రాణములని పేరు.

26 సూ. వక్ర వక్రతమా వేజైచౌ[42]

వృ: ఏజైచౌ క్రమా ద్వక్ర వక్రతమ సంజ్ఞౌ భవతః.

తె.వృ: ఏ ఓ లకు వక్రములనియు, ఐ ఔ లకు వక్రతమములనియు సంజ్ఞలు.

27 సూ. అర్ధబిందు ర్బిందుకః

వృ: అనునాసికోచ్చారత్వేన అర్ధమితో బిందు ర్బిందుక సంజ్ఞః స్యాత్.

తె.వృ: అరసున్న అనునాసికోచ్చారణము గలది. దానికి బిందుక మని సంజ్ఞ.

---

*ద్మాంతో-(వ.గో.కృ) తాళపత్రప్రతి.

39. తిఙ్మధ్యమునకు ఉదా: చదివితివి; చదివితిరి; చదువుచున్నారు, చదు... ; చదువుచున్నాము, చదివితిమి.

40. అనుబంధసంజ్ఞ నిర్వచన మీయకయే ఆం. శ. చిం. 5. 10, 11, 13 సూ. లలో ప్రయోగింపఁబడినది. ఇట్లు నిర్వచింపకయే ప్రాకృత వ్యాకరణ సంజ్ఞలను గ్రహించుట చింతామణియందుఁ గాననగును.

41. ఆం. శ. చిం. 1.31. "ప్రాణా సమాసతోఽచః"

42. ఆం. శ. చిం. 1.33. 34. 'ఏజధో వక్రః', "వక్రతమ ఐచ్".

28 సూ. ప్రాణీ హల్[43]

వృ: హల్ ప్రత్యాహారః ప్రాణిసంజ్ఞః.

తె. వృ: హల్ ప్రత్యాహారములోని వర్ణములకు ప్రాణులని సంజ్ఞ.

29 సూ. కచటతపాః పరుషాః[44]

వృ: కాదయః పంచాపి పరుష సంజ్ఞాః.

తె. వృ: క చ ట త ప—పరుషములు.

30 సూ. గజడదబాః సరళాః[45]

వృ: గాదివర్ణాః సరళసంజ్ఞాః.

తె. వృ: గ జ డ ద బ—సరళములు.

31 సూ. అన్యే స్థిరాః[46]

వృ: పరుష సరళ వ్యతిరిక్తా హాలః స్థిర సంజ్ఞా భవంతి.

తె. వృ: పరుష సరళములుగాక తక్కిన హల్లులకు స్థిరములని సంజ్ఞ.

32 సూ. ద్రుతం నః[47]

వృ: కృతాకృతో నకారో ద్రుతసంజ్ఞః స్యాత్.

తె. వృ: వ్యాకరణ కార్యవశమున వచ్చినదియు శబ్దసిద్ధమును అయిన నకారమునకు ద్రుతమనిసంజ్ఞ.

33 సూ. స్థా న్యాదేశస్య

వృ: ఆదేశస్య స్థాన్యేవ సంజ్ఞా భవతి.

తె. వృ: ఆదేశమునకు స్థానియే సంజ్ఞయగుచున్నది.

---

43. ఆం. శ. చిం. 1.35. "హాల స్స్వ స్సమాసతః ప్రాణినః"

44. ఆం. శ. చిం. 1.37. "క చ ట తపాః పరుషాఖ్యాః".

45. ఆం. శ. చిం. 1.38. "గ జ డ ద బా స్తు సరళాః"

46. ఆం. శ. చిం. 1.39. "స్థిరా ఇతరే."

47. ఆం. శ. చిం. 1.36. "ద్రుతాఖ్యో నః".

34 సూ. అపూర్వం వికృతమ్

వృ: సంస్కృతాపేక్షయా ప్రాకృతకార్యం వికృతసంజ్ఞం భవతి. తదుభయాపేక్షయాన్యచ్చ.

ఇతి సంజ్ఞా ప్రకరణమ్.

తె. వృ: సంస్కృతభాషనుబట్టి చూచిన ప్రాకృతకార్యము వికృతమను సంజ్ఞను పొందుచున్నది. సంస్కృత ప్రాకృతములనుబట్టి తెలుఁగు వికృతసంజ్ఞను పొందుచున్నది.[48]

సంజ్ఞాప్రకరణము సమాప్తము.

సంధిప్రకరణమ్

స్వరసంధిః

1 సూ. సంధిః ప్రాణస్య న ప్రాణే

వృత్తిః ప్రాణస్య ప్రాణే పరే యణాదేశ సవర్ణదీర్ఘ గుణ వృద్ధ్యాది సంధి ర్న స్యాత్.

తె. వృ: ఈ యాంధ్రభాషయం దచ్చునకు అచ్చుపరమైనప్పుడు సంస్కృతమున వచ్చు సవర్ణదీర్ఘసంధి గుణసంధి వృద్ధిసంధి మొదలగునవి రావు.[1]

2 సూ. లఘుర్యోఽచోఽచః

వృ: అచః పరస్యాచో లఘుప్రయత్నతర[2] యకారో భవతి. వరియన్నము, కటియావు, ప్రోడయింతి, అరయేరు, కన్నెయెదువ.

తె. వృ: అచ్చుకంటె పరముగానున్న అచ్చుకు లఘుప్రయత్నతరమైన యకారము వచ్చును. ఉదా : వరియన్నము, కటియావు, ప్రోడయింతి, అరయేరు, కన్నెయెదువ.

3 సూ. అవర్ణ స్యాలా వురుక్*

వృ: శుక్లాది వర్ణవాచక వర్జిత శబ్దస్య ఉరుగాగమ† స్స్యా దాలా పరే. ప్రియురాలు. అవర్ణస్యేతి కిమ్ ? ధవళయైనది. అసామానాధికరణ్యేతు‡ ప్రియునాలు. వైకృతా ల్లోపధాదపి న. ఇల్లాలు, చూలాలు.

---

1. "అనుక్తం సంస్కృతవత్" (వై. చం. సంజ్ఞా. 2) అను సూత్రముచే వాసుదేవాచార్యుఁడు ఇందు చెప్పఁబడనిదెల్ల సంస్కృతవ్యాకరణమునందువలెనుండు నని వచించినవాఁడు కనుక సవర్ణదీర్ఘాదిసంధులు ఆంధ్రభాషయందు రావని చెప్పవలసిన వాఁడయ్యెను. ఈ సంప్రదాయము ప్రాకృత వ్యాకరణమగు వాల్మీకీయము ననుసరించినది. "సంధి స్త్వపదే" (వాల్మీ. 1-1-18) న యణ్ (వాల్మీ. 1-1-19) అను సూత్రము లావ్యాకరణమున సంస్కృతసంధులు మొత్తము ప్రాకృతమునఁ గూడఁ దమంతతాముగా సిద్ధములయి యున్నట్లు భావించి నిషేధము నుపదేశించుచున్నవి. వైకృతచంద్రికయు నీవిధానమునే యనుసరించె ననుట స్పష్టము.

2. యనాదో భవతి. (పరిషత్ప్రతి) ఈ పాఠమునందు యకారమువంటి ధ్వని వచ్చునని యర్థముఁ జెప్పవలయును.

"యశ్రుతి మార్యా లఘుయం ప్రవదంతి ప్రాణతః పరం ప్రాణమ్"
(ఆం. శ. చిం. సంజ్ఞా. 25)

*వురక్-(వ.గో.కృ) తాళపత్రప్రతి.
†ఉరగాగమ-(వ.గో.కృ) తాళపత్రప్రతి.
*సామానాధికరణ్యాభావేతు-(వ.గో.కృ) తాళపత్రప్రతి.

తె. వృ: తెలుపు మొదలగు వర్ణములను బోధించునవి కానట్టి అకారాంత శబ్దములకు ఆలు అను పదము పరమయినప్పుడు 'ఉరుక్' అను నాగమమువచ్చును. ఉదా: ప్రియురాలు. వర్ణవాచకముకానప్పుడే ఉరుగాగమము వచ్చుననుటచేత ధవళయైనది మున్నగువానిలో నురుగాగమము నివారితమయినదని తెలియవలెను. ఈ యాగమము పూర్వోత్తర పదములు సమానాధికరణములయినప్పుడే వచ్చుననికూడ గమనింపవలెను.

సామానాధి కరణ్యము లేనప్పుడు 'ప్రియునాలు' అనియేయుండును. ఇట్లే యీ ఉరుగాగమము ఆలు శబ్దముపరముగా నున్నను సంస్కృత సమేతరములయిన లోపధ శబ్దములకు రాదు. ఇల్లాలు, చూలాలు అనునవి యిందు కుదాహరణములు.

4 సూ. కుంజపాంచాలికయో రరు గ్గృహే

వృ: కుంజపాంచాలికా దేశయో రరుగాగమ స్స్యా ద్గృహాదేశ సంబంధిన్యచి పరే. పొదరిల్లు, బొమ్మరిల్లు.

తె. వృ: కుంజ-పాంచాలికా-శబ్దములకు తెలుఁగునందాదేశములుగా వచ్చు పొద, బొమ్మ యను శబ్దములకు గృహశబ్దమునకు తెనుఁగు నందాదేశముగావచ్చు ఇల్లు శబ్దము పరమయినప్పుడు అరుక్ అనునది యాదేశమగును. ఉదా: పొదరిల్లు, బొమ్మరిల్లు.

5 సూ. వికృతస్యాతోఽపత్రే వా లుక్

వృ: అకారస్య లుగ్వా స్యా త్పత్రాదేశ వర్జిత శబ్దసంబంధి న్యచి పరే. మేడందము-మేడయందము. పత్రాదేశేతు నిత్యమ్. పొన్నాకు.

తె. వృ: వైకృత శబ్దములలోని అత్తునకు పత్రశబ్దాదేశమయిన ఆకు కాక మఱియే అజాది పదము పరమయినను వికల్పముగా లోపమువచ్చును. మేడందము-మేడయందము అనునవి క్రమముగా లోపము వచ్చినదానికిని, రానిదానికి నుదాహరణములు. పత్రశబ్దమునకుఁ దెలుఁగున నాదేశమయిన ఆకు పరమయినప్పుడు ఈ లోపము నిత్యముగా వచ్చును. పొన్నాకు అనునది యుదాహరణము.

6 సూ. సుప్ సద్రుతః

వృ: విభక్త్యాదేశ స్సద్రుతసంజ్ఞస్స్యాత్.

తె. వృ: సంస్కృత విభక్తిప్రత్యయముల స్థానమునఁ దెలుఁగు నందాదేశముగా వచ్చు విభక్తి ప్రత్యయములకు సద్రుతములను సంజ్ఞ యీసూత్రముచే విధింపఁబడుచున్నది.

7 సూ. న సద్రుతానామ్

వృ: సద్రుతానా మదిదుతాం లోపో న.

తె. వృ: సద్రుతములలోని హ్రస్వములయిన అఇఉ లకు లోపమురాదు.

8 సూ. ద్రుతం సద్రుతాత్

వృ: సద్రుతా ద్ద్రుతం స్యా దచి. గదచేత నడఁచి.

తె. వృ: సద్రుతముల కచ్చుపరమయినప్పుడు ద్రుతముండును. గదచేత నడఁచి యనునది యుదాహరణము.

9 సూ. అందు కికుచుకా వా

వృ: అందుః, జమాదేశౌ కికూ చ వర్తమానే చువర్ణకశ్చ క్త్వాదేశః కశ్చ సద్రుత సంజ్ఞా వా స్యుః.

తె. వృ: అందు అనునదియును, షష్ఠీవిభక్తి కాదేశముగా వచ్చు కికు వర్ణకములును, వర్తమానార్థమున వచ్చు చు వర్ణకమును, క్త్వార్థమున వచ్చు క అనునదియు వికల్పముగా సద్రుత సంజ్ఞ కలవి యగును.

10 సూ. క్యపితత్క్రమా మితః

వృ: కేః, అపితదాదేః* కిమశ్చ ఇతో లు గ్వా స్యా దచి పరే. రాముని కభివాదనము; రామునికి యభివాదనము**, అతివ నీకిత్తు విడియమే నన్నమేని; అతని కేనీను విడెమేని యన్నమేని; అదెక్కడ; అది యెక్కడ; ఏమేమి; ఏమియేమి.

తె. వృ: కివర్ణకము, ఏని, అది మొదలగునవి, ఏమి వీనిలోని ఇత్తునకు అచ్చుపరమయినప్పుడు లోపము వికల్పముగా వచ్చును. ఉదా: రాముని కభివాదనము, రామునికి[3] యభివాదనము, అతివ నీకిత్తు విడియమే నన్నమేని, అతని కేనీను విడెమేని యన్నమేని; అదెక్కడ, అదియెక్కడ; ఏమేమి, ఏమియేమి.

---

*అపతదోః—(వ.గో.కృ. తాళపత్రప్రతి.

**(వ.గో.కృ.) తాళపత్ర ప్రతిలో లేదు.

3. "అందుకికుచుకావా" (వైకృ.సంధి 9 సూ.) అను సూత్రముచే కివర్ణకము వికల్పముగా సద్రుతమగును గనుక 'రామునికి' యభివాదనము అను రూపము వాసుదేవుని మతమునందు సాధువగుచున్నది. చిన్నయసూరి కిది సమ్మతముకాదు.

11 సూ. సే సూర్యే

వృ: సమాసే ఇతో వా లుక్ స్యాత్ సూర్యగణ సంబంధి న్యచి పరే. పూర్ఁల్లు, సరీడు. (?)

తె. వృ: సమాసమునందు సూర్యగణ సంబంధియైన అచ్చు పరముగా నున్నచో ఇత్తునకు వికల్పముగా లోపము వచ్చును. పూరిల్లు, సరీడు.

12 సూ. నిత్యం తిజ్మధ్యస్య

వృ: తిజ్మధ్య సంబంధిన ఇతో నిత్యం లుక్ స్యా దచి పరే. పలికిరందఱు, వచ్చితిమిప్పుడు.

తె. వృ: తిజ్మధ్యముల యిత్తున కచ్చు పరమయినప్పుడు నిత్యముగా లోపము వచ్చును. పలికిరందఱు, వచ్చితిమిప్పుడు.

13 సూ. వర్ణక నిపాతయో రన్యస్య చ

వృ: సర్వ స్యాచో నిత్యం లుక్స్యాత్ వర్ణక నిపాత సంబంధి న్యచి పరే. పుట్టెడు, గిద్దెడు, వచ్చితివా ?

తె. వృ: ప్రత్యయ నిపాతములకు సంబంధించిన అచ్చు పరముగా నున్నప్పు డన్ని యచ్చులకును లోపము నిత్యముగా వచ్చును. పుట్టెడు, గిద్దెడు, వచ్చితివా ?

14 సూ. అసుస స్సుపో వా

వృ: ప్రథమావిభక్తివర్జిత సుప్సంబంధిన ఉతో వా లుక్ స్యా దచి పరే. రామునికొఱ కభివాదనము, రామునికొఱకు నభివాదనము.

తె. వృ: ప్రథమేతర విభక్తులలోని ఉత్తునకు అచ్చు పరమయినప్పుడు వికల్పముగా లోపము వచ్చును. రామునికొఱ కభివాదనము, రామునికొఱకు నభివాదనము.

15 సూ. ఉతోఽతద్ధర్మే (నిత్యమ్)

వృ: తద్ధర్మవర్జితశబ్దసంబంధిన ఉతో నిత్యం లుక్స్యాదచి. కృష్ణుఁ డనఁడు. అతద్ధర్మ ఇతి కిమ్ ? వెలయు నతఁడు.

తె. వృ: తద్ధర్మేతరములందున్న ఉత్తున కచ్చు పరమయినప్పుడు నిత్యముగా లోపము వచ్చును. కృష్ణుఁ డతఁడు. తద్ధర్మేతరములందనుటచే వెలయునతఁడు మున్నగుచోట్ల లోపము లేదన్నమాట.

16 సూ. నుమ్ సమాసే

వృ: సమాసే నుమ్ స్యా దుతోఽచి పరే. మోమునందము.

తె. వృ: సమాసమునం దుత్తున కచ్చు పరమయినప్పుడు నుమాగమము వచ్చును. మోమునందము అనునది యుదాహరణము.

17 సూ. అందౌ

వృ: నామ్న ఉతో నుమ్ స్యా దందౌ పరే. రామునందు. *వైకృతాద్వికల్పే నేష్యతే.** వనమునందు-వనమందు.

తె. వృ: అందు పరమయినప్పుడు నామసంబంధియగు నుత్తునకు నిత్యముగా నుమాగమము వచ్చును. రామునందు.

**ఈ నుమాగమము వైకృతములకంటె వికల్పముగా వచ్చుటయే యిష్టము.* వనమునందు-వనమందు.

18 సూ. టు క్సామానాధికరణ్యే

వృ: సామానాధికరణ్యే టు క్స్యా దుతోఽచి పరే. కలుకులేఁటు.

తె. వృ: సామానాధికరణ్యమునం దుత్తున కచ్చు పరమయినప్పుడు టుగాగమము వచ్చును. కలుకులేఁటు.

19 సూ. పుంపుభ్యా మన్యత్రాపి

వృ: కాసారంపుటలుగు. క్వచి దనిత్యమ్. చిగురుటాకు - చిగురాకు, పేరుటెద-పేరెద.

తె. వృ: పుంపులకు సామానాధికరణ్యము లేనప్పుడును టుగాగమము వచ్చును. కాసారంపుటలుగు. ఈ టుగాగమము కొన్నింటిలో నిత్యవిధి కాదు. పేరుటెద-పేరెద.

20 సూ. నావ్యయస్యావృథాదేః

వృ: ఇహ భాషాయాం వృథాదివర్జిత స్యావ్యయస్య ప్రయోగోఽనుకరణా దన్యత్ర న.

తె. వృ: ఈ యాంధ్రభాషయందు వృథాదులు కొన్ని తక్క కడమ యవ్యయములకు అనుకరణము లేకుండ ప్రయోగము లేదు.

---

*వంపకురములను ఇష్టికి చిహ్నముగా గ్రహింపవలెను.

26 సూ. ద్రుతా త్సరళాః పరుషాణామ్

వృ: ద్రుతా త్పరేషాం పరుషాక్షరాణాం సరళాః స్యుః.

తె. వృ: ద్రుతముకంటె పరమందున్న పరుషములకు సరళము లాదేశమగును.

27 సూ. స్థిరసరళయో ర్ద్రుతస్య

వృ: ద్రుతస్య బిందుక ప్రకృతిభావ లోపా స్స్యుః స్థిరసరళయోః పరయోః.

తె. వృ: స్థిరములు కాని సరళములు కాని పరమైనప్పుడు ద్రుతమునకు అరసున్న, లోపము, ప్రకృతిభావము అనువానిలో నేదేని యొక్కటి వచ్చును.

28 సూ. హ్రస్వాద్బిందుశ్చ

వృ: హ్రస్వా త్పరతో* బిందు బిందుకో ర్వా స్యాత్. హరియుంగాంచె, హరియుఁగాంచె.

తె. వృ: హ్రస్వమునకంటె పరమందున్న యర్ధానుస్వారము వికల్పముగా పూర్ణానుస్వారమగును. ఉదా: హరియుఁగాంచె-హరియుంగాంచె.

29 సూ. నాసజాతీయే స్త్రోః

వృ: సజాతీయవర్ణయోగాభావే సంయుక్తసంబంధినో హలః ద్విత్వం న స్యాత్. హరియుఁ గాంచెన్ గరుణన్.

తె. వృ: సజాతీయవర్ణసంయోగము లేనప్పుడు సంయుక్తసంబంధి హల్లునకు ద్విత్వముండదు. *ఉదా:* హరియుఁ గాంచెన్ గరుణన్[7].

వృ: *సరళ స్యానాదేశత్వే ఏవ లోపకార్యం ద్రుత స్యేష్యతే.* హరియు గారవించె. వచ్చె న్నరకారి, వచ్చె నరకారి.

తె. వృ: సరళ మాదేశముగా వచ్చినది కానప్పుడే ద్రుతమునకు లోపము వచ్చుట ఇష్టి. హరియు గారవించె, వచ్చెన్నరకారి-వచ్చెనరకారి యనునవి యుదాహరణములు.

---

* త్పరో-(వ.గో.కృ.) తాళపత్ర ప్రతి.

7. దీనికి సమన్వయము కుదురలేదు.

8. వచ్చె న్నరకారి ద్రుతసంశ్లేషమునకు, వచ్చె నరకారి ద్రుతలోపము నకు నుదాహరణములు.

30 సూ. ద్రుత స్యోత్[9]

వృ: ద్రుతస్య ఉత్ స్యాత్[9a] పాదపూరణే. "హరియును గృపావిశేషంబు నాశ్రయించె".

తె. వృ: పాదపూరణమునకై అవసరమైనచో ద్రుతమునకు ఉకారము చేరును. "హరియును గృపావిశేషంబు నాశ్రయించె".

31 సూ. ఇత ఇత్

వృ: ఇకారాత్పరస్య ద్రుతస్య ఇత్ స్యాత్. రామునిని గొల్తు సద్గుణారాము నెపుడు.

తె. వృ: ఇకారముకంటెఁ బరమందున్న ద్రుతమునకు హ్రస్వమైన ఇకారము వచ్చును. "రామునిని గొల్తు సద్గుణారాము నెపుడు".

32 సూ. అస్వాస్మదః ప్రథమామాత్రా ద్గసడదవాః[10]

వృ: స్వాస్మదాదేశా వర్జయిత్వా ప్రథమామాత్రా త్పరేషాం పరుషాణాం గసడదవా స్స్యుః. సిరి గలవాఁడు, చతురుండు సదివె, దేవదత్తుండు డక్కరి, తనయిల్లు దామరతంపర, యజ్ఞదత్తుండు వలికె. స్వాస్మదోర్నస్య ద్రుత సంజ్ఞైవ. మాత్ర గ్రహణా త్ప్రథమాతుల్యానా మపి గ్రహణమ్. అప్పుడు సనియె.

తె. వృ: స్వాస్మదర్థకములయిన తాను నేను దప్ప కడమ ప్రథమామాత్రములకంటె పరమందున్న పరుషములకు గసడదవలు ఆదేశముగా వచ్చును. సిరి గలవాఁడు, చతురుండు సదివె, దేవదత్తుండు డక్కరి, తనయిల్లు దామరతంపర, యజ్ఞదత్తుండు వలికె ననునవి యిందు కుదాహరణములు. నేను తాను లలోని నకారము ద్రుతసంజ్ఞకము. ప్రథమామాత్రములని మాత్రగ్రహణము చేయుటచేత ప్రథమాతుల్యము లయినవానికిఁగూడ నీకార్యము వచ్చును. అప్పుడు సనియె.

---

9. పదపూరణే (పాఠాం). 9a ద్రుతము నుకారముతోఁ గలిపి వ్రాయుట పాదపూరణమునందు మాత్రమేకాదు. ఇతరత్ర వ్రాయుటయుఁ గలదు.

10. "గసడదవా స్స్యుః ప్రథమామాత్రాం దాత్మాస్మదో ర్వినై వైతే" (ఆం. శ. చిం. సంధి 23 సూ.)

33 సూ. ద్వంద్వే పదాత్[11]

వృ: ద్వంద్వ సమాసే పదా త్పరేషాం పరుషాణాం తథైవ. కాలుసేయి, తల్లిదండ్రులు.

తె. వృ: ద్వంద్వసమాసమునందు పదముకంటె పరమందున్న పరుషములకుఁగూడ గసడదవలు వచ్చును. కాలుసేయి, తల్లిదండ్రులు.

34 సూ. నాసంస్కృతా త్సంస్కృతస్య[12]

వృ: అసంస్కృతా త్పరేషాం సంస్కృత సంబంధినాం పరుషాణాం గసడదవా న స్యుః. అయ్యకరుణించె, సిరి చంచలము, మాయయ్య టంకాయుధుండు, సంస్కృతా త్భవంత్యేవ. ఆర్యుఁడు గరుణించె, శ్రీ సంచలము.

తె. వృ: సంస్కృతసమములుకానివానికంటె పరమందున్న సంస్కృత సంబంధి పరుషములకు గసడదవలు రావు. అయ్యకరుణించె, సిరి చంచలము, మాయయ్య టంకాయుధుండు. సంస్కృత సమములకంటె పరమందున్న సంస్కృతసంబంధి పరుషములకు గసడదవలు రావచ్చును. ఆర్యుఁడు గరుణించె, శ్రీ సంచలము.

35 సూ. వాక్యాంతే నస్య లుగ్వా

వృ: కుత్రచి త్పద్యభేదే వాక్యావసానే ద్రుతస్య లుగ్వా స్యాత్. "బహుళ సౌభాగ్యమహిమంబు పడయఁగంటి, నుత్తమశ్లోకమాన్యత నొందఁగంటి."

తె. వృ: కొన్ని పద్యములలో వాక్యాంత మందున్న ద్రుతమునకు వికల్పముగా లోపము వచ్చును. "బహుళసౌభాగ్యమహిమంబువడయ గంటి, నుత్తమశ్లోకమాన్యతనొందఁగంటి"[13].

36 సూ. అచ ఉపధాయా శ్చుకి[14]

వృ: ఉపధా సంబంధినః అచః లుగ్వా స్యాచ్చుకి పరే. తనరుచు-తనర్చు.

తె. వృ: చుక్కు పరమయినప్పుడు ఉపధాసంబంధియగు అచ్చునకు వికల్పముగా లోపమువచ్చును. తనరుచు, తనర్చు.

---

11. "పరుషాణాం గసడదవా స్స్యుః పదా ద్ద్వంద్వే" (ఆం. శ. చిం. సంధి 32 సూ.)
12. "న వికృతిశబ్దా త్పరత స్సాంస్కృతికానాం భవంతి గసడదవాః" ఆం.శ. చిం. సంధి 24 సూ.)
13. దీనిలో మొదటి పాదము చివర ద్రుతలోపము లేదు, రెండవపాదము చివర ద్రుతము లోపించినది.
14. "చౌరేరుపధాత్మనశ్చ లుగ్వా స్యాత్" (ఆం. శ. చిం. సంధి. 11 సూ.)

37 సూ. చుదో ర్బిందుకశ్చ గ్రహాదే ర్నః

వృ: గ్రహాద్యాదేశ సంబంధినః ఉపధానకారస్య బిందుకో వా స్యాచ్చుదు ఇత్యేతయోః పరయోః.

తె. వృ: గ్రహధాత్వాదేశ మయిన కొను అనుదానికి సంబంధించిన ఉపధానకారమునకు చుదులు పరమయినప్పుడు వికల్పముగా బిందుకము వచ్చును.

38 సూ. హ్రైకాచో యుజి

వృ: హ్రస్వాదేకాచః పరః, సంయోగాత్పూర్వశ్చ బిందుకో నిత్యం బిందు స్స్యాత్. కొంచు-కొనుచు; కొందును-కొనుదును.

తె. వృ: హ్రస్వమయిన యేకాచ్చుకంటె పరమందుఁ గాని, సంయుక్తాక్షరమునకు పూర్వమందుఁగాని ఉన్నట్టి బిందుకము నిత్యముగా బిందువగును. కొంచు- కొనుచు, కొందును- కొనుదును అనునవి యిందు కుదాహరణములు.

39 సూ. మోః పత్యర్థే [15]

వృ: మువర్ణకస్య బిందు ప్రకృతిభావ లోపా స్స్యుః పతిధాత్వాదేశే పరే. భయంపడి, భయముపడి, బయపడి.

తె. వృ: పతిధాత్వాదేశమయిన పడు పరమయినప్పుడు మువర్ణకమునకు బిందు ప్రకృతిభావ లోపములు వచ్చును. భయంపడి (బిందువు), భయముపడి (ప్రకృతిభావము), భయపడి (లోపము).

40 సూ. సరళపరుషయో రుతో నుమ్ సే[16]

వృ: సమాసే ఉకారాంతస్య నుమ్ స్యాత్సరళ పరుషయోః పరయోః. గండుంగోవెల, తళుకున్గజ్జెలు. క్వచిత్ స్థిరేచ. గిలుకున్మట్టెలు.

తె. వృ: సమాసమునందు పరుష సరళములు పరమయినప్పుడుత్తునకు నుమాగమ మగును. గండుంగోవెల, తళుకున్గజ్జెలు. స్థిరవర్ణము పరమయినప్పుడును కొన్నిచోట్ల నీ నుమాగమము గలదు. గిలుకున్మట్టెలు.

---

15. "ప్రథమా వైభక్తిక మోర్బిందుశ్చ, మహాన్ పతిక్రియార్థేషు" (ఆం. శ. చిం. సంధి 17సూ.)

16. "నుమ్యోచ్చతః" (ఆం. శ. చిం. సంధి. 31సూ.)

41 సూ. మోః పుంపూ[17]

వృ: సమాసే ముపర్ణకస్య పు, ంపు ఇత్యేతౌ భవతః. సరసపుఁబలుకు, సరసంపుఁబలుకు. నుమాగమత్వే అనిత్యత్వే—సరసపు పలుకు.

తె. వృ: సమాసమునందు ముపర్ణకమునకు పుంపు లాదేశముగా వచ్చును. సరసపుఁబలుకు, సరసంపుఁబలుకు అనునవి ఉదాహరణములు. నుమాగమ మనిత్యమను పక్షమున—సరసపు పలుకు.

42 సూ. ఇత్ సుపోఽనలాతః[18]

వృ: సమాసే సుప్సంబంధినః లవర్ణక వర్జితస్య అతః ఇత్స్యాత్[19]. నీతోడి వ్యవహారము, సింగమువలని భయము.

తె. వృ: సమాసమునందు నలవర్ణకములుకాక మిగిలిన విభక్తులకు సంబంధించిన అత్తునకు హ్రస్వమయిన ఇకారము ఆదేశముగా వచ్చును. నీతోడి వ్యవహారము, సంగమువలని భయము.

43 సూ. అలిఙేః[20]

వృ: సమాసే అందో రల్యాగమ స్స్యాత్. నాయందలి కరుణ.

తె. వృ: సమాసమునందు సప్తమీ విభక్తియగు అందునకు 'అలి' అను నాగమము వచ్చును. నాయందలి కరుణ.

44 సూ. ద్వినుల్వో రనచి పూర్వస్య లుగ్వా[21]

వృ: సమాసే ద్వినుల్వోః పూర్వవర్ణస్య లుగ్వా స్యాత్ అనచి పరే. చనుగవ-చన్నుగవ, కలుకుండ - కల్లుకుండ. అనగ్రహణా త్పదాంతేఽపి. చనుగుడిచి, కలుద్రావి.

తె. వృ: సమాసమునందు అచ్చుతో మొదలుకాని పదము పరముగా నున్నప్పుడు ద్విత్వనులులలో పూర్వవర్ణమునకు వికల్పముగా లోపము

---

17. "మోస్తు విభక్త్యేకవచనకే పుంపూ" (ఆం. శ. చిం. సంధి 35 సూ.)
18. "ఇచ్చ విభక్త్యంతిమస్య" (ఆం. శ. చిం. సంధి 37 సూ.)
19. ఇక్కడ "అచః పరస్యాప్యాదేస్తు సంబంధినోహాలః ద్విత్వంన" అనునొక వాక్యముకలదు. అది యీ సూత్రమునకు సంబంధించినది కాదనుట స్పష్టము.
20. "ఙే రలిచ" (ఆం.శ.చిం. సంధి 38 సూ.)
21. ప్రథమలుగపి ద్వినుల్వోః (ఆం.శ.చిం. 36 సూ.)

వచ్చును. చనుగవ-చన్నుగవ, కలుకుండ - కల్లుకుండ. 'అనచి' యని సూత్రమునందు దానికే ప్రాధాన్యమిచ్చుటచేత సమాసము కాకపోయినను హలాదియగు వ్యస్తపదము పరముగా నున్నప్పుడు కూడ నీలోపము వికల్పముగా వచ్చునని గ్రహింపవలెను. చను గుడిచి, కలు ద్రావి.

45 సూ. క్వచి దన్యత్ర

వృ: క్వచి దన్యత్రాపి ప్రయోగానుసారేణ ప్రథమ లుగ్వా స్యాత్. వటివేలు - వట్టివేలు, కటుగంబము - కట్టుగంబము.

తె.వృ: ప్రయోగానుసారముగాఁ గొన్నియితర స్థలములందును నిట్లు ద్విత్వాక్షరములలోని ప్రథమ వర్ణము వికల్పముగా లోపించును. వటివేలు - వట్టివేలు, కటుగంబము—కట్టుగంబము.

46 సూ. గుజుమూనాం కచపాః

వృ: సమాసే గుజుమూనాం కచపాః భవంతి. వాకనీరు, రాచకొమరుఁడు, వేపపండు.

ఇతి సంధిప్రకరణమ్

తె. వృ: సమాసమునందు గు, జు, ము అనువానికి క్రమముగా క, చ, ప అనునవి యాదేశముగావచ్చును. వాకనీరు, రాచకొమరుఁడు, వేపపండు అనునవి క్రమముగా నుదాహరణములు.

సంధిప్రకరణము సమాప్తము

స్వాది ప్రక్రియా

(i) అజంతప్రకరణమ్

వృ: అకారాంతః పుంలింగః. రామసు ఇతిస్థితే -

తె.వృ: అకారాంతము, పుంలింగము. రామ + సు అని ఉండఁగా

1 సూ. మహ దస్త్రీజడః[1]

వృ: స్త్రీవాచక జడవాచకాని వర్జయిత్వా అన్యత్పదం మహత్సంజ్ఞం స్యాత్.

తె.వృ: స్త్రీవాచకములు, జడవాచకములు తప్ప మిగిలిన పదములు మహత్ సంజ్ఞకలవి.

2 సూ. సుపి మహతోఽన స్యాత ఉత్[2]

వృ: అవర్ణకవర్జితస్య మహతోఽత ఉత్ స్యాత్ సుపి పరే.

తె.వృ: అ-వర్ణకముతో నంతముకాని మహద్వాచకముల తుది అకారమునకు సుబ్విభక్తి పరమగునపుడు ఉకార మాదేశమగును.

3 సూ. సో ర్మహతో డు జనితః[3]

వృ: పుంలింగే ఇకారాంత వర్జితస్య మహత స్సోస్థానే డుజ్ స్యాత్. డలోపే ప్రాప్తే-

తె.వృ: పుంలింగమున ఇకారాంతముకాని మహద్వాచకమునకు పరమయిన 'సు' ప్రత్యయము స్థానమున డుజ్ వచ్చును. డ కారమునకు లోపము ప్రాప్తించుచుండగా[4]-

4 సూ. ప్రత్యయాదే ర్నేత్

వృ: ప్రత్యయాదేశ స్యాదివర్ణస్య ఇత్సంజ్ఞా న స్యాత్. జిత్ కార్యమ్.

---

1. ఆం. శ. చిం. 3.9
2. ఆం. శ. చిం. 3. 11
   అ-వర్ణకముతో నంతమగు పదములు-భ్రాత, ధాత, కర్త, హర్త మొదలగునవి.
3. ఆం. శ. చిం. 3. 12
4. 'చుటూ' (పా. 1. 3.7) అను సంస్కృతవ్యాకరణ సూత్రమువలన డకారమునకు ఇత్సంజ్ఞవచ్చి, తస్య లోపః, (పా. 1.3.9) అను సూత్రమువలన దానికి లోపము కలుగవలసివచ్చును.

తె.వృ: ప్రత్యయాదేశములో మొదటి వర్ణమునకు ఇత్సంజ్ఞ కలుగదు.[5] జిత్ కార్యముచే 'డు' కు వెనుక అనునాసికము చేరును. ప్రత్యయము 'ఁడు' 'ండు' అను రూపములను బొందును.

5 సూ. సు న ద్రుతః

6 సూ. క్రియాభ్యోఽపి

వృ: ప్రథమావిభక్తి ర ద్రుత సంజ్ఞా స్యా ద్ధాతుభ్యోఽపి. రాముఁడు, రాముండు.

తె.వృ: ప్రథమావిభక్తికి అద్రుత మని సంజ్ఞ. ధాతువులపై వచ్చు ప్రథమావిభక్తి కూడ అద్రుతమే[6]. రాముఁడు, రాముండు[7].

వృ: ద్వివచనం బహుత్వేనైవ వ్యవహ్రియతే.

తె.వృ. ద్వివచనము బహువచనముచేతనే వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. అనఁగా వైకృతమ్మున ద్వివచనము వేఱుగా లేదన్నమాట.

7 సూ. లు జసః[8]

వృ: సర్వస్మా న్నామ్నో జసః స్థానే లు స్యాత్. రాములు.

తె. వృ: ప్రతి ప్రాతిపదికమునకును జస్ స్థానమున 'లు' ఆదేశ మగును. రాములు.

8 సూ. సుసోఽగారగా వామంత్రణే[9]

వృ: ఆమంత్రణే విహితస్య సుసః ఏకవచన బహువచనయోః అ(క్), అర(క్) [10] ఇత్యేతౌ భవతః.

---

5. ఈ సూత్రమువలన డుజ్‌లోని డకారమునకు లోపము వారింపఁబడినది.

6. అసందేహార్థ మిట్లుచెప్పఁబడినది.

7. డుజ్ ప్రత్యయము జిత్తుగనుక 'డు' సానునాసికముగా గ్రహింపవలయును. ఆ యనునాసికము అర్ధబిందు పూర్ణబిందురూపమైనది. కావున రాముఁడు, రాముండు అనురూపములు సిద్ధించినవి. ధాతువులకు; పఠించుచున్నాఁడు, పఠించి నాఁడు.

8. ఆం. శ. చిం. 3. 14 "లు జసా ల శసోఽలాన్తాత్"

9. ఆం. శ. చిం. 3. 13 "ఆమన్త్రణ సుజసో స్తః క్రమేణ చాదారదాగమావన్తే".

10. కకార మిత్తుగా జేర్చుట స్థాననియమము కొఱకు. ఆద్యంతౌ టకితౌ. (పా. 1. 1. 46) అను సంస్కృత వ్యాకరణసూత్రమునుబట్టి అ, అర అను కిత్ప్రత్యయములు అంతావయవములుగా చేరునని గ్రహించవలయును.

తె. వృ: ఆ మంత్రణమనఁగా సంబోధనము. సంబోధనమున విధింపబడిన 'సుస్) ప్రథమావిభక్తికి ఏకవచన బహువచనములందు క్రమముగా అ(క్), ఆర(క్) అను ప్రత్యయములు చేరును.

9 సూ. ఓ హేః[11]

వృ: ఆమంత్రణవాచకానాం హే ఇత్యాదీనాం స్థానే 'ఓ' ఇత్యవ్యయః స్యాత్. ఓ రాముఁడ, ఓ రాములార.

తె. వృ: సంబోధనమును దెలుపు హే మొదలయినవాని స్థానమున 'ఓ' అను నవ్యయము వచ్చును. ఓ రాముఁడ, ఓ రాములార.

వృ: ఆమంత్రణే సోర్లోపః స్యా, దుతో వాప్యదితో ర్భవేత్
రో వా స్త్రీవాచకా న్నిత్యం, లింగాదిభ్యో ముపర్ణకః,

ఓ రామ, ఓ రామా.[12] ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణ[13] మిత్యుత్వం న. న లుమతాంగస్యేతి[14] నిషేధాత్.

తె. వృ: సంబోధనమున ఉకారాంతమునకు సులోపము వికల్పము. అదిదంతములకు సులోపము కలుగును. స్త్రీ వాచకములకు వికల్పముగా రో చేరును. లింగాదులకు ము వర్ణకము నిత్యము. ఓ రామ, ఓ రామా. ప్రత్యయ లోపము కలిగినప్పుడు ఆ లోపించిన ప్రత్యయమునకు సంబంధించిన లక్షణము నిలిచి యుండునను పరిభాషనుబట్టి డుజ్ ప్రత్యయ సంబంధియగు ఉ కారము నిలిచియుండు ననుకొనఁదగదు. లుమంతమైన లోపవిధి కలిగినప్పు డంగమునకు ప్రత్యయలక్షణము నిలిచియుండదని నిషేధ మున్నది గనుక.

10 సూ. అనితో న్వమః[15]

వృ: ఇకారాంతవర్జితా దమః స్థానే ను స్యాత్. రామును.

తె. వృ: ఇకారాంతముకాని అంగమునకు పరమైన అమ్ ప్రత్యయము స్థానమున 'ను' వచ్చును. రాము + ను (అనియుండఁగా)-

---

11. ఈ సూత్రమిచ్చట వ్రాతప్రతిలో చ్యుతమై యుండును. (వ.గో.కృ) తాళపత్ర ప్రతిలోఁ గలదు.

12. ఆం. శ. చిం. 3.21 "నామన్త్రణే డు జిత్యన్యే".

13. పా. 1. 1. 62. "ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణమ్".

14. పా. 1. 1. 63 "న లుమతాంగస్య".

15. ఆం. శ. చిం. 3.16 "నిరమో మహతామ్".

11 సూ. న్యమో డుమతశ్చ[15]

వృ: యేభ్యో డుజ్ విధీయతే తేషాం డుమత్సంజ్ఞా. ఇకారాంతాత్ డుమతశ్చ అమః స్థానే ని స్యాత్. రాముని.

తె. వృ: వేనికి డుజ్ విధింపఁబడుచున్నదో వానికి డుమత్తులని సంజ్ఞ. ఇకారాంతమునకును, డు మత్తునకును అమ్ ప్రత్యయము స్థానమున 'ని' వచ్చును. రాముని అగును.

12 సూ. ల శసః[16]

వృ: శసః స్థానే ల వర్ణకః స్యాత్. రాముల.

తె. వృ: శస్ ప్రత్యయము స్థానమున 'ల' వర్ణకము వచ్చును. రాముల.

13 సూ. ని ష్టాదౌ మహతోఽనితోవా[16a]

వృ: ఇకారాంత వర్జితస్య మహతః నిర్వా స్యాత్ టాదా వేకవచనే పరే.

తె. వృ: ఇకారాంతముకాని మహద్వాచకమునకు టాదివిభక్తుల యేకవచనము పరమగుచుండఁగా వికల్పముగా 'ని' చేరును.

14 సూ. చే చేతౌ టాసః[17]

వృ: తృతీయాయాః స్థానే చే చేత ఇత్యేతౌ భవతః. రామునిచే-రాముచే; రామునిచేత-రాముచేత.

తె. వృ: తృతీయా విభక్తిస్థానమున చే, చేత అనునవి వచ్చును. రామునిచే-రాముచే; రామునిచేత-రాముచేత.

15 సూ. భిసాదౌ లః[16]

వృ:సర్వస్మా న్నామ్నః లవర్ణకః స్యాత్ భిసాదౌ బహువచనే పరే. రాములచే, రాములచేత.

తె. వృ: ప్రతి నామమునకును భిస్ మొదలయిన బహువచన ప్రత్యయములు పరమగుచుండఁగా ల వర్ణకము చేరును. రాములచే, రాములచేత.

---

15. ఆం. శ. చిం. 3.16 "నిరమోమహతామ్".

16. ఆం. శ. చిం. 3.14 "లుబసో లశసోఽలాన్తాత్".

16a. ఆం. శ. చిం. 3.19 "మహతోనితౌ విభక్తౌ టాదౌ వచనద్వయే క్రమేణస్తః".

17. ఆం. శ. చిం. 3.22 "టాస శ్చేతః".

16 సూ. కైకొఱకు జేసః[18]

వృ: చతుర్థ్యాః స్థానే కై కొఱకు ఇత్యేతౌ భవతః. రామునికై-రాముకై ; రామునికొఱకు-రాముకొఱకు ; రాములకై ; రాములకొఱకు.

తె. వృ: చతుర్థీవిభక్తిస్థానమున కై కొఱకు అనునవి వచ్చును. రామునికై-రాముకై ; రామునికొఱకు-రాముకొఱకు ; రాములకై ; రాములకొఱకు.

17 సూ. వలన ఙసిసః[19]

వృ: పంచమ్యాః స్థానే వలన ఇతి స్యాత్. రామునివలన-రామువలన ; రాములవలన.

తె. వృ: పంచమీవిభక్తి స్థానమున వలన అను ప్రత్యయము వచ్చును. రామునివలన-రామువలన, రాములవలన.

18 సూ. ఙసః క్య యుష్మదః[20]

వృ: యుష్మద్వర్జితస్య పదస్య ఇవర్ణాత్ పరతః షష్ఠ్యాః కి స్యాత్. రామునికి. ప్రత్యయకార్యమపి ప్రాతిపదికాంగత్వేన జ్ఞేయమ్.

తె. వృ: నీవు అనునది కాక తక్కిన పదముల చివరి ఇ వర్ణముపై వచ్చు షష్ఠీ విభక్తి యేకవచన ప్రత్యయమున కాదేశముగా 'కి' వచ్చును. రామునికి, ఇక్కడ టా ద్యేకవచన విభక్తి కార్యముగా వచ్చిన 'ని' ప్రాతిపదికాంగముగ పరిగణింపఁదగును. అందువలననే ఇ వర్ణమునకు పరమైన షష్ఠీ విభక్తి యేకవచనమున కాదేశముగా 'కి' వచ్చినది.[21]

19 సూ. కు ఙమః[22]

వృ: షష్ఠ్యాః స్థానే కువర్ణకః స్యాత్.

తె. వృ: షష్ఠీవిభక్తి స్థానమున 'కు' వర్ణకము వచ్చును.

---

18. ఆం. శ. చిం. 3.23 "జేసః కై కొఱకూ".

19. ఆం. శ. చిం. 3.24. "ఙసిస ఉచ్యతే వలనః".

20. ఆం. శ. చిం. 3.40 ; 4.17 "ఇతాం ఙసః కిశ్చ"; "కిర్న ఙమః".

21. ఇట్లు పరిగణింపనప్పుడు ముందుచెప్పఁబోవు, 19, 20 సూత్రములు విధించు కార్యములు వచ్చును.

22. ఆం. శ. చిం. 3.26, "ఙమః కు రనితామ్".

20 సూ. ఉకో నకౌ నిత్యమ్[23]

వృ: ఉగంతాత్ జమః అపవాదత్వేన నిత్యం నకారః స్యాత్ కౌ పరే. రామునకు, రాములకు.

తె. వృ: ఉకారాంతములకు, ఋకారాంతములకు జమ్‌కు ఆదేశముగా వచ్చు కు వర్ణకమునకు వెనుక 13వ సూత్రముచే రాఁదగిన 'ని' కి అపవాదముగా 'న' నిత్యముగా వచ్చును. రామునకు, రాములకు.[24]

21 సూ. అందు జిపః[25]

వృ: సప్తమ్యాః స్థానే అందు ఇతి స్యాత్. రామునియందు.

తె. వృ: సప్తమీవిభక్తి స్థానమున 'అందు' వచ్చును. రామునియందు.

22 సూ. నిలోపే నుమ్

వృ: రామునందు; రాములయందు, రాములందు

తె. వృ: ని లోపించినప్పుడు ను వచ్చును. రామునందు; రాములయందు, రాములందు.

వృ: స్త్రీజడవాచకానా మమహత్సంజ్ఞా.

తె. వృ: స్త్రీ వాచకములు, జడవాచకములు నగు శబ్దముల కమహత్తులని సంజ్ఞ.

23 సూ. ముమ్ముంబు నప్యతోఽమహతశ్చ[26]

వృ: అమహతశ్చ నపుంసకలింగే వర్తమానాచ్చ అకారాంతాత్ సోఃస్థానే ముమ్ము ఇత్యేతౌచ, బిందుపూర్వకో బుశ్చ భవతి. వృక్షము, వృక్షమ్ము, వృక్షంబు.

తె. వృ: అకారాంతములయిన నపుంసకములకును అమహద్వాచకములకును పరమయిన 'సు' విభక్తి ప్రత్యయము స్థానమున ము, మ్ము, ంబు అను వర్ణకము లాదేశమగును. వృక్షము, వృక్షమ్ము, వృక్షంబు.

---

23. ఆం. శ. చిం. 3.25. "నః కౌ".

24. ఋకారాంతమున కుదాహరణము-విధాతృనకు.

25. ఆం. శ. చిం. 3.27, "అందు జి పః".

26. ఆం. శ. చిం. 3.35, 36 "స్యాదమహతాం విభక్తౌ సోశ్చము"; "తదుపరి పునర్మ్బుబూ ప్రాచామ్".

వృ: యేభ్యో వుమూ విధీయేతే తేషాం వుమువత్సంజ్ఞా.

తె. వృ: ఏ శబ్దములకు 'సు' ప్రత్యయస్థానమున వు, ము వర్ణకములు విధింపఁబడునో వానికి వు ము వత్తులని సంజ్ఞ.

24 సూ. వుమూ తద్వతః

వృ: వుమువతః ప్రాతిపదికాత్ వుమూ భవతః సుప్రత్యయవర్జితే వర్ణకే పరే. వృక్షములు. తదుపలక్షణాత్ మ్ముంబూచ. వృక్షమ్ములు-వృక్షంబులు. ఓ వృక్షమ-ఓ వృక్షమ్మ-ఓ వృక్షంబ, ఓ వృక్షములార- ఓ వృక్షమ్ములార- ఓ వృక్షంబులార, వృక్షమును - వృక్షమ్మును - (వృక్షంబును), వృక్షముల - వృక్షమ్ముల - వృక్షంబుల, వృక్షముచేత-వృక్షమ్ముచేత ఇత్యాది రూపాణి సంచారణీయాని.

తె. వృ: 'సు' కాక తక్కిన విభక్తి ప్రత్యయములు పరమగునపుడు వుమువత్తు లయిన ప్రాతిపదికములకు వుములు ఆగమముగా వచ్చును. 'ము' కు ఉపలక్షణముగా మ్ము, ంబులను గూడ గ్రహింపఁదగును. వృక్షములు-వృక్షమ్ములు-వృక్షంబులు; ఓ వృక్షమ-ఓ వృక్షమ్మ-ఓ వృక్షంబ; ఓ వృక్షములార - ఓ వృక్షమ్ములార - ఓ వృక్షంబులార ; వృక్షమును - వృక్షమ్మును-వృక్షంబును; వృక్షముల-వృక్షమ్ముల-వృక్షంబుల; వృక్షము చేత-వృక్షమ్ముచేత-వృక్షంబుచేత మొదలగు రూపములు ప్రయోగింపఁదగినవి.

25 సూ. అందౌ నుమో వికల్పః[27]

తె. వృ: అందు వర్ణకము పరమగునపుడు ను ఆగమముగా వచ్చుట వికల్పము.

వృ: వృక్షమునందు, వృక్షమందు.

తె. వృ: వృక్షమునందు, వృక్షమందు.

26 సూ. పురుషవ్యాఘ్రాదీనా ముపమిత సమాసాశ్రయణేన మహత్త్వమ్.[28]

27 సూ. అన్యథాత్వమహత్త్వమ్[28]

వృ: అతః పక్షద్వయేఽపి-పురుషవ్యాఘ్రుఁడు, పురుషవ్యాఘ్రము ఇత్యుభయమపి జ్ఞేయమ్.

---

27. 22వ సూత్రమునకు ప్రస్తుత సందర్భమున నీ సూత్రము వికల్పమును విధించుచున్నది.

28. అథ. కా. 3.5 "వివక్షాతః ప్రవృత్తిశ్చ, ప్రత్యయస్య క్వచి ద్భవేత్."

తె. వృ: పురుష వ్యాఘ్రాది శబ్దముల నుపమిత సమాసములుగా గ్రహించుటచే మహద్వాచకత్వము కలుగుచున్నది. అన్యథా-రూపకసమాసముగా గ్రహించునపుడు అమహద్వాచకత్వము కలుగును.

కనుక రెండు పక్షములలోను-పురుషవ్యాఘ్రుఁడు-పురుషవ్యాఘ్రము అని రెండు విధముల యుదాహరణములు గ్రహింపఁదగును.

28 సూ. మేఘపర్వతాదీనాం పురుషధర్మప్రతీతికరత్వే తథైవ[29]

మేఘ, పర్వతాది శబ్దములు పురుషధర్మము దెలుపునపుడును పై విధముననే ఉదాహరణములు గలుగును: మేఘుఁడు-మేఘము; పర్వతుఁడు-పర్వతము.

29 సూ. ముఖచన్ద్రశబ్దస్య ఉపమితసమాసాశ్రయణేపి మహత్త్వమేవ.

తె. వృ: ముఖచంద్ర శబ్దము నుపమిత సమాసముగా గ్రహించినను దానిని మహత్త్వముననే ప్రయోగింపఁదగును. ముఖచంద్రుడు. ముఖచంద్రమని ప్రయోగము కూడదు.

30 సూ. బాలాదేః లోపధా ద్రో లః[30]

వృ: లోపధా ద్బాలాదిశబ్దాత్ పరస్య లః రేఫాదేశః స్యాత్. బాలుఁడు, బాలురు, ఓ బాలుఁడ, ఓ బాలులార,[31] బాలుని, బాలురన్, బాలునిచేత, బాలురచేత ఇత్యాది.

తె. వృ : లకార ముపధగాఁగల బాలాది శబ్దములకుఁ బరమగు వర్ణక లకారమునకు రేఫాదేశమగును. బాలుఁడు, బాలురు, ఓ బాలుడ, ఓ బాలులార, బాలుని, బాలురన్, బాలునిచేత, బాలురచేత మొ.

---

29. అథ. కా. 3.7 "భవేదమహతోఽప్యర్థవిశేషే మహదాకృతిః".

30. ....పథాద్రూలః-వ్రాతప్రతి. వృత్తినిబట్టి సాధుపాఠ మూహింపఁబడినది. ఆం. శ. చిం. 3.15 "లాన్తాత్తు రురా తయోః క్రమేణ స్తః."

31 'ఓ బాలులార' అని వ్రాతప్రతి పాఠము. కాని సూత్రమునుబట్టి "ఓ బాలురార!" అని యుండవలసినట్లు తోఁచుచున్నది.

31 సూ. ధర్మాదే ర్వ్వార్వా సోః[32]

వృ: ధర్మాదేః సోః స్థానే వుర్వా స్యాత్.ధర్ముృవు, ధర్ముృవులు; పక్షే-ధర్మము.

తె. వృ: ధర్మాది శబ్దములకుఁ బరమగు 'సు' ప్రత్యయము స్థానమున వికల్పముగా 'వు' వచ్చును. ధర్ముృవు, ధర్ముృవులు, పక్షాంతరమున-ధర్మము.[33]

32 సూ. కృద్ద్యుదేజంతాససురాసురయోధాః[34] స్త్రీసమాః

వృ: కృదాదేశా దీర్ఘాంతా ఉకారాంతా ఏజంతాః సమాసాభావే సురాదయశ్చ స్త్రీ సమా భవన్తి. స్త్రీసమం స్త్రీవత్. స్త్రీసమం స్త్రీవద్విహితకార్యం భవతి. ఇతి స్త్రీ వద్భావా దమహత్త్వమ్.

తె. వృ : కృత్ ప్రత్యయాంతముల యాదేశములు, దీర్ఘాంతములు, ఉకారాంతములు, ఏ ఓ ఐ ఔ అంతమందుఁగలవి, సమాసాంగములుకాని సుర-అసుర-యోధ శబ్దములు స్త్రీసమము లగును. స్త్రీసమము స్త్రీలింగము వంటిది. అనఁగా స్త్రీ లింగమునకుఁ జెప్పిన కార్యములు స్త్రీ సమమునకుఁగూడ వర్తించును. కావున స్త్రీవద్భావమువలన అమహత్త్వము కలుగుచున్నది.

33 సూ. స్త్రియా మనుదోతో లుక్

వృ: స్త్రియాం వర్తమానాత్ ఉకారౌకారాంతవర్జితాత్ పదాత్ సోర్లుక్ స్యాత్. అసుర, అసురలు, ఓయసుర, ఓయసురలార, అసురను, అసురల. అమహత్త్వాత్ నిర్న. అసురచేత, అసురలచేత ఇత్యాది. సురశబ్దస్య బహువచనత్వమేవ. సురలు అసమాసే కిమ్? స్త్రీసమత్వం న. మహాసురుఁడు, మహాయోధుండు, భూసురుండు.

తె. వృ : స్త్రీ త్వమున నుండు ఉకారాంతములు, ఓకారాంతములు కాని పదముల 'సు' విభక్తి లోపించును. అసుర, అసురలు, ఓయసుర, ఓయసురలార, అసురను, అసురల. స్త్రీ సమము లమహత్తులగుటవలన 13-వ సూత్రమున విధింపఁబడిన 'ని' వర్ణాగమము రాదు. కనుక--అసురచేత, అసురలచేత మొ. సుర శబ్దము బహువచనముననే యుండును. సురలు. అసమాసమున ననుటవలన-సమాసమున స్త్రీసమత్వము కలుగదు. మహాసురుఁడు, భూసురుండు, మహాయోధుండు.

---

32. అథ. కా. 3. 26 "భవే ద్ధర్మాదిశబ్దానాం ముశ్చ వుశ్చాత్ర కుత్రచిత్." వృత్తినిబట్టి సూత్రమూహింపఁబడినది. ప్రత్యంతరమున 'ధర్మాదేహ' అని యున్నది.

33. ధర్మాదులనుటచే-కర్ముృవు-కర్మము; వర్ముృవు-వర్మము.

34. కృత్ + ది + ఉద్ + ఏజంత + అస + సురాసురయోధాః అని పదవిభాగము. ది-దీర్ఘము. అస-సమాసముకాని.

34 సూ. కుశగే వా

వృ: కుశాదయః స్త్రీ సమా వా స్యుః. కుశ, హంస, భ్రమ, అభిలాష, వేగ, పులక, అలక, పనస, పక్షే-కుశము, హంసము ఇత్యాది.

తె. వృ : కుశాదిగణములోని శబ్దములు వికల్పముగా స్త్రీ సమము లగును. కుశ, హంస, భ్రమ, అభిలాష, వేగ, పులక, అలక, పనస. పక్షాంతరమున-కుశము, హంసము మొ.

35 సూ. తద్భవే సురవ త్సమయాః

వృ: సంస్కృతభవత్వదశాయాం సమయాదయః శబ్దాః సురాదివత్ స్త్రీ సమా భవంతి. సమ్మియ, దొర, తరగ.

తె. వృ : సమయాది శబ్దములు తద్భవ స్థితియందు సురాదుల వలె స్త్రీసమము లగుచున్నవి. సమ్మియ, దొర, తరగ.

36 సూ. శయ్యార్యక్రూరయజ్ఞగ్రంథిశబ్దాద్యాః ప్రాకృతాదిషు

వృ: ప్రాకృతాదిభాషాషట్కే యే శయ్యాదిగణాః తే తత్సమత్వేన ప్రయోజ్యాః. కొంచ, అయ్య, కూళ, హనుమ, కప్ప, గూవ(బ).

తె. వృ : ప్రాకృతాదులగు నాఱు భాషలలోని శయ్యాది గణము లందలి శబ్దములు తత్సమములు (ప్రాకృతసమములు) గానే ప్రయోగింపఁ దగినవి. కొంచ, అయ్య, కూళ, హనుమ, కప్ప, గూబ.

37 సూ. హో హా ద్వక్రః

వృ: హకారాత్ పర ఏజ్ హ్రస్వో భవతి.

తె. వృ : హకారమునకుఁ బరముగాఁ జెప్పఁబడిన ఏఓలు హ్రస్వములు. హెత్-ఎ, హొత్-ఒ.

38 సూ. ఇయో హేత్

వృ: తద్భవపదే ఇయ ఇత్యస్య హేత్ భవతి. అతో గోళియశబ్దస్య గోళె ఇతి రూపమ్.

తె. వృ : తద్భవపదమగునప్పుడు 'ఇయ'కు బదులు హ్రస్వమయిన ఎకారము వచ్చును. అందువలన గోళియ శబ్దమునకు గోళె అను రూప మేర్పడును.

వృ: అల్విధావపి స్థానివ దాదేశో బహుళ మిష్యతే ఇతి త్రిసమత్వం న. సుపః స్థానివదాదేశే-గోళెము, గోళెములు ఇత్యాదీని వా రూపాణి.

తె. వృ: వర్ణవిధికి సంబంధించని యాదేశము స్థానివంటిదే యగు (స్థానివ దాదేశోఽనల్విధౌ. పా. 1. 1. 56) నను సంస్కృత వ్యాకరణ సూత్రవిషయము బహుళముగా గ్రహించుట బుధసమ్మతము. కనుక ఇచ్చట త్రిసమత్వము లేదు. సుప్పునకు స్థానివంటిదైన యాదేశమురాఁగా-గోళెము అనురూపము సిద్ధించుచున్నది. గోళెము-గోళెములు మొదలగు రూపములు వికల్పముగాఁ గలుగును. సంస్కృత వ్యాకరణ సూత్రప్రకారము వర్ణవిధియందు స్థానివద్భావము లేనందున-గోళె, గోళెలు అను రూపములు వికల్పితములగుచున్నవి.

వృ: ఏవం భవాదీనాం తద్భవత్వే బాము, బాములు ఇత్యాది.

తె.వృ: ఇట్లే భవ మొ. శబ్దములు తద్భవములగునప్పుడు బాము, బాములు మొ. రూపము లేర్పడును.

వృ: సంస్కృత సమత్వేన ప్రతీతివైషమ్యకరాణా మేకాదీనాం ప్రయోగో న. కింతు ప్రాకృత తద్భవాదిత్వేనైవ. ఒక్కండు. అనస్యేతి నిషేధా దుత్వం న.

తె.వృ: ఏకాదిశబ్దములు సంస్కృత సమములుగా బ్రయుక్తములగు నపుడు అర్థప్రతీతి సమముగాఁ గలుగదు. అందువలన ప్రాకృత తద్భవ రూపముననే ప్రయోగింపఁబడును. ఏకో—ప్రా.ఒక్క. ఇక్కడ ఓకారము నకు బదులుగా అవర్ణకము చేరినది. కావున డుఙ్ ప్రత్యయము చేరునపుడు 2 వ సూత్రములో 'అనస్య' అని నిషేధింపఁబడినందున ఉత్వము రాదు. కనుక ఒక్కఁడు ఒక్కండు అను రూపములు సిద్ధించును.

39 సూ. అ-ది-దారాదేః

వృ: అవర్ణకాత్ దీర్ఘాంత వర్ణకాత్ దారాదేశ్చ లకారస్య రేఫః స్యాత్.

తె.వృ: అవర్ణక-దీర్ఘాంత వర్ణకములకును, దారాది శబ్దములకును బరమైన లకారము రేఫమగును. ఒక్క + లు. ఒక + రు.

40 సూ. అ-ది-వర్ణకేభ్యో డుఙ్

వృ: అవర్ణకా ద్దీర్ఘాంత వర్ణకేభ్యః డుఙ్ స్యాత్.

తె.వృ: అవర్ణకమునకును, దీర్ఘాంతవర్ణకములకును పరమందు డుఙ్ వచ్చును. ఒక్క + ఁడు రు.

41 సూ. నలడాదేః[35]

వృ: నలడాదే ర్వర్ణస్య ఉతో లుగ్వా స్యాత్.

తె.వృ: న, ల,డ మొ. వర్ణముల ఉకారమునకు లోపము వచ్చును. ఒక్కఁడ్ + రు.

వృ: హ్రైకాచ ఇత్యాదినా సంయోగే బిందుః. ఒక్కండు - ఒక్కఁడ్రు - ఒక్కండురు. పెక్కంండ్రు - ఇత్యస్య బహువచన త్వమేవ.

తె.వృ: హ్రైకాచ (సంధి. 38.) అను సూత్రమువలన హ్రస్వమునకుఁ బరముననున్న బిందుకము (అరసున్న) సంయోగము పరమయినప్పుడు పూర్ణబిందువగును. ఒక్కండ్రు - ఒక్కఁడురు - ఒక్కండురు. పెక్కండ్రు అనుదానికి బహువచనము మాత్రమే యుండును.

వృ: ఎల్ల ఇత్యాదౌ అవర్ణకస్య వైకల్పికత్వాత్. ఎల్లంద్రు, ఎల్లరు ఇత్యాది.

తె.వృ: ఎల్ల మొ. శబ్దములలో అవర్ణకము వైకల్పికమగుటవలన ఎల్లంద్రు, ఎల్లరు మొ.

42 సూ. గురు ర్దమః

వృ: దవర్ణకాత్ లకారస్య గురురేఫఃస్యాత్. కొందఱు

తె.వృ: దవర్ణకమునకు పరమందలి లకారమునకు బదులు గురురేఫము వచ్చును. కొందఱు.

43 సూ. శసాదా విద్వా

తె.వృ: శస్ మొదలగు ప్రత్యయములు పరమగునపుడు వికల్పముగా 'ఇత్' వచ్చును.

వృ: కొందఱు, కొందఱిని,[36] కొందఱను, కొందఱిచేత, కొందఱచేత ఇత్యాది.

తె.వృ: కొందఱు, కొందఱిని, కొందఱను, కొందఱిచేత, కొందఱ చేత మొ.

వృ: ఏవ మొందాదయః.

---

35. నలడాదే రంతరుతశ్చ. ఆం.శ.చిం. 242

36. కొందఱిని, కొందఱిచేత ఇత్యాది రూపముల నిందు సాధించుట గమనింపఁ దగినది.

తె.వృ: ఇక్లే ఎందఱు మొ.

వృ: స్వశబ్దస్య తత్సమత్వేన ప్రయోగాభావే-

తె.వృ: స్వశబ్దమునకు తత్సమముగా ప్రయోగము లేనందున-

44 సూ. స్వస్య తా

వృ: స్వశబ్దస్య తా ఇత్యాదేశః స్యాత్.

తె.వృ: స్వశబ్దమునకు 'తా' అని యాదేశమగును.

వృ: స్వశబ్దస్య టాసాదౌ పరే హ్రస్వః స్యాత్.

తె.వృ: స్వశబ్దమునకు తృతీయాది విభక్తులు పరమగునపుడు హ్రస్వము వచ్చును.

వృ: చకారాత్ సుజసో రమ్శసో ర్వికల్పాత్ ద్విత్వమ్, హ్రస్వశ్చ. తాను తాము, తన్ను, తను, తమ్ము, తము.

తె.వృ: చకారాధికారమువలన సు, జస్, అమ్, శస్‌లకు వికల్పముగా ద్విత్వమును, హ్రస్వమును గలుగును. తాను, తాము, తన్ను, తను, తమ్ము, తము.

45 సూ. నమౌ స్వస్య టాసాదౌచ

వృ: స్వశబ్దాదేశస్య వచనద్వయే నిలయో రపవాదకత్వేన న, మ ఇత్యేతౌ భవతః టాసాదౌ పరే. తనచేత, తమచేత, తనకొఱకు, తమకొఱకు, తనవలన, తమవలన, తనకు, తమకు, తనయందు, తమయందు. అదిదారాదే రితి జసఃస్థానే రుశ్చ. తారు.

తె.వృ: స్వశబ్దాదేశమయిన తా (ను) శబ్దమునకు టాస్ మొ॥ (తృతీయాది విభక్తులు పరమైనప్పుడు 13, 15 సూ. ప్రకారము రాఁదగిన ని,ల వర్ణములకు బదులు (అపవాదముగా న, మ వర్ణములు వచ్చును. తా హ్రస్వమగును. తనచేత, తమచేత, తనకొఱకు, తమకొఱకు, తనవలన, తమవలన, తనకు, తమకు, తనయందు, తమయందు. 'అ-ది-దారాదేః' అను 39 సూ. ను బట్టి జస్ ప్రత్యయము స్థానమున రు-వర్ణకముగూడ వచ్చును. తారు.

వృ: నామావయవతా ప్రాప్తౌ పూర్వాదేశస్య కుత్రచిత్।
సుజసోః పౌనరుక్త్యం స్యాత్ తత్ర రేఫో న కథ్యతే॥

ఇతి జసః పౌనరుక్తే ౦–

తె.వృ: మొదట వచ్చిన విభక్త్యాదేశము ఒకానొకచో నామమున కవయవముగా నేర్పడిపోవును. అప్పుడు మరల సు, జస్-అను విభక్తి ప్రత్యయములు చేరుచుండును. అట్టిసందర్భమున 'అ-ది-దారాదేః' అను 39 సూత్రమునఁ జెప్పఁబడిన రు వర్ణకమురాదు. ఈ నియమమునుబట్టి 'తాము' అనునదే నామముగా నేర్పడి జస్ ప్రత్యయమును మఱలఁ జేర్పవలసిరాఁగా-

46 సూ. లే చేతనానామ్

వృ: చేతనవాచినాం రేఫః స్యాత్ లకారే పరే తారలు, తమ్ముల.

తె. వృ: లకారము పరమగునపుడు చేతన వాచకములకు రేఫము వచ్చును. తారలు, తమ్ముల.

47 సూ. నమౌజసాదా వపీతి కేచిత్

తె. వృ: 45 సూ. ప్రకారము తృతీయాది విభక్తులకు మాత్రమే విధింపఁబడిన నములు జసాది విభక్తులలోఁగూడ వచ్చునని కొందఱిమతము.

వృ: తమరు, తనను, తమల.

తె. వృ: తమరు, తనను, తమల.

48 సూ. నలులేషు మోః శ్లుగ్వాసంస్కృతాత్[37]

వృ: సంస్కృత వ్యతిరిక్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ మువర్ణకస్య శ్లుగ్వాస్యాత్ నలుల-ఇత్యేతేషు వర్ణకేషు పరేషు. శిత్త్వాత్ పూర్వస్య దీర్ఘః. కారము, కారాలు-కారములు, కారమును, కారాల-కారముల, కారముచేత, కారాలచేత-కారముల చేత ఇత్యాది.

తె. వృ: సంస్కృతమునకుఁ జెందని ప్రాతిపదికములకు న, లు, ల-అనునవి పరమగునపుడు మువర్ణకమునకు శ్లుక్కు వికల్పముగా వచ్చును. 'శ్లుక్కు' అనఁగా లోపించుట. శవర్ణ మిత్తుగాఁ జేర్పఁబడినందున సంజ్ఞ. 16 సూ. ప్రకారము పూర్వస్వరమునకు దీర్ఘము వచ్చును. కారము, కారాలు-కారములు; కారమును, కారాల-కారముల; కారముచేత, కారాలచేత, కారములచేత మొ.

ఇత్యకారాంతాః.

అకారాంతములు ముగిసెను.

---

37. ఆం. శ. చిం. 3.43 "వికృతౌ క్వచిచ్చ లోపో, మోర్దీర్ఘశ్చాత్ర ఆదిమస్య భవేత్". శ్లుక్ + వా + అసంస్కృతాత్-అని పదవిభాగము.

49 సూ. దేర్హ్రోఽదేశ్యైకవర్ణే[38]

వృ: దేశ్యపద మేకవర్ణ ప్రాతిపదికంచ వర్జయిత్వా దీర్ఘస్య హ్రస్వః స్యాత్ సుపి పరే. సోమపుఁడు, సోమపులు-ఇత్యాది రామవత్. దీర్ఘాంతస్య స్త్రీ సమత్వే నేజా, నేజాలు ఇత్యాది.

తె. వృ: దేశ్యపదమును, ఏకవర్ణముగల ప్రాతిపదికమునుగాక తక్కిన ప్రాతిపదికముల తుదిదీర్ఘము సుప్ ప్రత్యయము పరమయినప్పుడు హ్రస్వమగును. సోమపా-సోమప-సోమపుఁడు, సోమపులు మొ॥ రామ శబ్దమువలె. దీర్ఘాంతము స్త్రీసమమయినప్పుడు ఈ సూత్రము విధించిన హ్రస్వము రాదు. కనుక-నేజా, నేజాలు మొ॥

వృ: తద్ధితాదేశస్య స్త్రీసమత్వం న. వన్నెకాఁడు. "అ-ది-వర్ణకేభ్యోడుజ్" ఇతి జసి డుజ్. వన్నెకాండ్రు, వన్నెకాని, వన్నెకాండ్ర, వన్నెకానిచేత, వన్నెకాండ్ర చేత ఇత్యాది.

తె. వృ: తద్ధిత ప్రత్యయాంతమున కాదేశముగా వచ్చు ప్రాతిపదికము స్త్రీ సమముకాదు. వన్నెకాఁడు. "అ-ది-వర్ణకే భ్యోడుజ్" అను 40వ సూ. ప్రకారము డుజ్ చేరును. వన్నెకాండ్రు, వన్నెకాని, వన్నెకాండ్ర, వన్నె కానిచేత, వన్నెకాండ్రచేత మొ॥

50 సూ. ఇతః[39]

వృ: లింగత్రయేఽపి వర్తమానాత్ ఇకారాన్తాత్ పరతః సోర్లుక్ స్యాత్ హరి.

తె. వృ. మూడు లింగములందును ఇకారాంతమునకుఁ బరమయిన 'సు' ప్రత్యయము లోపించును. హరి. (మతి, వారి).

51 సూ. ఇతో జసాదా వుత్[40]

వృ: ఇకారాంతస్య ఉత్ స్యాత్ జసాదౌ బహువచనే పరే. హరులు. సులోపా దగాగమో న. ఓహరి, ఓహరీ, ఓహరులార, హరిని, హరుల, హరిచేత, హరులచేత, హరికొఱకు, హరులకొఱకు, హరివలన, హరులవలన, హరికి, హరులకు హరియందు, హరులయందు.

---

38. ఆం. శ. చిం. 47, 48, 49 "దీర్ఘాణాం హ్రస్వః స్యాత్, న చ దేశ్య పదే, న చైకవర్ణేఽపి".

39. ఆం. శ. చిం. 3-37 "సోర్లు గితః".

40. ఆం. శ. చిం. 3-38 "ఉ ద్బహుత్వే".

తె. వృ: జస్ మొదలగు బహువచన ప్రత్యయములు పరమగునపుడు తుది ఇకారమునకు బదులు 'ఉ' వచ్చును. హారులు. 'సు' ప్రత్యయము లోపించినందున సంబోధనమున అక్-ఆగమము (8వ సూత్రమున విధింపఁబడినది) రాదు. ఓహారి, ఓహారీ, ఓహారులార, హారిని, హారుల, హారిచేత, హారులచేత, హారికొఱకు, హారులకొఱకు, హారివలన, హారులవలన, హారికి, హారులకు, హారియందు, హారులయందు.

52 సూ. చు ర్దంత్యోఽతాలవ్యాచ్

వృ: వైకృతకార్యే తాలవ్యాజ్విరహిత శ్చవర్గో దంత్యోచ్చారః స్యాత్. హిమరుచి-హిమరుచులు. సావర్ణ్యాత్ శకార స్యాపీతి కేచిత్. రాశి-రాసులు.

తె. వృ: వైకృత కార్యమున తాలవ్యాచ్చులు (ఇ, ఈ, ఎ, ఏ, ఐ,) లేని చ, జ దంత్యోచ్చారణమును పొందును. హిమరుచి-హిమరుచులు. సవర్ణమగుటవలన తాలవ్యమైన శవర్ణమును పైవిధముననే దంత్యోచ్చారణమును బొందునని కొందఱి మతము. రాశి-రాసులు.[41]

53 సూ. ఇమ్యాదేః పూర్వస్య చ

వృ: ఇమ్యంతాదే రుపోత్తమేకారస్య చ ఉత్ స్యాత్ బహువచనే పరే. బలిమి-బలుములు; పొడిమి - పొడుములు. ఆదిగ్రహణాత్-ములికి-ములుకులు; ఉదిరి-ఉదురులు.

తె. వృ: 'ఇమి' వర్ణకాంతములు మొదలగువాని తుది ఇకారము వెనుకనున్న ఇకారమునకుఁగూడ బహువచనమున ఉత్ ఆదేశమగును. బలిమి-బలుములు; పొడిమి-పొడుములు. 'ఆది' శబ్దగ్రహణమువలన-ములికి-ములుకులు, ఉదిరి-ఉదురులు-అని యిట్లు ఇమ్యంతేతరముల తుది ఇకారమునకు వెనుకనున్న ఇకారమునకును ఉకారాదేశ మగును.

54 సూ. ఏర్వా ద్యౌపవిభక్తికమ్

వృ: సుప్ కార్యస్య టుడాదిప్రాప్తి ర్యస్మాత్ రు-ప్రభృతి వర్ణాంతాత్ ఏర్వాది పదాద్ భవతి త దౌపవిభక్తిక సంజ్ఞం స్యాత్.

తె. వృ: ఏఱు మొదలయిన కొన్నిపదములకు సుబ్విభక్తులు చేరునపుడు వాని చివరి ఱు మొదలగు వర్ణములకు ట మొదలగు వర్ణములాదేశముగా వచ్చును. ఇట్టి యాదేశములను బొందు ఏఱు మొదలగు పదములకు ఔప విభక్తికములని సంజ్ఞ.

---

41. రాశి శబ్ద బహువచన రూపము "రాసులు" ఇందు సాధింపఁబడుట గమనింపఁదగినది.

55 సూ. పేర్వా ద్యన్యత్

వృ: రు ప్రభృతి వర్ణాంతత్వేఽపి టుడాదిప్రాప్తి ర్యతో నాస్తి తత్పేర్వాద్య నౌపవిభక్తిక మితిచ వ్యవహ్రియతే.

తె. వృ: రు మొదలగు వర్ణములతో నంతమగునవైనను వేనికి టు డాది (ట మొదలగు వర్ణముల) యాదేశము కలుగదో వానికి అనౌప విభక్తికములని సంజ్ఞ.

56 సూ. రలడా ముతాం ళః

వృ: ఉకారవతాం రేఫలకారడకారాణాం ళకారో వా స్యాద్ బహు వచనే పరే. గాలి-గాళులు, గాలులు ; నలడాదే రిత్యుల్లోపే-గాళ్లు ; వడి-వడులు, వళులు, వళ్లు, వడ్లు. వరి, వడి ఇతి దేశ్యత్వేన ద్వేధా ప్యుచ్చారణభేదః అత ఏవ.

"ఏకత్వే సస్యవాచిత్వం బహుత్వే ధాన్యవాచితా"†

ఇతి ధాన్య వాచిత్వేన బహుత్వే-వరులు, వళులు, వడులు.

తె. వృ: బహువచనము పరమయినపుడు ఉకారముతోఁ గూడిన రలడ-లకు వికల్పముగా ళకారము ఆదేశమగును. గాలి-గాలులు, గాళులు; 'నలడాదేః' అను (41 వ) సూత్రమునుబట్టి ఉకారములోపింపఁగా-గాళ్లు. వడి-వడులు, వళులు, వళ్లు, వడ్లు; వరి, వడి అని ప్రాంతీయమైన రెండు విధముల యుచ్చారణ భేదము గలదు. ఈ పదము లేకవచనమున సస్యవాచకములు, బహువచనమున ధాన్యవాచకములు నగును. ధాన్య వాచకమై బహువచనమున నున్నపుడు-వరులు-వళులు, వడులు.[42]

57 సూ. లే శ్చౌపవిభక్తిక*స్య డుజ్[43]

వృ: ఔప విభక్తిక సంబంధినో లివర్ణస్య డుజ్ స్యాద్ బహువచనే పరే. కొడవలి-కొడవండులు, కొడవండ్లు.

తె. వృ: ఔపవిభక్తికము తుది లివర్ణమునకు బహువచనము పరమగు చుండఁగా డుజ్ ఆదేశమగును. కొడవలి-కొడవండులు, కొడవండ్లు.

---

†. ఈ శ్లోకపాదము వికృతి వివేకమున నున్నది. (3.47)

42. నలడాదేః అనుసూత్రమువలన ఉకారలోపము గలిగి వడ్లు అను రూపమేర్పడును.

* విభక్తికే-(వ.గో.కృ.) తాళపత్రప్రతి.

43. ఆం. శ. చిం. 3.77 "ఔపవిభక్తికలీనా మిల్లుగ్బహులం, తత్రైవ డుశ్చ స్యాత్.

58 సూ. లి-న్ను-ల్లుభ్యో బిందుకశ్చ

వృ: లి ప్రభృతి వర్ణాత్ పరస్య ఇకారసహితస్య అమాదే రేకవచనస్య టుడాగమో బిందుకశ్చ భవతి.

తె. వృ: లి-న్ను-ల్లు అను వర్ణములకుఁ బరమైన ఇకారముతోఁ గూడిన అమాది విభక్తి ఏకవచనమున టుడాగమము. బిందుకమును జేరును.

59 సూ. అసంఖ్యాసంఖ్యేయాత్

వృ: సంఖ్యా సంఖ్యేయ వర్జితాత్ సాచ్కహలో లుక్ స్యాత్. టుడాదౌ పరే. కొడపటిని - కొడవంటిని, కొడవండుల-కొడవండ్ల, కొడవటిచేత-కొడవంటిచేత, కొడవండులచేత-కొడవండ్లచేత ఇత్యాది.

తె. వృ: సంఖ్యావాచకములను, సంఖ్యేయవాచకములను వదలి తక్కినవానికి టుడాదులు పరమయినపుడు అచ్చుతోఁగూడిన హల్లునకు లోపము గలుగును. కొడవటిని-కొడవంటిని ; కొడవండుల-కొడవండ్ల ; కొడవటిచేత-కొడవంటిచేత, కొడవండులచేత-కొడవండ్లచేత మొదలగునవి.

వృ: క్వచి దనౌపవిభక్తిక స్యాపి డుజ్. పెండిలి-పెండిండులు.

తె. వృ: ఒకానొకచో ఔపవిభక్తికముకానిదానికిఁగూడ డుజ్ వచ్చును. పెండిలి-పెండిండులు.

60 సూ. యే ర్జసాదేః

వృ: యేః పరస్య జస్ ప్రభృత్యాదేశస్య తుడాగమః స్యాత్. దాయి, దాతులు, దాతిని, దాతుల, దాతిచేత ఇత్యాది.

తె. వృ: 'యి' కిఁ బరమయిన జస్ మున్నగు విభక్తిప్రత్యయముల యాదేశమునకు తుట్ (తకారము) ఆగమమగును. దాయి, దాతులు, దాతిని, దాతుల, దాతిచేత మొదలగునవి.[44]

వృ: అసంఖ్యేయా దితి ప్రతిషేధః పరిమాణవాచినః కొన్నిత్యాదే రపి. కొన్ని, కొన్నిటిని, కొన్నిటిచేత, కొన్నింటిచేత ఇత్యాది.

తె. వృ: 'అసంఖ్యాసంఖ్యేయాత్' అను (59 వ సూ.) ప్రతిషేధము పరిమాణ వాచకములగు కొన్ని మొదలగువానికిని వర్తించును. కొన్ని-కొన్నిటిని, కొన్నిటిచేత, కొన్నింటిచేత మొదలగునవి.

వృ: దీర్ఘస్య హ్రస్వత్వే-గ్రామణి-గ్రామణులు. తోఁటీఁడు, తోఁటీఁడురు, తోఁటీంద్రు.

---

44. "దిక్కరటి శిరంబు దాయి"- భీమనచాటుధార. దాయి = దాకలి.

తె. వృ : (49 వ సూ. ప్రకారము) దీర్ఘమునకు హ్రస్వము రాఁగా గ్రామణీ-గ్రామణి, గ్రామణులు. (అదేశ్యమను నిషేధమున్నందున) తోఁటీఁడు, తోఁటీఁడురు-తోఁటీంద్రు.

61 సూ. ఉతో వుర్వా[45]

వృ: ఉకారాంతస్య సోః స్థానే వుర్వా స్యాత్. శంభువు, శంభుఁడు. వుమూ తద్వత ఇత్యనేన ప్రాప్తస్యాపి వో ర్వైకల్పికత్వమేవ. శంభువులు-శంభులు, శంభువును-శంభుని, శంభువుల-శంభుల, శంభువుచేత-శంభునిచేత, శంభువులచేత ఇత్యాది.

తె. వృ : ఉకారాంత శబ్దమునకు 'సు' స్థానమున 'వు' వికల్పముగా వచ్చును. శంభువు-శంభుఁడు. 'వుమూతద్వతః' అను (24 వ) సూత్రము ప్రకారమువచ్చు 'వు' కూడ వైకల్పికమేయగును. శంభువులు-శంభులు, శంభువును - శంభుని, శంభుశంభువుల - శంభుల, శంభువుచేత-శంభునిచేత, శంభువులచేత-(శంభులచేత) మొదలగునవి.

వృ: తరువు-పక్షే స్త్రీసమత్వమ్. ఉకారాంతస్త్రీసమస్య అమహద్విషయత్వాత్-తరు. తరువులు-తరులు ఇత్యాది.

తె. వృ : తరువు-పక్షాంతరమున స్త్రీ సమమగును. ఉకారాంత స్త్రీ సమము అమహద్విషయ మగుటవలన-తరు. తరువులు-తరులు మొదలగునవి.

వృ: వైకృతే తు న. వలపు-వలపులు.

తె. వృ: వైకృతమున 'వు' రాదు. వలపు-వలపులు

62 సూ. నోః కుజ్ బహుళమ్

వృ: నువర్ణస్య బహుళం కుజాదేశః స్యాద్ బహువచనేపరే. కెలను-కెలఁకులు. బహుళగ్రహణాత్ కెలనులు ఇత్యాదిచ.

తె. వృ : నువర్ణకమునకు బహువచనమున బహుళముగా కుజ్ ఆదేశమగును. కెలను-కెలఁకులు. బహుళమనుట వలన కెలనులు అనియు నగును.

63 సూ. లు ర్మీన్వాదేః

వృ: మీన్వాదే ర్నువర్ణస్య బహుళం లుక్ స్యాద్ బహువచనే పరే. మీను-మీలు, మీనులు.

తె. వృ : బహువచనము పరమైనప్పుడు మీను మొదలగువాని ను వర్ణమునకు లోపము బహుళము. మీను-మీలు, మీనులు.

---

45. ఆం. శ. చిం. 3.44. "సర్వత్రోదోతో ర్వ్వా ర్భవతి మువత్."

64 సూ. వోమ్రే శ్శసాదా విచ్చ

వృ: వుము వర్ణకాత్ శసాదౌ పరే ఇత్ వా స్యాత్, లకారస్య రేఫశ్చ. నూర్వురు, నూర్వుర-నూర్వురి, నూర్వురచేత-నూర్వురిచేత.

తె. వృ : వు-ము-వర్ణకముతో నంతమగు శబ్దమునకు శస్ మొ. విభక్తులు పరమయినపుడు ఇకారము వచ్చును. బహువచనలకారమునకు బదులు రేఫము వచ్చును. నూర్వురు, నూర్వుర-నూర్వురి, నూర్వురచేత-నూర్వురిచేత.

వృ: అల్లువు. అ-ది-దారాదే రితి లస్య రేఫః. అల్లువురు.

తె. వృ : అల్లువు. 'అ-ది-దారాదేః' అను (39 వ సూత్రముచే బహువచనలకారమునకు బదులు రేఫము వచ్చును. అల్లువురు.

65 సూ. దారగేఽంత్యస్య[46]

వృ: దారాదా వంత్యవర్ణస్య డుఙ్ స్యాద్ బహువచనే పరే. అల్లుఁడురు-అల్లుండురు, అల్లుంౘ్రడు.

తె. వృ : దారాదిగణ శబ్దములకు బహువచనము పరమగునపుడు అంత్యవర్ణమునకు బదులు డుఙ్ వచ్చును. అల్లుఁడురు-అల్లుండురు-అల్లుంౘ్రడు.

66 సూ. ద్విలోశ్చ[47]

వృ: ద్విత్వ మాపన్నస్య లుకారస్య డుఙ్ వా స్యాద్ బహువచనే పరే. ముల్లు, ముండులు-ముండ్లు-ముల్లులు.

తె. వృ : బహువచనము పరమగునపుడు 'ల్లు' కు బదులు వికల్పముగా డుఙ్ వచ్చును. ముల్లు, ముండులు-ముండ్లు-ముల్లులు.

67 సూ. అమాదౌ రుప్రభృతేశ్చ

వృ: రుప్రభృతి వర్ణాంతాత్ నిత్య మిత్ స్యాత్ అమాదా వేకవచనే పరే. "ఱి-న్ను-ల్లు-భ్యో బిందుకశ్చ" ఇతి టుడాగమో బిందుకశ్చ. ముంటిని, ముండుల-ముండ్ల-ముల్లుల, ముంటిచేత, ముండులచేత ఇత్యాదీనిరూపాణి. కన్ను, కన్నులు, కంటిని, కన్నుల, కంటిచేత, కన్నులచేత ఇత్యాది.

తె. వృ : రు మొ. వర్ణములతో నంతమగు శబ్దములకు అమ్ మొ. విభక్తుల యేకవచనము పరమగునపుడు నిత్యముగా ఇకారము వచ్చును.

---

46. ఆం. శ. చిం. 3.73. "నిత్యం దారాదేశ్చ స్యా ల్లోర్లు లయో రురౌచ తత్ర స్తః"

47. ఆం. శ. చిం. 3.71 "సలలో ర్బిందుయుతో డుర్వా లులయోః."

"లి-న్ను-ల్లుభ్యో బిందుకశ్చ" అను(58వ)సూత్రము వలన టుడాగమమును, బిందుకమును వచ్చును. ముంటిని, ముండుల-ముండ్ల-ముల్లుల, ముంటిచేత, ముండులచేత మొదలగు రూపములు వచ్చును. కన్ను, కన్నులు, కంటిని, కన్నుల, కంటిచేత, కన్నులచేత మొదలగునవి.

వృ: "రలడా ముతాం ళః". గోరు-గోళులు-గోరులు.

తె. వృ: "రలడా ముతాం ళః" అను 56 వ సూత్రము ప్రకారము-గోరు-గోళులు-గోరులు.

68 సూ. డుర్వోః సూర్యే టు డమాదేః

వృ: సూర్యగణే నామ్ని డు—రు వర్ణాభ్యాం పరస్య అమాదే రేకవచనస్య టుడాగమః స్యాత్. గోటిని, గోళుల, గోరుల, గోటిచేత ఇత్యాది.

తె. వృ: సూర్యగణప్రాతిపదికమునందు డు-రు వర్ణములకుఁ బరమగు అమ్ మొదలయిన ఏకవచనమునకు టుడాగమమగును. గోటిని, గోళుల, గోరుల, గోటిచేత మొదలగునవి.

69 సూ. న పేరుగే

వృ: పేర్వాదే ష్టుడాది నస్యాత్. పేరు-పేళులు, పేరులు, పేరిని, పేళుల, పేరిచేత ఇత్యాది. తే చ-ఊరు, చూరు, పోరు, కాలు, పాలు, మేలు ప్రభృతయః.

తె. వృ: పేరు మొదలగు గణములోని శబ్దములకు టుడాదికము రాదు. పేరు, పేళులు-పేరులు, పేరిని, పేళుల, పేరిచేత మొదలగునవి. పేర్వాదిగణము-పేరు, ఊరు, చూరు, పోరు, కాలు, పాలు, మేలు మొదలగునవి.

వృ: అసంఖ్యాసంఖ్యేయా దితి నిషేధాత్ సంఖ్యా సంఖ్యేయయోః సాచ్కహాలో లుక్ న భవతి.

తె. వృ: (59 వ సూత్రమున అసంఖ్యాసంఖ్యేయాత్ అని నిషేధ ముండుటవలన సంఖ్యాసంఖ్యేయములకు అచ్చుతోఁగూడినహల్లునకు లోపమురాదు.

70 సూ. జడాత్ సంఖ్యేయాద్ బహో రేకవచనమ్

వృ: (జడాత్) సంఖ్యేయా న్నామ్నో బహువచన స్యైకవచన వర్ణకః స్యాత్. ఆఱు, ఆఱింటిని, ఆఱింటిచేత ఇత్యాది. రెండు మూడు నూరుషు లుకో వికల్పః. రెండింటిని-రెంటిని, మూఁడింటిని-మూటిని, నూరింటిని-నూటిని.

తె. వృ: జడవాచకమయి సంఖ్యేయమును దెలుపు నామమునకు బహువచనమునకు బదులుగా ఏకవచనవర్ణకము వచ్చును. ఆఱు, ఆఱింటిని, ఆఱింటిచేత మొదలగునవి. రెండు, మూఁడు, నూరుల విషయమున 59 వ సూత్రమున ప్రతిషేధింపఁబడిన అచ్చుతోడి హల్లునకు లోపము వికల్పమగును. కనుక-రెండింటిని-రెంటిని, మూఁడింటిని-మూటిని, నూరింటిని-నూటిని.

వృ: సంఖ్యాయాస్తు బహుత్వ మస్త్యేవ. ఆఱులు, రెండ్లు, మూఁడులు, నూరులు.

తె. వృ: పైని సంఖ్యేయమునకు బహుత్వమున నేకవచన ప్రత్యయము విధింపఁబడినది. కావున సంఖ్యావాచకమునకు బహువచన ప్రత్యయము చేరుట కభ్యంతరము లేదు. ఆఱులు, రెండ్లు, మూఁడులు, నూరులు.

71 సూ. రో రో స్తుట్

వృ: రేఫాధస్థితా ద్రేఫాద్ రకారసహితస్య అమాదే రేకవచనస్య తు డాగమః స్యాత్, సాచ్కహలో లుక్ చ. కఱ్ఱు, కఱ్ఱులు, కర్త్రిని, కఱ్ఱుల, కర్త్రిచేత, కఱ్ఱులచేత ఇత్యాది.

తె. వృ: రేఫక్రిందనున్న రేఫకంటె రేఫముతోఁ గూడిన అమ్ మొదలగు ఏకవచనప్రత్యయమునకు తుడాగమమగును, తుదియచ్చుతోడి హల్లునకు లోపమును గలుగును. కఱ్ఱు, కఱ్ఱులు, కర్త్రిని, కఱ్ఱుల, కర్త్రిచేత, కఱ్ఱులచేత మొదలగునవి.

వృ: ఊకారస్య హ్రస్వః. స్వయంభువు. స్వయంభుఁడు ఇత్యాది.

తె. వృ: ఊకారాంత ప్రాతిపదికము హ్రస్వాంతమగును. (చూ. 49 సూ.) స్వయంభువు, స్వయంభుఁడు మొదలగునవి.

72 సూ. డా బృతః48

వృ: ఋకారాంతస్య డావ్ స్యాత్ సుపి పరే. ప్రత్యయాదేశత్వాభావాత్ డకారస్య ఇత్త్వమ్. హ్రస్వ స్త్రీవద్భావౌ. కర్త కర్తలు; భ్రాత, భ్రాతలు.

తె. వృ: ఋకారాంతమునకు సుబ్విభక్తి పరమయినపుడు 'డావ్' చేరును. ఇది ప్రత్యయమున కాదేశము కాదుగనుక ఇందలి డకారమున కిత్సంజ్ఞ కలదు. హ్రస్వము, స్త్రీవద్భావము. కర్త, కర్తలు; భ్రాత, భ్రాతలు.

48. ఆం. శ. చిం. 3.51 "డాబవిధాత్రాదే ఋః"

73 సూ. విధాతృగే తు[48]

వృ: విధాత్రాదే ర్వా డాప్ స్యాత్. విధాత - విధాతృఁడు, సవిత-సవితృఁడు; ధాత-ధాతృఁడు; నేత-నేతృఁడు; దాత-దాతృఁడు.

తె. వృ: విధాత్రాది గణమునకు డాప్ వికల్పముగాఁ జేరును. విధాత-విధాతృఁడు: సవిత-సవితృఁడు: ధాత-ధాతృఁడు; నేత-నేతృఁడు; దాత-దాతృఁడు.

74 సూ. అరః పితరి

వృ: పితృశబ్దే ఋత స్త్వరః స్యాత్. పితరుఁడు[49], పితరులు.

తె. వృ: పితృ శబ్దమున ఋకారమునకు బదులు 'అర' వచ్చును. పితరుఁడు, పితరులు.

75 సూ. ఓతో వుః

వృ: ఓకారాంతస్య సోః స్థానే వుః స్యాత్. గోవు, గోవులు.

తె. వృ: ఓకారాంత నామమునకు 'సు' విభక్తి స్థానమున 'వు' వచ్చును. గోవు, గోవులు.

76 సూ. అవావౌ రైనావోః[50]

వృ: రై, నౌ శబ్దయోః ఐకారౌకారయోః క్రమాత్ ఓ, అవ ఇత్యేతౌ భవతః సుపిపరే. రో, రోలు; నావ-నావలు. గ్లౌశబ్దస్యాపి స్త్రీవద్భావే-గ్లా, గ్లాలు ఇత్యాది.

తె. వృ: రై, నౌ శబ్దములకు సుబ్విభక్తి పరమయినప్పుడు ఐ, ఔలకు క్రమముగా 'ఓ, అవ' అనునవి ఆదేశమగును. రో-రోలు; నావ-నావలు. గ్లౌ శబ్దమునకు స్త్రీవద్భావము వచ్చి గ్లా - గ్లాలు మొదలగు రూపము లేర్పడును.

---

48. ఆం. శ. చిం. 3.51 "డా బవిధాత్రాదే ర్వః"

49. పితరుఁడు-రూపము గమనింపఁదగినది. "సుతుఁడును బితరుఁడు నొండొరులతోడఁ బెనఁగెడుచో"-కేతన ప్రయోగము-విజ్ఞానేశ్వరీయము. "పితరులఁగాని" భార-ఆర. 4 అ.

50. ఆం. శ. చిం. 3.63 "స్తోఽవావౌ రైనావోః."

అథ అంజన్తాః స్త్రీలింగాః

ఇంక అజంత స్త్రీలింగములు.

వృ: ఆకారాంతస్య హ్రస్వః. రమ-రమలు; లత-లతలు.

తె. వృ: ఆకారాంతము హ్రస్వమగును. (చూ. 49 సూ.) రమ-రమలు; లత-లతలు.

77 సూ. క్లీబసమా విధా

వృ: విధా క్లీబసమాస్యాత్.

తె. వృ: విధాశబ్దము క్లీబసమమగును.

78 సూ. క్లీబవత్ క్లీబసమమ్

వృ: క్లీబసమం క్లీబవిహిత కార్యం స్యాత్. క్లీబవద్భావః. "ముమ్ముంబు నప్యతోఽమహతశ్చ" విధము-విధములు.

తె. వృ: క్లీబసమమునకు క్లీబమునకు విధింపఁబడిన కార్యములు వచ్చును. క్లీబమువంటి దగును. "ముమ్ముంబు నప్యతోఽమహతశ్చ" అను 23 సూత్రమునుబట్టి-విధము, విధములు మొదలగు రూపములను బొందును.

79 సూ. విధావ దీర్ష్యాః

వృ: తద్భవత్వదశాయామీర్ష్యాదయః శబ్దాః విధావత్ క్లీబసమా భవంతి. ఈరసము, బికిరము, విడియము, "ఇయో హేత్". విడెము.

తె. వృ: తద్భవములగునపుడు ఈర్ష్యాది శబ్దములు విధాశబ్దమువలె క్లీబసమములగును. ఈరసము, బికిరము, విడియము. "ఇయో హేత్" అను (38వ) సూత్రమునుబట్టి ఇయకు ఎకారము. విడెము.

80 సూ. మాయాదిర్వా

వృ: మాయాదయః వా క్లీబసమా భవంతి. మాయము – మాయ. కంధరము-కంధర.

తె. వృ: మాయాది శబ్దములు వికల్పముగా క్లీబసమము లగును. మాయము-మాయ. కంధరము-కంధర.

వృ: లస్యరేఫే బాల-బాలరు (?) ఇత్యాది.

తె. వృ: బహువచన లకారమునకు రేఫము రాగా - బాల-బాలరు(?) అగును.

వృ: "అదేశ్యైకవర్ణే" ఇతి నిషేధాత్ ఏకాచో హ్రస్వో నమా-మాలు ఇతః - రుచి "చుర్దన్త్యోతాలవ్యాచ్" - రుచులు. ఊయి - తుడాగమః. ఊతులు. అనౌపవిభక్తికత్వ పక్షేతు "నలడాదే" రితి ఉల్లోపే "లోపో వ్యోర్వలి"

(పా. 6.1.66) ఇతి యకారలోపః ఱాయి; ఱాయిని-ఱాతిని; ఱాల - ఱాతుల ఇత్యాది. రేయి-రేలు, రేయిని - రేల.

తె. వృ: "అదేశ్యైకవర్ణే" (49 వ సూ.) అని నిషేధ ముండుటవలన దేశ్యమునకును ఏకాచ్చునకు హ్రస్వమురాదు. మా-మాలు ఇకారాంతములకు—రుచి—"చుర్దన్త్యోఽతాలవ్యాచ్" అను 52 సూ. ను బట్టి దంత్యచకారముతో రుచులు. ఱాయి—తుడాగమము. ఱాతులు. ఔపవిభక్తికము కానిపక్షమున "నలడాదేః" (41 వ సూ.) అను సూత్రము వలన ఉకారలోపమును, "లోపో వ్యోర్వలి" అను సంస్కృతవ్యాకృతి సూత్రమువలన యకారలోపమును కలుగును. ఱాయి, ఱాయిని-ఱాతిని, ఱాల—ఱాతుల మొ. రూపములు గలుగును. రేయి-రేలు, రేయిని-రేల.

వృ: ఈకారాంతస్య హ్రస్వః. నది, నదులు.

తె. వృ: ఈకారాంతమునకు హ్రస్వము చూ. 49 సూ. నది, నదులు.

వృ: సంస్కృతయో రపి పిప్పలీ కావేరీ శబ్దయోః హ్రస్వతానుశాసన వ్యవహారాదేవ వికృతవద్భావ ఇతి కేచిత్. పిప్పలి-పిప్పళ్లు, కావేరి-కావేళులు; కావేరిని-కావేళుల ఇత్యాది.

తె. వృ.: సంస్కృతశబ్దములయినను పిప్పలి, కావేరి యను నవి హ్రస్వత్వము ననుశాసించుటవలననే వికృతిపదములవంటివగుచున్నవని కొందఱి మతము. పిప్పలి-పిప్పళ్లు. కావేరి-కావేళులు; కావేరిని-కావేళుల మొదలగునవి.

వృ. ఉతో వా. ధేనువు-ధేను. ఆవు-ఉకారవకారలోపౌ. ఆలు. పక్షే ఆవులు. ఆవును, ఆల-ఆవుల ఇత్యాది.

తె. వృ: ఉకారమునకు వికల్పముగా 'వు' వచ్చును. (61 వ సూ.)—ధేనువు, ధేను. ఆవు - ఉకార వకారములు లోపించును. ఆలు. పక్షాంతరమున-ఆవులు. ఆవును-ఆల, ఆవుల మొదలగునవి.

వృ: ఊకారస్య హ్రస్వః. జంబువు-జంబు.

తె. వృ: ఊకారాంతమునకు హ్రస్వము (చూ. 49 సూ.) జంబువు-జంబు.

వృ: "డా బృతః". దుహిత-దుహితలు.

తె. వృ : "డా బృతః" అను (72 వ) సూత్రమువలన-దుహిత, దుహితలు.

వృ: "ఓతో వుః". గోవు-గోవులు. నాత్రనలడాదే రిత్యులోపః. తస్య వికృతి ప్రైదేక విషయత్వాత్.

తె. వృ : "ఓతో వుః" అను (75 వ సూత్రమువలన-గోవు, గోవులు. ఇక్కడ "నలడాదేః" అను (41 వ) సూత్రమువలన ఉకారలోపము రాదు ; ఆ ఉకారలోపము వికృతిపదములకుమాత్రమే సంబంధించినది.

వృ: "అవావౌ రైనావోః". రో-రోలు, నావ-నావలు.

తె. వృ: "అవావౌ రైనావోః" అను (76 వ) సూత్రము వలన—రో-రోలు ; నావ-నావలు.

అథ అజంత నపుంసక లింగాః

ఇంక అజంత నపుంసక లింగములు.

వృ: "ముమ్ముంబు నప్యతోఽమహతశ్చ" (23 సూ.) జ్ఞానము-జ్ఞానమ్ము-జ్ఞానంబు, జ్ఞానములు ఇత్యాది. అపత్యము అపత్యమ్ము, అపత్యంబు.

తె. వృ : " ము-మ్ము-ంబు నప్యతోఽమహతశ్చ " అను (23 వ) సూత్రమువలన-జ్ఞానము-జ్ఞానమ్ము-జ్ఞానంబు, జ్ఞానములు మొ. అపత్యము-అపత్యమ్ము-అపత్యంబు.

వృ: కడియము-"ఇయో హేత్". కడెము.

తె. వృ : కడియము-"ఇయో హేత్" అను (38 వ) సూత్రమువలన కడెము.

వృ: "కుశగే వా". కుశ-కుశము; కుండ-కుండము; చరిత-చరితము, చరిత్ర-చరిత్రము.

తె. వృ : "కుశగే వా" అను (34 వ) సూత్రమువలన-కుశ-కుశము, కుండ-కుండము ; చరిత-చరిత్తము ; చరిత్ర-చరిత్రము.

వృ: ఇతః. వారి, వారులు.

తె. వృ : "ఇతః" అను (50వ) సూత్రమువలన—వారి, వారులు.

వృ: "ఉతో వు ర్వా" మధువు - మధు.

తె. వృ : "ఉతో వు ర్వా" అను (61 వ) సూత్రమువలన-మధువు-మధు.

81 సూ. స్త్రీవదృతః (నపి)

వృ: నపుంసకలింగే వర్తమానస్య ఋతః స్త్రీవద్భావః. కర్త-కర్తలు. ఉగంతత్వాత్ - కర్తృనకు, ప్రద్యువు. ప్రరి. సులువు. ప్రనువు.

తె. వృ : నపుంసకలింగమున నుండు ఋకారాంతములకు స్త్రీవద్భావము. కర్త-కర్తలు. ఉగంతమగుటవలన 20 వ సూత్రమును బట్టి-కర్తృనకు. ప్రద్యువు, ప్రరి, సులువు, ప్రనువు ఇత్యాదులగు ఓకార-ఐకార-ఔకారాంత నపుంసకలింగపదముల రూపముల నూహించునది.

స్వాదిప్రక్రియలో అజంతప్రకరణము సమాప్తము.

స్వాది ప క్రియా

(ii) హలంతప్రకరణమ్

పుంలింగాః

1 సూ. అంత్యస్య ప్రాణినోஉక్ సుహృదాదౌ

వృ: సుహృదాదా వంత్యస్య ప్రాణినః అగాగమ స్స్యాత్. స్వాద్యాదేశాః. మధులిహాము - మధులిహాములు.

తె. వృ : సుహృదాది శబ్దములలోని చివరి హల్లునకు అక్ అను నాగమము వచ్చును. దానిపై 'సు' మున్నగు వానికి వచ్చు ఆదేశములు చేరును.[1] మధులిహాము - మధులిహాములు.

2 సూ. శ్వానానడ్వాహవిద్వాంసాః

వృ: శ్వప్రభృతీనాం శ్వానాదయో నిపాతాః. అనడ్వాహాము-అనడ్వాహ ములు. సుదివుఁడు - సుదివులు.

తె. వృ : శ్వప్రభృతిశబ్దములకు శ్వానాదులు ఆదేశముగా వచ్చునని నిపాతము. అనడ్వాహాము-అనడ్వాహాములు, సుదివుఁడు-సుదివులు.

వృ: ద్వి త్రి చతుః ప్రభృతీనాం తత్సమత్వేన ప్రయోగో న.

తె. వృ : ద్వి, త్రి, చతుర్ మున్నగు సంఖ్యావాచక సంస్కృత శబ్దములు తెలుఁగుభాషయందు తత్సమములుగా ప్రయోగింపఁబడవు.

---

1. అగాగమము వచ్చినప్పుడవి అకారాంతములగును. "అనుక్తం సంస్కృత వత్" (వైకృ. సంజ్ఞా.2) అనుసూత్రముచే పాణినీయములోని "ఙ్యాప్ప్రాతిపదికాత్" (పా. 4-1-1) అను సూత్రముచే సుప్పులు ప్రాతిపదికములపై వచ్చి ఆ సుప్పుల స్థానమునఁ దెలుఁగు విభక్తిప్రత్యయములగు డుజాదులు వచ్చును. ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి, ఆంధ్ర కౌముది మొదలగు నాంధ్రవ్యాకరణములందుఁ గూడ నీసంప్ర దాయ మిట్లే కలదు. 'మధులిహ' ఇది అమహత్తు కనుక "ముమ్ముంబు నప్యత్ఽ మహతశ్చ" అను సూత్రముచే ము వచ్చి మధులిహాము అగునని గ్రహింపవలెను. కడమవాని ప్రక్రియయు నిట్టిదే.

3 సూ. నాలుగు చతురః

వృ: చతుర్శబ్దస్య నాలుగు ఇత్యాదేశ స్స్యాత్. నాలుగు. అజడవాచిత్వే రువర్ణకః.[2] నలుగురు* విప్రులు. సుగిరుఁడు - సుగిరులు, ప్రశాముఁడు-ప్రశాములు.

తె. వృ : చతుర్శబ్దమునకు 'నాలుగు' అనునది యాదేశమగును. నాలుగు. ఇది జడవాచకము కానప్పుడు రువర్ణకము వచ్చును. నలుగురు* విప్రులు-ఇట్లే సుగిరుఁడు-సుగిరులు; ప్రశాముఁడు-ప్రశాములు మున్నగు వాని ప్రక్రియ గ్రహింపఁదగినది.

4 సూ. ఏ యత్కిమోః

వృ: యత్ కిమ్ శబ్దయోః ఏ ఇత్యాదేశ స్స్యాత్.

తె. వృ : యత్ కిమ్ అను శబ్దములకు 'ఏ' అను నాదేశము వచ్చును.

వృ: ఏకవచనే తుః.

5 సూ. మహతో ర్య త్కిమోశ్చ తః

వృ: మహద్భ్యాం యత్కింశబ్దాభ్యాం తదిదం శబ్దాభ్యాంచ పరతః త ఇతి వా స్యా దేకవచనాదేశే.

తె. వృ : మహద్వాచకములయిన యత్కింశబ్దములకంటెను, తదిదంశబ్దములకంటెను ఏకవచనప్రత్యయము పరముగా నున్నప్పుడు 'త' అనునది వికల్పముగా ఆగమమగును.

6 సూ. తే వా హః

వృ: యత్కింతదిదమాం హ్రస్వో వా స్యా త్తవర్ణకే పరే. ఎతఁడు-ఎతండు. పక్షే ఏతఁడు-ఏతండు-ఏఁడు అ-ది-దా రాదేః. ఏరు. జసః పౌనరుక్త్యే ఏరలు. ఏతని-ఏని.

తె. వృ : **యత్**, కిమ్, తత్, ఇదమ్ శబ్దాదేశములకు త వర్ణకము పరముగా నున్నప్పుడు హ్రస్వము వికల్పముగా వచ్చును. ఎతఁడు-ఎతండు,

---

2. "జడా త్సంఖ్యేయాత్ బహో రేకవచనమ్" అజ.70) అనుసూత్రము సంఖ్యేయము జడవాచకమయినప్పుడుమాత్రమే బహువచనమునకేకవచనము వచ్చునని చెప్పుచున్నది. నలువురు జడవాచకము కాదు కనుక ఏకవచనము రాదు. బహువచన లు వర్ణకమునకు అ-ది-దా రాదేః (అజ. 39) అను సూత్రముచే రు వర్ణకము వచ్చి నలువురు అనియగును.

* వురు- (వ.గో.కృ.) తాళపత్ర ప్రతి.

హ్రస్వమురానిపక్షమున ఏతఁడు-ఏతండు అనియగును. తవర్ణకము రానప్పుడు ఏఁడు అనిరూపము. 'అ-ది-దారాదేః' అను సూత్రముచే బహువచనమున రువర్ణకమువచ్చినచో ఏరు అనియగును. ప్రథమాబహువచనపౌనరుక్త్యము నందు ఏరలు అని సిద్ధించును.[3] ఏతని-ఏని అనునవి ద్వితీయైకవచనమున సిద్ధించు రూపములు.

7 సూ. యదాదేః

వృ: యదాదేః పరస్య రస్య నిత్య మిత్ స్యా చ్ఛసాదౌ బహువచనే. ఏరి-ఏరల ఏతనిచేత-ఏరిచేత, ఎతనిచేత-ఏనిచేత-ఏరిచేత. భిసాదావపి లస్య పౌనరుక్త్య మితి కేచిత్. ఏరలచేత. ఎతనికొఱకు-ఏతనికొఱకు-ఏనికొఱకు-ఏరికొఱకు-ఏరల కొఱకు ఇత్యాది.

తె. వృ: యదాదులకు పరమయిన రకు ద్వితీయాబహువచనాదులు పరముగా నున్నప్పుడు ఇత్వము వచ్చును. ఏరి ననునది యిందు కుదాహరణము. ఏరలననునది ద్వితీయాబహువచనమున నింకొక యుదాహరణము. ఏతనిచేత — ఏరిచేత, ఎతనిచేత — ఏనిచేత, ఏరిచేత ననునవి తృతీయా విభక్తి యందేర్పడు రూపములు. తృతీయాదిబహువచనములందును లకు పౌనరుక్త్యము కలదని కొందఱి మతము. ఏరలచేత నిత్యాదులప్పుడు సిద్ధించు రూపములు. ఎతనికొఱకు-ఏతనికొఱకు—ఏనికొఱకు. ఏరికొఱకు, ఏరల కొఱకు నిత్యాదివిధముగా రూపములు సిద్ధించుట గ్రహింపఁదగినది.

8 సూ. ది సోః

వృ: అమహతాం యత్ కిమ్ తదిదమాం సోః స్థానే దివర్ణక స్స్యాత్.

తె. వృ: అమహద్వాచకములగు యత్, కిమ్, తత్, ఇదమ్ అను శబ్దముల సుస్థానమున (ప్రథమైకవచనమునందు) దివర్ణకము వచ్చును.

9 సూ. దివ్యో ర్నిత్యమ్

వృ: యత్కింతదిదమాం నిత్యం హ్రస్వ స్స్యాత్ దివి ఇత్యేతయోః పరయోః.

తె. వృ: దివివర్ణకములు పరమయినప్పుడు యత్, కిమ్, తత్, ఇదం శబ్దములకు నిత్యముగా హ్రస్వము వచ్చును.

వృ: యత్కిమో రసమస్తయో ర్నేష్యతే. ఏది. సమస్తత్వేతు ఏయెది.

---

3. "నామావయవతాప్రాప్తౌ పూర్వాదేశస్య కుత్రచిత్
సుజసోః పౌనరుక్త్యం స్యా త్తత్ర రేఫో న కథ్యతే" (అజ.45 సూ. వృత్తి)

తె. వృ: సమాసమున లేని యత్కింశబ్దములకు హ్రస్వము వచ్చుట యిష్టముకాదు. ఏది[4] యిందు కుదాహరణము. ఏయెది యనునది ఎది సమాసగతమయినప్పుడు హ్రస్వమును పొందెననుట కుదాహరణము.

10 సూ. అచేతనానాం జసో వి

వృ: అచేతనానాం యత్కింతదిదమాం జసః స్థానే వి స్యాత్. ఏవి.

తె. వృ: అచేతన వాచకములయిన ఏ ఆ ఈ యను శబ్దములకు ప్రథమాబహువచనమునందు జస్ప్రత్యయస్థానమున 'వి' అనునది ఆదేశమగును. ఏవి అనునది యుదాహరణము.

11 సూ. అమహతాం దట్

వృ: అమహతాం యత్ కిమ్ తదిదమాం దట్ స్యా దేకవచనాదేశే పరే. దేని.

తె. వృ: అమహద్వాచకములయిన ఏ ఆ ఈ శబ్దముల కేకవచనాదేశప్రత్యయము పరమయినప్పుడు దట్ అను నాగమము వచ్చును. దేని ననునది యుదాహరణము.

12 సూ. ని శసాదౌ లుగ్ రః

వృ: అచేతనానాం యత్కింతదిదమాం నివర్ణక స్స్యాత్, రేఫస్యలు క్శసాదౌ బహువచనాదేశేపరే. వేనిన్, దేనిచేత–వేనిచేత, దేనికొఱకు–వేనికొఱకు ఇత్యాది*

తె. వృ: జడవాచకములయిన యత్కింతదిదమర్థక శబ్దములకు బహువచనాదేశప్రత్యయము పరమయినప్పుడు ద్వితీయాది విభక్తులలో నివర్ణకము వచ్చును. రేఫకు లోపము కూడ వచ్చును. వేనిన్, దేనిచేత, వేనిచేత, దేనికొఱకు–వేనికొఱకు ఇత్యాదు లుదాహరణములు.

13 సూ. ఇదమదసేతదా మీ

వృ: ఇదంప్రభృతీనాం ఈ ఇత్యాదేశో భవతి.

తె. వృ: ఇదమ్ మొదలగు సంస్కృత సర్వనామములు మూఁడింటికి నీయాంధ్రభాషయందు 'ఈ' అనునది ఆదేశముగా వచ్చును.

---

4. ఎది యను వ్యస్త రూపమును వాసుదేవుఁడు నిషేధించినను బాలవ్యాకరణ మంగీకరించుచున్నది. నన్నయ భారతమున ఎద్ది–ఏది కలవు కాని ఎది లేదు. నన్నెచోడుఁడును ఎది యనురూపమును ప్రయోగింపలేదు. శ. ర.; సూ. ని. ఎది వ్యస్తముగా నున్నట్లు చెప్పుచున్నవి. ప్రయోగము లీయఁబడలేదు.

*ఏనిన్, దేనిచేత–ఏనిచేత, దేనికొఱకు–ఏనికొఱకు ఇత్యాది–(వ.గో.కృ.) తాళపత్ర ప్రతి.

14 సూ. తదిదమో రతయో ర్వట్

వృ: తవర్ణకరహితయో స్తదిదమో రాదేశయో ర్వట్ స్యాత్సుపి పరే. ఇదమితి ఈస్థానినాం త్రయాణాం గ్రహణమ్. వీఁడు-వీరు, వీని-వీరి, వీనిచేత-వీరిచేత, వీనికొఱకు-వీరికొఱకు ఇత్యాది. తవర్ణ కేతు వడాగమో న. ఇతఁడు-ఈతఁడు, ఇతని-ఈతని, ఇతనిచేత-ఈతనిచేత, ఇత్యాది. జడవాచకత్వేతు "దివోర్యైర్నిత్యమ్". ఇది-ఇవి, దీని-వీని, దీనిచేత-వీనిచేత, దీనికొఱకు-వీనికొఱకు ఇత్యాది.

తె. వృ: తవర్ణకములేని తదిదం శబ్దములకు విభక్తి ప్రత్యయములు పరమయినప్పుడు వడాగమము వచ్చును. ఇదం శబ్ద మిక్కడ ఈ స్థానులగు ఇదమదసేతచ్ఛబ్దములు మూఁడింటికిని గ్రాహకము. వీఁడు—వీరు, వీని—వీరి, వీనిచేత—వీరిచేత, వీనికొఱకు—వీరికొఱకు ఇత్యాదు లుదాహరణములు. తవర్ణకము పరమయినప్పుడు వడాగమమురాదు. ఇతఁడు—ఈతఁడు, ఇతని—ఈతని, ఇతనిచేత — ఈతనిచేత ఇత్యాదు లుదాహరణములు. ఈ శబ్దము జడవాచకమయినప్పుడు 'దివోర్యై ర్నిత్యమ్' అను సూత్రము ప్రవర్తించి ఇది-ఇవి అను రూపములేర్పడును. దీని—వీని, దీనిచేత—వీనిచేత, దీనికొఱకు—వీనికొఱకు మొదలగు రూపము లితర విభక్తులందు గ్రహింపఁదగినవి.

15 సూ. నస్య చాశునః

వృ: శ్వశబ్దా దన్యత్ర అంత్యనకారస్య లుక్ స్యాత్. అర్యముఁడు-అర్యములు, మఘవుఁడు-మఘవులు. శ్వశబ్దస్య శ్వానము-శ్వానములు ఇత్యాదీని రూపాణి. దండి. ఇత ఇతి సులోపః. దండులు.

తె. వృ: శ్వశబ్దేతరములం దంత్యనకారమునకు లోపము వచ్చును. అర్యముఁడు-అర్యములు, మఘవుఁడు-మఘవులు. శ్వశబ్దమునకు శ్వానము-శ్వానములు ఇత్యాదివిధముగా రూపము లుండును. దండి—దీనికి 'ఇతః' అను అజం. 50 సూత్రముచే సులోపము వచ్చినది. దండులు బహువచన రూపము.

16 సూ. రాజ్ఞ ష్టే శ్చేతనే

వృ: చేతనార్థే పుంసి విహితస్య రాజన్ఛబ్దస్య ఙే రుత్ స్యాత్. దంత్యత్వమ్. రాజు-రాజులు. ఇదంకార్యం సమాసాంతత్వేఽపి. త్రిలింగరాజు. చేతన ఇతి కిమ్? వృక్షరాజము.

తె. వృ: చేతనార్థమున పుంలింగమునందు రాజన్ శబ్దములోని 'టి'[5]కి ఉత్ ఆదేశముగా వచ్చును. ఆ జకారమునకు దంత్యత్వము కలుగఁగా రాజు-రాజులు మున్నగు రూపములేర్పడును. రాజన్ శబ్దము సమాసము నందుత్తరపదముగా నున్నప్పుడును ఈ ఉత్తువచ్చును. త్రిలింగరాజు మున్నగునవి యుదాహరణములు. చేతనార్థక రాజన్శబ్దమునకే ఉత్తు విధింపఁబడినందున 'వృకరాజము' మొదలగువానిలో రాదని గ్రహింపవలెను.

17 సూ. ఆత్మవేధసో రా ట్టేః

వృ: ఆత్మవేధసోః టే రాత్ స్యాత్. ఆత్మ-ఆత్మలు, వేధ-వేధలు.

తె. వృ: ఆత్మన్ వేధస్ అను శబ్దములలోని 'టి'కిఆత్ అను నాదేశము వచ్చును. ఆత్మ-ఆత్మలు, వేధ-వేధలు.

18 సూ. పుంసి బ్రహ్మణః

వృ: పుంసి విహితస్య బ్రహ్మణోఽపి టే రాత్ స్యాత్. బ్రహ్మ—బ్రహ్మలు.

తె. వృ: పుంలింగమునందలి బ్రహ్మన్ శబ్దములోని టికిని ఆత్ అనునది ఆదేశముగా వచ్చును. బ్రహ్మ-బ్రహ్మలు.

19 సూ. ఇమనిచో వా

వృ: ఇమనిచ్ప్రత్యయాంతస్య టే ర్వా ఆత్ స్యాత్. గరిమ-గరిమము.

తె. వృ: ఇమనిచ్ప్రత్యయాంతో[6] శబ్దముల టికి ఆత్ అను నాదేశము వికల్పముగా వచ్చును. గరిమ, ఆదాదేశము రానిపక్షమున గరిమము[7] అని యగును.

---

5. టి పాణినీయసంజ్ఞ. "అచోఽన్త్యాది టి" (పా.1-1-64) అని యందలి విధానము. చివరియచ్చుతో నారంభించి తరువాతఁగల భాగమునకు 'టి' యని పేరు. రాజన్ దీనిలో అన్ టి.

6. "పృథ్వాదిభ్య ఇమని జ్వా" (పా. 5-1-122) మున్నగు సూత్రములు సంస్కృతమున భావార్థము నందు ఇమనిచ్ప్రత్యయమును విధించునవి.

7. "నస్య చాశునః" (హల. 15) అను సూత్రముచే నకారలోపము వచ్చినరూపమిది.

20 సూ. ఏన్వాతేడ్వెనిమిదితొమ్మిదిపది షట్సంజ్ఞికానామ్

వృ: షట్సంజ్ఞికానా[8] మేతే ఆదేశాః స్యుః. ఏను—ఏకవచనత్వమ్—ఏనింటిని. వువర్ణకేతు ఏవురు—ఏవుర. ఏడు—ఏడింటిని; ఏడ్వురు—ఏడ్వుర. ఎనిమిది—ఎనిమిదిటిని. తొమ్మిది—తొమ్మిదిటిని.

తె. వృ: షట్సంజ్ఞగల పంచన్, షట్, సప్తన్, అష్టన్, నవన్, దశన్ అనువానికి క్రమముగా ఏను, ఆఱు, ఏడు, ఎనిమిది, తొమ్మిది, పది అనునవి ఆదేశముగా వచ్చును. ఏను. దీని కేకవచనత్వము వచ్చును[9]. ఏనింటిని మొదలగు రూపములు సిద్ధించును. వువర్ణకము వచ్చినప్పుడు[10] ఏవురు, ఏవుర నిత్యాదిరూపములుండును. ఇట్లే ఏడు-ఏడింటిని-ఏడ్వురన్, ఎనిమిది-ఎనిమిదిటిని, తొమ్మిది-తొమ్మిదిటిని అనురూపములగునని గ్రహింపవలెను.

21 సూ. చేతనవాచిత్వే నవాష్టనో ర్న్వారౌ బహువచనే చ

వృ: తయో రితః అత్ స్యాత్ నూరు శబ్దే బహువచనేచపరే 'దారగేఽన్త్యస్య' ఇతి డుఙ్ ఎనమండ్రు—ఎనమండ్ర, తొమ్మండ్రు—తొమ్మండ్ర. పది—పదింటిని. వువర్ణకేతు పదువురు—పదువుర. డుఙితి కేచిత్. పదువుండ్రు—పదువుండ్ర. అర్థబుధుఁడు—అర్థబుధులు. సుయజుఁడు—సుయజులు. ఋత్విజుఁడు—ఋత్విజులు. సుహృదుఁడు—సుహృదులు, వేదవిదుఁడు—వేదవిదులు.

తె. వృ: నూరు శబ్దము కాని బహువచన ప్రత్యయము కాని పరమయినప్పుడు నవాష్టన్శబ్దాదేశముల కంతమున నున్న ఇకారమున కకారము వచ్చును. "దారగేంత్యస్య" అను సూత్రముచే రు పరమయినప్పుడు డుఙ్ వచ్చును. ఎనమండ్రు-ఎనమండ్ర, తొమ్మండ్రు-తొమ్మండ్ర ననునవి యుదాహరణములు. పది-పదింటిని అనునవి దశన్ శబ్దరూపములు. వువర్ణకము వచ్చినచో పదువురు-పదువుర నను రూపము లగును. ఇక్కడ డుఙ్ వచ్చునని కొందఱిమతము. అప్పుడు పదువుండ్రు-పదువుండ్ర నిత్యాది విధముగా రూపములు సిద్ధించును. అర్థబుధుఁడు-అర్థబుధులు. సుయజుఁడు-

---

8. "ష్ణాన్తాః షట్" (పా. 1-1-24) అను సూత్రము సంస్కృత వ్యాకరణమునందు షాంతమగు షట్శబ్దమునకు నాంతములగు పంచన్, అష్టన్, నవన్, దశన్ శబ్దములకు షట్సంజ్ఞను విధించుచున్నది.

9. "జడాత్ సంఖ్యేయా ద్బహో రేకవచనమ్" (అజ. 70) అను సూ. చే నేకవచనము వచ్చుననుట.

10. "అజడా త్సంఖ్యేయా ద్వుమ్" అను వక్ష్యమాణ సూత్రముచేత (తద్ధితాదేశ. 20 సూ.) వువర్ణకము వచ్చినప్పు డీ రూపము లగునని గ్రహింపవలెను.

సుయజులు, ఋత్విజుఁడు- ఋత్విజులు, సుహృదుఁడు-సుహృదులు, వేద విదుఁడు-వేదవిదులు మున్నగునవి యాయాశబ్దములు తత్సమములుగా వచ్చినప్పు డేర్పడు రూపములు.[11]

వృ: "ఏ యత్కిమోః" (సూ. 4) యచ్ఛబ్దస్య స్వరమాత్రవిశేషః. కింశబ్ద వద్రూపాణి.

తె. వృ : "ఏ యత్కిమోః" అను సూత్రముచే యత్కింశబ్ద ములకు రెంటికిని 'ఏ' అనునదే ఆదేశమగునని యిదివఱకే చెప్పఁ బడినది. యచ్ఛబ్దార్థమునను కింశబ్దార్థమునను రూపము లొకేవిధముగా నుండును. యచ్ఛబ్దార్థమున స్వరము మాత్రమే విశేషమని గ్రహింపవలెను.[12]

22 సూ. ఆ తదః

వృ: తచ్ఛబ్దస్య ఆ ఇత్యాదేశ స్స్యాత్, 'తదిదమో ర్వట్' వాఁడు-వారు-వానిని-వారిని-వానిచేత-వారిచేత. తవర్ణకే తు అతఁడు - ఆతండు-అతని - ఆతని ఇత్యాది. జడవాచకత్వేతు అది-అవి-దాని-వాని-దానిచేత-వానిచేత ఇత్యాది. ఏతద ఇదమ్వ ద్రూపాణి.

తె. వృ : తత్ అనుశబ్దమునకు 'ఆ' అనునది యాదేశముగా వచ్చును. "తదిదమో రతయో ర్వట్" అను (సూ. 14) సూత్రముచే వట్ అనునది ఆగమమగును. వాఁడు-వారు, వానిని-వారిని, వానిచేత-వారిచేత ఇత్యాదు లుదాహరణములు. తవర్ణకము వచ్చినచో అతఁడు-ఆతండు, అతని-ఆతని నిత్యాదిరూపములు సిద్ధించును. జడవాచకమయినచో అది-అవి, దాని-వాని, దానిచేత-వానిచేత ఇత్యాదిరూపము లగును. ఏతచ్ఛబ్దమున కిదంశబ్దము వలెనే రూపములు.

---

11. "అంత్యస్య ప్రాణినో ఽక్ సుహృదాదౌ" (హల. 1) అను సూత్రముచే అకారమువచ్చి అకారాంతములయి వానివలె వ్యవహృతము లగునన్నమాట. 'అర్థబుధ్' ఇది ధకారాంత పుంలింగశబ్దము. బుధశబ్ద మకారాంతము కలదు. అది దీనికి భిన్నము.

12. ఏ యను సర్వనామము ప్రశ్నార్థకముగను సంబంధసర్వనామము గను వాడఁబడుచున్నది. వీనికి రూపము లొకతీరుననే యున్నను ఉచ్చారణము లోని స్వరమునుబట్టి యది సంబంధ బోధకముగా ప్రయుక్తమయినదని గుర్తింప వలెనుట.

23 సూ. నీనా యుష్మదస్మదోః

వృ: యుష్మదస్మచ్ఛబ్దయో ర్యథాక్రమం నీ నా ఇత్యాదేశౌ భవతః.

తె. వృ : యుష్మదస్మచ్ఛబ్దములకు క్రమముగా నీ నా అనునవి ఆదేశములుగా వచ్చును.

24 సూ. సో రీతో వు

వృ: యుష్మదస్మదాదేశయో ర్మధ్యే ఈకారాత్పరస్య సోః స్థానే వు స్యాత్. నీవు.

తె. వృ : యుష్మదస్మదాదేశములలో ఈకారమునకుఁ బరమందున్న సుస్థానమున వు వచ్చును. నీవు అనునది యుదాహరణము.

25 సూ. యుష్మదస్మదో స్సుసీత్యేకే

వృ: సుసి పరే యుష్మదస్మదో రాదేర్హలో వా లుగితి కేచి దాచార్యాః. ఈవు.

తె. వృ : ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయములు పరముగా నున్నప్పుడు యుష్మదస్మదాదేశములలోని ఆదిహల్లు వికల్పముగా లోపించునని కొందఱు వ్యాకరణాచార్యుల మతము. ఈవు అనునది దీని కుదాహరణము.

26 సూ. బహువచనే మః

వృ: యుష్మదస్మదాదేశయో ర్నకారస్య మకార స్స్యా ద్బహువచనే పరే. లస్య రేఫః. మీరు. ఆదిహల్లోపే ఈరు. పౌనరుక్త్యే మీరలు-ఈరలు.

తె. వృ : బహువచన ప్రత్యయము పరమయినప్పుడు యుష్మదస్మదాదేశముల నకారమునకు మకార మాదేశమగును. లకారమునకు రేఫము వచ్చి 'మీరు' అగును. ఆదిహల్లు లోపించినచో 'ఈరు' అనియగును. బహువచనప్రత్యయ పౌనరుక్త్యమునందు మీరలు-ఈరలు అను రూపద్వయము సిద్ధించును.

27 సూ. అమ్శసో ర్ద్విత్వం యుష్మదస్మదో శ్చ హః

వృ: యుష్మదస్మద్భ్యా మమ్శసో ర్నుమూ భవతః. తత్సన్నియోగే హ్రస్వశ్చ. వా ద్విత్వమ్. నిను-నిన్ను, మిము-మిమ్ము. పౌనరుక్త్యే మిమ్ముల. నీచేత-మీచేత. నీకొఱకు-మీకొఱకు ఇత్యాది.

తె. వృ: యుష్మదస్మచ్ఛబ్దాదేశములకుఁ బరమందున్న అమ్ శస్ అను ప్రత్యయములకు క్రమముగా 'ను ము' అనునవి యాదేశమగును. వాని సన్నియోగముచే పూర్వాచ్చునకు హ్రస్వము వచ్చును. వికల్పముగా

ను ము లకు ద్విత్వము కలుగును. నిను-నిన్ను, మిము-మిమ్ము. బహువచనము పునరుక్తమయినప్పుడు మిమ్ముల నని రూపము. నీచేత-మీచేత, నీకొఱకు-మీకొఱకు ఇత్యాది రూపము లూహ్యములు.

28 సూ. నుమూ సుజసో రే దస్మదః

వృ: అస్మచ్ఛబ్దాదేశస్య సుజసోః స్థానే నుమూ భవతః. తత్సన్నియోగే ప్రాతిపదికసంబంధినః అకారస్య ఏకారశ్చ. నేను-మేము, ఏను-ఏము; నను-నన్ను, మము-మమ్ము-మమ్ముల, నాచేత-మాచేత, నాకొఱకు-మాకొఱకు ఇత్యాది.

తె.వృ: అస్మచ్ఛబ్దాదేశమునకుఁ బరమందున్న సుజస్ ప్రత్యయముల స్థానమునందు క్రమముగా ను ము అనునవి యాదేశములగును. తత్సన్నియోగమున ప్రాతిపదిక సంబంధియగు అకారమునకు ఏకారముకూడ ఆదేశమగును. నేను-మేము, ఏను-ఏము, నను-నన్ను, మము-మమ్ము-మమ్ముల, నాచేత-మాచేత, నాకొఱకు-మాకొఱకు.

29 సూ. ద్వంద్వే జసో ము

వృ: యుష్మదస్మదో ర్ద్వంద్వసమాసే సతి జసః స్థానే మువర్ణక స్స్యాత్. మనము.

తె. వృ: యుష్మదస్మదాదేశములకు ద్వంద్వసమాసము వచ్చినప్పుడు దానికిఁ బరమందున్న జస్ ప్రత్యయమునకు మువర్ణక మాదేశమగును. మనము.

30 సూ. న రః

వృ: యుష్మదస్మదో రేవ ద్వంద్వే సతి లస్య రేఫో న. మనల.

తె. వృ: యుష్మదస్మదాదేశములకు ద్వంద్వసమాసము చేసినప్పుడు దానిపై వచ్చు లకారమునకు రేఫమురాదు. మనల నునది యిందు కుదాహరణము.

వృ: సుపాదుఁడు-సుపాదులు, అగ్నిమథుఁడు-అగ్నిమథులు, ప్రాంచుఁడు-ప్రాంచులు, తిర్యంచము - తిర్యంచములు, పరిక్షితుఁడు-పరిక్షితులు, నీవృతము-నీవృతములు.

తె. వృ: సుపాచ్ఛబ్దము సుపాదుఁడు-సుపాదులు అను విధముగా నుండును. అగ్నిమథ్ శబ్దమునకు అగ్నిమథుఁడు-అగ్నిమథులు అను విధముగా రూపము లుండును. ప్రాఙ్శబ్దమునకు ప్రాంచుఁడు[13]— ప్రాంచులు

13. ప్రాంచుఁడు - తిర్యంచము - నీవృతములను శ. ర. కారుఁ డుదాహరింపలేదు.

అనువిధముగా రూపములు. తిర్యక్ఛబ్దము తిర్యంచము-తిర్యంచములు అను విధముగా నుండును. పరీక్షిచ్ఛబ్దమునకు పరీక్షితుఁడు-పరీక్షితులు అను విధముగా రూపములు. నీవృచ్ఛబ్దము నీవృతము-నీవృతములు అను విధముగా నేర్పడును.

31 సూ. మతుపో మంతః

వృ: మతుప్ ప్రత్యయస్య మంత ఇత్యాదేశ స్స్యాత్. శ్రీమంతుఁడు-శ్రీమంతులు. వకారాదేశే[14] ధనవంతుఁడు-ధనవంతులు.

తె. వృ: మతుప్ప్రత్యయమునకు 'మంత' అను నాదేశము వచ్చును. శ్రీమంతుఁడు-శ్రీమంతులు ఉదాహరణములు. మతుప్పులోని మకు వకారాదేశము వచ్చినప్పుడు ధనవంతుఁడు[14]—ధనవంతులు అనువిధముగా రూపములుండునని గ్రహింపవలెను.

32 సూ. ద్విత్వం చ దిగాదేః

వృ: దిగాదే రంత్యహాలో ద్విత్వ ముచ్చ స్యా త్కుత్వాదికం చ. దిక్కు, మరుత్తు.

తె. వృ: దిగాదుల యంత్యహల్లునకు ద్విత్వము నుత్వమును వచ్చును. కుత్వాదికమును[15] వచ్చునని తెలియవలెను. దిక్కు, మరుత్తు.

33 సూ. న భవతామ్

వృ: భవత్ప్రకారాణాం ప్రయోగో నాస్తి. క్తవతు శతృ ప్రత్యయాదయో భవత్ప్రకారాః.

తె. వృ: భవత్ప్రకారముల కాంధ్రమునందు ప్రయోగములేదు. క్తవతుప్రత్యయము[16] శతృప్రత్యయము మున్నగునవి యంతమందుఁ గలవి భవత్ప్రకారములు.

---

14. 'అనుక్తం సంస్కృతవత్' అను నియమము ననుసరించి సంస్కృత వ్యాకరణమునందలి "మాదుపధాయాశ్చ మతో ర్వోఽయవాదిభ్యః (పా. 8-2-9) అనుసూత్రముచేత వకారము వచ్చుననియు నప్పుడు తెలుఁగున మంతకు బదులు వంత వచ్చుననియు గ్రహింపవలెను.

15. "క్విన్ప్రత్యయస్య కుః" (పా. 8-2-62) అను సూత్రముచే సంస్కృత వ్యాకరణమున శకారాంతమయిన దిక్శబ్దమునకు కుత్వము వచ్చి దిక్ అని యగును. ఆకుత్వమును వచ్చుననుట. దిక్శబ్దము స్త్రీలింగము.

16. "నిష్ఠా" (పా. 3-2-102) అను సూత్రముచే భూతార్థమున క్తవతు ప్రత్యయమును లటశ్శతృశానచా వప్రథమాసమానాధికరణే (పా. 3-2-124) అనిశతృప్రత్యయమును సంస్కృత వ్యాకరణమునందు విధింపఁబడినవి.

వృ: ధర్మగుపుఁడు-ధర్మగుపులు, తాదృశుఁడు-తాదృశులు, ఘృతస్పృశుఁడు-ఘృతస్పృశులు, రత్నముషుఁడు-రత్నముషులు, దోషము-దోషములు, వేధ-వేధలు.

తె. వృ: ధర్మగుప్ఛబ్దము ధర్మగుపుఁడు-ధర్మగుపులు అనువిధముగా నుండును. తాదృక్ఛబ్దము తాదృశుఁడు-తాదృశులు అనువిధముగా నుండును. ఘృతస్పృక్ఛబ్దమునకు ఘృతస్పృశుఁడు-ఘృతస్పృశులు అను విధముగా రూపములు. రత్నముట్ఛబ్దమునకు రత్నముషుఁడు-రత్నముషులు అను రీతిగా రూపములు. దోశ్శబ్దమునకు దోషము[17] దోషములు అని రూపములు. వేధశ్శబ్దమునకు వేధ-వేధలు అనువిధముగా రూపములు.

34 సూ. స స్యాపయఃప్రభృతే ర్లుక్[18]

వృ: పయఃప్రభృతే రన్యత్ర అంత్యసకారస్య లుగ్వా స్యాత్. పురూరవుఁడు-పురూరవసుఁడు, ఉశనుఁడు-ఉశనసుఁడు అపయః ప్రభృతేరితికిమ్? సుపయసము. దిగాదిత్వే సుపయస్సు. విద్వాంసుఁడు-విద్వాంసులు.

తె. వృ: పయఃప్రభృతులలో చేరని సకారాంతశబ్దముల చివరి సకారమునకు వికల్పముగా లోపమువచ్చును. పురూరవుఁడు-పురూరవసుఁడు, ఉశనుఁడు-ఉశనసుఁడు అనునవి యుదాహరణములు. అపయఃప్రభృతులకే సలోపమని చెప్పినందువలన సుపయసము అనిరూపము. దిగాదులలోని దగుటవలన సుపయస్సు అనికూడ రూపమగును. విద్వచ్ఛబ్దమునకు విద్వాంసుఁడు-విద్వాంసులు అను విధముగా రూపములుండును.

వృ: అదస ఇదంవ ద్రూపాణి.

తె. వృ: అదశ్శబ్దమునకు ఇదంశబ్దమువలెనే రూపము లుండును.[19]

ఇవి హలంత పులింగ శబ్దములు.

---

17. ఇది షకారాంత పుంలింగ శబ్దము. బాహువు దీనికర్థము. అకారాంత దోషశబ్దము దీనికి భిన్నము.

18. "సాంతా దపయఃప్రభృతే స్లోపః" (ఆం.శ.చిం.)

19. "ఇదమదసేతదా మీ" (హల. 13) అను సూత్రముచే అదశ్శబ్దనముకు ఈఆదేశముగాఁ జెప్పఁబడినది. ఆ రూపములే కాని వేఱుగా లేవనుట.

స్త్రీలింగాః

వృ: ఉష్ణిహాము, దివము, పురము. ఏ యత్కిమోః ఏది-ఏరు, ఏరలు; దేనిని-ఏరి, ఏరల; దేనిచేత-ఏరిచేత ఇత్యాది. తదిదమో రతయోర్వాట్: ఇది-వీరు; వీరలు; దీని-వీరి, వీరల; దీనిచేత-వీరిచేత ఇత్యాది. నస్య చాశునః: సీమ-సీమలు. అర్థబుధ-అర్థబుధలు. జడవాచకత్వే అర్థబుధము-అర్థబుధములు. స్రక్కు-స్రక్కులు. ఆ తదః. అది-వారు-వారలు. యదేతచ్ఛబ్దయోః కిమిదమోరివ రూపాణి.

తె. వృ: ఉష్ణిక్ఛబ్దమునకు ఉష్ణిహాము, దివ్శబ్దమునకు[20] దివము, పూర్శబ్దమునకు[21] పురము అనువిధముగా రూపములుండును. ఏయత్కిమోః అనుసూత్రముచే ఏ ఆదేశముగా రాఁగా ఏది-ఏరు-ఏరలు, దేనిని-ఏరి-ఏరల, చేనిచేత-ఏరిచేత ఇత్యాదిరూపములగును[22]. 'నస్య చాశునః' అను [15]సూత్రముచే నకారలోపము వచ్చి సీమ-సీమలు అను రీతిగా రూపములు సిద్ధించును. అర్థబుధ్శబ్దమునకు అర్థబుధ-అర్థబుధలు అను విధముగా స్త్రీలింగరూపములు. ఇది జడవాచకమయినచో అర్థబుధము-అర్థబుధములు అను విధముగా నుండును. స్రక్ఛబ్దము స్రక్కు-స్రక్కులు అను విధముగా నుండును. 'ఆ తదః' అను [22]సూత్రముచే తచ్ఛబ్దమునకు ఆ అనునాదేశము వచ్చినచో అది-వారు-వారలు అను విధముగా రూపములుండును. యత్, ఏతత్ అను శబ్దముల రూపములు కిమ్ ఇదమ్ అను శబ్దములకేర్పడురూపముల వలెనేయుండును.[23]

35 సూ. ఆక్ సంపదాపదోః

వృ: సంపదాపదోః ఆగాగమ స్స్యాద్. సంపద, ఆపద. అగ్నిమథ. జడ వాచకత్వే అగ్నిమథము.

తె. వృ: సంపదాపచ్ఛబ్దములకు ఆక్ ఆగమముగా వచ్చును. సంపద, ఆపద ఉదాహరణములు. అగ్నిమథ్శబ్దమునకు అగ్నిమథ అని రూపము. జడవాచకమయినచో అగ్నిమథము.

36 సూ. వాచ ఉక్క్వాదిః

వృ: వాక్కుల్యానాం అంత్యహలః ఉక్స్యాత్. కుత్వాదికార్యంచ. వాక్కు-వాక్కులు, సరిత్తు-సరిత్తులు.

---

20. ఇది వకారాంత స్త్రీలింగశబ్దము. అకారాంత పుంలింగశబ్దము దీనికి భిన్నము.

21. ఇది రేఫాంత స్త్రీలింగశబ్దము. అకారాంత పురశబ్దము దీనికి భిన్నము.

22. స్త్రీలింగమునందును నివి యిట్లే యుండుననుట.

23. వీనికి భిన్నరూపములు లేవనుట.

తె. వృ: వాచ్, కుల్యార్థకమగు సరిత్ శబ్దముల యంత్యహల్లునకు ఉక్ ఆగమముగా వచ్చును. కుత్వాదికార్యముకూడ కలుగును. వాకు్క-వాకు్కలు, సరిత్తు-సరిత్తులు.

వృ: అప్ఛబ్దో బహువచన ఏవ. అప్పులు. దికు్క-దికు్కలు, ప్రావృట్టు-ప్రావృట్టులు. అదశ్శబ్దస్య ఇదంవద్రూపాణి.

తె. వృ: అప్ఛబ్ద మెప్పుడును బహువచనమునందే యుండును. అప్పులు. దికు్క-దికు్కలు, ప్రావృట్టు-ప్రావృట్టులు అనునవి యా శబ్దములకు తత్సమరూపములు. అదశ్శబ్దము ఇదంశబ్ద రూపములతోనే యుండును.

ఇవి హలంత స్త్రీ లింగములు.

నపుంసకలింగాః

వృ: అంబురుహము, సుదివము, వారము. కిమిదమోర్జడవాచకవద్రూపాణి. బ్రహ్మము, అర్థబుధము, అసృకు్క. యత్తదేతదాం జడవాచకవదేవ. అగ్నిమథము, ప్రాంచము, జగత్తు, ధర్మగుపము, తాదృశము, రత్నముషము, ధనువు-ధనుస్సు. అదశ్శబ్దస్యాపి జడవాచిన ఇవరూపాణి.

తె. వృ: అంబురుట్ఛబ్దమునకు అంబురుహము, సుదివ్ శబ్దమునకు సుదివము అని రూపములు. వార్ శబ్దమునకు వారము. కిమిదం శబ్దములకు జడవాచకమునకువలె రూపములుండును. బ్రహ్మన్శబ్దమునకు బ్రహ్మము, అర్థబుచ్ఛబ్దమునకు అర్థబుధము, అసృక్ఛబ్దమునకు అసృకు్క అని రూపములేర్పడును. యత్, తత్, ఏతత్ అను శబ్దములకు జడవాచకములకు వలె రూపములుండును. అగ్నిమథము, ప్రాంచము, జగత్తు, ధర్మగుపము, తాదృశము, రత్నముషము, ధనువు-ధనుస్సు అనునవి ఆ శబ్దములకు నపుంసకలింగమునందలి రూపములు. అదశ్శబ్దమునకును జడవాచకరూపములే యగును.

శ్లో. యేషాం ప్రతీతివైషమ్యం హలంతానాం న సంభవేత్
తేషాం దిగాదిమత్త్వేన కర్తవ్యా విధయః క్రమాత్.

తె. వృ: హలంతములలో వేనికి ప్రసిద్ధి భిన్నముగా నుండదో అట్టి వానినన్నింటిని దిగాదులలోఁ జేర్చి రూపములను సిద్ధింపఁజేయవలయును.

స్వాదిప్రక్రియలో హలంత ప్రకరణము సమాప్తము.

(iii) అవ్యయప్రకరణమ్

1 సూ. అవ్యయాని

వృ: ఇతఃపర మాశాస్త్రపరిసమా ప్త్యవ్యయాని భవంతీ త్యధికారోఽయమ్.

తె. వృ: ఇక్కడినుండి చెప్పఁబడునవి అవ్యయములని నిర్దేశించునట్టి యధికారసూత్ర మిది.

వృ: తేషాం బహువిధత్వమ్. తథాచ కతిచన సుపోఽనుబంధాః, కతిచన తిఙః, కతిచన ద్వయో ర్విహితాః, అనుబంధ తైవ నస్యా త్కేషాంచి త్సంప్రయుక్తానామితి.

తె. వృ: ఈ యవ్యయములనేక విధములు. కొన్ని సుబంతములకు, కొన్ని క్రియలకు, కొన్నిరెంటికి ననుబంధములుగా ప్రయోగింపఁబడఁగా మఱికొన్ని అనుబంధములుగాఁగాక స్వతంత్రములుగానే ప్రయుక్తము లగు ననుట గమనింపఁదగినది.

2 సూ. దనుక మర్యాదాయామ్

వృ: మర్యాదా ర్థే దనుకేతి నిపాత్యతే. అలరె నీకీర్తి చంద్రమండలముదనుక.

తె. వృ: 'దనుక' అనునది మర్యాదార్థమున నిపతింపఁబడుచున్నది. 'అలరె నీకీర్తి చంద్రమండలముదనుక'.

3 సూ. ఇవార్థే వలె పోలె

వృ: ఇవార్థే వలె పోలె ఇత్యేతౌ నిపాత్యేతే. "చంచలారేఖవలె నొప్పె జలధి కన్య." "మన్మథుఁడువోలె నున్నాఁడు మాధవుండు."

తె. వృ: వలె పోలె ననునవి ఇవార్థమున నిపతింపఁబడుచున్నవి. "చంచలారేఖవలె నొప్పె జలధికన్య," "మన్మథుఁడువోలె నున్నాఁడు మాధవుండు."

4 సూ. రో సఖ్యాః

వృ: సఖ్యా సంబోధనే రో ఇతి నిపాత్యతే. "బోటిరో వినుము."

తె. వృ: సఖి సంబోధనమునందు రో అనునది నిపతింపఁబడుచున్నది. "బోటిరో వినుము."

5 సూ. ఈ ప్రశ్నే

వృ: ప్రశ్నార్థే[1] ఈ ఇతి నిపాత్యతే. "ఏరీ! నీసాటి యింతు లిందు?"

తె. వృ: ప్రశ్నార్థమునందు 'ఈ' అనునది నిపతింపఁబడుచున్నది. "ఏరీ? నీసాటియింతు లిందు?"

ఇతి సుపోఽనుబంధాః

ఇవి సుబంతములకుఁజేరు ననుబంధములు.

6 సూ. సంప్రార్థనా దా చ

వృ: సంప్రార్థనార్థకా ద్ధాతోః ఆచ ఈచ స్తః "కరుణ రక్షింపుమా! నన్ను గమలనాథ, యెలమిఁ బోషింపుమీ! దాసుఁ డెఱుఁగఁ డొరుల."

తె. వృ: సంప్రార్థనార్థక ధాతువుల కనుబంధములుగా 'ఆ ఈ' యనునవి యగును.

"కరుణ రక్షింపుమా! నన్ను గమలనాథ!
యెలమి బోషింపుమి! దాసుఁ డెఱుఁగ డొరుల"

7 సూ. ఏ చ భూతాత్

వృ: భూతార్థే విహితా ద్ధాతోః ఏ చ ఆ చ భవతః ప్రశ్నార్థే. "ఏను నీబంట ననుఁ జూచితే మహీజ!", "అసురఁ గానమ్మ! తెలిసితివా శుభాంగి!"

తె. వృ: భూతార్థకధాతువుకంటె ఏ ఆ అనునవి ప్రశ్నార్థమున వచ్చును.

"ఏను నీబంట ననుఁ జూచితే మహీజ!"
"అసురఁ గానమ్మ! తెలిసితివా శుభాంగి!"

8 సూ. వ్యతిరేకా దో చ

వృ: వ్యతిరేకార్థవిహితా ద్ధాతోః "ఓ" చ "ఏ"చ "ఆ" చ భవంతి ప్రశ్నార్థే.

"ఊఱకుండెదు రక్షింపవో! గుణాఢ్య!
యితఁడు రిపుఁడంచుఁ బోషింపవే? మహాత్మ!
యనఘ! రఘువీర! కరుణింపవా! నిశాటు
ననఁగ వ్యతిరేక ధాత్వవ్యయస్వరములు."

---

1. "ప్రశ్నార్థే" అని యిక్కడ వ్రాతప్రతులలోఁ గలదు. 'ఈ' ప్రశ్నార్థమున లేదు కనుక లేఖక దోషమని యెంచబడినది.

తె. వృ: వ్యతిరేకార్థమునందలి ధాతువుకంటెఁ బరముగాఁ బ్రశ్నార్థమునందు 'ఓ, ఏ, ఆ' అనునవి మూఁడును వచ్చును.

"ఊఱకుండెదు రక్షింపవో! గుణాఢ్య !
యితఁడు రిపుఁడంచుఁ బోషింపవే? మహాత్మ!
యనఘ! రఘువీర! కరుణింపవా! నిశాటు
ననఁగ వ్యతిరేక ధాత్వవ్యయ స్వరములు." అను నీ

పద్యము నందలి మొదటి మూఁడు పాదములలోఁ గ్రమముగా నుదాహరణములు కలవు.

ఆ ఇత్యా సార్థభేదప్రతీతౌ తత్ స్థానే అర్యాది ప్రయోగ ఇష్యతే.

"శేష భుజగేంద్ర శాయి! రక్షింపవయ్య!
క్షీరనిధికన్య! మమ్ముఁ బోషింపవమ్మ!"

తె. వృ: ఆ అనుదాని కర్థభేదప్రతీతి యున్నప్పుడు అయ్య మొదలగునవి కూడ అనుబంధములగును.

"శేష భుజగేంద్ర శాయి! రక్షింపవయ్య!
క్షీరనిధి కన్య! మమ్ముఁ బోషింపవమ్మ."

వృ: ఈ విరహితానాం[2]మ వ్యయానాం సుబనుబంధత్వమ పీతి కేచిత్.

తె. వృ: ఈ యనునది తక్క కడమవి సుబంతములకుఁగూడ ననుబంధము లగునని కొందఱి మతము.

9 సూ. డుమ కావుతా వాశిషి

వృ: డుమ కావుత ఇత్యేతా వాశీరర్థే నిపాత్యేతే.

"కరుణ రక్షింపుడుమ మమ్ముఁ గైటభారి
ప్రోచుఁగావుత మిమ్ము నంభోధికన్య."

ఇతి తిఙో౽నుబంధాః.

తె. వృ: డుమ, కావుత అనునవి ఆశీరర్థమున నిపతింపఁబడుచున్నవి.

"కరుణ రక్షింపుడుమ మమ్ముఁ గైటభారి
ప్రోచుఁగావుత మిమ్ము నంభోధికన్య"

ఇవి ధాత్వనుబంధములు.

---

2. "మవ్విరహితానా" మని వ్రాతప్రతి.

10 సూ. ను చార్థే

వృ: సముచ్చయాద్యర్థే ను ఇతి నిపాత్యతే.
"యక్షేశుండును దైవతేశుఁడును నిత్యంబు న్సుఖం బీయరో"

తె. వృ: సముచ్చయాద్యర్థమునందు 'ను' అనునది నిపతింపఁబడు చున్నది. "యక్షేశుండును దైవతేశుఁడును నిత్యంబు న్సుఖం బీయరో"

11 సూ. కదాఁటౌ ఖలు కిలార్థయోః

వృ: ఖలుకిలార్థయోః క్రమేణ కదాఁటౌ నిపాత్యేతే.

"నరుల భాగ్యంబుగద నభశ్చరులఁ బ్రోఁచి
దిగియెనఁట మున్ను దివినుండి గగన గంగ"

తె. వృ: ఖలు కిల అను నవ్యయముల యర్థమునందు క్రమముగా కద అఁట అనునవి నిపతింపఁబడుచున్నవి.

"నరుల భాగ్యంబుగద! నభశ్చరులఁ బ్రోఁచి
దిగియెనఁట మున్ను దివినుండి గగన గంగ."

12 సూ. అపి యద్యో రేని

వృ: అపి యదీత్యేతయో రేనీతి నిపాత్యతే.

i. "మరుఁడు ప్రేరేప సతి కింపుమాలియుండె
ఆటపాటేని విడెమేని యన్నమేని"

ii. "ఇనుఁ డస్తంగతుఁ డయ్యేనేని దయితుం డేతెంచు నిక్కంబుగన్"

తె. వృ: అపి యది యనువాని యర్థమునందు 'ఏని' యనునది నిపతింపఁబడుచున్నది.

i. "మరుఁడు ప్రేరేప సతి కింపుమాలియుండె
ఆటపాటేని విడెమేని యన్నమేని"

ii. "ఇనుఁ డస్తంగతుఁడయ్యేనేని దయితుం డేతెంచు నిక్కంబుగన్."[3]

13 సూ. అ ఏ అవధారణే

వృ: అ ఏ ఇత్యేతా వవధారణార్థే నిపాత్యేతే. "అర్జునుఁడ యేక వీరుఁడో యతివలార! యిందిరాదేవియే కోర్కెలిచ్చు నాతి."

---

3. 'ఆటయును పాటయును విడెమును అన్నమును' అని యిందపర్థమున ఏని వచ్చెనన్న మాట. 'అస్తంగతుఁడయ్యేనేని' అను చోటి ఏని యదర్థకము.

తె. వృ: అ, ఏ యనునవి అవధారణార్థమున నిపతింపఁబడుచున్నవి.

"అర్జునుఁడ యేకవీరుఁడో యతివలార!
యిందిరాదేవియే కోర్కు లిచ్చు నాతి."

14 సూ. ఒక్కో సంశయే

వృ: సంశయే ఒక్కొ ఇతి నిపాత్యతే "బుడుపులుఁ గేలుం దోఁపఁగఁ బొడవైనది స్థాణువొక్కొ పురుషుండొక్కో."

తె. వృ: సంశయార్థమునందు ఒక్కొయనునది నిపతింపఁబడుచున్నది.

"బుడుపులుఁ గేలుం దోఁపఁగఁ
బొడవైనది స్థాణువొక్కొ పురుషుండొక్కో."

15 సూ. ఓ సంబోధనే చ

వృ: సంబోధనే త్వాదావేవ. స్థాణువో పురుషుఁడో.

తె. వృ: ఓ యనునది సంబోధనము నందును వచ్చును. సంబోధనము నందయినచో ఆదియందే యుండును. 'స్థాణువో పురుషుఁడో' అను నిది సంశయార్థమునందు ఓ వచ్చినందు కుదాహరణము.

16 సూ. ఓసి దాస్యాశ్చ

వృ: దాస్యా స్సఖ్యాశ్చ సంబోధనే ఓ సీతి నిపాత్యతే. ఓసి మల్లికా రావే,

"అతని రతిఁ దేల్చి క్రమ్మఱ నరుగుఁదేర
నోసి బోటి యిదేమొ నా కొంటి యయ్యొ."

తె. వృ: దాసిగాని సఖిగాని సంబోధ్యలయినప్పుడు తద్వాచకములకు ఓసి యనునది యనుబంధ మగును. 'ఓసి మల్లికా రావే' యిది దాసికుదాహరణము.

"అతని రతిఁదేల్చి క్రమ్మఱ నరుగుఁదేర
నోసి బోటి యిదేమొ నాకొంటి యయ్యొ"

ఇది సఖికుదాహరణము.

ఇత్యుభయానుబంధాః

ఇవి సుబంతములకు తిజన్తములకుఁగూడఁ జేరు నుభయానుబంధములు.

17 సూ. ఏమి కిమః

వృ: కిమి త్యస్య ఏమీతి నిపాత్యతే. "ఏమి వర్ణింపఁగలవయ్య యితని కీర్తి".

తె. వృ: కిమ్ అనుదానికి ఏమి యనునది నిపాతముగా వచ్చును. "ఏమి వర్ణింపఁగలవయ్యా యితని కీర్తి?"

18 సూ. భళి ప్రశంసాయామ్

వృ: ప్రశంసాయాం భళీతి నిపాత్యతే. "భళి! రఘూద్వహా! నీ ధనుఃప్రౌఢిమంబు".

తె. వృ: భళి యనునది ప్రశంసార్థమున నిపతింపఁబడుచున్నది. "భళి! రఘూద్వహా నీ ధనుఃప్రౌఢిమంబు."

19 సూ. లాలీ డోలాప్రేంఖోలనే

వృ: డోలా ప్రేంఖోలనే లాలీతి నిపాత్యతే. "లాలీ బాలకు నూపరమ్మ యువతు ల్నందాత్మజున్ వేడుకన్."

తె. వృ: డోలాప్రేంఖోలనమునందులాలీ యనునది నిపతింపఁబడు చున్నది. "లాలీ బాలకు నూపరమ్మ యువతు ల్నందాత్మజు న్వేడుకన్" అనునది యుదాహరణము.

20 సూ సూ. ముసలఘాత నిశ్చయాఖ్యానయోః

వృ: ఏతయోస్సూ ఇతి నిపాత్యతే.

i. "సూ! నీవారము లెల్లఁ గ్రొత్తలుగదే సూ! రావె పద్మాననా!"

ii. "ఇతఁడు సూ! లంకఁ గాల్పించె నితని నేలె"

iii. "అతఁడు సూ! వీరవర్యుఁ డో యతివలార!"

iv. "సూ! రమణి తోడురావె నీహారములకు

సూ! ముసలమెంత బరువమ్మ సుందరాంగి!"

తె. వృ: ముసలఘాతమును నిశ్చయమును జెప్పుటకు సూ అనునది అనుబంధముగా వచ్చును.

i. "సూ! నీ వారము లెల్లఁ గ్రొత్తలుగదే! సూ! రావె పద్మాననా!"

ii. "ఇతఁడు సూ! లంకఁగాల్పించె నితని నేలె"

iii. "అతఁడు సూ! వీరవర్యుఁ డో యతివలార! "

iv. "సూ! రమణి తోడురావె నీవారములకు"

సూ! ముసల మెంత బరువమ్మ సుందరాంగి!"

21 సూ. అయ్యో కట్టాక్కటాఁ ఖేదే

వృ: ఏ తే త్రయః ఖేదే నిపాత్యంతే.

"అక్కటా! మోసమయ్యో నేమనఁగఁ గలదు
నా విభుని మది గరగదయ్యో! విధాత!
కట్ట! యెట్లోర్తువేదనఁ గాంతలార!
యనుచుఁ జింతించె రాధ కృష్ణుని దలంచి"

తె. వృ: అయ్యో, కట్టా, అక్కటా యను మూఁడును దుఃఖవ్యక్తీకరణమున అనుబంధములుగా నిపతింపఁబడుచున్నవి.

''అక్కటా! మోసమయ్యో నేమనఁగఁ గలదు?
నా విభుని మది గరగదయ్యో! విధాత!
కట్ట! యెట్లోర్తు? వేదనఁ గాంతలార!
యనుచుఁ జింతించె రాధ కృష్ణుని దలంచి''

22 సూ. చిచ్చీ బాలగ్రహాపనయే

వృ: బాలగ్రహాపనయే చిచ్చీతి నిపాత్యతే.

"మెచ్చుఁ ద్రోప యశోద పల్కు సుతుఁ గూర్మి న్మాపునం దార్చుచున్
జిచ్చీ! బాలక నిద్ర సైకొనుము బూచీ రాకు మిచ్చోటికిన్"

తె. వృ: బాలగ్రహమును దూరము చేయుట యను నర్థమున చిచ్చీ యని నిపతింపఁబడుచున్నది.

''మెచ్చుఁ ద్రోప యశోద పల్కు సుతుఁ గూర్మి న్మాపునం దార్చుచున్
జిచ్చీ! బాలక నిద్ర సైకొనుము బూచీ! రాకు మిచ్చోటికిన్''

23 సూ. ఇస్సీశ్వరస్మరణే

వృ: పాపదర్శనాది ష్వీశ్వరస్మరణే ఇస్సీతి నిపాత్యతే "ఇస్సీ! యెంతలు పుట్టె శీతకిరణుం డిట్లేచునే రాధికన్."

తె. వృ: పాప దర్శనాదులం దీశ్వరస్మరణము చేయుట యను నర్థమునందు ఇస్సీ యనునది యనుబంధమగును. ''ఇస్సీ! యెంతలు పుట్టె శీత కిరణుం డిట్లేచునే రాధికన్.''

24 సూ. చెల్లగాః

వృ: చెల్లాదయ స్సంతాపాదిషు బహుళం నిపాత్యంతే. "వల్లభుఁడు కూర్మిఁ జూపఁడు వనితయెడల, చెల్ల! మరుఁ డెంత కోపించె చెలియలార!"

తె. వృ: చెల్ల మొదలగునవి సంతాపాద్యర్థములలో బహుళముగా నిపతింపఁబడుచున్నవి. "వల్లభుఁడు కూర్మిఁ జూపఁడు వనితయెడల, చెల్ల! మరు డెంత కోపించెఁ జెలియలార!"

25 సూ. మఱి వెండ్యపి చార్థే

వృ: మఱి వెండి ఇత్యేతావపి చార్థే నిపాత్యేతే. "మఱియు నింద్రుని కెంతేని మహిమ గలదు, వెండియు ననంగుఁ డుప్పొంగె వేవిధముల."

తె. వృ: మఱి, వెండి యనునవి కూడ సముచ్చయార్థమున నగు నని నిపతింపఁబడుచున్నది. "మఱియు నింద్రుని కెంతేని మహిమ గలదు, వెండియు ననంగుఁ డుప్పొంగె వేవిధముల."

26 సూ. తూష్ణీమర్థే మిన్నకూఱక

వృ: ఏతౌ తూష్ణీమర్థే నిపాత్యేతే. "ఊఱకుండక క్రీడించు యువతిఁ జూచి, మీనకేతనుఁ డప్పుడు మిన్నకుండె."

తె. వృ: తూష్ణీమ్ అనుదాని యర్థమునందు ఊఱక మిన్నక అను నవి నిపతింపఁబడుచున్నవి. "ఊఱకుండక క్రీడించు యువతిఁ జూచి, మీనకేతనుఁ డప్పుడు మిన్నకుండె."

27 సూ. పిద పానంతర్యే

వృ: ఆనంతర్యే పిదపేతి నిపాత్యతే. "ప్రొద్దుక్రుంకిన పిదపఁ బూఁబోఁణి వలచె."

తె. వృ: ఆనంతర్యార్థమున పిదప అనునది యగును. "ప్రొద్దు క్రుంకిన పిదపఁ బూఁబోఁణి వలచె" ననునది యుదాహరణము.

28 సూ. కొలకొలగా అనుకరణే

వృ: అనుకరణే కొలకొలాదయో నిపాత్యంతే.

"అబ్జరుచిఁ దూర్పు దిగదిగ యంచు మెఱసె
నడవి కాకాళి కొలకొల యంచు మునిఁగె
నసమశరువాలు నిగనిగ యంచు నెఱసె
నతివ డెందంబు తెకతెక యంచు నుడికె."

తె. వృ: అనుకరణమునందు కొలకొల మొదలగునవి యగునని నిపతింపఁబడుచున్నది.

"అబ్జరుచిఁ దూర్పు దిగదిగ యంచు మెఱసె
నడవి కాకాళి కొలకొల యంచు మునిఁగె
నసమశరువాలు నిగనిగ యంచు నెఱసె
నతివ డెందంబు తుకతుక యంచు నుడికె"

29 సూ. సారె పునర్థే

వృ: పునరర్థే సారె ఇతి నిపాత్యతే. "సారె మ్రొక్కెద నీకుఁ గేశవ! రమేశ!"

తె. వృ: పునః అను నర్థమున సారె వచ్చును. "సారె మ్రొక్కెద నీకుఁగేశవ! రమేశ!"

30 సూ. ఎల్లి నిరుడూ శ్వః పరు దర్థయోః

వృ: ఏతయో రర్థయో స్తౌ నిపాత్యేతే. "ఎల్లి మీతోడఁ [4]బాడెద నింతులార!" "నిరుడు మదిరాక్షి పాలిండ్లు నిమ్మపండ్లు."

తె. వృ: శ్వః, పరుత్ అనువానియర్థమునందు ఎల్లి, నిరుడు అనునవి క్రమముగా నిపాతములగును. "ఎల్లి మీతోడఁ[4] బాడెద నింతులార!" "నిరుడు మధిరాక్షి పాలిండ్లు నిమ్మపండ్లు."

యథోపపదం విభక్తయశ్చ జ్ఞేయాః సారెకు, ఎల్లికి, నిరుటికి ఇత్యాది.

తె. వృ: ఈ యనుబంధములలోఁ గొన్నింటి కుపపదముల ననుసరించి విభక్తులుకూడ వచ్చునని తెలియవలెను. సారెకు, ఎల్లికి, నిరుటికి.

స్వాది ప్రక్రియ సమాప్తము.

---

4. గూడెద నని పాఠాంతరము.

స్త్రీ ప్రత్యయ ప్రకరణమ్

వృ: అథ స్త్రీ ప్రత్యయాః

తె. వృ: ఇంక స్త్రీ ప్రత్యయములు.

1 సూ. నిత్య మాబాదిః[1]

వృ: ఆబాది ర్త్రాపి నిత్యం స్యాత్ సమతాదశాయామ్. అజ. అశ్వ.

తె. వృ: ఈ వైకృతభాషయందును తత్సమములుగా నుండునపుడు శబ్దములకు ఆప్ (టాప్ డాప్ చాప్), ఈప్ (జీప్ జీష్ జీన్), ఊఙ్, తి అను స్త్రీ ప్రత్యయములు నిత్యముగా వచ్చును. అజ. అశ్వ.

2 సూ. విశేషణస్య మహత్యాః[2]

వృ: మహత్యా విశేషణ స్యాపి నిత్య మాబాదిః. లోకమాత కుటిలకేశి.

తె. వృ: మహతీవాచకము విశేషణమునకుఁ గూడ నిత్యముగా ఆబాది ప్రత్యయములు చేరును. లోకమాత కుటిలకేశి.

3 సూ. అప్రాణిన్యా వా[3]

వృ: అప్రాణి వాచిన్యాః మహత్యాః విశేషణస్య ఆబాది ర్వా స్యాత్.

"మున్ను పిరులును వెన్నెలల్ ముద మొనర్చు
వానిగూడుట నిపుడది లేనికతన
తరుణి! మల్లిక నాకు హృద్యంబుగాదు
సరసచంద్రిక మన్మనోహరయుఁ గాదు."

చంద్రిక మనోహర. చంద్రిక మనోహరము.

తె. వృ: ప్రాణులను దెలుపునది కాని మహతీవాచకము విశేషణమునకు ఆబాది ప్రత్యయము వికల్పముగాఁ జేరును.

---

1. ఆం. శ. చిం. 3. 61 : "నియతః స్త్రీ ప్రత్యయస్తు సర్వాసామ్."
2. ఆం. శ. చిం. 3. 59 : "వికృతౌ చ స్త్రీ లింగాః స్త్రీలింగక సర్వనామ ధేయాః స్యుః"
3. ఆం. శ. చిం. 3. 60 : "ఉభయవిధ మమహతీనామ్"

మున్ను విరులును వెన్నెలల్ ముదమొనర్చు
వాని గూడుట యిపుడది లేని కతన
తరుణి! మల్లిక నాకు హృద్యంబుగాదు
సరసచంద్రిక మన్మనోహరయుఁ గాదు.

చంద్రిక మనోహర. చంద్రిక మనోహరము.

4 సూ. వ్యత్యయశ్చ సంజ్ఞాయాం వర్ణకస్య [4]

వృ: సంజ్ఞాయా మాబాదే ర్వ్యత్యయశ్చ స్యాత్. గౌరి, గౌర, గౌరు.

తె. వృ: సంజ్ఞ విషయమున ఆబాది ప్రత్యయములు తారుమారుగను నగుచుండును. గౌరి (జీష్)- గౌర (టాప్)- గౌరు (ఊజ్).

5 సూ. బహువచనా డ్డిజ్ [5]

వృ: బహువచనా ద్విహితాద్ అ-ప్రత్యయాత్ డిజ్స్యాత్. వగలాఁడి. వన్నియలాఁడి.

తె. వృ: బహువచనము కంటెఁ బరమయిన అ- ప్రత్యయమునకు డిజ్[6] చేరును. వగలాఁడి. వన్నియలాఁడి.

6 సూ. వికృతి తద్భవాభ్యాం మిత్- పితౌ

వృ: మిత్- పితౌ యౌ తౌ వికృతి తద్భవాభ్యాం క్రమేణ భవతః.

తె. వృ: దిగువఁజెప్పఁబోవువానిలో మకార మిత్తుగాఁగల ప్రత్యయములు వికృతి శబ్దములకును, పకార మిత్తుగాఁగల ప్రత్యయములు తద్భవ శబ్దములకును జేరును.

7 సూ. సూర్యా జ్జాతే స్త్రమ్

వృ. సూర్యగణా జ్జాతివాచకా చ్ఛబ్దాత్ పరతః స్త్రియాం తమ్ స్యాత్. బాఁపత. కాఁపత.

తె. వృ: సూర్యగణరూపమున[7] నున్న జాతివాచక శబ్దమునకు స్త్రీత్వమున తమ్[8] అను ప్రత్యయము చేరును. బాఁపత, కాఁపత.

---

4. ఆం. శ. చిం. 4. 27: "అ ఇ ఉ స్త్రీ విషయాః"
5. అథ. కా. 3.50 "స్త్రియా మాడి ర్బహుత్వే స్యాత్."
6. డిజ్ -ఁడి.
7. సూర్యగణరూప మనఁగా నిచ్చట గలము (గురువు, లఘువు కలది) మాత్రమే వివక్షితము.
8. తమ్ లో మకారము ఇత్తు. కనుక 7వ సూ. ప్రకారము ఈ ప్రత్యయము వికృతి శబ్దములకుఁ జేరును.

8 సూ. తదేకాభ్యామ్

వృ: తచ్ఛబ్దా దేకశబ్దాచ్చ పరతః స్త్రియామ్ తమ్ స్యాత్. అవ్వత-ఒక్కత.

తె. వృ: తచ్ఛబ్దమునకును ఏక శబ్దమునకును స్త్రీ ప్రత్యయముగా తమ్ వచ్చును. అవ్వత. ఒక్కత.

9 సూ. తద్భవా జ్జనపదా దీప్ తత్ర భవే

వృ: తద్భవా జ్జనపదవాచినః పదాత్ తత్ర భవ ఇత్యర్థే (ఈప్ భవతి). కన్నడి, గుజ్జరి, మరాటి.

తె.వృ: అక్కడ పుట్టుక గలది యను నర్థమున జనపదవాచియైన తద్భవ శబ్దమునకు ఈప్ ప్రత్యయ మగును. కన్నడి, గుజ్జరి, మరాటి.

10 సూ. ఖడ్గగాత్ స్వార్థే

వృ: తద్భవేభ్యః ఖడ్గాదిభ్యః స్వార్థే ఈప్ స్యాత్. కత్తి, పుట్టి, పిటికి, అంగడి, కుద్దలి, గొడ్డలి, దూది, గుత్తి, రక్కసి, నాగలి, సంపంగి, బూచి, వసనాభి.

తె. వృ: తద్భవములగు ఖడ్గాది శబ్దములకు స్వార్థమున ఈప్ వచ్చును. కత్తి, పుట్టి, పిటికి, అంగడి, కుద్దలి, గొడ్డలి, దూది, గుత్తి, రక్కసి, నాగలి, సంపంగి, బూచి, వసనాభి.

స్త్రీప్రత్యయప్రకరణము సమాప్తము.

విభక్త్యర్థ ప్రకరణమ్

వృ: అథ విభక్త్యర్థాః

తె. వృ: ఇంక విభక్త్యర్థములు.

1 సూ. బహుళం విభక్తి ర్యథాస్థానమ్[1]

వృ: స్వకారకస్థాన మనతిక్రమ్య సంస్కృతవత్ ప్రాకృతవచ్చ అత్ర బహులం విభక్తి ర్భవతి.

తె.వృ: తన కారక స్థానమును మీఱక సంస్కృతమునందువలెను, ప్రాకృతమునందువలెను త్రిలింగ భాషలో విభక్తి వచ్చును.

వృ: హరి రక్షింపుచున్నాఁడు. భక్తుఁడు రక్షింపఁబడుచున్నాఁడు. తిఙా ద్యభిహితే కర్తరి కర్మణిచ ప్రథమా.

తె. వృ: కర్తయు, కర్మయు తిఙ్- కృత్- తద్ధిత- సమాసములచేఁ జెప్పఁబడినపుడు వానికి ప్రథమా విభక్తి వచ్చును. హరి రక్షింపుచున్నాఁడు. భక్తుఁడు రక్షింపఁబడుచున్నాఁడు.[2]

వృ: హరిని భజింపుచున్నాడు. తిఙాద్యనభిహితే కర్మణి ద్వితీయా.[3]

తె. వృ: కర్మ తిఙాదులచేఁ జెప్పఁబడనప్పుడు దానికి ద్వితీయావిభక్తి వచ్చును. హరిని భజింపుచున్నాఁడు.

వృ: రామునిచేత నసుర వధింపఁబడుచున్నాఁడు. బాణముచే వధింపఁ బడుచున్నాఁడు. తిఙాద్యనభిహితే కర్తరి కరణేచ తృతీయా.[4]

తె. వృ: కర్తయు, కరణమును తిఙాదులచేఁ జెప్పఁబడనప్పుడు తృతీయావిభక్తి వచ్చును. రామునిచేత నసుర వధింపఁబడుచున్నాఁడు. బాణముచే వధింపఁబడుచున్నాఁడు.

---

1. సర్వ విభక్తిః సంస్కృతతుల్యాః. ఆం. శ. చిం. 4.40

2. తిఙభిహితమునకు మాత్ర ముదాహరణము లీయఁబడినవి. తక్కినవాని కుదాహరణములు: కృత్ - రాముఁడు రక్షకుఁడు. తద్ధిత - రాముఁడు దాశరథి. సమాస - విష్ణువు చక్రపాణి.

3. (అనభిహితే కర్మణి ద్వితీయా. (పా. 2. 3. 1, 2)

4. కర్తృ కరణయో స్తృతీయా (పా. 2. 3. 18).

వృ: విప్రునికొఱకు గోవు నిచ్చుచున్నాఁడు. సంప్రదానే చతుర్థీ.[5]

తె. వృ: సంప్రదానమున చతుర్థీ విభక్తి వచ్చును. విప్రుని కొఱకు గోవు నిచ్చుచున్నాఁడు.

వృ: పాపమువలన విరతుఁడయ్యె, అపాదానే పంచమీ.[6]

తె. వృ: అపాదానమున పంచమీ విభక్తి వచ్చును. పాపము వలన విరతుఁడయ్యె.

వృ: అన్నమునకు వసింపుచున్నాఁడు. హేతౌ ద్యోత్యే షష్ఠీ.[7]

తె. వృ: హేతువు సూచింపఁదగినదగునప్పుడు షష్ఠీవిభక్తి వచ్చును. అన్నమునకు వసింపుచున్నాఁడు.

వృ: కటమం దున్నాఁడు. అధికరణే సప్తమీ.[8]

తె. వృ: అధికరణకారకమున సప్తమీ విభక్తి వచ్చును. కటమం దున్నాఁడు.

వృ: "హారికిఁ గోపించె రాధ పుష్పాస్త్రుఁదలఁచి" ఇత్యాదౌ జేసఃషష్ఠీ. విప్రునకు గోవు నిచ్చుచున్నాఁడు ఇత్యాదౌ జే సోవా షష్ఠీ. మాధవునకుఁ బ్రణమిల్లె, చోరునకు భయపడియె ఇత్యాదౌ అసాదేః షష్ఠీ. తపోధనుఁడు వనము నుండె ఇత్యాదౌ జిపో ద్వితీయా. బహుళ గ్రహణాత్ మాసమునకుఁజదివె; సుఖమేఁగెన్; జనకు స్మరించెన్; నిండోలగ ముండెను. చర్మము నిమిత్తము వ్యాఘ్రముఁ జంపె. గ్రామాదాగచ్ఛతీత్యాదౌ అపాయాత్ పూర్వ మాధార ప్రతీతేః అధికరణంవా. స్థిత్వేత్యుపపద విశేషః. గ్రామమునమండి వచ్చెన్. గ్రామమునందుండి వచ్చెన్. గ్రామమువలన నుండి వచ్చెన్.

తె. వృ: "హారికిఁ గోపించె రాధ పుష్పాస్త్రుఁ దలఁచి" మొదలగు చోట చతుర్థికి బదులు షష్ఠి[9], "విప్రునకు గోవు నిచ్చుచున్నాడు" మొదలగు చోట చతుర్థికి బదులు వికల్పముగా షష్ఠీ విభక్తి. మాధవునకుఁ[10]

5. చతుర్థ సంప్రదానే. (పా. 2. 3. 13).

6. అపాదానే పంచమీ. (పా. 2. 3. 28).

7. షష్ఠీ హేతు ప్రయోగే. (పా. 2. 3. 26).

8. సప్త మ్యధికరణే చ. (పా.2. 3. 36)

9. అన్యస్యాః క్వచిద్భవే చ్చాన్యా. ఆం. శ. చిం. 4. 41

"హరయే అకుప్యద్రాధా పుష్పాస్త్రం స్మృత్వా". క్రుధద్రుహేర్ష్యాసూయార్థానాం యం ప్రతికోపః (పా. 1. 4. 37) అను సూత్రముచే సంప్రదాన కారక మగుటచే హరి శబ్దము చతుర్థిలో నుండును.

10. విప్రుని కొఱకు గోవు నిచ్చుచున్నాఁడు అని కూడ నుండునన్నమాట.

బ్రాణమిల్లె,[11] చోరునకు భయపడియె[12] మొదలగుచోట ద్వితీయకును, పంచమికిని బదులు షష్ఠి. తపోధనుఁడు వనమునుండె[13] మొదలగు చోట సప్తమికి ద్వితీయ. బహుళగ్రహణమువలన మాసమునకుఁ జదివె;[14] సుఖమేగన్;[15] జనకు స్మరించెన్,[16] నిండోలగ ముండెను[17]. చర్మము నిమిత్తము వ్యాఘ్రముఁజంపె.[18] గ్రామాత్ ఆగచ్ఛతి మొదలగుచోట అపాయము (విడచుట)కంటె ముందు ఆధారము తోఁచుచున్నది గనుక వికల్పముగా అధికరణము వచ్చును. స్థిత్వా = ఉండి అను నుపపదము అధికముగాఁ జేరును. గ్రామముననుండి వచ్చెన్. గ్రామమునందుండి వచ్చెన్. గ్రామమువలన నుండి వచ్చెన్.

2 సూ. నిపాతే వా సుస్

వృ: వినాదౌ పరే ప్రథమా వా స్యాత్. రాముఁడు వినాగాన్; రామునిచే వినాగాన్.

తె. వృ: వినా మొదలగు నిపాతములు పరమయినప్పుడు వికల్పముగా ప్రథమా విభక్తి వచ్చును. రాముఁడు వినాగాన్; రామునిచే వినాగాన్.

3 సూ. జడ స్యాసః[19]

వృ: జడవాచక ద్వితీయాయాః స్థానే ప్రథమా వా స్యాత్. రథ మెక్కెన్; రథము నెక్కెన్.

---

11. మాధవం ప్రాణమత్—కర్తు రీప్సితతమంకర్మ (పా. 1. 4. 49) కర్మణి ద్వితీయా (పా. 2. 3. 2.)
12. చోరాత్ అబిభేత్ — భీత్రార్థానాం భయహేతుః (అపాదానమ్) (పా. 1.4. 25) అపాదానే పంచమీ. (పా. 2. 3. 28
13. తపోధనః వనే ఆసీత్—ఆధారోఽధికరణమ్ పా. 1. 4. 45) సప్తమ్యధికరణేచ (పా. 2. 3. 36)
14. మాసేనాధీతః. అపవర్గే తృతీయా. (పా. 2. 3. 6)
15. సుఖేన గతః. ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ (పా. 2. 3. 18 వా)
16. జనకస్య అస్మరత్. అధీగర్థదయేశాం కర్మణి (షష్ఠి) (పా. 2. 3. 52)
17. పూర్ణ సభాయాం స్థితః, సప్తమ్యధి కరణేచ (పా. 2. 3. 36)
18. చర్మణి ద్వీపిన మహన్. నిమిత్తాత్ కర్మసంయోగే (పా. 2. 3. 36 వా)
19. తస్యాః ప్రథమాచ జడపదానాం స్యాత్. ఆం. శ. చిం. 3.62

తె. వృ: జడవాచకపదముల ద్వితీయకు బదులు ప్రథమ వికల్పముగా వచ్చును. రథ మెక్కెన్; రథము నెక్కెన్.

4 సూ. జమో విశేషణస్య[20]

వృ: షష్ఠీ విశేషణస్థానే ప్రథమా వా స్యాత్. ఆర్తరక్షకుడు రామున కిష్టము.

తె. వృ: షష్ఠీ విభక్తి పదము యొక్క విశేషణమునకు షష్ఠీ విభక్తికి బదులు ప్రథమ వచ్చును. ఆర్తరక్షకుఁడు రామున కిష్టము.

5 సూ. నిత్య మనుబంధే

వృ: అనుబంధక ధాతౌ పరే నిత్యం ప్రథమా స్యాత్. వృషలిని బెండ్లియాడె.

తె. వృ: నామముల కనుబంధములుగా వచ్చు ధాతువులు పరమగునప్పుడు నిత్యముగా ప్రథమా విభక్తి వచ్చును. వృషలిని బెండ్లియాడె.

6 సూ. భావలక్షణే జీవ స్తుముని

వృ: భావలక్షణే విహితాయాః సప్తమ్యాః స్థానే నిత్యం ప్రథమా స్యాత్ తుమున్ ప్రత్యయ రూప విశేషణే పరే. రాముఁడు రక్షింప.

తె. వృ: తుమున్ ప్రత్యయ రూపమయిన విశేషణము పరమగుచుండ భావలక్షణమునఁ జెప్పఁబడిన సప్తమికి (సతి సప్తమికి) బదులు ప్రథమ వచ్చును. రాముఁడు రక్షింప.

వృ: షష్ఠీ చానాదర ఇతి షష్ఠీ స్థానేచ. పుత్రులు దుఃఖింప సన్యసించెన్.

తె. వృ: "షష్ఠీ చానాదరే" (పా 2.3.38) అని అనాదరార్థమున విధింపఁబడిన షష్ఠికి బదులుగఁ గూడ ప్రథమ వచ్చును. పుత్రులు దుఃఖింప సన్యసించెన్.

7 సూ. వీప్సోపమానప్రమాణాదిషు

వృ: వీప్సాయా ముపమావాచకేచ ప్రమాణవాచకాదౌ చ షష్ఠీ స్యాత్ ప్రథమాచ. గృహమునకు గృహమునకు, గృహము గృహము.

తె. వృ: వీప్స యందును, ఉపమావాచకము నందును, ప్రమాణవాచకము మొదలగువానియందును షష్ఠీ విభక్తి వచ్చును; ప్రథమావిభక్తి

20. షష్ఠీ విశేషణానాం ప్రథమా స్యాత్. ఆం. శ. చిం. 3.57

కూడ వచ్చును. గృహమునకు గృహమునకు, గృహము గృహము. (వీప్స యందు).

8 సూ. భూతేతుమునో న

వృ: భూతార్థే గమ్యమానే సప్తమీ విశేషణ తుమున్ ప్రత్యయ స్థానే న - వర్ణకః స్యాత్. రాముఁడు రక్షించిన సుఖపడిరి ప్రజలు.

తె. వృ: భూతకాలార్థము తోఁచునప్పుడు సప్తమీ విశేషణ మయిన తుమున్ ప్రత్యయము స్థానమున న- వర్ణక మగును. రాముఁడు రక్షించిన సుఖపడిరి ప్రజలు.

వృ: అథ విభక్తీనాం సుబంతరాణి.

తె. వృ: ఇంక విభక్తులకు ఇతర సుప్రత్యయములు.

9 సూ. సహార్థే తో తోడ[21]

వృ: "సహాయుక్తేఽప్రధానే" ఇత్యత్ర అప్రధానే విహితాయాః తృతీయాయాః స్థానే తో, తోడ ఇత్యేతౌ భవతః. శిష్యులతో వచ్చె, శిష్యుల తోడ వచ్చె.

తె.వృ: "సహాయుక్తేఽప్రధానే" (పా. 2. 3. 19) అను సూత్రము ప్రకారము అప్రధానమునందు విధింపఁబడిన తృతీయావిభక్తి స్థానమున తో, తోడ అనునవి వచ్చును. శిష్యులతో వచ్చె; శిష్యులతోడ వచ్చెను.

వృ: క్వచి దాఖ్యాతృయోగేఽపి. ధర్మశాస్త్రము వశిష్ఠునితోఁ జదివె.

తె. వృ: ఒకానొకచో ఆఖ్యాతతో (గురువుతో) యోగమున్నపుడు గూడ తో, తోడలు వచ్చును. ధర్మశాస్త్రము వశిష్ఠునితోఁ జదివె.

10. సూ. కంటేఽన్యారాదాదేః[22]

వృ: అన్యారాదితరేత్యాదినా విహితాయాః పంచమ్యాః కంటె ఇతి స్యాత్. రాముని కంటె నన్యుఁడు, శత్రులకంటె నితరులు.

తె. వృ: "అన్యారాదితరర్తేదిక్ శబ్దాంచూత్తరపదా జాహియుక్తే" (పా. 2. 3. 29) అను నాద్యవ్యాకరణ సూత్రముచే విధింపఁబడిన పంచమికి 'కంటె' వర్ణకమగును. రాముని కంటెనన్యుఁడు. శత్రుల కంటె నితరులు.

---

21. ఆం. శ. చిం. 3.29. "తోడ సహార్థేటాసః".

22. ఆం. శ. చిం. 3-31 "కంటే ఽ న్యారాదాదేః"

11 సూ. పట్టిగుణే హేతౌ [23]

వృ: గుణే హేతౌ సతి "విభాషా గుణేఽస్త్రియా" మిత్యనేన విహితాయాః పంచమ్యాః పట్టీతి స్యాత్.

తె. వృ: గుణము హేతువగునపుడు "విభాషా గుణేఽస్త్రియామ్" (పా. 2. 3. 25) అను నాద్యవ్యాకరణ సూత్రముచేఁ జెప్పఁబడిన పంచమీ విభక్తికి 'పట్టి' వర్ణక మగును.

12 సూ. అద్రుతే సుపి

వృ: అద్రుతే సుపి పరే నుమ్ స్యాత్. జాడ్యముఁబట్టి బద్ధుఁడు.

తె. వృ : ద్రుతముకాని సుబ్విభక్తి పరమైనప్పుడు నుమ్-ఆగమము వచ్చును. జాడ్యముఁబట్టి బద్ధుఁడు.

వృ: హేతౌ విధీయమానాయాః టాస శ్చేసీతి కథ్యతే
కర్మప్రవచనీయస్య కూర్చి త్యాదేశ ఉచ్యతే.[24]
జడతఁజేసి బద్ధుఁడు. జపముఁ గూర్చి వర్షము.

తె. వృ : హేతువున విధింపఁబడు తృతీయకు 'చేసి' వర్ణకమగును. కర్మ ప్రవచ నీయమునకు 'కూర్చి' వర్ణక మాదేశమగును. జడతఁజేసి బద్ధుఁడు. జపముఁగూర్చి వర్షము.

13 సూ. లో లోపలౌ నిర్ధారణే[25]

వృ: యతశ్చ నిర్ధారణే ఇతి విహితాయాః షష్ఠ్యాః స్థానే లో, లోపల ఇత్యేతౌ భవతః. దేవతలలో బ్రహ్మ యధికుఁడు.

తె. వృ : "యతశ్చ నిర్ధారణమ్" (పా. 2. 3. 41) అను పాణిని సూత్రమున విధింపఁబడిన షష్ఠీ విభక్తిస్థానమున లో, లోపల అనువర్ణకము లగును. దేవతలలో బ్రహ్మ యధికుఁడు.

---

23. ఆం. శ. చిం 3-30. "పట్టీతి తు పంచమీ గుణే హేతౌ."

24. ఆం. శ. చిం. 3-18 "కర్మ ప్రవచనీయకే కూర్చిః."

కర్మ క్రియాం ప్రోక్తవంతః కర్మప్రవచనీయాః. తేన సంప్రతిక్రియానద్యోతయంతీతి లభ్యతే. అనగా ఒక క్రియలోపించి యుండుటను సూచించునవి కర్మప్రవచనీయములు. జపముఁ గూర్చి - జపము (చేయుట) గూర్చి.

25. జాతి గుణ క్రియాభిః సముదాయా దేకదేశస్య పృథక్కరణం నిర్ధారణమ్—కాశి. వృ. 2. 3. 41.
ఆం. శ. చిం. 3. 32. "లోపల నిర్ధారణోద్భవా షష్ఠీ."

14 సూ. జడ స్యాతో ను చ టాఙ్యోః

వృ: జడవాచక పదస్య అవర్ణతః కరణాధి కరణ విహితయోః టాఙ్యోః స్థానే 'ను' స్యాత్. రాముఁడు గదను మోదు. అయోధ్య నుండు. చకారాత్ గదచే మోదు. అయోధ్యయం దుండు.

తె. వృ: జడవాచక పదముయొక్క అవర్ణమునకు కరణాధి కరణముల విధింపబడిన తృతీయా సప్తమ్యేకవచనముల స్థానమున 'ను' వర్ణకము వచ్చును. రాముఁడు గదను మోదు. అయోధ్యనుండు. సూత్రమునందలి 'చ' కారము వలన తృతీయా సప్తమ్యేకవచనములును వచ్చు. గదచేమోదు. అయోధ్యయం దుండు.

15 సూ. ఉతో నః

వృ: జడవాచక పదస్య ఉవర్ణాత్పరతః తయోరేవ "న" స్యాత్. రాముఁడు వనమున నుండు. ఖడ్గముననలుకు. వనమునం దుండు. ఖడ్గముచే నలుకు.

తె. వృ: జడవాచకము ఉకారమునకుఁ బరమగు (కరణాధికరణ) తృతీయా సప్తమీ విభక్తుల స్థానమున న - వర్ణక మగును. ఖడ్గమున నలుకు. రాముఁడు వనమున నుండు. ఖడ్గముచే నలుకు. రాముఁడు వనమునం దుండు.

16 సూ. జడస్య నువత్

వృ: జడవాచకపదస్య ఇవర్ణాత్పరతః తయోరేవ 'ని' స్యాత్. రాముఁడు మహిని జన్మించె. హేతిని నఱికె. మహియందు జన్మించె. హేతిచే నఱికె.

తె. వృ: జడవాచకపదముయొక్క ఇకారమునకుఁ బరమగు తృతీయా సప్తములకు (నువద్భావము) 'ని' - వర్ణకము వచ్చును. హేతిని నఱికె. రాముఁడు మహిని జన్మించె. హేతిచే నఱికె. రాముఁడు మహియందుజన్మించె.

17 సూ. అనౌపవిభక్తికే చ టాఙ్యో రద్వా[26]

వృ: ఔపవిభక్తికా దనౌపవిభక్తికాత్ పరతః తయో రద్వా స్యాత్. కాలఁ దన్ని; ఊర నుండి; క్రీఁగంటఁ జూచి; మింట నుండి.

---

26. ఆం. శ. చిం. 3 - 80 "ఔపవిభక్తిక నామ్నా మత్వం స్యాత్సప్తమీ తృతీయార్థే"

తె. వృ: ఔపవిభక్తికముకంటెను, అనౌపవిభక్తికముకంటెను బరమగు తృతీయా సప్తమీ విభక్తుల స్థానమున అకారము వికల్పముగా వచ్చును. కాలఁ దన్ని; ఊర నుండి; క్రీఁగంటఁ జూచి; మింట నుండి.

వృ: దాన్యాదే రపీతి కేచిత్. దాన ఖండించు; దాన నుండు.

తె. వృ: 'దాని' మొదలగు పదమునకును తృతీయా సప్తముల స్థానమున అకారము వచ్చునని కొందఱి మతము. దాన ఖండించు. దాన నుండు.

18. సూ. జడస్య భిస్సుపోర్న్వాదివత్

వృ: న్వాదివత్ జడవాచకస్య భిస్సుపోః స్థానే లవర్ణకః స్యాత్. రాముఁడు వనముల విహరించు. బాణముల నఱకు. వనములందు విహరించు. బాణములచే నఱకు.

తె. వృ: పైని జెప్పఁబడిన ను, ని, అకారములవలె జడవాచకము యొక్క భిస్, సుప్ - ప్రత్యయముల స్థానమున ల - వర్ణకము వికల్పముగా వచ్చును. రాముడు బాణముల నఱకు. వనముల విహరించు. బాణములచే నఱకు. వనములందు విహరించు.

విభక్త్యర్థ ప్రకరణము సమాప్తము.

సమాస ప్రకరణమ్

1 సూ. అథ సమాసాః

తె. వృ: ఇఁక సమాసములు చెప్పఁబడుచున్నవి.

2 సూ. తత్రాదౌ తత్పురుషః

వృ: పడగతాల్పు, ఉలితునుక, దేవరమేలు, దొంగయులుకు, మాటనేర్పరి.

తె. వృ: ఆ సమాసములందు మొదటిది తత్పురుషము. పడగతాల్పు, ఉలితునుక, దేవరమేలు, దొంగయులుకు, మాటనేర్పరి యనునవి తత్పురుషోదాహరణములు.

3 సూ. ఒక్క శేషే

వృ: షష్ఠీ శేషే ఇతి విహితాయా షష్ఠ్యాః స్థానే ఒక్క ఇతి స్యాత్. దొర యొక్క మానిసి. సుబ్లోపే దొరమానిసి.

తె. వృ: షష్ఠీ శేషే అను సూత్రముచే విధింపఁబడిన షష్ఠీస్థానమున ఒక్క అనునది వచ్చును. దొర[1] యొక్క మానిసి. విభక్తి ప్రత్యయము లోపించి దొరమానిసియని యగును.

4 సూ. ఒక్కస్య దువే త్యేకే

వృ: యుష్మదస్మదోః స్వస్యచ శేష షష్ఠ్యాః స్థానే దువర్ణకో వా. నీదు కొడుకు, నాదుకొడుకు, తనదు కొడుకు.

తె. వృ: యుష్మత్, అస్మత్, స్వశబ్దములకంటె పరమందున్న యొక్క స్థానమున దు అనునది వికల్పముగా వచ్చును. నీదు కొడుకు, నాదు కొడుకు, తనదు కొడుకు, అనునవి క్రమముగా నుదాహరణములు.

(పక్షాంతరమున—నీకొడుకు, నాకొడుకు, తనకొడుకు)

5 సూ. తత్పురుషాదౌ వికారే మిశ్రతా చ

వృ: తత్పురుషాది సమాసే పుంస్త్వాది వికారే సతి సంస్కృత వైకృతయో ర్మిశ్రతాచ భవతి. కటాక్షంపు గుంపు, ఏటితీరము.

---

1. దొర యొక్క లోని యకారము సంధి లేనప్పుడు వచ్చినదని గమనింపవలెను.

తె. వృ: తత్పురుషాది సమాసములందు పుంప్వా దేశాది వికారములు కలిగినప్పుడు సంస్కృత వైకృతముల మిశ్రత్వము సమ్మతమైనదే. కటాతుంపుగుంపు. ఏటితీరము మొదలగునవి.

6 సూ. అనాదే స్తదః

వృ: అనాదౌ వర్తమానస్య తచ్ఛబ్దసంబంధినః అతః వా లుక్స్యాత్. రామునిది - రామునియది.

తె. వృ: ఆదియందులేని తచ్ఛబ్ద సంబంధియగు అత్తునకు వికల్పముగా లోపము వచ్చును. రామునిది - రామునియది.

7 సూ. రేకౌ రావే ర్భూషణే

వృ: రావి శబ్దస్య రేకౌ పరే భూషణార్థే ఇతో వా లుక్స్యాత్. రావ్రేకు - రావి రేకు.

తె. వృ: భూషణమర్థమై రేకు పరమయినప్పుడు రావి లోని యిత్తునకు వికల్పముగా లోపము వచ్చును. రావ్రేకు - రావి రేకు.

8 సూ. పువ్వునువ్వో రంత శ్శిత్

వృ: పువ్వు, నువ్వు ఇత్యేతయో రన్యశబ్దయోగే అంతర్వర్తమానస్య సాచ్కస్య వకారస్య శిచ్చ లుక్స్యాత్. పూదండ, నూబిండి.

తె. వృ: అన్యశబ్దయోగమునందు పువ్వు నువ్వుల లోని సాచ్క వకారమునకు లోపము వచ్చును. ఆ లోపము శిత్తు కూడనగును. పూదండ, నూబిండి[2].

9 సూ. రాజకీరగే

వృ: రాజకీరాదా వంత్యస్య సాజ్ఝలో లుక్స్యాత్. రాచిల్క, నెలకొనుట.

తె. వృ: రాజకీరాదులందు చివరి హల్లచ్చుతోఁగూడలోపించును. రాచిల్క, నెల[3]కొనుట అనునవి యుదాహరణములు.

---

2. శిత్తనుటచేత శితి దీర్ఘః (సంజ్ఞా 16) అని పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘము. ఈ విధి వైకల్పికమని యెంచవలెను. పువ్వుదండ, నువ్వుపిండి అనియు నుండునన్న మాట. ఉత్తరపదపరకత్వమునం దనక అన్య శబ్దయోగమునం దనుటచేత "శి సుపూ" మొదలగునవియు నీవిధానముచే సాధ్యములగునని గ్రహింపవలెను.

3. నెలవుకొనుట నెలకొనుట అయినదన్న మాట.

10 సూ. నిత్యం నిట్వాదా వమితస్య

వృ: నిట్వాదౌ అనేకస్య సాజ్ఝలో లుక్స్యాత్. నీరువట్టు - నిట్టు, ఉప్పు వట్టు - ఉట్టు.

తె. వృ: నిట్టు మొదలగువానిలో నొకటి కన్న నెక్కువ హల్లులు కూడ సాచ్కులములయి లోపించును. నీరువట్టు - నిట్టు. ఉప్పువట్టు - ఉట్టు.

వృ: అథ కర్మధారయః

తె. వృ: ఇఁక కర్మధారయసమాసము చెప్పఁబడును.

వృ: నల్లగలువ, ముడుఁగుఁదామర, పొన్నమ్రాను.

తె. వృ: నల్లగలువ, ముడుఁగుఁదామర, పొన్నమ్రాను మున్నగు నవి కర్మధారయసమాసములు.

11 సూ. అనమో నః కర్మధారయే

వృ: కర్మధారయ సమాసే అనమ్సంబంధినః అతః ఇత్స్యాత్. తెల్లని కోక, చల్లనినీరు.

తె. వృ: కర్మధారయ సమాసమునందు అనమ్సంబంధియగు (తద్ధి. 18 సూ.) అత్తునకు ఇకారము వచ్చును. తెల్లని కోక, చల్లనినీరు.

12 సూ. వికృత మల్పం విశేషణం కర్మధారయే

వృ: కర్మధారయే సంస్కృత శబ్దస్య త్రిచతురక్షర పరిమిత మంధ్రపదం విశేషణం స్యాన్మిశ్రతాయామ్. కఱకు దర్భలు.

తె. వృ: కర్మధారయము మిశ్రమయినప్పుడు త్రిచతురక్షర పరిమిత మయిన యాంధ్రపదము సంస్కృత శబ్దమునకు విశేషణము కావచ్చును. ఉదా: కఱకు దర్భలు.

13 సూ. తదవ ప్రభృతి చ

వృ: సంస్కృత పదస్య వైకృత స్తదాది శబ్దః అవ వర్ణకాదిశ్చ విశేషణం స్యాన్మిశ్రతాయామ్. ఆ విప్రుఁడు, ఇరువదియొకటవ యుద్ధము.

తె. వృ: మిశ్ర సమాసమునందు సంస్కృత శబ్దమునకు వైకృతము లయిన తదాదులును అవ (తద్ధి. 24 సూ.) వర్ణకాదు లంతమందుఁగలవియును విశేషణములు కావచ్చును. ఆ విప్రుఁడు, ఇరువదియొకటవ యుద్ధము.

14 సూ. తద్యత్రిమిదమాం హే పర స్యారోష్మణః

వృ: తదాదేః హ్రస్వేసతి రేఫోష్మ వర్జితస్య పరాక్షరస్య ద్విత్వంస్యాత్.

తె. వృ: తదాదుల దీర్ఘము హ్రస్వ మయినప్పుడు వానికి పరమందున్న ఊష్మ రేఫేతరమయిన హల్లు ద్విత్వమును పొందును.

15 సూ. యత్రిమో స్తదః

వృ: యత్రిమోః పరస్య తదో వా హ స్స్యాత్. ఎవ్వండు - ఎవ్వాఁడు.

తె. వృ: యత్రిమర్థకమునకు పరముగానున్న తదర్థకమునకు వికల్పముగా హ్రస్వము వచ్చును. ఉదా: ఎవ్వండు - ఎవ్వాఁడు.

16 సూ. ఆదోతో హేలాయామ్

వృ: హేలాయా మోకారస్య ఆద్వా స్యా త్సమాసే. నవ్వుటాల[4] - నవ్వుటోల.

తె. వృ: సమాసమునందు హేలార్థకములోని ఓ కారమునకు ఆ వికల్పముగా వచ్చును. ఉదా: నవ్వుటాల[4] - నవ్వుటోల.

17 సూ. చెన్ను పొన్ను మున్ను కెంపు క్రొత్తానాం చెం, పొం, ముం, కెం, క్రొం సమాసే

వృ: చెన్ను ప్రభృతీనాం చెమాదీని సమాసే రూపాణి భవంతి. చెంగలువ, పొందామర, ముంగొంగు, కెంబట్టు, క్రొందావి.

తె. వృ: సమాసమునందు చెన్నుకు చెం, పొన్నుకు పొం, మున్నుకు ముం, కెంపునకు కెం, క్రొత్తకు క్రొం అను రూపములు వచ్చును. ఉదా: చెంగలువ, పొందామర, ముంగొంగు, కెంబట్టు, క్రొందావి.

18 సూ. ఆర్యాదే రంత్యే

వృ: అంత్యే వర్తమానస్య ఆర్యాదేః సంయుక్తాక్షరస్య[5] ఉపరి (స్థితస్య) వా లుక్ స్యాత్. రామయ - రామయ్య, కోనయ - కోనయ్య.

తె. వృ: అంతమందున్న ఆర్యాది శబ్ద సంయుక్తాక్షరములోని మీఁది హల్లునకు వికల్పముగా లోపము వచ్చును. ఉదా: రామయ -రామయ్య, కోనయ - కోనయ్య.

---

4. నవ్వుటాల - నవ్వులాటకు రూపాంతరమని శ. ర.

5. సంయుక్తాక్షర మిక్కడ ద్విత్వాక్షరమను నర్థమున వాడఁబడినట్లు కానఁ నగును.

19 సూ. అనార్యాంబస్యాదా ద్రాయే

వృ: ఆర్యాంబారహిత శబ్దస్య అతః ఆకారస్స్యాద్రాయా దౌపరే. రామారాయుఁడు, కోనారెడ్డి. అనార్యాంబస్యేతి కిమ్? రామయరాయుఁడు - కోనమరెడ్డి.

తె. వృ: ఆర్యాంబేతర శబ్దముల చివరి అత్తునకు రాయాదులు పరమయినప్పుడు వికల్పముగా ఆ కారము వచ్చును. ఉదా: రామారాయుఁడు, కోనారెడ్డి. ఈకార్య మార్యాంబేతరములకే యనుటచేత రామయరాయుఁడు, కోనమరెడ్డి ఇత్యాదులందు ఆ కారము నివారితమయినదని యెఱుఁగవలెను.

20 సూ. జాతావిత్

వృ: జాతివాచకశబ్దే పరే అత ఇత్స్యాత్. తిమ్మిసెట్టి, కసవిసీఁడు.

తె. వృ: జాతివాచకశబ్దము పరమయినప్పుడు అత్తున కికారము వచ్చును. ఉదా: తిమ్మిసెట్టి, కసవిసీఁడు[6].

21 సూ. ఇదీతా వూరో స్సే

వృ: సమాసే ఊరు సంబంధిన ఉతః ఇదీతౌ భవతః. కొల్లూరి పురము- కొల్లూరీ పురము. 'ఊతస్తూమో' శ్చేత్యాదినా హ్రస్వశ్చ. కొల్లురి పురము.

తె. వృ: సమాసమునందున్న ఊరు శబ్దములోని ఉత్తునకు ఇ ఈ లు వచ్చును. కొల్లూరి పురము - కొల్లూరీ పురము. "ఊతస్తూమోశ్చ హా స్సంఖ్యా పూర్వే" అను (25) వ సూత్రముచే హ్రస్వము కూడ వచ్చినచో కొల్లురి పురము అని యగును.

వృ: క్రేఁగన్ను, కొనచేయి ఇత్యాదయ ఏకదేశిసమాసాః.

తె. వృ: క్రేఁగన్ను, కొనచేయి మొదలగునవి యేకదేశి సమాసములు[7].

వృ: జవ్వాదిసెట్టి, నడగుజ్జము ఇత్యాదయో లుప్త సమాసాః.

తె. వృ: జవ్వాదిసెట్టి, నడగుజ్జము మొదలగునవి మధ్యమపదలోప సమాసములు[8].

---

6. కసవులో ఉకారము కాని అకారము కాదు. కసవ అను పదము కానరాదు.

7. "అఱగన్ను" క్రేఁగన్ను, సామేను, కొనచేయి, పెడతల ఇత్యాద్యా ఏకదేశి సమాసాః" (కవి శిరో. 531 పు.)

8. "జవ్వాదిసెట్టి .... ఇత్యాద్యా ఉత్తరపదలోపాః" (కవి శిరో. 531 పు.)

22 సూ. ఉప్రభృతి రాభాసః

వృ: ఉవర్ణకప్రభృతిభి ర్విశేషణైః కర్మధారయాభాస స్స్యాత్. రక్షించు దేవత, రక్షించిన దేవత, రక్షింపని దేవత.

తె. వృ: ఉ వర్ణకము మొదలగునవి యంతమందుఁగల విశేషణములు సమసించినవి కర్మధారయాభాసములు. రక్షించుదేవత, రక్షించిన దేవత - రక్షింపని దేవత[9].

అథద్విగుః

23 సూ. ద్విత్రిచతుర్ణా మిరుమునలుసే

వృ: ద్విప్రభృతీనా మిర్వాదయ స్స్యు స్సమాసే.

తె. వృ: సమాసమునందు ద్విత్రిచతుర్శబ్దములకు ఇరు, ము, నలు అనునవి యాదేశములగును.

24 సూ. త్రిరాదేశే

వృ: త్రిశబ్దస్య ము ఇత్యాదేశే పరాక్షరస్య ద్విత్వం స్యాత్.

తె.వృ: త్రిశబ్దమునకు ము అనునది యాదేశమయినప్పుడు తరువాత నున్న యక్షరమునకు ద్విత్వము వచ్చును.

25 సూ. ఊత స్తూమోశ్చ హ స్సంఖ్యాపూర్వే

వృ: సంఖ్యా పూర్వ సమాసే తూము ఊరు ఇత్యేతయో రూతఃహస్స్యాత్ ముత్తుము.

తె. వృ: సంఖ్యాపూర్వ సమాసమునందు తూము ఊరు అను శబ్దములలోని ఊత్వమునకు హ్రస్వము వచ్చును. ముత్తుము అనునది ఉదాహరణము.

26 సూ. పదేః పన్ ద్వినవాఢకేషు

వృ: పదేః పన్నితిస్యాత్. ద్విప్రభృతౌ పరే. పందుము.

తె. వృ: పది కిరు తొమ్మిది తూము శబ్దములు పరమయినప్పుడు 'పన్' ఆదేశమగును. పందుము.

---

9. "నీవు పోషించిన భక్తులు ఇత్యాదయః కర్మధారయాభాసాః" (కవి శిరో. 520పు.)

27 సూ. నిత్యంపదావాతోః

వృ: ఆఱు శబ్దస్య ఆతో నిత్యం హ స్స్యాత్ పదిశబ్దే పరే. అఱువది, అఱుబది.

తె. వృ: పది శబ్దము పరమయినప్పుడు ఆఱులోని ఆ కారమునకు నిత్యముగా హ్రస్వము వచ్చును. అఱువది, అఱుబది.

28 సూ. మాఱు కాల్వో స్సమాసే వా

వృ: ఏతయో రాత స్సమాసే వా హ స్స్యత్. వేమఱు - వేమాఱు.

తె. వృ: మాఱు, కాలు[10] శబ్దములలోని ఆ కారమునకు సమాసమునందు హ్రస్వము వికల్పముగా వచ్చును. వేమఱు - వేమాఱు.

వృ: నవాష్టనో ర్నూ రౌ బహువచనే చ: ఎనమనూఱు, తొమ్మనూఱు. నిట్ట్వాదిత్వాత్ టిలోపః[11].

తె. వృ: నవాష్టనోర్నూరౌ బహువచనేచ[12] అను సూత్రముచేత ఇత్తులకు అకారములు వచ్చినచో ఎనమనూఱు, తొమ్మనూఱు అను రూపములు వచ్చును. నిట్ట్వాదులలోని వగుటచే (చూ. 10సూ.) టిలోపము.

29 సూ. సప్తాష్టనవానాం డెబెనుతొన్ పదే

వృ: సప్తప్రభృతీనాం డెబాదయ స్స్యుః పదే పరే. డెబ్బది, ఎనుబది, తొంబది.

తె. వృ: సప్తాష్టనవశబ్దములకు పది పరమయినప్పుడు డెబ్, ఎను, తొన్ అనునవి ఆదేశములుగా వచ్చును. డెబ్బది, ఎనుబది, తొంబది యనునవి యుదాహరణములు.

30 సూ. ఇరునలో ర్నూరౌ నః

వృ: ఏతయో రంత్యహలో న స్స్యాన్నూఱుశబ్దే పరే. ఇన్నూఱు మున్నూఱు, నన్నూఱు.

తె. వృ: ఇరు నలు శబ్దముల యంత్య హల్లునకు నూఱు శబ్దము పరమయినప్పుడు నకారము వచ్చును. ఇన్నూఱు, మున్నూఱు[13], నన్నూఱు అనునవి యిందువలన సిద్ధించు రూపములు.

---

10. కాలులోని ఆకారమునకు హ్రస్వము వచ్చిన రూపము 36వ సూత్రము దగ్గఱ చూడనగును.

11. నిత్వా దిత్వా ట్టిలోపః. (కాకినాడ ప్రతి)

12. హల. 21 సూ.

13. మున్నూఱు "త్రి రాదేశే"(సమా.24)అను సూత్రముచే నేర్పడిన రూపము.

31 సూ. ద్విగో ర్బహుత్వమ్.

వృ; ద్విగు సమాసస్య బహుత్వం, మిశ్రతాచ స్యాత్. ముల్లోకములు, నల్దిక్కులు. అమిశ్రతాయాంతు ముప్వన్నె.

తె. వృ: ద్విగు సమాసము మిశ్రము కూడ నగును. అప్పు డది బహువచనమున నుండును. ముల్లోకములు, నల్దిక్కులు. మిశ్ర ద్విగువు కానిచో ముప్వన్నె అను విధముగా నుండును.[14]

అథబహువ్రీహిః

వృ: వేఁడివెలుఁగు, చలిమెఱుఁగు.

తె. వృ: వేఁడివెలుఁగు, చలిమెఱుఁగు మొదలగునవి బహువ్రీహి సమాసములు.

32 సూ. బహువ్రీహి స్సుస్ జమోః

వృ: ప్రథమా షష్ఠీ ప్రయోగా ద్బహువ్రీహే రాభాస స్స్యాత్[15]. పట్టుపుట్టమునది.

తె. వృ: ప్రథమావిభక్తికాని షష్ఠీవిభక్తి కాని యున్నచో నది ఆభాస బహువ్రీహి యగును. పట్టుపుట్టమునది యనునది యుదాహరణము.

33 సూ. అ మంత్యవదనస్య

వృ: బహువ్రీహే రంతే వదనాదేశస్య అమ్ స్యాత్. నలువ, పలువ.

తె. వృ: బహువ్రీహియం దుత్తరపదముగా నున్న వాయిశబ్దము నకు అమ్ అను నాదేశము వచ్చును. నలువ, పలువ.

34 సూ. నో ర్లోచనస్య ంటిమ్

వృ: లోచనాదేశ సంబంధినో నుకారస్య బిందుపూర్వక ంటిమ్ స్యాత్. తమ్మికంటి, ముక్కంటి.

తె. వృ: బహువ్రీహియందు కన్నులోని ను అనుదానికి పూర్ణబిందు పూర్వకమయిన టిమ్ (ంటి) అనునది యాదేశమగును. తమ్మికంటి, ముక్కంటి.

---

14. ఏకవచనము వచ్చు నన్నమాట.

15. "స్యా దాభాసబహువ్రీహిః ప్రథమాదిప్రయోగతః" (వి.వి.హల.19)

35 సూ. విల్లో స్తుః

వృ: బహువ్రీహే రంత్యే విల్లుశబ్దాత్తు వర్ణకస్స్యాత్. అలరువిలుతుఁడు.

తె. వృ: బహువ్రీహియం దుత్తరపదమగు విల్లుశబ్దమునకు తు వర్ణకము వచ్చును. అలరువిలుతుఁడు.

36 సూ. చూలుకాల్వో రిత్

వృ: ఏతయో రిత్స్యాత్. తమ్మిచూలి, ముక్కాలి.

తె. వృ: చూలు కాలు శబ్దముల కిద్వర్ణము వచ్చును. తమ్మిచూలి, ముక్కాలి.

వృ: మాఋకాల్వో స్సమాసే వేతి హ్రస్వే ముక్కలి.

తె.వృ: "మాఋ కాల్వో స్సమాసే వా"[16] అను సూత్రముచే కాలులోని ఆ కారమునకు హ్రస్వము వచ్చినచో ముక్కలి యని యగును.

37 సూ. మే ర్లుక్

వృ: బహువ్రీహే రంత్యే క్వచిన్మి వర్ణకస్య లుక్ స్యాత్. పువ్వుంబోడి.

తె. వృ: బహువ్రీహి యందుత్తరపదము చివరనుండు మివర్ణకము కొన్నిచోట్ల లోపించును. పువ్వుఁబోడి యుదాహరణము.

అథ ద్వంద్వః

వృ: కాలుసేయి[17], తల్లిదండ్రులు.

తె. వృ: కాలుసేయి, తల్లిదండ్రులు మొదలగునవి ద్వంద్వ సమాసములు.

38 సూ. ఉ ర్ద్వంద్వే రః[18]

వృ: ద్వంద్వ సమాసే ఋకారాంత సంబంధినః ఋతః రస్స్యాత్. మాతృపితరులు.

---

16. సమా. 28 సూ.

17. కాలుసేతులనుబహువచన రూపమే ఆంధ్రవ్యాకరణములు పెక్కంగీకరించినవి. అయినను ఏకవచన రూపము వ్యవహారమున నున్నది. వ్రాతప్రతి పాఠము కూడ నట్లే కలదు.

18. ఉర్ద్వంద్వే రః. (ఆం.శ.చిం.అజ.66)

తె. వృ: ద్వంద్వ సమాసమునందు ఋ కారాంతశబ్దములకు సంబంధించిన ఋ కారమునకు 'ర' అనునది వచ్చును. మాత్రపితరులు.[19]

39 సూ. ద్వంద్వే యుష్మదస్మదో రీతః

వృ: యుష్మదస్మదో ర్ద్వంద్వసమాసే ఈతః అత్ స్యాత్.

తె. వృ: యుష్మదస్మద్ద్వంద్వమునందు ఈ కారమునకు అ కారము వచ్చును.

40 సూ. అంత్యేఽస్మదః

వృ: సమాసాంతే అస్మచ్ఛబ్ద సంబంధిన ఆతో హ స్స్యాత్. మనము.

తె. వృ: సమాసాంతము నందున్న అస్మచ్ఛబ్ద సంబంధి యగు ఆకారమునకు హ్రస్వము వచ్చును. మనము[20].

సమాస ప్రకరణము సమాప్తము.

తద్ధితాదేశ ప్రకరణమ్

వృ: అథ తద్ధితాదేశాః

తె. వృ: అనంతరము తద్ధితాదేశములు చెప్పబడుచున్నవి.

1 సూ. అరిమీమ్కామో మతుపః

వృ: మతుప్ప్రత్యయస్య అరిమ్, ఈమ్, కామ్, ఇత్యేతే ఆదేశా స్స్యుః. సుంకరి, నేతరి, తొంటరీఁడు, వన్నెకాఁడు[1].

తె. వృ: మతుప్ప్రత్యయ స్థానమున అరిమ్, ఈమ్, కామ్ అనునవి ఆదేశమగును. సుంకరి, నేతరి, తొంటరీఁడు, వన్నెకాఁడు.

2 సూ. ఆ మామః

వృ: షష్ఠీబహువచనాత్పరతః ఆమ్ స్యాత్. వన్నెలాఁడు, వగలాఁడు.

తె. వృ: షష్ఠీ బహువచన ప్రత్యయాంతమునకుఁ బరముగా మతు ప్ప్రత్యయమునకు ఆమ్ అను నాదేశము వచ్చును. వన్నెలాఁడు, వగలాఁడు ఉదాహరణములు.

3 సూ. వైరా త్తుమ్

వృ: వైర శబ్దాత్ తుమ్ స్యాత్. పగతుండు.

తె. వృ: వైరార్థకశబ్దముకంటెఁ బరమందున్న మతుప్ ప్రత్యయమునకు తుమ్ ఆదేశమగును. పగతుఁడు.

4 సూ. నామ్న స్తేనోన ఇడిమ్

వృ: తృతీయా సమర్థా దూన ఇత్యర్థే ఇడిమ్ స్యాత్. వెరవిడి, ముక్కిడి.

---

1. ఈ ప్రక్రియలో సంస్కృత ప్రత్యయములు ముందుగా వచ్చినవని యెంచి వాని స్థానమునఁ దెలుఁగు ప్రత్యయములను ఆదేశములుగాఁ జెప్పుకొనుట గమనింపఁ దగినది.

తె. వృ: తృతీయాసమర్థమయిన[2] నామము కంటె హీనార్థము నందు ఇడిమ్ అను ప్రత్యయము వచ్చును. వెరవిడి, ముక్కిడి.

5 సూ. ఎడుమ్ పరిమాణే

వృ: పరిమాణవాచకా దెడుమ్ స్యాత్. తూమెడు, మూరెడు, బారెడు.
తె. వృ: పరిమాణ వాచకముల కంటె 'ఎడుమ్' అను ప్రత్యయము వచ్చును.తూమెడు, మూరెడు, బారెడు ఉదాహరణములు.

6 సూ. పౌరుషే బంటిమ్

వృ: పురుషసంబంధి పరిమాణ విహితా ద్బంటిమ్ స్యాత్. మొలబంటి, కుత్తుకబంటి.

తె. వృ: ఆ పరిమాణము పురుషసంబంధి యయినచో తద్వాచకము కంటె బంటిమ్ అను ప్రత్యయము వచ్చును. మొలబంటి, కుత్తుకబంటి.

7 సూ. స్వార్థే కమ్

వృ: క్వచిత్ స్వార్థే కమ్ స్యాత్. నిప్పుక.

తె. వృ: కొన్నిచోట్ల స్వార్థమునందు కమ్ అను ప్రత్యయము వచ్చును. నిప్పుక.

8 సూ.ఉత్ కమి

వృ: కమిప్రత్యయే పరే అత ఉత్ స్యాత్. నెలఁతుక. ఇకారస్యాపీతి కేచిత్. వెలఁదుక.

తె. వృ: కమ్ ప్రత్యయము పరమయినప్పుడు అకారమునకు ఉత్తు వచ్చును. నెలతుక. ఇకారమునకుఁగూడ ఉత్తు వచ్చునని కొందఱందురు. వెలఁదుక.

9 సూ. దేవవేగాభ్యామరేరౌ

వృ: తాభ్యాం క్రమాత్ స్వార్థే "అర, ఇర" ఇత్యేతే భవతః. దేవర, వేగిరము.

తె. వృ: దేవ, వేగ శబ్దములకంటె స్వార్థమునందు క్రమముగా అర, ఇర అను ప్రత్యయములు వచ్చును. దేవర, వేగిరము.

---

2. "తృతీయా సమర్థమయిన" అనుట కేవలము సంస్కృతసంప్రదాయానుసరణము.

10 సూ. సితా వేకభిక్షయోః

వృ: తాభ్యాం క్రమాత్ సితౌ[3] భవతః. ఒక్కరుండు, బికిరము.

తె. వృ: ఏక భిక్షాశబ్దములకు క్రమముగా అర, ఇర ప్రత్యయములు సిత్తులై వచ్చును. ఒక్కరుఁడు, బికిరము.

11 సూ. త్రపుతేజసో రిత్యేకే

వృ: తాభ్యామపి సితావితి కేచి దాచార్యాః. తగరము, తేజిరము.

తె: వృ: త్రపు తేజశ్శబ్దములకును క్రమముగా అర, ఇర సిత్తులై వచ్చునని కొందఱి మతము. తగరము, తేజిరము.

12 సూ. ఇరి స్సాక్షిణః

వృ: తస్మా దిరి స్స్యాత్ స్వార్థే. సాకిరి.

తె. వృ: సాక్షి శబ్దము కంటె స్వార్థమునందు ఇరిస్ ప్రత్యయము వచ్చును. సాకిరి.

13 సూ. పోతా దవస్

వృ: యానపాత్ర వాచకాత్ పోతశబ్దా దవ స్స్యాత్ స్వార్థే. పొడవ.

తె. వృ: యానపాత్ర వాచక శబ్దముకంటె స్వార్థమునందు అవ స్ప్రత్యయము వచ్చును. పొడవ.

14 సూ. ఉలుస్ మేఘాత్

వృ: మేఘా దులుస్ స్యాత్ స్వార్థే. మొగులు.

తె. వృ: మేఘ శబ్దము కంటె స్వార్థమునందు ఉలుస్ప్రత్యయము వచ్చును. మొగులు.

15 సూ. చంద్రమస ఆమస్

వృ: తస్మా దామస్ స్యాత్. చందమామ.

---

3. సితిచ (పా. 1.4.16) అను పాణినీయ సూత్రముచే సకార మిత్సంజ్ఞగాఁగల ప్రత్యయము పరమగునపుడు పూర్వమునకు పదసంజ్ఞ వచ్చును. అనఁగా సిత్ ప్రత్యయము పరమైనప్పుడు పూర్వమునకు (ప్రకృతికి) పద కార్యములు వచ్చునని గ్రహింపవలెను.

తె. వృ: చంద్రమశ్శబ్దము కంటె ఆమస్ అను ప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా: చందమామ.

16 సూ. ఏకాదిభ్యోఽస్

వృ: ఏకాదిభ్య స్స్వార్థే ఽస్ స్యాత్. ఒక్కండు, హనుమఁడు, రాయఁడు

తె. వృ: ఏకాదుల కంటె పరమున స్వార్థమున అస్ ప్రత్యయము వచ్చును. ఒక్కండు, హనుమఁడు, రాయఁడు.

17 సూ. క్షుద్రా న్మిచ్చ

వృ: క్షుద్రవాచకా న్మిచ్చ స్యాత్. వరకుఁడు, పులియఁడు.

తె. వృ: క్షుద్రవాచకముకంటె వచ్చు అస్ ప్రత్యయము మిత్తు కూడ నగును. వరకుఁడు, పులియఁడు.

18 సూ. గుణా దనమ్

వృ: గుణవాచకా చ్ఛబ్దా దనమ్ స్యాత్. చల్లన, వెచ్చన.

తె. వృ: గుణవాచక శబ్దముల కంటె అనమ్ అను ప్రత్యయము వచ్చును. చల్లన, వెచ్చన.

19 సూ. వర్ణా త్పుమ్ చ

వృ: వర్ణవాచకాత్ పుమ్ చ స్యాత్. తెల్లన - తెలుపు, నల్లన - నలుపు.

తె. వృ: వర్ణవాచక శబ్దములకంటె అనమ్ప్రత్యయ, పుమ్ప్రత్యయములు రెండును వచ్చును. తెల్లన - తెలుపు, నల్లన- నలుపు.

20 సూ. అజడా త్సంఖ్యేయా ద్వుమ్

వృ: జడవాచక వ్యతిరిక్తా త్సంఖ్యేయాత్ వుమ్ స్యాత్. ముచ్వురు, నలువురు. సమాసోపలక్షణా ద్వర్ణ కేఽప్యాదేశాః.

తె. వృ : జడవాచకములు కాని సంఖ్యేయముల కంటె వుమ్ ప్రత్యయము వచ్చును. ముచ్వురు, నలువురు మొదలగునవి యుదాహరణములు. "ద్విత్రిచతుర్ణా మిరుమునలు సే"[4] యను సూత్రములోని 'సే

4. సమా. 23 సూ.

తద్ధితమునకును ఉపలక్షణము కనుక ఆ యాదేశములు తద్ధిత ప్రత్యయము పరమయినప్పుడును వచ్చును.

21 సూ. కాలోశ్చరతౌ బహువచనే

వృ: కాలు శబ్దా చ్చరతీ త్యర్థే ప్రుమ్ స్యాత్ (బహువచనే). కాల్ప్రురు.

తె. వృ : కాలు శబ్దముకంటె నడుచువాఁ రను నర్థమున ప్రుమ్ ప్రత్యయము వచ్చును. అది బహువచనమున మాత్రమే యుండును. కాల్ప్రురు.

22 సూ. సర్వనామ్నో ందమ్

వృ: జడవాచక వ్యతిరిక్తా త్సర్వనామ్నః "ందమ్" స్యాత్. అందఱు, కొందఱు.

తె. వృ : జడవాచకములు కాని సర్వనామములకు 'ందమ్' అనునది వచ్చును. అందఱు, కొందఱు.

23 సూ. ని ర్జడాత్

వృ: జడవాచకా త్సర్వనామ్నః "ని" స్యాత్. అన్ని, కొన్ని.

తె. వృ: జడవాచక సర్వనామములకు 'ని' వచ్చును. అన్ని, కొన్ని.

24 సూ. పూరణేఽవమ్

వృ: సంఖ్యాయాః పూరణేఽవమ్ స్యాత్. పదునాల్గవ మనువు.

తె. వృ : సంఖ్యావాచకములకు పూరణార్థమునందు 'అవమ్' వచ్చును. పదునాల్గవ మనువు.

25 సూ. అదితో ర్యు స్సముచ్చయే

వృ: అకారాంతా దికారాంతాచ్చ పరతో యువర్ణక స్స్యా త్సముచ్చయార్థే. రమయు, లక్ష్మియు, హరియు.

తె. వృ: అకారాంతములు నికారాంతములు నైన శబ్దములకు పరమందున్న యువర్ణకము సముచ్చయార్థమును జెప్పును. రమయు, లక్ష్మియు, హరియు.

26 సూ. యుస్మదస్మదర్థా త్తత్సుస్

వృ: యుష్మదస్మ దర్థయోః పరతః తయో స్సుసేవ యథావచనం స్యాత్.

తె. వృ : యుష్మదస్మదర్థకముల కంటె పరముగా వాని ప్రథమా విభక్తి ప్రత్యయములే యథావచనముగా వచ్చును.

27 సూ. యుష్మదస్మదర్థస్య తత్సుసి

వృ: యుష్మదస్మదర్థస్య శబ్దస్య తత్సంబంధిని సుసాదేశే పరే ఉకార స్యాకారో నిత్యం స్యాత్. నీవు దేవుఁడవు—మీరు దేవులరు; నేను భక్తుఁడను- మేము భక్తులము.

తె. వృ: యుష్మదస్మదర్థములగు శబ్దములలోని ఉకారమునకుఁ బై ప్రథమా విభక్తి ప్రత్యయములు పరమయినప్పుడు నిత్యముగా అకారము ఆదేశమగును. నీవు దేవుఁడవు-మీరు దేవులరు, నేను భక్తుఁడను-మేము భక్తులము.

28 సూ. ఇతో వినీ

వృ: యుష్మదస్మదర్థా దికారాంతా త్పదాత్ వినీ భవతః. నీవు హరివి—నేను కవిని.

తె. వృ : యుష్మదస్మదర్థకము లికారాంతములయినచో వానికిఁ బరముగా 'వి, ని' అనునవి వచ్చును. నీవు హరివి—నేను కవిని.

29 సూ. త్వస్య తనమ్

వృ: త్వ ప్రత్యయస్య తన మిత్యాదేశ స్స్యాత్. దొరతనము.

తె.వృ: త్వప్రత్యయమునకు తనమను నాదేశము వచ్చును. ఉదా : దొరతనము.

30 సూ. పరగో ష్టః

వృ: పరగు శబ్దా త్త్వ ప్రత్యయస్య టవర్ణక స్స్యాత్. పరగుట.

తె. వృ : పరగు శబ్దమున కంటె భావార్థమున టప్రత్యయము వచ్చును. పరగుట.

31 సూ. బలహేలాభ్యా మిమిః

వృ: తాభ్యాం పరత ఇమి స్స్యాత్. బలిమి,ఎలిమి[5].

తె. వృ : బల హేలాశబ్దములకంటె 'ఇమి' వచ్చును. బలిమి, ఎలిమి[5] ఉదాహరణములు.

---

5. ఎలిమి అను రూపము కానరాదు. 'ఎలమి' అనియే కానవచ్చును.

32 సూ. మి ద్భాగ్యాదిభ్యః

వృ: భాగ్యాదిభ్యో మిత్ స్యాత్. కలిమి, పోడిమి, తాలిమి, కొలిమి, వేడిమి.

తె. వృ : భాగ్యాదివాచకములకంటె ఇమిప్రత్యయము వచ్చును. అది మిత్తు. మిత్తు వికృతి శబ్దములపై వచ్చును. కలిమి, పోడిమి, తాలిమి, కొలిమి, వేడిమి.

33 సూ. రికస్ కన్యాదిభ్యః

వృ: కన్యాదిభ్యో రికస్స్యాత్. కన్నెరికము—రెడ్డిరికము.

తె. వృ: కన్యాది శబ్దములకంటె రికస్ ప్రత్యయము వచ్చును. కన్నెరికము, రెడ్డిరికము.

34 సూ. తదాదే స్త్రలోందుమ్

వృ: తదాదేః పరస్య త్రలః 'ందుమ్' స్యాత్. అందు, ఇందు, ఎందు.

తె. వృ : తదాదివాచకములకంటెఁ బరమందు త్రల్ ప్రత్యయ స్థానమున 'ందుమ్' అనునది వచ్చును. అందు, ఇందు, ఎందు.

35 సూ. థాల ష్టుక్

వృ: తదాదేః పరస్య థాల ష్టుక్స్యాత్. అట్టు, ఇట్టు, ఎట్టు.

తె. వృ: తదాదివాచకములకుఁబరమందు వచ్చు థాల్ ప్రత్యయము యొక్క స్థానమునందు 'టుక్' వచ్చును. అట్టు, ఇట్టు, ఎట్టు.

36 సూ. పుడు ర్దః

వృ: దాప్రత్యయస్య పుడు స్స్యాత్. అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు.

తె. వృ: దాప్రత్యయ స్థానమునందు పుడు అనునది వచ్చును. అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు.

37 సూ. పరిమాణే ంతః

వృ: పరిమాణార్థే 'ంత'స్స్యాత్. అంత, ఇంత, ఎంత.

తె. వృ: పరిమాణార్థమునందు 'ంత' అనునది వచ్చును. అంత, ఇంత, ఎంత.

తద్ధితాదేశప్రకరణము సమాప్తము.

తద్భవ ప్రకరణమ్

సంస్కృతభవాః

వృ: అథ కేచన సంస్కృతభవా నిరూప్యంతే.

తె. వృ: అనంతరము కొన్ని సంస్కృతభవములు నిరూపింపఁబడుచున్నవి.

1 సూ. సంస్కృతే

వృ: ఇతః ప్రభృతి ఆపాద పరిసమాప్తేః సంస్కృతే కార్యం స్యాత్.

తె. వృ: ఇక్కడినుండి ఈ పాదము చివరివఱకును (విధింపబడు కార్యము) సంస్కృత శబ్దమునందు జరుగును.

2 సూ. కతమా ముతః కురువ కాతుర సముద్రేషు లుక్

వృ: కురువకాదిషు క్రమాత్ కకార తకార మకార సంబంధినః ఉతో లుక్ స్యాత్. ఆత్రము, సంద్రము.

తె. వృ: కురువక, ఆతుర, సముద్ర శబ్దములందు వరుసగా[1] కకార, తకార, మకారముల ఉకారమునకు లుక్కు (లోపము) వచ్చును. ఆతుర-ఆత్రము, సముద్ర - సంద్రము.

3 సూ. కురువకే రః

వృ: కురువక శబ్దస్య రేఫ సంబంధిన ఉత ఓత్ స్యాత్.

తె. వృ: కురువక శబ్దము యొక్క రేఫము మీది ఉకారమునకు ఓకారము వచ్చును.

4 సూ. ఇత్ కురువకే వః

వృ: కురువక శబ్దే వకార సంబంధినః అతః ఇత్ స్యాత్.

తె. వృ: కురువక శబ్దములోని వకారము మీది అకారమునకు ఇకారము వచ్చును.

---

1. వరుసగా అనుటచే కురువక శబ్దములోని కకారముమీదను, ఆతుర శబ్దములోని తకారము మీదను, సముద్ర శబ్దములోని మకారముమీదను గల ఉకారమునకు లోపము వచ్చునని గ్రహించదగును.

5 సూ. కానన తామరస కైకయీ జంగమ కురువక విస్మయ పారావత పారిజాతేషు సాఙ్ఝలోఽంత్యస్య

వృ: కాననాది ష్వంత్యస్య సాఙ్ఝలో లుక్ స్యాత్. క్రోవి, కాన, తామర, కైక, జంగము.

తె. వృ: కానన, తామరస, కైకయీ, జంగమ, కురువక, విస్మయ, పారావత, పారిజాత శబ్దముల చివర నున్న అచ్చుతో కూడిన హల్లు లోపించును. కురువక - క్రోవి, కానన - కాన, తామరస - తామర జంగమ - జంగము.

6 సూ. పంక్తిగే పరుషాణామ్

వృ: పంక్త్యాదిషు పరుషాణాం సరళోచ్చారణం భవతి. బారిజము - క్లీబ సమత్వే నైవ ప్రయోగః.

తె. వృ: పంక్త్యాది గణశబ్దములలోని పరుషములకు (కచటతపలకు) సరళోచ్చారణము (గజడదబల పలుకుబడి) కలుగును. పారిజాత - బారిజము. క్లీబసమముగానే ఈ పదమునకు ప్రయోగము.

7 సూ. శయ కదంబాయత్త ఖురళీ సమ యాపత్య పుత్రేషు ఫోః

వృ: శయాదిషు ఫో రత ఇత్ స్యాత్.

తె. వృ: శయ - కదంబ - ఆయత్త - ఖురళీ - సమయ - అపత్య - పుత్ర శబ్దముల ద్వితీయ వర్ణముమీది అకారమునకు ఇకారము వచ్చును.

8 సూ. ఖో రతో లు గపత్యే

వృ: అపత్యశబ్దే ఖో రతో లుక్ స్యాత్.

తె. వృ: అపత్యశబ్దమున మొదటి అకారను లోపించును.

9 సూ. కందాపత్యయాత్రాదిషు స్తోః* ర్డః

వృ: కందాదిషు స్తో ర్డః స్యాత్.

తె. వృ: కంద - అపత్య - యాత్రా - మొదలగు శబ్దములలోని సంయుక్తమునకు బదులు డకారము వచ్చును.

---

* "స్తోః" లేదు - వ. గో. కృ. తాళపత్ర. ప్రతి.)

10 సూ. అఖో ర్ద్విత్వ మాదేశ స్యాసాక్షిగే

వృ: సాక్ష్యాది వర్జితేషు అనాదేః సంయుక్తాదేశస్య ద్విత్వం స్యాత్. బిడ్డ, సమ్మియ, పుటాదిత్వా ద్ద్విత్వమ్.

తె. వృ: సాక్ష్యాది గణమునఁ జేరని శబ్దములలో మొదటిదికాని సంయుక్తమునకు వచ్చిన ఆదేశమునకు ద్విత్వము వచ్చును. అపత్య-బిడ్డ. సమయ - సమ్మియ; ఇది పుటాది గణములోని శబ్ద మగుటవలన (మకార మునకు) ద్విత్వము వచ్చినది. (చూ. సూ. ౩౩.)

11 సూ. లఘుప్రయత్నయో ర్దిః

వృ: ఏతయోః ఖో రతో దీర్ఘః స్యాత్.

తె. వృ: లఘు - ప్రయత్న శబ్దముల మొదట నున్న అకారమునకు దీర్ఘము వచ్చును.

12 సూ. ఘ ఝ ఢ ధ భా మ్

వృ: ఏషాం సరళత్వం స్యాత్. లాగు.

తె. వృ: ఘ ఝ ఢ ధ భ లు సరళములగును. లఘు - లాగు.

13 సూ. బిందుకః పీఠానాం స్వరాత్

వృ: పీఠాదీనాం ప్రథమాత్ స్వరాద్ బిందుకో భవతి.

తె. వృ: పీఠ - మొదలగు శబ్దముల మొదటి స్వరము మీఁద బిందు కము (అరసున్న) వచ్చును.

14 సూ. త్యాగ కుడ్య వ్యథా శ్రుతి సాక్షి ధుర్య తపస్వి ప్రత్న ధాత్ర్యమావాస్యా స్వధః

వృ: త్యాగాదిషు స్తో రధోవర్ణస్య లుక్ స్యాత్.

తె. వృ: త్యాగ - కుడ్య - వ్యథా - శ్రుతి - సాక్షి - ధుర్య - తపస్విన్ - - ప్రత్న - ధాత్రీ - అమావాస్యాశబ్దములలోని సంయుక్తమున క్రింది యొత్తు లోపించును.

వృ: ప్రాంత బహుళాధికారాత్ రేఫస్య లుక్. తపసి. దాది. పంక్త్యాది త్వాత్ తస్య దః.

తె. వృ: లు గ్లోపము ప్రక్క నధికముగ నుండు హల్లునుగూడ తఱచు లోపింపఁజేయును. తపస్విన్ - తపసి. ధాత్రీ - దాది. ధాత్రీశబ్దము పంక్త్యాది గణములోని దగుటవలన తకారమునకు (బదులు) దకారము (వచ్చినది).

15 సూ. విస్మయే ష్టో స్తః

వృ: విస్మయే ష్టోః తకారః స్యాత్.

తె. వృ: విస్మయ శబ్దమున సంయుక్తము (లోని అధోవర్ణము) నకు బదులు తకారము వచ్చును.

16 సూ. ఉత్ కోల తటార్ఘ కాచ విస్మయేషు

వృ: కోలాదిషు ఘోః అత ఉత్ స్యాత్. కాలు, తట్టు. పుటగే ఘోః ఇతి ద్విత్వమ్. అర్గువు, గాజు. ఉభయత్రాపి సరళత్వమ్. విస్తు, కానన తామర సేత్యాదినా అంతస్య సాఙ్ఘలో లుక్.

తె. వృ: కోల - తట - అర్ఘ - కాచ - విస్మయశబ్దములందు ద్వితీయ వర్ణముమీఁది అకారమునకు (బదులు) ఉకారము వచ్చును. కాల - కాలు, తట - తట్టు; ఇందు "పుటగే ఘోః" అను రాఁబోవు 33 వ సూత్రమువలన ద్విత్వము. అర్ఘ - అర్గువు, కాచ - గాజు: రెంటను సరళత్వము వచ్చినది. విస్మయ - విస్తు: ఇందు కానన తామర సేత్యాది (5వ) సూత్రము వలన చివరి అచ్చు తోడి హల్లు లోపించినది.

17 సూ. శో ర్హంస కంస సింహాండ శయ శ్రుతి శ్యామల శ్యా మేష త్సేవంతీషు చః

వృ: హంసాదిషు శోః చః స్యాత్. కంచము, చామ.

తె. వృ: హంస - కంస - సింహాండ - శయ - శ్రుతి - శ్యామల - శ్యామ - ఈషత్ - సేవంతీ అను శబ్దములలో శషసలకు (బదులు) చకారము వచ్చును. కంస - కంచము, శ్యామ - చామ.

18 సూ. ఇతో హేత్ పితృ సింహాండ వినాయకేషు

వృ: పిత్రాది ష్విటో హేత్ స్యాత్.

తె. వృ: పితృ - సింహాండ - వినాయక శబ్దములలో ఇకారమునకు (బదులు) ఎకారము వచ్చును.

19 సూ. (స్తో ర్మః) సింహుండే ఘోః

వృ: సింహుండే ఘోః స్తో ర్మః స్యాత్.

తె. వృ: సింహుండ శబ్దమున రెండవదగు సంయుక్తమునకు(బదులు) మకారము వచ్చును.

20 సూ. జ్లు* క్తరంగగే

వృ: తరంగాదౌ బిందోః జ్లుక్† స్యాత్.

తె. వృ: తరంగాది గణశబ్దములలో అనుస్వారమునకును, దాని స్థానమున వచ్చు పరసవర్ణములైన జ ఞ ణ న లకును లోపము వచ్చును.

21 సూ. సింహుండేఽ ంత్యస్య

వృ: సింహుండే అంత్యస్య అత ఉత్ స్యాత్. చెముడు.

తె. వృ: సింహుండ శబ్దమున చివరి అకారమునకు (బదులు) ఉకారము వచ్చును. సింహుండ - చెముడు.

22 సూ. మకరే క్రోః

వృ: మకర శబ్దే కకార రేఫ సంబంధినః అత ఉత్ స్యాత్. మకురు.

తె. వృ: మకరశబ్దమున కకార రేఫములమీది అకారమునకు(బదులు) ఉకారము వచ్చును. మకర - మకురు.

23 సూ. ఘోః కుట్టనీ తమ్మరయోః

వృ: ఏతయోః ఘో రతో పేత్ స్యాత్.

తె. వృ: కుట్టనీ - తమ్మర శబ్దములలో రెండవ వర్ణముమీఁది అకారమునకు (బదులు) ఎకారము వచ్చును.

24 సూ. ఖ ఛ ఠ థ ఫాం పరుషా ఇహ

వృ: వైకృత శాస్త్రే ఖాదీనాం పరుషా భవంతి.

తె. వృ: వైకృత శాస్త్రమున ఖ ఛ ఠ థ ఫ లకు (బదులు) పరుషములు (కచటతపలు) వచ్చును.

---

* జత్ — (వ. గో. కృ. తాళపత్రప్రతి.)

† జ్లక్ — (వ. గో. కృ. తాళపత్రప్రతి.

25 సూ. పటోలీకుటన్యో ర్యాత్*

వృ: ఏతయోః ఈతః ఆత్ స్యాత్.

తె. వృ: పటోలీ - కుట్టనీ శబ్దముల ఈకారమునకు (బదులు ఆకారము వచ్చును.

వృ: పీతాదిత్వాద్బిందుకే హైకాచ ఇత్యాదినా బిందుః. కుంటెన.

తె. వృ: (కుట్టనీశబ్దము) పీతాదిగుణము లోనిది గాన తొలియచ్చు మీఁద బిందుకము (అరసున్న) రాగా 'హైకాచోయుజి' (సంధి 38సూ.)యను సూత్రమువలన నది నిండుసున్నయగును. కుట్టనీ - కుంటెన.

26 సూ. పర శయ టంక వ్యధాసు ఖోః

వృ: పరాదిషు ఖో రతో హ్రస్వ ఏత్ స్యాత్. పెర.

తె. వృ: పర - శయ - టంక - వ్యధా శబ్దముల తొలి అకారమునకు బదులు) ఎకారము వచ్చును. పర - పెర.

వృ: చెయి. శోర్హ్వంసేత్యాదినా చః.

తె. వృ: చెయి. ఇక్కడ "శోర్హ్వంస"తో మొదలైన 17వ సూత్రము చే(శయశబ్దములోని)శ వర్ణమునకు బదులు) చకారము వచ్చినది.

వృ: టెంకి. ఖడ్గాదిత్వా దిప్.

తె. వృ: టంక - టెంకి. ఖడ్గాది గణములోని దగుటచే (కకారము మీఁద) ఇకారము వచ్చినది).

వృ: వెత. త్యాగకుడ్యేత్యాదినా స్తో రధోలుక్.

తె. వృ: వ్యధా - వెత. 'త్యాగకుడ్య' తో మొదలైన (14వ) సూత్రమువలన (వ్యథాశబ్దములోని) సంయుక్తమునందలి క్రింది వర్ణము లోపించినది.

27 సూ. ఓత్ పటోల్యామ్

వృ: పటోల్యా మత ఓ ర్హ్రస్వశ్చ.

తె. వృ: పటోలీ - శబ్దమున పకారము మీఁది అకారమునకు బదులు ఓకారము వచ్చును. అది హ్రస్వమగును.

---

* రాత్ — వ. గో. కృ. తాళ పత్ర ప్రతి.

28 సూ. లుక్ పటోల్యామ్

వృ: పటోల్యా మేజో లుక్ స్యాత్. ఈతః ఆకారః. పొట్ల.

తె. వృ: పటోలీ - శబ్దమున ఓకారమునకు లోపము వచ్చును. (25 సూ. చే) ఈకారమునకు బదులు ఆకారము. పొట్ల.

29 సూ. ధుర్య ముఖర కుఠారేషు హః

వృ: ధుర్యాది షూత ఓత్ స్యాద్ధ్రస్వశ్చ. మొకరి. కుబ్జాదిత్వాత్ ఖస్య కః. ఈవ్.

తె. వృ: ధుర్య - ఖుర - కుఠార శబ్దములలోని ఉకారమునకు బదులు ఓకారమును దానికి హ్రస్వమును వచ్చును. కుబ్జాది గణములోనిదగుటచే ఖకారమునకు కకారము. ఈవ్. ముఖర - మొకరి.

30 సూ. హః కుఠార కుద్దాలైకాంత తాంబూల వినాయకే ష్వాతః

వృ: కుఠారాది ష్వాతో హః స్యాత్. కస్య గః. ఈవ్.

తె. వృ: కుఠార - కుద్దాల - ఏకాంత - తాంబూల - వినాయక శబ్దములలోని ఆకారమునకు హ్రస్వము వచ్చును. కకారమునకు బదులు గకారము. ఈవ్.

31 సూ. ఏకాంతే లుక్

వృ: ఏకాంతశబ్దే బిందో ర్లుక్ స్యాత్. ఏకతము.

తె. వృ: ఏకాంతశబ్దమున బిందువునకు లోపము వచ్చును. ఏకాంతము-ఏకతము.

32 సూ. లడౌ రః కుఠార వేసరయోః

వృ: ఏతయో రేఫస్య క్రమేణ లడౌ భవతః. వేసడము.

తె. వృ: కుఠార - వేసర శబ్దములలోని రేఫమునకు క్రమముగా లకార, డకారములు వచ్చును. వేసర - వేసడము.

33 సూ. పుటగే. ఘోః

వృ: పుటాదిషు ఘో ర్ద్విత్వం స్యాత్.

తె. వృ: పుటాదిగణ శబ్దములందు రెండవ వర్ణమునకు ద్విత్వమ వచ్చును.

34 సూ. కుబ్జగే సరళాః

వృ: కుబ్జాదిగణే ఖ ఛ ఠ థ ఫాం సరళోచ్చారణం భవతి.

తె. వృ: కుబ్జాదిగణశబ్దములందు ఖ ఛ ఠ థ ఫ లకు సరళోచ్చారణము గలుగును. (అనఁగా ఖ ఛ ఠ థ ఫ లకు బదులు గ జ డ ద బ లు వచ్చునన్నమాట.)

35 సూ. ఖడ్గా దిప్*

వృ: గొడ్డలి. పంక్త్యాదిత్వాత్ కస్య గః.

తె. వృ: ఖడ్గాది గణశబ్దముల చివర ఇప్ వచ్చును. కుద్దాల-గొడ్డలి. (కుఠార శబ్దము) పంక్త్యాది గణములోని దగుటవలన కకారమునకు బదులు గకారము వచ్చినది.

36 సూ. ఘో ర్జటాధారిణి

వృ: జటాధారిణి ఘ్రారాతో హ్రః స్యాత్. పంక్త్యాదిత్వాత్ కుబ్జాదిత్వాచ్చ సరళోచ్చారణలాభః. జెడదారి.

తె. వృ: జటాధారి - శబ్దమున రెండవ వర్ణమునకు హ్రస్వము వచ్చును. ఈ శబ్దము పంక్త్యాది - కుబ్జాది గణముల రెంటను జేరినదగుట వలన టకార - ధకారములకు సరళోచ్చారణము లభించును. జటాధారి - జెడదారి.

37 సూ. హ శ్చామావాస్యాయామ్

వృ: అమావాస్యాయాం మకార వకార సంబంధిన ఆతః హ్రః స్యాత్. త్యాగ కుడ్యేత్యాదినా స్తో రధోవర్ణస్య లుక్. అమవస.

తె. వృ: అమావాస్యా - శబ్దములో మకార వకారములమీఁది ఆకారమునకు హ్రస్వము వచ్చును. "త్యాగకుడ్య" తో మొదలగు (14వ) సూత్రముచే సంయుక్తమయిన 'స్య' లోని యావత్తు లోపించును. అమావాస్యా - అమవస.

38 సూ. బాల త్యాగయో రేత్

వృ: ఏతయో రాత ఏత్ స్యాత్. బేల, తేగము.

---

* "ఖడ్గగా దిప్" అని యుండఁదగును.

తె. వృ: బాల - త్యాగ శబ్దములలోని ఆకారమునకు బదులు ఏకారము వచ్చును. బాల - బేల. త్యాగము - తేగము.

39 సూ. ఉత్పారావతే రః

వృ: పారావతే రేఫ సంబంధిన ఆత ఉత్ స్యాత్. కానన తామరసేత్యాది నాంత్యస్య సాజ్ఝలో లుక్. పారువము.

తె. వృ: పారావత శబ్దమున రేఫమీఁది ఆకారమునకు బదులు ఉకారము వచ్చును. "కానన తామరస" తో మొదలగు 5వ) సూత్రము వలన చివరి అచ్చుతోఁగూడిన హల్లు(త)లోపించును. పారావత - పారువము.

40 సూ. ఇతః పింఛస్య దిః

వృ: పింఛ సంబంధిన ఇతో దీర్ఘః స్యాత్. ఖ ఛ ఠ థ ఫా మిత్యాదినా పరుషత్వమ్. తరంగాదిత్వా ద్బిందోః ర్లుక్. పీచ్చెము.

తె. వృ: పింఛ - శబ్దములోని ఇకారము దీర్ఘమగును. "ఖ ఛ ఠ థ ఫా మ్" అను (24వ) సూత్రముచే ఛకారము పరుషము (చ) అగును. ఈశబ్దము తరంగాది గణములోని దగుటవలన ఇందలి బిందువు లోపించును. పింఛము-పీచ్చెము. (అజం 52 సూ. చే దంత్యత్వము వచ్చినది.)

41 సూ. సామి భీత్యో రుత్

వృ: ఏతయో రిత ఉత్ స్యాత్. సాము. బీతు. ఘ ఝ ఢ ధ భా మితి సరళత్వమ్.

తె. వృ: సామి - భీతి శబ్దముల తుది ఇకారమునకు బదులు ఉకారము వచ్చును. సామి - సాము. భీతి - బీతు. 'ఘ ఝ ఢ ధ భా మ్' అను (12వ) సూత్రము వలన భకారము సరళమైనది.

42 సూ. వినాయకే యకోర్వ్యత్యయః

వృ: వినాయక శబ్దే యకార కకారయోః వ్యత్యయః స్యాత్. హేత్ పితృ సింహుం డేత్యాదినా ఇతో హేత్. హః కుతా రేత్యాదినా ఆతో హః. వెనకయ.

తె. వృ: వినాయక-శబ్దమున యకార కకారములు తారుమాఱగును. "ఇతో హేత్ పితృసింహుండ" తో మొదలగు (18వ) సూత్రముచే ఇకారమునకు ఎకారము వచ్చును. "హః కుతార" తో మొదలగు (30వ) సూత్రముచే ఆకారము హ్రస్వమగును. వినాయక - వెనకయ.

43 సూ. ఉ గితౌ చ సిందూరే

వృ: సిందూ రే ఊతో ఉగితౌ హ్రస్వశ్చ.

తె. వృ: సిందూర - శబ్దములోని ఊకారమునకు హ్రస్వమును, లోపమును, ఇకారమును వచ్చును.

44 సూ. అచ్చ హే త్సిందూరే

వృ: సిందూ రే ఊతో హ్ర స్వే సతి ఇతః అకారో హేచ్చ. శో ర్హ్ం సేత్యాదినా శో శ్చకారః. చేందురము. చెందురము. చేంద్రము. చెందిరము. చెంద్రము.

తె. వృ: సిందూరశబ్దములోని ఊకారమునకు హ్రస్వము రాగా ఇకారమునకు అకారమును, ఎకారమును వచ్చును. "శోర్హ్ంస" తో మొద లగు 17వ) సూత్రముచే సకారమునకు బదులు చకారము వచ్చును. సిందూర -చేందురము; చెందురము; చేంద్రము; చెందిరము; చెంద్రము.

45 సూ. ఈతో జంబీ రేష ద్భీరు కేషు హ్రః

వృ: జంబీరాది ష్వీతో హ్రః స్యాత్ జేంబిరము. ఇంచే. సింహుండాదిత్వా దంత్య స్యోత్. శో ర్హ్ం సేత్యాదినా శో శ్చః. పీతాదిత్వా ద్బిందు కే హైకాచ ఇత్యాదినా బిందుః.

తె. వృ: జంబీర-ఈషత్-భీరుక శబ్దములలోని ఈకారము హ్రస్వ మగును. జంబీర-జేంబిరము. ఈషత్-ఇంచు. సింహుండాదులలోని దగుట వలన ఈషత్-శబ్దములోని) అంత్యమునకు ఉకారము, శోర్హ్ంసేత్యాది 17 వ సూత్రముచే షకారమునకు బదులు చకారము. పీతాదిగణము లోనిదగుటవలన 13వ సూ. చే బిందుకము, "హైకాచ"తో మొదలగు (సంధి -38వ సూత్రముచే) బిందుకము బిందు వగును.

46 సూ. ఇ న్మృత్యు భీరుకయోః

వృ: మృత్యు భీరుకయో రుత ఇత్ స్యాత్.

తె. వృ: మృత్యు-భీరుక శబ్దములలోని ఉకారమునకు ఇకారము వచ్చును.

47 సూ. మఘగే పరుషాః

వృ: మఘాదిషు ఘ ఝ ఢ ధ భాం పరుషాచ్చారణం స్యాత్. ఖడ్గాదిత్వా దిప్. పిరికి.

తె. వృ : మఘాదిగణ శబ్దములలో 'ఘ ఝ ఢ ధ భ' లకు పరుషో చ్చారణము వచ్చును. (భీరుక శబ్దము) ఖడ్గాది గణములోని దగుటవలన చివరిస్వరమునకు ఇవ్ వచ్చును. భీరుక-పిరికి.

48 సూ. గభీరిమ గోపాల మదవతీషు ప్రథమాదేః

వృ : గభీరిమాదిషు క్రమేణ ప్రథమాదేః సాజ్ఝలో లుక్ స్యాత్. మదతి.

తె. వృ : గభీరిమ-గోపాల-మదవతీ శబ్దములలో వరుసగా ప్రథమ-ద్వితీయ-తృతీయ వర్ణములు లోపించును. మదవతి-మదతి.

49 సూ. హే ద్గభీరిమ్ని

వృ : గభీరిమ శబ్దే ఈతో హేత్ స్యాత్. మఘాదిత్వాత్ పత్వమ్. పెరిమ.

తె. వృ : గభీరిమ శబ్దమున ఈకారమునకు బదులు ఎకారము వచ్చును. మఘాదిగణములోని దగుటవలన పత్వమువచ్చును. గభీరిమ-పెరిమ.

50 సూ. మేదో నేమి నారికేళ పోత గోపాలే ష్వేజో హః

వృ : మేదః ప్రభృతి ష్వేజో హ్రస్వః స్యాత్. గొల్ల. పుటాదిత్వా ద్ద్విత్వమ్. మెదము. నెమ్మి. నారికెళము.

తె. వృ : మేదస్-నేమి-నారికేళ-పోత-గోపాల శబ్దములలోని ఏ ఓ లకు హ్రస్వము వచ్చును. గోపాల-గొల్ల. ఇది పుటాదిగణములోని దగుట వలన ద్విత్వము చూ. ౩౩వ సూ.) మేదస్-మెదము. నేమి - నెమ్మి. నారికేళ-నారికెళము.

51 సూ. ఉత్సే దిః

వృ : ఉత్స శబ్దే ఉతో దీర్ఘ స్యాత్.

తె. వృ : ఉత్స శబ్దమున ఉకారమునకు దీర్ఘము వచ్చును.

52 సూ. పుత్రోత్సయో ష్టః

వృ : ఏతయోః స్తో ష్టః స్యాత్. పీతాదిత్వా ద్బిందుకః. ఊంట.

తె. వృ: పుత్ర-ఉత్సశబ్దములలోని సంయోగమునకు బదులుటకారము వచ్చును. ఉత్స శబ్దము పీతాదిగణములోని దగుటవలన బిందుకము వచ్చును. ఉత్స-ఊంట.

53 సూ. పుత్ర ఖురళ్యో రత్

వృ : పుత్ర ఖురళ్యో రుతోవుత్ స్యాత్. స్తో ష్టః. తద్ద్విత్వమ్ ఖడ్గాదిత్వాత్. స్వార్థ ఇవ్. పట్టి.

తె. వృ : పుత్ర-ఖురళీ శబ్దములలోని ఉకారమునకు బదులు అకారము వచ్చును. పుత్ర శబ్దములోని) సంయోగమునకు బదులు టకారము దానికి ద్విత్వము (10వ సూ. చూ.) ఇది ఖడ్గాదిగణములోని దగుటవలన చివరి స్వరమునకు స్వార్థమున ఇప్ వచ్చును. పుత్ర-పట్టి.

54 సూ. గుగ్గులౌ ఘోః

వృ : గుగ్గులు శబ్దే ఘో రుత ఇత్ స్యాత్. గుగ్గిలము.
తె. వృ : గుగ్గులు శబ్దమున రెండవదగు ఉకారమునకు బదులు ఇకారము వచ్చును. గుగ్గులు-గుగ్గిలము.*

55 సూ. శ్రుతి కంచులయో ర్హైత్

వృ : కర్ణ వాచక శ్రుతి శబ్దే కంచులా శబ్దే చ ఉతో హేత్ స్యాత్. కంచెల

తె. వృ : చెవి యను నర్థముగల శ్రుతి శబ్దమునను, కంచులా శబ్దము నను ఉకారమునకు బదులు ఎకారము వచ్చును. కంచులా-కంచెల.

56 సూ. ఓత్ కుడ్య కురంటయోః

వృ : కుడ్య కురంటయో రుత ఓత్ స్యాత్. గోరంట. తరంగాదిత్వాత్ బిందోః ర్లుక్. ఉభయత్రాపి పంక్త్యాదిత్వాత్ కస్య గః. గోడ. త్యాగకుడ్యే త్యాదినా స్తో రధోలుక్.

తె. వృ : కుడ్య-కురంట శబ్దములలో ఉకారమునకు బదులు ఓకారము వచ్చును. కురంట-గోరంట. కురంట శబ్దము తరంగాదిగణములోని దగుటవలన బిందువునకు ర్లుక్కు వచ్చును. (అనగా బిందువులోపించును.) గోరట. కురంటకుడ్య శబ్దములు పంక్త్యాదిగణములోని వగుట వలన 6వ సూ.) కకారమునకు బదులు గకారము వచ్చును. కుడ్య-గోడ.†
"త్యాగకుడ్య"తో మొదలగు (14వ సూత్రమువలన సంయుక్తములోని క్రింది వ్యంజనము లోపించినది.

---

*లకారము మీఁది ఉకారమునకు అకారము విధించు సూత్రము కానరాదు.
†అసలు గోడ శబ్దము సంస్కృతమే కావచ్చును. గుడ ప్రతీఘాతే అను ధాతువునకు షుణ్-గోడః.

57 సూ. కస్తూరీ తాంబూలయో రూతః

వృ: ఏతయో రూతో హ్రః స్యాత్. కస్తురి.

తె. వృ: కస్తూరీ-తాంబూల శబ్దములలోని ఊకారమునకు హ్రస్వము వచ్చును. కస్తూరీ-కస్తురి.

58 సూ. ఋతోఽరః పితరి

వృ: పరేత పర్యాయ పితృ శబ్దే అర ఇతి స్యాత్. హేత్ పితృ సింహాం డేత్యాదినా ఇతో హేత్. పెతర.

తె. వృ: పరమపదించినవారికి పర్యాయమగు పితృశబ్దమున (ఋకారమునకు బదులు) 'అర' వచ్చును. "ఇతో హేత్ పితృ సింహాండ" తో మొదలగు (18వ) సూత్రమువలన ఇకారమునకు బదులు ఎకారము వచ్చును. పితృ - పెతర.

59 సూ. వృథాదా విత్

వృ: వృథాదౌ ఋత ఇత్ స్యాత్. ఇన్మృత్యు భీరుకయోరి త్యుత ఇత్.

తె. వృ: వృథాది గణశబ్దములలో ఋకారమునకు బదులు ఇకారము వచ్చును. "ఇ న్మృత్యు భీరుకయోః" అను (46వ) సూత్రమువలన (మృత్యుశబ్దములోని) ఉకారమునకు బదులు ఇకారము వచ్చును.

60 సూ. తో మృత్యు చించా ఖడ్గ గుచ్ఛేషు

వృ: మృత్యు ప్రభృతిషు స్తోః తః స్యాత్. అఖో ర్ద్విత్వ మిత్యాదినా ద్విత్వమ్. మిత్తి. చింత. కత్తి. గుత్తి. ఉభయత్రాపి ఇవ్.

తె. వృ: మృత్యు - చించా - ఖడ్గ - గుచ్ఛ శబ్దములలోని సంయుక్తమునకు బదులు తకారము వచ్చును. "అఖో ర్ద్విత్వమ్" తో మొదలగు (10వ) సూత్రమువలన మొదటిది కాని సంయుక్తమునకు వచ్చు నాదేశమునకు ద్విత్వము వచ్చును. మృత్యు - మిత్తి. చించా - చింత. ఖడ్గ - కత్తి. గుచ్ఛ - గుత్తి. ఖడ్గ - గుచ్ఛ శబ్దములు ఖడ్గాది గణములోని వగుటవలన రెండింటికిని స్వార్థమున తుదిస్వరమునకు ఇకారము వచ్చినది.

61 సూ. చపేటాయామత్

వృ: చపేటాయా మేజోఽత్ స్యాత్. చస్య వైకృతత్వాద్దంత్యత్వమ్ పుటాదిత్వా ద్ద్విత్వమ్. చప్పట.

తె. వృ: చపేటా శబ్దమునందలి ఏకారమునకు బదులు అకారము వచ్చును. వైకృతమగుటచే చకారమునకు దంత్యత్వము. పుటాది గణములోని దగుటవలన రెండవ వర్ణమునకు (౩౩వ సూ.) ద్విత్వము. చపేటా - చప్పట.

62 సూ. ఇ దోక స్సందేహ తేమన వేళా వళీ చ్ఛోటికాసు

వృ: ఓకః ప్రభృతి ష్వేజ ఇత్ స్యాత్. ఇక్క.చిటిక. ఛస్య చః. తిమ్మనము. పుటాదిత్వాత్ ద్విత్వమ్.

తె. వృ: ఓకస్ - సందేహ - తేమన - వేళావళీ - ఛోటికా శబ్దముల లోని ఏ ఓలకు బదులు ఇకారము వచ్చును. ఓకస్ - ఇక్క, ఛోటికా - చిటిక: ఇట ఛకారమునకు బదులు చకారము. తేమనము - తిమ్మనము. ఇక్క, తిమ్మనము అనునెడల పుటాదిగణకృతమైన ద్విత్వము. (౩౩వ సూ.)

63 సూ. హో న్మేఘే

వృ: మేఘ శబ్దే ఏజః హోత్ స్యాత్. స్వార్థే ఉలుస్. మొగులు.

తె. వృ: మేఘ శబ్దమున ఏకారమునకు బదులు ఒకారము వచ్చును. స్వార్థమున 'ఉలుస్' ప్రత్యయము (తద్ధిత. 14 వ సూ.) మేఘ- మొగులు.

64 సూ. ఏ త్సాఝలా నియమ స్యాదే రచః

వృ: నియమ శబ్దసంబంధిన ఆదే రచః పరేణ సాఝలా సహ ఏత్ స్యాత్. నేమము.

తె. వృ: నియమ శబ్దములోని మొదటి యచ్చునకును, దాని తరువాతి అచ్చుతో గూడిన హల్లునకును బదులు ఏకారము వచ్చును. నియమము - నేమము.

65 సూ. సుఖ ముఖయో ర్వా

వృ: ఏతయో రాదే రచః పరేణ సాఝలా సహ ఓద్వా స్యాత్.సోము. సుకము. మోము – మొగము. కుబ్జాదిత్వా ద్గర్వమ్.

తె. వృ: సుఖ - ముఖ శబ్దములలోని తొలియచ్చునకును దాని తరువాతి యచ్చుతోఁగూడిన హల్లునకును బదులు ఓత్వము వికల్పముగా వచ్చును. సుఖ - సోము; సుకము. ముఖ - మోము; మొగము. కుబ్జాది గణములోని దగుటవలన (ముఖశబ్దములోని ఖ కారమునకు బదులు) గ కారము వచ్చును.

66 సూ. ఈ ద్గృహస్య

వృ: గృహ శబ్ద స్యాదే రచః పరేణ సాజ్ఝలా సహ ఈత్ స్యాత్. గీము.

తె. వృ: గృహ శబ్దములోని తొలియచ్చునకును, దాని తరువాతి యచ్చుతో గూడిన హల్లునకును బదులు ఈకారము వచ్చును. గృహాము - గీము.

67 సూ. ఆ ద్భవ సహాయయోః

వృ: ఏతయో రాదే రచః పరేణ సాజ్ఝలా సహ ఆత్ స్యాత్. బాము. సాయము.

తె. వృ: భవ - సహాయ శబ్దములలోని తొలియచ్చునకును, దాని తరువాతి యచ్చుతోఁగూడిన హల్లునకును బదులు ఆకారము వచ్చును. భవము—బాము. సహాయము - సాయము.

68 సూ. సోమయాజినః ఘోః

వృ: సోమయాజిన్ శబ్దే ఘో రచః పరేణ సాజ్ఝలా సహ ఆత్ స్యాత్. సోమాజి.

తె. వృ: సోమయాజిన్ శబ్దమున ద్వితీయాచ్చునకును, దాని తరువాతియచ్చుతోఁ గూడిన హల్లునకును బదులు ఆకారము వచ్చును. సోమయాజి - సోమాజి.

69 సూ. దః సూచౌ చోః

వృ: సూచి శబ్దే చో ర్దః స్యాత్. సూది.

తె. వృ: సూచి శబ్దమున చవర్గాక్షరమునకు దకారము వచ్చును. సూచి - సూది.

70 సూ. వచా చ్ఛిద్రయోః సః

వృ: ఏతయో. శ్చోః సకారః స్యాత్. వస.

తె. వృ: వచా - ఛిద్ర శబ్దములలోని చ వర్గాక్షరమునకు బదులు సకారము వచ్చును. వచ - వస.

71 సూ. ఛిద్ర చిత్ర తంద్రా యత్న యాత్రా మ్రార్తి తీవ్ర వక్రే ష్వత్

వృ: ఛిద్రాది ష్వన్త్యహలః ప్రాగత్వమ్ స్యాత్. సిదరము. చిత్తరవు. తందర. జతనము. జాతర. ఆమరము. ఆరతి. తీవరము. వక్కరము. వికృతాదౌ యత్రశ్రవణాభావాత్ జకార ఏవేష్టః.

తె. వృ: ఛిద్ర - చిత్ర - తంద్రా - యత్న - యాత్రా - ఆమ్ర - ఆర్తి - తీవ్ర - వక్ర శబ్దములలో చివరిహల్లునకు ముందు అత్వము వచ్చును. ఛిద్ర - సిదరము. చిత్ర - చిత్తరవు. తంద్రా-తందర. యత్న - జేతనము. యాత్రా - జాతర. ఆమ్ర - ఆమరము. ఆర్తి - ఆరతి. తీవ్ర - తీవరము. వక్ర - వక్కరము. వికృతి పదముల మొదట యకార శ్రవణము లేదు గనుక జేకారమే ఇష్టము.

72 సూ. యాత్రాగతార్థే యాతరి ణః

వృ: మన్మథాది యాత్రాశ్రిత జనార్థే యాతృ శబ్దే తు ణ వర్ణః స్యాత్. జాణ.

తె. వృ: మన్మథాది యాత్రాశ్రిత జనార్థమున ప్రయుక్తమగు యాతృ శబ్దమున 'తృ' కు బదులు 'ణ' వచ్చును. యాతృ జాణ.

73 సూ. ణాంగణే డః

వృ: అంగణ శబ్దే ణస్య డః స్యాత్. ఖడ్గాదిత్వా దిప్. అంగడి.

తె. వృ: అంగణ శబ్దములోని ణకారమునకు బదులు డకారము వచ్చును. ఇది ఖడ్గాది గణములోని శబ్దమగుటవలన చివరి స్వరమునకు బదులు ఇకారమును వచ్చును. అంగణ - అంగడి.

74 సూ. తోః పోత కదంబయోః

వృ: పతయో స్తవర్గస్య డః స్యాత్. పొడవ. మేదోనేమీత్యాదినా పఙో హ్రః. స్వార్థే అవస్. కడిమి. శయకదంబేత్యాదినా ఘో రత ఇత్. తరంగాదిత్వాత్ బిందోః ల్లుక్.ఇప్.

తె. వృ: పోత - కదంబ శబ్దములలోని తవర్గాక్షరమునకు బదులు డకారము వచ్చును. పోత - పొడవ. ఇక్కడ మేదోనేమీత్యాది (50వ సూత్రమువలన పోత శబ్దములోని ఓకారము హ్రస్వమైనది. (తద్ధి.13వ సూ. వలన) స్వార్థమున 'అవస్' ప్రత్యయము. కదంబ - కడిమి. ఇందు శయ కదంబేత్యాది (7వ సూత్రము ప్రకారము ద్వితీయ స్వరమయిన అకారమునకు బదులు ఇకారము వచ్చినది. తరంగాది గణములోని శబ్దమగుట వలన బిందువు లోపించినది. ఇప్ చేరినది.

75 సూ. శ్రుతి జతుకయో ర్వః

వృ: కర్ణవాచక శ్రుతిశబ్దస్య జతుకాశబ్దస్య చ తో ర్వః స్యాత్. చెవి. జవుక

తె. వృ: చెవి అను నర్థముగల శ్రుతి శబ్దమునను, జతుకాశబ్దమునను తవర్గాక్షరమునకు బదులు వకారము వచ్చును. శ్రుతి - చెవి. జతుక - జవుక.

76 సూ. జాతి దూత్యోర్జః

వృ : ఏతయోస్త(వర్గ)వర్ణస్య జః స్యాత్ .జాజి. జూజి.

తె. వృ: జాతి - దూతీ శబ్దములలో త(వర్గ)వర్ణమునకు బదులు జకారము వచ్చును. జాతి - జాజి - దూతీ - జూజి.

77 సూ. భూతే చశ్చ

వృ: భూతశబ్దే తోశ్చకారశ్చ స్యాత్. భస్య బత్వమ్. బూచము. బూజము.

తె. వృ: భూత శబ్దమున త వర్గాక్షరమునకు బదులు చకారమును వచ్చును. భకారమునకు బదులు బకారము. భూత-బూచేము-బూజ ము.

78 సూ. దనడా ల సూల శ్యామల ఖురళీషు

వృ : తూలాదిషు లస్య క్రమేణ దనడాభవంతి. కుబ్జాదిత్వాత్ తస్య దః. ఇప్. దూది. చామన. గరడి.

తె. వృ: తూల - శ్యామల - ఖురళీ శబ్దములలోని లకారమునకు బదులు వరుసగా ద, న, డ వచ్చును. తూల శబ్దము కుబ్జాది గణములోనిదగుట వలన తకారము దకారమగును. ఇప్ చేరును. తూల - దూది. శ్యామల - చామన. ఖురళి - గరడి.

79 సూ. వః కవితాసేవంత్యోర్యమౌ

వృ : ఏతయోర్వస్య క్రమేణ యమౌ భవతః. కయిత. చేమంతి. శోర్హ త్యాదినా శో శ్చః.

తె. వృ: కవితా - సేవంతీ శబ్దములలోని వకారమునకు బ క్రమముగా య, మ వచ్చును. కవిత - కయిత. సేవంతీ - చేమంతి. ఇందు శోర్హంసేతి (17వ) సూత్రము ప్రకారము సకారమునకు బదులు చకారము.

80 సూ. హేయ హంసయోర్హోలుక్

వృ : హేయ హంస శబ్దయోర్హస్య లుక్ స్యాత్.

తె. వృ: హేయ - హంస శబ్దములలోని హకారమునకు లోపము వచ్చును.

81 సూ. యో హేయ యమునయో ర్వజౌ

వృ : ఏతయో ర్యకారస్య వజౌ భవతః. ఏవము. జమున. అంచ. శోర్హ్వాంసే త్యాదినా సస్య చః.

తె. వృ: హేయ - యమునా శబ్దములలో యకారమునకు బదులు క్రమముగా వకార జకారములు వచ్చును. హేయ - ఏవము. యమునా- జమున. హంస - అంచ. ఇందు శోర్హ్వాంసేత్యాది (17వ) సూత్రమువలన సకారమునకు బదులు చకారము వచ్చినది.

82 సూ. స్తో స్సః క్షేమే

వృ : క్షేమ శబ్దే సంయుక్తాక్షరస్య సః స్యాత్. సేమము.

తె. వృ: క్షేమ శబ్దమున సంయుక్త హల్లులకు బదులు సకారము వచ్చును. క్షేమ - సేమము.

83 సూ. అంబా తాంబూలయో ర్మ్మః

వృ : ఏతయోః స్తో ర్మ్మః స్యాత్. అమ్మ. (తమ్మలము) తమ్ములము. ఊతో హ్రస్వః.

తె. వృ: అంబా - తాంబూల శబ్దములలోని సంయుక్తమునకు బదులు మకార ద్విత్వము (10 సూ. చూ) వచ్చును. అంబ - అమ్మ. తాంబూల-(తమ్మలము.) తమ్ములము: ఊకారమునకు హ్రస్వము.(58 సూ.)

84 సూ. నః ప్రతిజ్ఞాయామ్

వృ : ప్రతిజ్ఞా శబ్దే స్తో ర్నః స్యాత్. అసాక్షిగ ఇతి నిషేధా ద్ద్విత్వం న. ప్రతిన.

తె. వృ: ప్రతిజ్ఞాశబ్దమున (తుది) సంయుక్తమునకు బదులు నకారము వచ్చును. ఇది సాక్షి గణములో చేరినది. అసాక్షిగే అని (10 సూ. లో) నిషేధమున్నందున నకారమునకు ద్విత్వము రాదు. ప్రతిజ్ఞ - ప్రతిన.

85 సూ. టో ర్దాడిమే నః

వృ : దాడిమశబ్దే టో ర్నః స్యాత్. పుటాదిత్వాద్ద్విత్వమ్. దానిమ్మ.

తె. వృ: దాడిమ శబ్దమున టవర్గాక్షరమునకు బదులు నకారము వచ్చును. పుటాదిగణ శబ్దమగుటవలన ద్విత్వము వచ్చును.* దాడిమ - దానిమ్మ.

---

* "పుటగేఘోః." సూ. 88. అని రెండవ వర్ణమునకు మాత్రమే ద్విత్వము విధింపఁబడినను దానిని తృతీయవర్ణమున కిచట ననువర్తింపఁజేయుట విశేషము.

86 సూ. ఉన్మా దాయత్త వత్స నా భీష్టకా తురుష్కే షూపరి లుక్

వృ : ఉన్మాదాదిషు స్తో రుపరివర్ణస్య లుక్ స్యాత్. ఉమాదము. ఆయితము. శయ కదంబేత్యాదినా ఘో రత ఇత్. వసనాబి. తురుక. ఇటక.

తె. వృ: ఉన్మాద - ఆయత్త-వత్సనాభి - ఇష్టకా - తురుష్క అను శబ్దముల సంయుక్తములోని పైవర్ణము లోపించును. ఉన్మాద - ఉమాదము. ఆయత్త - ఆయితము. శయ కదంబేత్యాది (7వ) సూత్రమువలన ద్వితీయ స్వరమైన అకారమునకు బదులు ఇకారము. వత్సనాభి-వసనాబి. ఇష్టకా - ఇటక. తురుష్క - తురుక.

87 సూ. అర్ధస్య సమేఽంశే

వృ : సమాంశార్థవిహిత స్యార్ధ శబ్దస్య స్తో రధోవర్ణస్య లుక్ స్యాత్. అర.

తె. వృ: సమాంశమను నర్థమిచ్చు అర్ధ శబ్దమున సంయుక్తములోని క్రింది వర్ణము లోపించును. అర్ధ - అర.

88 సూ. రాత్రి పంక్తి ముగ్ధా ప్రఖ్యా సఖ్యా స్విత్ ప్రాగంత్యహలః

వృ : రాత్ర్యాది ష్వంత్య హలః ప్రా గిత్స్యాత్. రాతిరి. పగిది. పంక్త్యాదిత్వాత్ సరళత్వమ్. ముగిది. పగ్గియ. కుబ్జాదిత్వాద్గః. సకియ.

తె. వృ: రాత్రి-పంక్తి- ముగ్ధా- ప్రఖ్యా- సఖ్యా - శబ్దములందు చివరి హల్లునకు ముందు ఇకారము వచ్చును. రాత్రి-రాతిరి. పంక్తి- పగిది.* ఇది పంక్త్యాదిగణములోని శబ్దమగుటవలన సరళత్వము వచ్చినది. ముగ్ధా- ముగిది. ప్రఖ్యా - పగ్గియ. ఇది కుబ్జాదిగణములోనిదగుటవలన గకారము వచ్చినది. సఖ్యా - సకియ.

89 సూ. ఉత్ సత్వ పర్వ దద్రు నిద్రా భస్మ చంద్రేషు

వృ: సత్వాది ష్వంత్యహలః ప్రాగుత్వం స్యాత్. సత్తువ. పుటాదిత్వాద్ద్విత్వమ్. దద్దురు. నిద్దుర. పరువము. బసుమము. చేందురుడు.

తె. వృ: సత్వ - పర్వ - దద్రు - నిద్రా - భస్మ - చంద్ర శబ్దములలో అంత్య హలునకు ముందు ఉత్వము వచ్చును. సత్వ - సత్తువ. ఇది పుటాది గణములోని శబ్దమగుటవలన ద్వితీయహల్లునకు ద్విత్వము. పర్వ - పరువము. దద్రు - దద్దురు. నిద్రా - నిద్దుర. భస్మ - బసుమము. చంద్ర - చేందురుఁడు.

---

* తరంగా దిత్వములనట్లు క్వచ్చి బిందులోపము.

90 సూ. ద్యోభువో ర్దివి భువి

వృ : ఏతయోః క్రమేణ దివి భువి ఇత్యాదేశౌ భవతః. దివి. భువి.

తె. వృ: ద్యో - భూ శబ్దములకు క్రమముగా దివి భువి యనునవి యాదేశము లగును.

91 సూ. అళీక తిత్తిరి కారవేల్లాంగులీయకానాం హుళంకి తీతు కాక రోంగరాణి

వృ : అళీకాదీనాం క్రమేణ హుళంక్యాదయ ఆదేశాః. హుళంకి. తీతువు. కాకర. ఉంగరము.

తె. వృ: అళీక - తిత్తిరి - కారవేల్ల అంగుళీయక శబ్దములకు క్రమముగా హుళంకి - తీతువు - కాకర - ఉంగరము అనునవి యాదేశము లగును. అళీక-హుళంకి. తిత్తిరి-తీతువు. కారవేల్ల-కాకర. అంగుళీయక - ఉంగరము.

ప్రాకృతభవాః

ii అథ ప్రాకృతభయః.

ఇంక ప్రాకృత భవములు

1 సూ. అతో లు గంత్య స్యోపాధ్యా యాశ్చర్య భూ చక్రవాకేషు

వృ: సంస్కృత నిర్దేశేఽపి సర్వత్ర ప్రాకృతస్యైవ స్థానిత్వమ్. ఉపాధ్యాయాదిషు అంత్యస్యాతో లుక్ స్యాత్. ఘ ఝ ఢ ధ భా మి తి ఝస్య జః. ఒఝ్ఝాంజ్-ఒజ్జే చక్కవాజ్-జక్కవ. చస్య జః.

తె. వృ: ప్రకృతులను సంస్కృతమున నిర్దేశించినను కార్యమునకై ప్రాకృతమునే స్థావిగా గ్రహించవలెను. ఉపాధ్యాయ-ఆశ్చర్య-భూ-చక్రవాక శబ్దములందు చివరి అకారము లోపించును. ఉపాధ్యాయయో-ఒఝ్ఝాంజ్-ఒజే. చక్రవాక-చక్కవాజ్ - జక్కవ. చకారమునకు జకారము వచ్చినది.

2 సూ. బ్రహ్మ కహ్మ ప్రస్తరేషు హాశ్చ

వృ: బ్రహ్మాదిషు ఖో రత ఓర్ద్ధ స్వాశ్చ స్యాత్.

తె. వృ: బ్రహ్మ- కహ్మ- ప్రస్తర శబ్దముల ప్రాకృతాదేశములలో ఆదివర్ణముమీఁది అకారమునకు బదులు ఓకారమును, దానికి హ్రస్వమును వచ్చును.

3 సూ. హే మః

వృ: సంయుక్త సంబంధినో హస్య మః స్యాత్. బమ్మ. బొమ్మ. కంఘూ. కొంగ

తె. వృ: సంయుక్తమునకు సంబంధించిన 'హ' కు బదులు 'మ' వచ్చును. బ్రహ్మ- బహ్మ- బమ్మ, బొమ్మ. కహ్మ- కంఘూ-కొంగ.

4 సూ. ప్రస్తరే ఘోః

వృ: ప్రస్తరశబ్దే ఘో రతో లుక్ స్యాత్. ధస్య తః. పద్ధరో-పాత్రము.

తె. వృ: ప్రస్తర శబ్దమున ద్వితీయవర్ణము యొక్క అకారమునకు లోపము వచ్చును. ప్రస్తర - పద్ధరో - పాత్రము. ఇందు ధకారమునకు బదులు తకారము వచ్చినది.

5 సూ. ద్వీప కటక జాలకే ష్విత్

వృ: ద్వీపాదిషు ఫో రత ఇత్ స్యాత్. దీవో - దివి. కదఅం - కడియము. జాళఅం - జాళియము.

తె. వృ: ద్వీప - కటక - జాలక శబ్దములలో ద్వితీయ వర్ణము మీఁది అకారమునకు బదులు ఇకారము వచ్చును. ద్వీప - దీవో - దివి. కటక - కదఅం - కడియము. జాలకం - జాళఅం - జాళియము.

6 సూ. ఉ జీర్ణ యామ కాంస్య కర్కశ రౌరవేషు

వృ: జీర్ణాదిషు ఫో రత ఉత్ స్యాత్.

తె. వృ: జీర్ణ - యామ - కాంస్య - కర్కశ-రౌరవ శబ్దములలోని ద్వితీయవర్ణముమీఁది అకారమునకు బదులు ఉకారము వచ్చును.

7 సూ. శోః కాంస్య శుక్ర శర్కరాసు చః

వృ: కాంస్యాదిషు శో శ్చః స్యాత్. జుణ్ణా. జున్ను. జామో. జాము. కంసో. కంచు. ప్రాకృతే బహుళాధికారాత్ మాంసాదిత్వం న. రోరవో-రోరువము.

తె. వృ: కాంస్య - శక్ర - శర్కరా శబ్దములలోని శసలకు, బదులు చకారము వచ్చును. జీర్ణ - జుణ్ణా - జున్ను. యామ - జామో - జాము. కాంస్య - కంసో - కంచు. ప్రాకృతమున బహుళాధికారమగుటచే మాంసాది గణీయత్వము లేదు. రౌరవ - రోరవో - రోరువము.

8 సూ. శ్మశ్రు లఘుక త్రిపుటాది ష్వత్

వృ: శ్మశ్రు ప్రభృతిషు ఉతోఽత్ స్యాత్.

తె. వృ: శ్మశ్రు, లఘుక, త్రిపుట - మొదలగు శబ్దములలోని ఉకారమునకు బదులు అకారము వచ్చును.

9 సూ. ఇచ్చ లఘుకే కః

వృ: లఘుక శబ్దే కకార సంబంధినః అత ఇత్ స్యాత్. చకారా దుత్. తద భావే ఫో రత ఇచ్చ.

తె. వృ: లఘుక శబ్దమున కకారమునకు సంబంధించిన అకారమునకు బదులు ఇకారము వచ్చును. సూత్రమున 'ఇచ్చ' అని చకారమున్నందున

ఉకారముగూడ వచ్చును. ఉకారము కలుగనప్పుడు ద్వితీయ వర్ణముమీది అకారమునకు బదులు ఇకారమును వచ్చును.

10 సూ. లఘుకేవక్

వృ: లఘుక శబ్దేఽంత్యస్య అతో వక్ స్యాత్.

తె. వృ: లఘుక శబ్దమున చివరి అకారమునకు వక్ ఆగమ మగును.

11 సూ. జహో ర్యశో లఘుక హరిద్రాసు లుక్

వృ: యశః ప్రభృతిషు జకార హాకారయో ర్లోపః స్యాత్. హళజ్. అళవు. అళవి. అళివి. జసో. అసము.

తె. వృ: యశస్ - లఘుక - హరిద్రా శబ్దములలోని జకార హాకారములు లోపించును. లఘుక - హాళజ్ - అళవు, అళవి, అళివి. యశస్ - జసో - అసము.

12 సూ. ఈత్ ఖోః శ్మశ్రుణి

వృ: శ్మశ్రు శబ్దే ఖో రత ఈత్ స్యాత్. శ్మశ్రు లఘుకేత్యాదినా ఉతోఽత్. తరంగాదిత్వా ద్బిందోః ర్లుక్. మంసూ - మీస.

తె. వృ: శ్మశ్రు శబ్దమున ప్రథమ వర్ణముమీఁది అకారమునకు బదులు ఈకారము వచ్చును. శ్మశ్రు లఘుకేత్యాది (8వ) సూత్రముచే ఉకారమునకు బదులు అకారము. ఇది తరంగాది గణశబ్దమగుటవలన బిందువునకు లోపము. శ్మశ్రు - మంసూ - మీస.

13 సూ. ద్వయ్యా మోత్

వృ: ద్వయ్యాం ఖోరత ఓత్ స్యాత్. దయీా - దోయి.

తె. వృ: ద్వయీా శబ్దమున తొలివర్ణముమీఁది అకారమునకు బదులు ఓకారము. ద్వయీా - దయీా - దోయి.

14 సూ. దిశా త్రిపుటయో ర్హేత్

వృ: ఏతయో రితో హేత్ స్యాత్. దిస - దెస. తివుడా - తెవడ.

తె. వృ: దిశా - త్రిపుటా శబ్దముల ఇకారమునకు బదులు ఎకారము వచ్చును. దిశా - దిస - దెస. త్రిపుటా - తివుడా - తెవడ.

15 సూ. ఆశ్చ ర్యోన్మ త్తారక్షి కర్పర కర్తరీషు ఫోః

వృ: ఆశ్చర్యాదిషు ఫో రత ఏత్; హ్రస్వచ్చ. ఉమ్మత్తో - ఉమ్మెత్త. కప్పరో - కప్పెర.

తె. వృ: ఆశ్చర్య - ఉన్మత్త - ఆరక్షి - కర్పర - కర్తరీ శబ్దములలో ద్వితీయ వర్ణముమీఁది అకారమునకు బదులు ఏకారమును, దానికి హ్రస్వమునువచ్చును. ఉన్మత్త - ఉమ్మత్తో- ఉమ్మెత. కర్పర- కప్పరో- కప్పెర.

16 సూ. కర్తర్యా మాత్

వృ: కర్తర్యా మిత ఆత్ స్యాత్. కత్తరీ. కత్తెర. ధూర్తాదిత్వా దుత్వం న.

తె. వృ: కర్తరీ శబ్దమున ఈకారమునకు బదులు ఆకారము వచ్చును. కర్తరీ - కత్తరీ - కత్తెర. ధూర్తాది గణములోని శబ్దమగుటవలన ఉత్వము రాదు.

17 సూ. వైశాఖీ ప్రవాళ కూర్పాసేషు హ్రః

వృ: వైశాఖీ ప్రభృతి ష్వాతో హ్రః స్యాత్.

తె. వృ: వైశాఖీ - ప్రవాళ - కూర్పాస శబ్దములలోని ఆకారము హ్రస్వమగును.

18 సూ. ప్రవాళ ప్రీళితయో ర్డః

వృ: ఏతయో ర్ళస్య డః స్యాత్. పవాళో-పవడము. కుప్పాసో-కుప్పసము.

తె. వృ: ప్రవాళ - ప్రీళిత శబ్దములలో ళకారమునకు బదులు డకారము వచ్చును. ప్రవాళ - పవాళో - పవడము. కూర్పాస - కుప్పాసో- కుప్పసము.

19 సూ. ఉతః క్షురాయాం దిః

వృ: క్షురాయా ముతో దీర్ఘః స్యాత్.

తె. వృ: క్షురా శబ్దమున ఉకారము దీర్ఘమగును.

20 సూ. క్షురాయా మిత్

వృ: క్షురాయా మాత ఇత్ స్యాత్.

తె. వృ: క్షురాశబ్దమున ఆకారమునకు బదులు ఇకారము వచ్చును.

21 సూ. ఖోః క్షురాయాం చః

వృ: క్షురాయాం ఖోః చః స్యాత్. ఖురా. చూరి.

తె. వృ: క్షురాశబ్దమున ఆదివర్ణమునకు బదులు చకారము వచ్చును. క్షురా—ఖురా—చూరి.

22 సూ. ఓ ద్వారే

వృ: ద్వారశబ్దే ఆత ఓత్ స్యాత్. దారం. దోరము.

తె. వృ: ద్వారశబ్దమున ఆకారమునకు బదులు ఓకారము వచ్చును. ద్వార—దారం—దోరము.

23 సూ. ఇతః శుక్తి పృథివ్యోః ఘో రత్

వృ: ఏతయోః ఘో రితోఽత్ స్యాత్. చిప్పి. చిప్ప.

తె. వృ: శుక్తి—పృథివీ-శబ్దముల ద్వితీయ వర్ణములమీఁది ఇకారమునకు బదులు అకారము వచ్చును. శుక్తి—చిప్పి—చిప్ప.

24 సూ. వో మః పృథివ్యామ్

వృ: పృథివ్యాం వస్య మః స్యాత్. ధస్య డః. పుఢివి - పుడమి.

తె. వృ: పృథివీ శబ్దమున వకారమునకు బదులు మకారము వచ్చును. ధకారమునకు బదులు డకారము. పృథివీ—పుఢివి—పుడమి.

25 సూ. ఉ దాశ్చర్యే

వృ: ఆశ్చర్యే ఇత ఉత్ స్యాత్. ఆశ్చరో్యన్మతేత్యాదినా ఘో రత ఏద్ధ్రస్వశ్చ. అతో లుగిత్యాది నాంత్యస్య అతో లుక్. ఛస్య చః. అచ్ఛరిఅం - అచ్చెరువు.

తె. వృ: ఆశ్చర్య శబ్దమున ఇకారమునకు బదులు ఉకారము వచ్చును. ఆశ్చరో్యన్మత్తేత్యాది (15వ) సూత్రమువలన ద్వితీయ వర్ణముమీఁది అకారమునకు బదులు ఏకారమును దానికి హ్రస్వమును అగును. అతో లుగిత్యాది (1వ) సూత్రము వలన చివరి అకారము లోపించును. ఛకారమునకు బదులు చకారము. ఆశ్చర్య—అచ్ఛరిఅం—అచ్చెరువు.

26 సూ. ఖో ర్లుక్ కిరీటిని

వృ: కిరిటిన్ శబ్దే ఖో రితో లుక్ స్యాత్. కిరిడి-క్రీడి.

తె. వృ: కిరీటిన్ శబ్దమున ప్రథమ వర్ణముమీఁది ఇకారము లోపించును. కిరీటిన్-కిరీడి-క్రీడి.

27 సూ. ఈతః ఖలీనే హః

వృ: ఖలీనే ఈతః హః స్యాత్.

తె. వృ: ఖలీన శబ్దమున ఈకారము హ్రస్వమగును.

28 సూ. ఖలీనే ణః

వృ: ఖలీనే ణస్య లుక్ స్యాత్.

తె. వృ: ఖలీన శబ్దమున ణకారమునకు లోపము వచ్చును.

29 సూ. ద్విత్వం శమీ ఖలీన కూటపేటికాసు ఘోః

వృ: శమ్యాదిషు ఘో ర్ద్విత్వం స్యాత్. ఖస్య కః. ఖళీణం. కళ్ళియము. కూడో - గుడ్డ. పేడిఅ - పెడ్డియ. పెట్టి యేతి కేచిత్.

తె. వృ: శమీ—ఖలీన—కూట—పేటికా శబ్దములలో ద్వితీయ వర్ణమునకు ద్విత్వము వచ్చును. ఖకారమునకు బదులు కకారము. ఖలీన—ఖళీణ — కళ్లియము. కూట—కూడో—గుడ్డ. పేటికా—పేడిఅ—పెడ్డియ; పెట్టియ యని కొందఱందురు.

30 సూ. కుక్కుట్యా మోత్

వృ: కుక్కుట్యా ముత ఓత్ స్యాత్.

తె. వృ: కుక్కుటీ శబ్దమున ఉకారమునకు బదులు ఓకారము వచ్చును.

31 సూ. కుక్కుటీ కాహళీకయో ర్లుక్ సాఙ్ఝలః

వృ: ఏతయోః ఘోః సాజ్ఝలః లుక్ స్యాత్. ఘో రనువృత్తేః హల్ద్వయ స్యాపి గ్రహణమ్. కుక్కుడి - కోడి.

తె. వృ: కుక్కుటీ-కాహళీక శబ్దములలో ద్వితీయమైన అచ్చుతోడి హల్లునకు లోపము వచ్చును. 'ఘోః' అనునది అనువృత్త మగుటచే హల్లులు రెండును గ్రహింపనగును. కుక్కుటీ-కుక్కుడి-కోడి.

32 సూ. హాశ్చ భ్రూ కుమారయోః

వృ: భ్రూ కుమారయో రుతఓద్ధస్వశ్చ. భుమఆ-బొమ. అంత్యస్యాతో లుక్.

తె. వృ: భ్రూ-కుమార శబ్దములలోని ఉకారమునకు ఓకారమును, దానికి హ్రస్వమును వచ్చును. భ్రూ-భుమఆ-బొమ. చివరి ఆకారమునకు లోపము.

33 సూ. రః పూలికా కుమారయోః

వృ: ఏతయో ర్ళస్య రః స్యాత్. కుమళో-కొమరుడు. పూళిఅ-బూరియ. పస్య బః.

తె. వృ: పూలికా-కుమార శబ్దములలోని ళకారమునకు రకారము వచ్చును. కుమార-కుమళో - కొమరుఁడు. పూలికా-పూళిఅ-బూరియ. పకారమునకు బదులు బకారము వచ్చినది.

34 సూ. ఊతః కర్పూర ఖర్జూర కచ్చూరేషు హః

వృ: కర్పూరాది షూలో హ్రస్వః స్యాత్. కర్పూరో-కప్పురము. ఖజ్జూరో-గజ్జురము. కచ్చూరో - కచ్చురము.

తె. వృ: కర్పూర-ఖర్జూర-కచ్చూర శబ్దములలోని ఊకారమునకు హ్రస్వము వచ్చును. కర్పూర-కప్పూరో-కప్పురము. ఖర్జూర-ఖజ్జూరో-గజ్జురము. కచ్చూర-కచ్చూరో-కచ్చూరము.

35 సూ. మంజూషాయా మత్

వృ: మంజూషాయా మూతోఽత్ స్యాత్.

తె. వృ: మంజూషా శబ్దమున ఊకారమునకు బదులు అకారము వచ్చును.

36 సూ. దో వా మంజూషాయామ్

వృ: మంజూషాయాం స్తోః దోవా స్యాత్. మంజూసా - మందస; మంజస.

తె. వృ: మంజూషా శబ్దమున సంయుక్తమునకు* దకారము వికల్పముగా వచ్చును. మంజూషా-మంజూసా-మందస, మంజస.

37 సూ. ఉ దోతో మౌక్తికే

వృ: మౌక్తికే ఓత ఉత్ స్యాత్. మొత్తిఅం - ముత్తియము.

తె. వృ: మౌక్తిక శబ్దమున ఓకారమునకు బదులు ఉకారమగును. మౌక్తిక-మొత్తిఅం-ముత్తియము.

---

* మంజూషా - మఞ్జూషా

38 సూ. అత్ సంతోషే

వృ: సంతోష శబ్దే ఓతోఽత్ స్యాత్. సంతోసో - సంతసము.

తె. వృ: సంతోష శబ్దమున ఓకారమునకు బదులు అకారము వచ్చును. సంతోష-సంతోసో-సంతసము.

39 సూ. ఏతః కర్కరేటౌ

వృ: కర్కరేటౌ వేతోఽత్ స్యాత్.

తె. వృ: కర్కరేటు శబ్దమున ఏకారమునకు బదులు అకారము వచ్చును.

40 సూ. కర్కశ కర్కరేటు ప్రగ్రహ సదృశాప్సరః కోద్రవే ష్వంతస్య

వృ: కర్కశాదిషు అంతస్య సాజ్ఝలో లుక్ స్యాత్. కక్కసో - కక్కు. కక్కరోడు - కక్కర. పగ్గహో - పగ్గము. సరిసో - సరి. అచ్చరసా - అచ్చర.

తె. వృ: కర్కశ - కర్కరేటు - ప్రగ్రహ-సదృశ-అప్సరస్-కోద్రవ శబ్దముల చివరి అచ్చుతోడి హల్లునకు లోపమువచ్చును. కర్కశ-కక్కసో-కక్కు. కర్కరేటు-కక్కరోడు-కక్కర. ప్రగ్రహ-పగ్గహో-పగ్గము. సదృశ-సరిసో-సరి. అప్సరస్-అచ్చరసా- అచ్చెర.

41 సూ. ఓ దేతః

వృ: ఏకశబ్దే ఏత ఓత్ స్యాత్. ఏక్కో. ఒక్కండు.

తె. వృ: ఏక శబ్దమున ఏకారమునకు ఓకారమగును. ఏక-ఏక్కో-ఒక్కండు.

42 సూ. హే శ్చర్మయష్ట్యాం తేన (?)

వృ: చర్మయష్ట్యాం తేన (?) సహ ఘోః రతో హేత్ స్యాత్.

తె. వృ: చర్మయష్టి శబ్దమున ద్వితీయ వర్ణము మీఁది అకారమునకును, దాని తరువాతి అకారమునకును బదులు ఎకారము వచ్చును.

43 సూ. చ శ్చర్మయష్ట్యాం సః

వృ: చర్మయష్ట్యాం చః సః స్యాత్.

తె. వృ: చర్మయష్టి శబ్దమున చకారమునకు బదులు సకారము వచ్చును.

44 సూ. ఆరక్షి భిక్షా సపత్నీ చర్మయష్టి మహారాష్ట్రి చతుష్కికా హారిద్రా సూపరి లుక్

వృ: ఆరక్షీ ప్రభృతిషు స్తో రుపరి లుక్ స్యాత్. ఆరక్ఖి-ఆరెకులు. సవత్తి-సవతి చమ్మఅట్ఠి-సమ్మెటి. తస్య టః. బహుళాధికారా న్మస్య న లుక్. చవుక్ఖిఆ-చేవుకియ. హాళద్ది-అళంది.

తె. వృ: ఆరక్షి-భిక్షా-సపత్నీ-చర్మయష్టి-మహారాష్ట్రి- చతుష్కికా-హారిద్రా శబ్దములలో సంయుక్తము మీఁది వర్ణము లోపించును. ఆరక్షి-ఆరక్ఖి-ఆరెకులు. సపత్నీ-సవత్తి- సవతి. చర్మయష్టి-చమ్మఅట్ఠి - సమ్మెటి. ఇచట తకారమునకు బదులు టకారము. బహుళాధికారమువలన మకారమునకు లోపమ్ము లేదు. చతుష్కికా-చవుక్ఖిఆ-చేవుకియ. హారిద్రా-హాళద్ది-అళంది.

45 సూ. తోః దీర్ఘికాయాం డః

వృ: దీర్ఘికాయాం తో ర్డః స్యాత్. ఘస్య గః. దీర్ఘిఆ-డిగ్గియ.

తె. వృ: దీర్ఘికా శబ్దమున తవర్గాక్షరమునకు బదులు డకారము వచ్చును. 'ఘ'కు బదులు 'గ'. దీర్ఘికా-దీర్ఘిఆ-డిగ్గియ.

46 సూ. ఆమ్లాతే లః

వృ: ఆమ్లాత శబ్దే తో లః స్యాత్. అమ్మాతో - అమ్మాలము. ప్రాకృతే ప్రాయోలు గిత్యాదినా ప్రాయోగ్రహణాత్ తలోపాభావః.

తె. వృ: ఆమ్లాత శబ్దమున తకారము లకారమగును. ఆమ్లాత-అమ్మాతో-అమ్మాలము. "ప్రాయో లుక్ కగచజతదపయవామ్" (వాల్మీకి 1 అ. 3 పా. 8 సూ) అను ప్రాకృత వ్యాకరణ సూత్రమున ప్రాయో గ్రహణముండుటవలన తకారము లోపించలేదు.

47 సూ. ప్రళయే డవః

వృ: ప్రళయే ళస్య డవ ఇతి స్యాత్. పళఓ-పడవ.

తె. వృ: ప్రళయ శబ్దమున ళకారమునకు బదులు 'డవ' వచ్చును. ప్రళయ - పళవో - పడవ.

48 సూ. అవ్వో దైవయో ర్యః

వృ: ఏతయోః వస్య యః స్యాత్. అవ్వో-అయ్యో. దెవ్వ-దెయ్యము.

తె. వృ: అవ్వో - దైవ శబ్దములలోని వకారమునకు యకారము వచ్చును. (అవ్వో ప్రాకృత పదము).* అవ్వో - అయ్యో. దైవ - దెవ్వ - దెయ్యము.

*"అవ్వో సూచనా - దుఃఖ - సంభాషణాపరాధ-విస్మయానందాదర - భయఖేద-విషాద-పశ్చాత్తాపే"-హైమ ప్రా. వ్యాక. 2.204.

49 సూ. శమ్యాంజః

వృ: శమ్యాం శో ర్జః స్యాత్. ద్విత్వం శమీత్యాదినా ఘో ర్ద్విత్వమ్. సమీ - జమ్మి.

తె. వృ: శమీ శబ్దమున శు (శ.ష.స) వర్ణమునకు బదులు జకారము వచ్చును. ద్విత్వం శమీత్యాది (29వ) సూత్రముచే ద్వితీయ వర్ణమునకు ద్విత్వము. శమీ - సమీ - జెమ్మి.

50 సూ. హే వైశాఖ్యాం వః

వృ: వైశాఖ్యాం హస్య వః స్యాత్. వైశాఖీ ప్రవాలేత్యాదినా హ్రస్వః. వేసాహి - వేసవి.

తె. వృ: వైశాఖీ శబ్దమున హకారమునకు బదులు వకారము వచ్చును. వైశాఖీ ప్రవాళేత్యాది (17వ) సూత్రముచే హ్రస్వము. వైశాఖీ - వేసాహి - వేసవి.

51 సూ. గ్రహ మహారాష్ట్రయో ర్హేన పూర్వ స్యాత్

వృ: ఏతయో ర్హకారేణ సహ పూర్వ స్యాచ ఆత్ స్యాత్. గహో-గాము. మరహట్ఠో - మరాటి.

తె. వృ: గ్రహ - మహారాష్ట్ర శబ్దములలో హకారమునకును తత్పూర్వస్వరమునకును కలిపి ఆకారము వచ్చును. గ్రహ - గహో -గాము. మహారాష్ట్ర - మరహట్ఠో - మరాటి.

52 సూ. పార్శ్వే జః

వృ: పార్శ్వ శబ్దే స్తో ర్జః స్యాత్. పంసో-పజ్జె.

తె. వృ: పార్శ్వశబ్దమున సంయుక్తమునకు బదులు జకారము వచ్చును. పార్శ్వ - పంసో - పజ్జె.

53 సూ. వంశే గసః

వృ: వంశ శబ్దే స్తోః గస ఇతి స్యాత్. వంసో—వంగసము.

తె. వృ: వంశ శబ్దమున సంయుక్తమునకు బదులు 'గస' వచ్చును. వంశ - వంసో - వంగసము.

శౌరసేనీభవాః

అథ శౌరసేనీ భవాః.

ఇంక శౌరసేనీభవములు.

1 సూ. శౌరసేన్యాం హో దుతః సురతౌ

వృ: ఇతః పరం మాగధ్యా మిత్యాది పర్యంతం శౌరసేన్యాం కార్యమ్. తత్ర సురతి శబ్దే ఉతో హోత్స్యాత్. సురది - సొరది.

తె. వృ: ఇక్కడినుండి 'మాగధ్యామ్' అని చెప్పఁ బడువఱకు శౌరసేనీ ప్రాకృత ప్రకృతులయందు కార్యము విధింపఁబడును. సురతి శబ్దమున ఉకారమునకు బదులు ఒకారము వచ్చును. సురతి - సురది - సొరది.

2 సూ. ఓతో యజ్ఞోపవీతే వ్యా

వృ: యజ్ఞోపవీతే వీ ఇత్యనేన సహ ఓత ఇత్ స్యాత్.

తె. వృ: యజ్ఞోపవీత శబ్దమున 'వీ' తో కలిపి దాని వెనుక నున్న ఓకారమునకు బదులు ఇకారము వచ్చును.

3 సూ. ణో నః

వృ: ణకారస్య న కారః స్యాత్. జణోవీదం - జన్నిదము.

తె. వృ: ణకారము నకారమగును. యజ్ఞోపవీత-జణోవీదం-జన్నిదము.

4 సూ. ఆతః ప్రతిజ్ఞాతే

వృ: ప్రతిజ్ఞాతే ఆత ఇత్ స్యాత్.

తె. వృ: ప్రతిజ్ఞాత శబ్దమున ఆకారమునకు బదులు ఇకారము వచ్చును.

5 సూ. ఘో ర్లుక్ సాజ్ఝలః ప్రతిజ్ఞాతే

వృ: ప్రతిజ్ఞాతే ఘోః సాజ్ఝలో లుక్ స్యాత్. పడిణాదం - పన్నిదము.

తె. వృ: ప్రతిజ్ఞాత శబ్దమున రెండవదగు అచ్చుతోఁ గూడిన హల్లు లోపించును. ప్రతిజ్ఞాత - పడిణాదం - పన్నిదము.

6 సూ. శేనోద్ధింతాళే

వృ: హింతాళే శేన సహ అత ఉత్ స్యాత్.

తె. వృ: హింతాళ శబ్దమున శకారమునకును, దాని వెనుక ఆకారమునకును బదులు ఉకారము వచ్చును.

7 సూ. ఇతో దిర్వా హ్రా

వృ: హింతాళే హకారేణ సహ ఇతో దీర్ఘః స్యాత్. బిందోః ర్లుక్.

తె. వృ: బిందువు లోపించినప్పుడు హింతాళ శబ్దమున హకారముతోగూడిన ఇకారమునకు బదులు ఈకారము వచ్చును.

8 సూ. తస్యదః

వృ: హింతాళ తకారస్య దకారస్స్యాత్. హింతాళో-ఈదు.

తె. వృ: హింతాళ శబ్దములోని తకారమునకు దకారము వచ్చును. హింతాళ-హింతాళో-ఈదు.

9 సూ. హరితాళే హః

వృ: హరితాళ శబ్దే ఆతో హ్రస్వః స్యాత్. హరిదాళో - హరిదళము.

తె. వృ: హరితాళ శబ్దమున ఆకారమునకు హ్రస్వమగును. హరితాళ - హరిదాళో - హరిదళము.

10 సూ. ధాతౌ ఖో ర్జః

వృ: ధాతు శబ్దే ఖో ర్జః స్యాత్. దాదు - జాదు.

తె. వృ: ధాతు శబ్దమున ఆదివర్ణమునకు బదులు జకారము వచ్చును. ధాతు-దాదు-జాదు.

మాగధీభవాః

అథ మాగధీభవాః

ఇంక మాగధీభవములు

1 సూ. మాగధ్యాం నేదిష్ఠ గేహస్థయోః

వృ: ఇతఃప్రభృత్యాపాదపరిసమాప్తి మాగధ్యాం కార్యమ్. తత్ర నేదిష్ఠ గేహస్థ శబ్దయోః ఘోః సాజలో లుక్ స్యాత్. ణేదిస్తం-నేస్తము. ణస్య నః.

తె. వృ: ఇఁకనుండి పాదాంతమువఱకు మాగధీప్రాకృతప్రకృతుల యందు కార్యములు విధింపబడును. అందు నేదిష్ఠ-గేహస్థ శబ్దములలో అచ్చుతోఁగూడిన రెండవ యక్షరములోపించును. నేదిష్ఠ-ణేదిస్తం-నేస్తము. ణకారమునకు బదులు నకారము.

2 సూ. ఉ ద్గేహస్థే

వృ: గేహస్థ శబ్దేంత్యస్య ఉత్ స్యాత్. గేహస్తో. గేస్తు.

తె: వృ: గేహస్థ శబ్దమున అంత్య స్వరమునకు ఉకారము వచ్చును. గేహస్థ-గేహస్తో-గేస్తు.

3 సూ. ఇత్ కష్టేఽంత్యస్య

వృ: కష్టేఅంత్య స్యాచ ఇత్ స్యాత్. కస్తం-కస్తి.

తె. వృ: కష్ట శబ్దమున చివరి యచ్చునకు బదులు ఇకారము వచ్చును. కష్ట-కస్తం-కస్తి.

4 సూ. ఏ దాదే రామాయామ్

వృ: స్త్రీవాచక రామా శబ్దే ఆదే రచ ఏత్ స్యాత్. లామా-లేమ.

తె. వృ: స్త్రీవాచకమయిన రామా శబ్దమున మొదటి యచ్చునకు బదులు ఏకారము వచ్చును. రామా-లామా-లేమ.

పైశాచీభవాః

అథ పైశాచీ భవాః

ఇంక పైశాచీ భవములు

1 సూ. పైశాచ్యామ్

వృ: ఇతః ప్రభృతి చూళికాపైశాచ్యాం మిత్యాది పర్యంతం పైశాచ్యాం కార్యమ్ స్యాత్.

తె. వృ: ఇక్కడినుండి 'చూళికాపైశాచ్యామ్' అని చెప్పునంత వఱకును పైశాచీ ప్రాకృత ప్రకృతులకు కార్యములు విధింపఁబడును.

2 సూ. అతో లుగాదే రలక్తే

వృ: అలక్తే ఆదే రతోలుక్ స్యాత్. అలత్తో-లత్త.

తె. వృ: అలక్త శబ్దమున తొలి-అకారము లోపించును. అలక్త-అలత్తో-లత్త.

3 సూ. నః శూర్పణఖాయాం దిః

వృ: శూర్పణఖాయాం నకార సంబంధినోఽతో దీర్ఘః స్యాత్.

తె. వృ: శూర్పణఖా శబ్దముననకారముమీఁది అకారము దీర్ఘమగును.

4 సూ. శోః శష్కులీ పరిహాస శూర్పణఖాసు చః

వృ: శష్కుల్యాదిషు శోః చ్చః స్యాత్. సుప్పనఖా-చుప్పనాక.

తె. వృ: శష్కులీ-పరిహాస-శూర్పణఖా శబ్దముల శషసలకు బదులు చకారము వచ్చును. శూర్పణఖా-సుప్పనఖా-చుప్పనాక.

5 సూ. అత్ ద్రోణీ శష్కుల్యో రీతః

వృ: ఏతయో రీతోఽత్ స్యాత్.

తె. వృ: ద్రోణీ-శష్కులీ శబ్దములలోని ఈకారమునకు బదులు అకారము వచ్చును.

6 సూ. మానుష శకునికా హింగుల శష్కులీ ష్విత్

వృ: మానుషాది షూత ఇత్ స్యాత్. సఖ్ఖులీ-చక్కిలము. సకునిఆ-సకునియ.

తె. వృ: మానుష-శకునికా-హింగుల-శష్కులీ శబ్దములలోని ఉకారమునకు బదులు ఇకారము వచ్చును. శష్కులీ-సక్ఖులీ-చక్కిలము, శకునికా-సకునిఆ-సకునియ.

7 సూ. హో హేలా పరిహాసక హింగులేషు లుక్

వృ: హేలాదిషు హకారస్య లుక్ స్యాత్. పరిహాసకో - పరియాచకము. హింగుళం - ఇంగిలము.

తె. వృ: హేలా-పరిహాసక-హింగుల శబ్దముల హకారము లోపించును. పరిహాసక-పరిహాసకో-పరియాచేకము. హింగుళ-హింగుళం-ఇంగిలము.

8 సూ. మానుషేఽన్త్యస్య

వృ: మానుష శబ్దే ఽన్త్యస్య అత ఇత్ స్యాత్. మానుసో - మానిసి.

తె. వృ: మానుష శబ్దమున చివరి అకారమునకు బదులు ఇకారము వచ్చును. మానుష-మానుసో* - మానిసి.

9 సూ. హేలాయా మోత్

వృ: హేలాయా మేత ఓత్ స్యాత్.

తె. వృ: హేలా శబ్దమున ఏకారమునకు బదులు ఓకారము వచ్చును.

10 సూ. ఇ దూర్ణా నిశా హేలా ప్రయాణేషు

వృ: ఊర్ణాది ష్వాత ఇత్ స్యాత్. ఉన్నా-ఉన్ని. నిసా-నిసి. హేలా-ఓలి. పయానం-పయినము.

తె. వృ: ఊర్ణా-నిశా-హేలా-ప్రయాణ శబ్దములలో ఆకారమునకు బదులు ఇకారము వచ్చును. ఊర్ణా-ఉన్నా-ఉన్ని. నిశా-నిసా-నిసి. హేలా-హేలా-ఓలి. ప్రయాణ-పయానం-పయినము

11 సూ. ద్రోణీ గోనాసయో రోతో హః

వృ: ఏతయో రోతో హ్రః స్యాత్. ఈతోఽత్. దోనీ-దోన.

తె. వృ: ద్రోణీ-గోనాస శబ్దములలోని ఓకారమునకు (హ్రస్వము) వచ్చును. ఈకారమునకు అకారము. ద్రోణీ-దోనీ-దోన.

---

* మానుస అనునదే ప్రాకృతశబ్దము. సువిభక్తి సహితరూపము మానుసో.

12 సూ. ఉత్ కంఠ మీన త్రిలింగ లోధ్ర ఖరక నాట్య నిల యానుగ గోనాస కల్య యోగేషు

వృ: కంఠాది ష్వంత స్యాత ఉత్ స్యాత్. గోనాసో-గొనసు. మీనో-మీను. లోద్దో-లొద్దువు. నట్టం-నట్టువు. అనుగో-అనుఁగు. పీఠాదిత్వా ద్బిందుకః. కల్లం-కల్లు. జోగో-జోఁగు.

తె. వృ: కంఠ-మీన-త్రిలింగ-లోధ్ర-ఖరక-నాట్య-నిలయ-అనుగ-గోనాస-కల్య- యోగ శబ్దముల చివరి అకారమునకు బదులు ఉకారము వచ్చును. గోనాస-గోనాసో-గొనసు. మీన-మీనో-మీను. లోధ్ర-లోద్దో-లొద్దువు. నాట్య-నట్టం-నట్టువు. అనుగ-అనుగో-అనుఁగు. ఇది పీఠాది గణములోని దగుటవలన ఇందు బిందుకము వచ్చినది. కల్య-కల్లం-కల్లు. యోగ-జోగో-జోఁగు.

13 సూ. హాశ్చ స్వర్ణ కంఠయోః

వృ: ఏతయోః ఖో రత ఓద్ధ్రస్వశ్చ.

తె. వృ: స్వర్ణ-కంఠ శబ్దముల మొదటి వర్ణముమీఁది అకారమునకు బదులు ఓకారమును, దానికి హ్రస్వమును వచ్చును.

14 సూ. కంఠే తః

వృ: కంఠే స్త్రోః తకారః స్యాత్.. కస్య గః. కంఠో- గొంతు. పీఠాదిత్వా ద్బిందు కశ్చ. సన్నం-సొన్న.

తె. వృ: కంఠ శబ్దమున సంయుక్తము(ణ్ఠ)నకు బదులు తకారము వచ్చును. కకారమునకు బదులు గకారము. ఈ శబ్దము పీఠాదిగణములోని దగుటవలన బిందుకమువచ్చి హైకాచక్షత్యాది సూత్రమువలన బిందువగును. కంఠ-కంఠో-గొంతు. స్వర్ణ-సన్నం-సొన్న.

15 సూ. గురుః ఖరకే

వృ: ఖరకే రస్య గురురేఫః స్యాత్. ఖరకో-కఱకు.

తె. వృ: ఖరక శబ్దమున రేఫమునకు గురురేఫము (బండిఱా) వచ్చును. ఖరక-ఖరకో-కఱకు.

16 సూ. త్రిలింగే ఘో రుశ్చ

వృ: త్రిలింగే ఘో రిత ఉత్ స్యాత్. చకారా దాదే శ్చైచ్చ.

తె. వృ: త్రిలింగ శబ్దమున ద్వితీయ వర్ణముమీఁది ఇకారమునకు బదులు ఉకారము వచ్చును. సూత్రమున చకార ముండుటవలన ఆది స్వరమునకు బదులు ఎకారము వచ్చును.

17 సూ. త్రిలింగే నో వా

వృ: త్రిలింగ శబ్దే లస్య నో వా స్యాత్. బిందోః ఙ్లుక్. తిలింగో-తెలుఁగు-తెనుఁగు.

తె. వృ: త్రిలింగ శబ్దమున లకారమునకు బదులు వికల్పముగా నకారము వచ్చును. బిందువునకు ఙ్లుక్ *. త్రిలింగ-తిలింగో-తెలుఁగు-తెనుఁగు.

18 సూ. హేత్ శిఖా నిలయ గణికాసు

వృ: శిఖాది ష్వితో హేత్ స్యాత్. సిక-సెక.

తె. వృ: శిఖా-నిలయ-గణికా శబ్దములలో ఇకారమునకు బదులు ఎకారము వచ్చును. శిఖా-సిక-సెక.

19 సూ. గణికాయాం నకో ర్డనౌ

వృ: గణికా శబ్దే నకారకకారయోః క్రమేణ డనౌ భవతః. గనికా-గడెన.

తె. వృ: గణికా శబ్దమున 'నికా' కు బదులు 'డన' వచ్చును. గణికా-గనికా-గడెన, గడన.

20 సూ. అనిశ చిహ్న కన్యకా నిలయ గోలక వధూనికా స్వంత్యస్య

వృ: అనిశాది ష్వంత్యస్య హలో లుక్ స్యాత్. నిలయో-నెలవు.

తె. వృ: అనిశ-చిహ్న-కన్యకా-నిలయ-గోలక-వధూనికా శబ్దముల అంత్యహల్లు లోపించును. నిలయ-నిలయో-నెలవు.

21 సూ. అనిశ పూర్ణిమయోః

వృ: ఏతయో రితోఽత్ స్యాత్. అనిసో-అనయము. పున్నిమా-పున్నమ.

తె. వృ: అనిశ-పూర్ణిమా శబ్దముల ఇకారమునకు బదులు అకారము వచ్చును. అనిశ-అనిసో-అనయము.† పూర్ణిమా-పున్నిమా-పున్నమ.

---

* ఙ్లుక్ అనుటవలన లోపము గలిగి సానునాసికోచ్చారము మిగులుటచే బిందుకము వచ్చినది.

† ఇందు 'య' వచ్చుటకు సూత్రము కానరాదు.

22 సూ. ఇత్ కన్యకా గోళక చిహ్నకేషు ఘోః

వృ: కన్యకాదిషు ఘో రత ఇత్ స్యాత్. కన్నకా–కన్నియ. గోలియము.

తె. వృ: కన్యకా-గోళక-చిహ్నక శబ్దముల ద్వితీయ వర్ణవ స్వరమునకు బదులు ఇకారము వచ్చును*కన్యకా-కన్నకా-కన్నియ. గోలకం-గోలియము.

23 సూ. స్తో(ః) హో నః

వృ: సంయుక్త సంబంధినో హస్య నః స్యాత్. చిన్హికం- చిన్నియ

తె. వృ: సంయుక్త మందలి హకారమునకు బదులు నః వచ్చును. చిహ్నక-చిన్హికం-చిన్నియ.

24 సూ. ఇద్వధూనికాయా మూతః

వృ: వధూనికాయా మూత ఇత్ స్యాత్. ధస్య దః. వధూనికా- వ

తె. వృ: వధూనికా శబ్దమున ఊకారమునకు బదులు ఇక వచ్చును. ధ కు బదులు ద. వధూనికా-వదినియ.†

25 సూ. నిశ్రేణా వంత్యస్య

వృ: నిశ్రేణి శబ్దే అంత్య స్యే తోఽత్ స్యాత్.

తె. వృ: నిశ్రేణి శబ్దమున చివరి ఇకారమునకు బదులు అక వచ్చును.

26 సూ. ఏతో నిశ్రేణే ర్హ్రః

వృ: నిశ్రేణే రేతో హ్రస్వః స్యాత్.

తె. వృ: నిశ్రేణి శబ్దమున ఏకారము హ్రస్వమగును.

27 సూ. నిశ్రేణా వత్

వృ: నిశ్రేణా శో శ్చకారోఽత్ స్యాత్. నిశేని - నిచ్చెన. ప్రాకృతభ ద్విశకృతేఽపి సంయుక్త పూర్వస్య హ్రస్వత్వమ్.

తె. వృ: నిశ్రేణి శబ్దమున శవర్ణమునకు బదులు చకారము

---

* ఇక్కడ క కారమునకు య కారము వచ్చుటకు సూత్రము కానరా

† కాకు యా వచ్చినది.

వచ్చును. అది రేఫానుబంధము గలది. అందువలన ద్వితీయము ద్విత్వమగును. నిశ్రేణి - నిశేని - నిచ్చెన. ప్రాకృతభవమగుటవలన వికృతిలోఁగూడ సంయుక్తపూర్వము హ్రస్వముగా నుండుట గమనించదగును. ?

28 సూ. ఓత్స్రవణే వేన ఖోః

వృ: స్రవణ శబ్దే వేన సహా ఖో రత ఓత్ స్యాత్. సవనం - సౌన.

తె. వృ: స్రవణ శబ్దమున సాచ్కమగు వకారమునకును ప్రథమ వర్ణముమీఁది అకారమునకును బదులు ఓకారము వచ్చును. స్రవణ - సవనం - సౌన. ఇందు ఓకారమునకు హ్రస్వము.

29 సూ. ఏ న్మర్దలే ఘోః

వృ: మర్దల శబ్దే ఘో రత ఏద్ధ్రస్వశ్చ. మద్దలో - మద్దెల.

తె. వృ: మర్దల శబ్దమున ద్వితీయ వర్ణముమీఁది అకారమునకు ఏకారమును, దానికి హ్రస్వమును వచ్చును. మర్దల - మద్దలో - మద్దెల.

30 సూ. అతో ముక్తాపుటస్య

వృ: ముక్తాపుట శబ్దే అత ఏద్ధ్రస్వశ్చ. ముత్తాపుటో - ముత్తెపుటము.

తె. వృ: ముక్తాపుట శబ్దమున ఆకారమునకు బదులు ఏకారమును దానికి హ్రస్వమును వచ్చును. ముక్తాపుట - ముత్తాపుటో - ముత్తెపుటము.

31 సూ. గుణే హో దుతః

వృ: గుణ శబ్దే ఉతో హో త స్యాత్. గుణో - గొనము.

తె. వృ: గుణశబ్దమున ఉకారమునకు బదులు ఒకారము వచ్చును. గుణ - గుణో - గొనము.

32 సూ. యౌవ నాందోలయో రత్

వృ: ఏవ యో రోతో ఒత్ స్యాత్. జొవ్వనం - జవ్వనము. అందోలో - అందలము.

తె. వృ: యౌవన - ఆందోల శబ్దముల ఓకారమునకు బదులు అకారము వచ్చును. యౌవన - జొవ్వనం - జెవ్వనము. ఆందోల - అందోలో - అందలము.

33 సూ. చతుర్థీ చతుర్దంతినో స్తః

వృ: ఏతయో స్తకారస్య లుక్ స్యాత్. చతుదంతి - ఎ
సంయుక్తస్య న లుక్.

తె. వృ: చతుర్థీ - చతుర్దంతి శబ్దములలోని తకారమునకు ఎ
వచ్చును. చతుర్దంతి - చతుద్దంతి - చవుదంతి. సంయుక్తము లోని త
లోపింపదు. (ఇక్కడ ంతి=న్తి అని సంయుక్తము.)

34 సూ. ఉపరి లుక్ చతుర్థీ మాణిక్యయోః

వృ: ఏతయో స్తో రుపరివర్ణస్య లుక్ స్యాత్. చతుర్థీ -
మానిక్కం - మానికము.

తె. వృ: చతుర్థీ - మాణిక్య శబ్దములలోని సంయుక్తవ
వర్ణమునకు లోపము వచ్చును. చతుర్థీ - చతుర్థీ - చవుతి. మా
మానిక్కం - మానికము.

35 సూ. సవితరి వః

వృ: సవితృ శబ్దే వకారస్య లుక్ స్యాత్. సవితా - సయిత.

తె. వృ: సవితృ శబ్దమున వకారమునకు లోపము వ
సవితృ - సవితా - సయిత.

36 సూ. స్వామిన్యాం ఘోః

వృ: స్వామినీ శబ్దే ఘోః సాచ్కస్య లుక్ స్యాత్. సామిని - సా

తె. వృ: స్వామినీ శబ్దమున అచ్చుతోఁగూడిన ద్వితీయ వర్ణ
లోపము వచ్చును. స్వామినీ - సామిని - సాని.

37 సూ. చః ఖో ర్లక్షణే

వృ: లక్షణే స్తోః ఖస్య చః స్యాత్. లఖ్ఖన - లచ్చన.

తె. వృ: లక్షణ శబ్దమున ఖకార ద్విత్వమునకు బదులు -
ద్విత్వము వచ్చును. లక్ష్మణ - లఖ్ఖన - లచ్చైన.

38 సూ. చో శ్చణక చూర్ణ నారాచేషు సః

వృ: చణకాదిషు చః సః స్యాత్. చనకో - సనగ. చున్నో - సున్న
నారాచో - నారసము.

తె. వృ: చణక - చూర్ణ - నారాచ శబ్దములలోని చకారమునకు బదులు సకారము వచ్చును. చణక - చనకో - సనగ. చూర్ణ - చుణ్ణో - సున్నము. నారాచ - నారాచో - నారసము.*

39 సూ. అంగార నాళ ప్రసాధ నాకాశ కర్ణాట పర్యాణ విజ్ఞాపనేషు హః

వృ: అంగారాది ష్వాతో హః స్యాత్. ఇంగాలో - ఇంగలము. పసాదనం - పసదనము. ఆకాసం - ఆకసము. కన్నాడో - కన్నడము.

తె. వృ: అంగార - నాళ - ప్రసాధన - ఆకాశ - కర్ణాట - పర్యాణ- విజ్ఞాపన శబ్దములందు ఆకారమునకు హ్రస్వము వచ్చును. అంగార - ఇంగాలో - ఇంగలము. ప్రసాధన - పసాదనం - పసదనము. ఆకాశ - ఆకాసం - ఆకసము. కర్ణాట - కన్నాడో - కన్నడము.

40 సూ. లో నాళే రః

వృ: నాళ శబ్దే లస్య రః స్యాత్. నాళం - నరము.

తె. వృ: నాళ శబ్దమున లకారమునకు బదులు రేఫము వచ్చును. నాళ - నాళం - నరము.

41 సూ. పున్నాగ పర్యాణ విజ్ఞాపనేషు సాచ్కస్య

వృ: పున్నాగాదిషు సాచ్కస్యాంత్యహలో లుక్ స్యాత్. పున్నాగో-పొన్న. పల్లానం-పల్లము. విన్నాపనం-విన్నపము.

తె. వృ: పున్నాగ-పర్యాణ-విజ్ఞాపన శబ్దములలో అచ్చుతోఁగూడిన తుదిహల్లునకు లోపము వచ్చును. పున్నాగ-పున్నాగో-పొన్న. పల్యాణ- పల్లానం-పల్లము. విజ్ఞాపనం-విన్నాపనం-విన్నపము.

చూళికా పైశాచీభవాః

అథ చూలికా పైశాచీభవాః.

ఇంక చూళికాపైశాచీ భవములు.

1 సూ. చూలికాపైశాచ్యాం ఫో రత ఇద్బృంద పాదకయోః

వృ: ఇతః పర మాపాద పరిసమాప్తి చూళికా పైశాచ్యాం కార్యమ్. తత్ర బృంద పాదకయోః ఫో రత ఇత్ స్యాత్. పాతకో-పాతికే.

తె. వృ: ఇంతటి నుండి పాదాంతము వఱకును చూళికాపైశాచీ ప్రకృతులలో కార్యములు విధింపఁబడును. ఇందు బృంద-పాదక శబ్దముల ద్వితీయ వర్ణముమీది అకారమునకు బదులు ఇకారము వచ్చును. పాదక-పాతక-పాతిక.

2 సూ. బృంద బుధయో రి ద్ధేతౌ

వృ: ఏతయో రుతః క్రమా దికారో హేచ్చ భవతి.

తె. వృ: బృంద-బుధ శబ్దముల ఉకారమునకు వరుసగా ఇకారమును, ఎకారమును వచ్చును.

3 సూ. బృందే డః

వృ: బృందేస్తోర్దస్య డః స్యాత్. పుందో-పిండు. స్వర్ణ బృంద బ్రధ్నానా ముకారాంతత్వేనైవ ప్రయోగః.

తె. వృ: బృంద శబ్దమున సంయుక్తమందలి దకారమునకు బదులు డకారము వచ్చును. బృంద-పుందో-పిండు. స్వర్ణ-బృంద-బ్రధ్న శబ్దములు ఉకారాంతములుగనే ప్రయోగింపఁబడును.

4 సూ. బుధ విజయయో ర్ద్విత్వమ్

వృ: ఏతయో రనాదే ర్వర్ణస్య ద్విత్వం స్యాత్. పుద్దో-పెద్ద.

తె. వృ: బుద్ధ-విజయ శబ్దముల యనాదివర్ణమునకు ద్విత్వము వచ్చును. బుధ-పుద్దో-పెద్ద.

5 సూ. ఇతో హే న్మృగ వృద్ధ విజయేషు

వృ: మృగాది ష్వితో హేత్ స్యాత్. మీకో-మెకము. విద్దో-పెద్ద.

తె. వృ: మృగ-వృద్ధ-విజయ శబ్దముల ఇకారమునకు బదులు ఎకారము వచ్చును. వృద్ధ-బిద్దో-పెద్ద.

6 సూ. లు గ్విజయ భిదుర బాడబే ష్వంత్యస్య సా జ్ఝలః

వృ: విజయాది ష్వంత్యస్య సా జ్ఝలో లుక్ స్యాత్. విచయో-వెచ్చము. విజయోఽత్ర వ్యయ పర్యాయో నిపాత్యః.

తె. వృ: విజయ-భిదుర-బాడబ శబ్దములలో చివరి అచ్చుతోఁగూడిన హల్లు లోపించును. విజయ-విచయ-వెచ్చము. ఇందు విజయ శబ్దము వ్యయ పర్యాయముగా నిపతింపఁదగినది.

7 సూ. డో భిదురే ఘోః

వృ: భిదురే ఘోర్హలో డః స్యాత్. భిదురో-పిడుగు.

తె. వృ: భిదుర శబ్దమున రెండవ హల్లునకు బదులు డకారము వచ్చును. భిదుర-భిదురో-పిడుగు.

8 సూ. గురు ర్బాడబేఽః

వృ: బాడబశబ్దే ఘో ర్హలో గురురేఫః స్యాత్. పాటవో-పాఱఁడు.

తె. వృ: బాడబ శబ్దమున ద్వితీయ హల్లునకు బదులు శకటరేఫము వచ్చును. బాడబ-పాటప-పాఱఁడు.

9 సూ. బ్రధ్న బలి స్వర్ణేషు ఖో ర్హోత్

వృ: బ్రధ్నాదిషు ఖో రతో హోత్ స్యాత్. పలి-పొలి. పన్నో-పొన్ను.

తె. వృ: బ్రధ్న-బలి-స్వర్ణ శబ్దములందు ప్రథమవర్ణముమీఁది అకారమునకు ఒకారమగును. బలి-పలి-పొలి. స్వర్ణ-పన్నో-పొన్ను.

10 సూ. న లు గ్రః స్త్రోః

వృ: సంస్కృత దశాయాం సంయోగసంబంధినో రేఫస్య లుఙ్న భవతి. పద్దో-ప్రొద్దు.

తె.వృ: సంస్కృత దశయందలి రేఫమునకు వైకృతమున లోపమురాదు. బ్రధ్న-పద్దో-ప్రొద్దు.

11 సూ. అనః ప్రియంగౌ

వృ: ప్రియంగు శబ్దే ఉతః అనః స్యాత్. ప్రియంకు-ప్రియంకనము.

తె. వృ: ప్రియంగు శబ్దమున ఉకారమునకు బదులు 'అన' వచ్చును. ప్రియంగు-ప్రియంకు-ప్రియంకనము.

12 సూ. ఉతోఽత్కర్బురే

వృ: కర్బుర శబ్దే ఉతోఽత్ స్యాత్. కప్పురో-కప్పర.

తె. వృ: కర్బుర శబ్దమున ఉకారమునకు బదులు అకారము వచ్చును. కర్బుర-కప్పురో-కప్పర.

13 సూ. ఊత ఓత్పూగే

వృ: పూగ శబ్దే ఊత ఓత్ స్యాత్. పీతాదిత్వా ద్బిందుకః. పూకో-పోంక.

తె. వృ: పూగ శబ్దమున ఊకారమునకు బదులు ఓకారము వచ్చును. పూగ-పూకో-పోక.

14 సూ. పయిరు వ్రీహిః

వృ: వ్రీహి శబ్దస్య పయిరు ఇత్యాదేశః స్యాత్. వ్రీహి-పయిరు.

తె. వృ: వ్రీహి శబ్దమునకు పయిరు అని ఆదేశమగును. వ్రీహి-పయిరు.

అపభ్రంశభవాః

అథ అపభ్రంశ భవాః

ఇంక అపభ్రంశ భవములు

1 సూ. ది ర్బ్రాహ్మణే

వృ: బ్రాహ్మణ శబ్దే ఖో రతో దీర్ఘః స్యాత్.

తె. వృ: బ్రాహ్మణ శబ్దము తొలివర్ణము మీఁది అకారము దీర్ఘమగును.

2 సూ. బ్రాహ్మణాంచలయో రంత్యస్య సాజ్ఝలః

వృ: ఏతయో రంత్యస్య సాజ్ఝలో లుక్ స్యాత్. బంభణు-బాపఁడు తరంగాదిత్వా ద్బిందోః ల్లుక్. భస్య పత్వమ్.

తె. వృ: బ్రాహ్మణ-అంచల శబ్దముల చివరి అచ్చుతోడి హల్లునకు లోపము వచ్చును. బ్రాహ్మణ-బంభణు-బాపఁడు. తరంగాదిగణములోని శబ్దమగుటచే బిందువునకు లోపము. 'భ'కు బదులు 'ప'.

3 సూ. ఘోః సిక తాంచలయో రుత్

వృ: ఏతయోః ఘో రత ఉత్ స్యాత్. అంచలు-అంచ.

తె. వృ: సికతా-అంచల శబ్దముల ద్వితీయ వర్ణముమీఁది అకారమునకు బదులు ఉకారము. అంచల-అంచలు-అంచు

4 సూ. క్షారాదే రంత్యస్య

వృ: క్షారాదే రంత్య స్యాత ఉత్ స్యాత్.

తె. వృ: క్షారాదుల చివరి అకారమునకు బదులు ఉకారము వచ్చును.

5 సూ. కోః క్షారే చ స్తు

వృ: క్షార శబ్దే కవర్ణస్య చో వా స్యాత్. చానం-చారు; కారు.

తె. వృ: క్షార శబ్దమున కవర్ణమునకు చకారము వికల్పముగా వచ్చును. క్షార-చానం-చారు ; కారు.

6 సూ. అబద్ధే ఖో రతో లుక్

వృ: అబద్ధ శబ్దే ఖో రతో లుక్ స్యాత్. అబద్ధు-బద్ధు.

తె. వృ: అబద్ధ శబ్దమున ఆది వర్ణముమీఁది అకారమునకు లోపము వచ్చును. అబద్ధ-అబద్ధు-బద్ధు.

7 సూ. ఘాస సుఖ వాసయో ర్హ్వః

వృ: ఏతయో రాతో హ్వః స్యాత్. ఘాసు-కసవు.

తె. వృ: ఘాస-సుఖవాస శబ్దములలోని ఆకారము హ్రస్వమగును. ఘాస-ఘాసు-కసవు.

8 సూ. సుఖవాసే హేన

వృ: సుఖవాస శబ్దే హాకారేణ సహ ఉతో హోత్ స్యాత్. సుహావాసు-సొవసు.

తె. వృ: సుఖవాస శబ్దమున హాకారముతోఁ గూడిన ఉకారమునకు ఒకారము వచ్చును. సుఖవాస-సుహావాసు-సొవసు.

9 సూ. పోః పుళింద బీభత్సయో ర్వః

వృ: ఏతయోః పవర్గస్య వకారః స్యాత్.

తె. వృ: పుళింద-బీభత్స శబ్దములలోని పవర్గాక్షరములకు బదులు వకారము వచ్చును.

10 సూ. ద్విత్వం స్తన జూట బీభత్సేషు

వృ: స్తనాది ష్వచః పరస్య ద్విత్వం స్యాత్. బీభత్సు-వివ్వచ్చు.

తె. వృ: స్తన-జూట-బీభత్స శబ్దములలో అచ్చుమీఁది హల్లునకు ద్విత్వము వచ్చును. బీభత్సు-వివ్వచ్చు.

11 సూ. తోః స్తన సికతయో శ్చడౌ

వృ: ఏతయోః క్రమేణ తవర్గాక్షరస్య) చకార డకారౌ భవతః. థణు-చేన్ను. ప్రాయోగ్రహణాత్ ణస్య నః.

తె. వృ: స్తన-సికతా శబ్దములలోని తవర్గాక్షరములకు క్రమముగా చకార, డకారములు వచ్చును. స్తన-థణు-చ్చేన్ను. ప్రాయోగ్రహణము వలన ణకారమునకు నకారము.

12 సూ. శోః శ్రుత సికతయో శ్చః

వృ: ఏతయోః శో శ్చకారః స్యాత్.

తె. వృ: శ్రుత-సికతా శబ్దములలోని శువర్ణములకు (శషసలకు) బదులు చకారము వచ్చును.

13 సూ. అ త్పులింద సికతయోః

వృ: ఏతయో రితోఽత్ స్యాత్.

తె. వృ: పులింద - సికతా శబ్దములలోని ఇకారమునకు బదులు అకారము వచ్చును.

14 సూ. హిక్కా సికతయో రుత్

వృ: ఏతయో రాత ఉత్ స్యాత్. సిగదా-చేగుదు. షో స్సికతేత్యాదినా ఖోరత ఉత్.

తె. వృ: హిక్కా-సికతా శబ్దముల ఆకారమునకు ఉకారమగును. సికతా-సిగదా-చేగుదు. 'ఖోస్సికవా' (3 వ సూ.) ఇయ్యది సూత్రముచే రెండవ యక్షరము మీది అకారమునకు ఉకారము.

15 సూ. హిక్కాయాం లుక్

వృ: హిక్కాయాం హాకారస్య లుక్. హిక్కా-హిక్కా-ఎక్కు.

తె. వృ: హిక్కా శబ్దమున హాకారమునకు లోపము వచ్చును. హిక్కా-ఎక్కు.

16 సూ. ఇదేతౌ ఖర్జూ మాలూరయోః

వృ: ఏతయో రూతః క్రమాత్ ఇదేతౌ భవతః ఖర్జూ-గజ్జి.

తె. వృ: ఖర్జూ శబ్దములోని ఊకారమునకు బదులు ఇకారమును, మాలూర శబ్దములోని ఊకారమునకు బదులు ఏకారమును వచ్చును. ఖర్జూ-ఖర్జూ-గజ్జి.

17 సూ. లరో ర్మాలూరే రడౌ

వృ: మాలూర శబ్దే లకార రేఫయోః క్రమేణ రడౌ భవతః. మాళూరు - మారేడు.

తె. వృ: మాలూర శబ్దమున లకార రేఫములకు బదులు క్రమముగా రడ లగును. మాలూర - మాళూరు-మారేడు.

18 సూ. ఇజః ఖురే

వృ: ఖురేఽన్త్య స్యోతః ఇజ ఇతి స్యాత్. ఖోరు - గొరిజె. అపభ్రంశే ప్రాయోఽపభ్రంశ ఇత్యాదినా ఉకార స్యోకారః. హ్రస్వః ప్రాయోగికః.

తె. వృ: ఖుర శబ్దమున చివరి ఉకారమునకు బదులు 'ఇజ' వచ్చును. ఖుర - ఖోరు - గొరిజె. అపభ్రంశ ప్రకరణమున 'ప్రాయోఽపభ్రంశే'* ఇత్యాది సూత్రము వలన ఉకారమునకు ఓకారము. హ్రస్వము ప్రయోగమున వచ్చినది.

19 సూ. ఇ ద్యమలే మ్లోః

వృ: యమల శబ్దే మకార లకారయో రత ఇత్ స్యాత్. జమలు - జెమిలి.

తె. వృ: యమల శబ్దమున మకార లకారముల అకారమునకు ఇకారము వచ్చును. యమల - జమలు - జెమిలి.

20 సూ. ఇతో హే త్కోకిలే

వృ: కోకిల శబ్దే ఇతో హేత్ స్యాత్. కొగిలు - కోగెల.

తె. వృ: కోకిల శబ్దమున ఇకారమునకు బదులు ఎకారము వచ్చును. కోకిల - కొగిలు - కోగెల.

21 సూ. జూట జలూకయో రూతో హ్రః

వృ: ఏతయో రూతో హ్రస్వః స్యాత్. జూటు - జెట్టు. జళూగో-జెలుగు.

తె. వృ: జూట - జలూకా శబ్దములలోని ఊకారము హ్రస్వమగును. జూట - జూటు - జుట్టు. జలూకా - జళూగో - జలుగు.

22 సూ. చో శ్చామరే సః

వృ: చామరే చవర్గస్య సః స్యాత్. చంవరు - సంవరము. బిందుకా ద్వో మః (?). సవరము.

తె. వృ: చామర శబ్దమున చవర్గాక్షరమునకు బదులు సకారము వచ్చును. చామర - చంవరు - సంవరము. ఇచట బిందుకము మీది మకారమునకు వకారము (?). సవరము.

---

*ప్రాయోఽపభ్రంశే ఽచోఽచ్ - వాల్మీ. సూ. 3. 3. 1. వృ. అపభ్రంశే అచః స్థానే ప్రాయః అచ్ అన్యో భవతి.

23 సూ. ఉతః శ్రుత వకుళ ముకుళ పుళిందేషు

వృ: శ్రుతాది షూతోఽత్ స్యాత్. సుదు - చదువు.

తె. వృ: శ్రుత - వకుళ -ముకుళ - పుళింద శబ్దములలోని ఉకారమునకు బదులు అకారము వచ్చును. శ్రుత - సుదు - చదువు.

24 సూ. వస్తి వకుళ పలాలేషు హోత్

వృ: వస్త్యాదిషు ఖో రతో హోత్ స్యాత్.

తె. వృ: వస్తి - వకుళ - పలాల శబ్దములలోని ఆదివర్ణము మీది అకారమునకు బదులు ఒకారము వచ్చును.

25 సూ. వో వస్తి వకుళయోః పః

వృ: ఏతయో ర్వస్య పః స్యాత్. వద్ది - పొత్తి.

తె.వృ: వస్తి - వకుళ శబ్దములలోని వకారమునకు బదులు పకారము వచ్చును. వస్తి - వద్ది - పొత్తి.

26 సూ. ళ స్తాళ వకుళ ముకుళేషు డః

వృ: తాళాదిషు ళస్య డః స్యాత్. తాళు - తాడు. పగుళు - పొగడ.

తె. వృ: తాళ - వకుళ - ముకుళ శబ్దములలోని ళకారమునకు బదులు డకారము వచ్చును. తాళ - తాళు - తాడు. వకుళ - పగుళు - పొగడ.

27 సూ. ఖో ర్హో న్ముకుళే

వృ: ముకుళ శబ్దే ఖో రుతో హోత్ స్యాత్. ముగుళు - మొగడ. పుళిందు - వళందు. అత్ పుళిందేత్యాదినా ఇతోఽత్. ఉతః శ్రుతేత్యాదినా ఉతోఽత్. పస్య వత్వమ్.

తె. వృ: ముకుళశబ్దమున ఆదివర్ణముమీఁది ఉకారమునకు బదులు ఒకారము వచ్చును. ముకుళ - ముగుళు - మొగడ. పుళింద - పుళిందు - వళందు. ఇందు అత్ పుళిందేత్యాది (13వ) సూత్రము వలన ఇకారమునకు బదులు అకారము. ఉతః శ్రుతేత్యాది (23వ) సూత్రము వలన ఉకారమునకు బదులు అకారము. పకారమునకు బదులు వకారము.

28 సూ. ఆతో లుక్ పలాలే

వృ: పలాల శబ్దే ఆతో లుక్ స్యాత్. పలాలు-పొల్లు.

తె. వృ: పలాల శబ్దమున ఆకారము లోపించును. పలాల - పలాలు - పొల్లు.

29 సూ. మాకం దోద్వేగయో ర్మావి బెదడూ

వృ: ఏతయో రేతా వాదేశౌ భవతః. మాగందు - మావి. ఇబ్బెగు-బెదడు.

తె. వృ: మాకంద - ఉద్వేగ శబ్దములకు మావి - బెదడు శబ్దములాదేశములగును. మాకంద - మాగందు - మావి. ఉద్వేగ - ఉబ్బెగు - బెదడు.

వైకృత విశేషాః

అథ వైకృత విశేషాః.

ఇంక వైకృత విశేషములు

1 సూ. గ్రామ మనుష్య బిరుదేషు బహుళమ్

వృ: గ్రామాదిషు బహుళ మాదేశా యథాదర్శనం భవంతి. నావాడు. బాచినేడు. మూరురాయరగండఁడు.

తె. వృ: గ్రామ-మనుష్య-బిరుదముల విషయమున వ్యవహారమును బట్టి (యథాదర్శనముగా) ఆదేశములు వచ్చును. నావాడు. బాచినేఁడు. మూరురాయరగండఁడు.

2 సూ. లు గుంగర స్యాతః

వృ: ఉంగర శబ్దసంబంధినః ప్రథమస్యాతో బహుళం లుక్ స్యాత్. ఉంగ్రము-ఉంగరము.

తె. వృ: ఉంగర శబ్దమున మొదటి అకారమునకు లోపము బహుళము. ఉంగ్రము-ఉంగరము.

3 సూ. తాంబూలాత్

వృ: తాంబూలాదేశే ఉతోఽత్వాన్య ద్వా. తమ్ముళ్లము-తమ్మళ్లము.

తె. వృ: తాంబూల శబ్దాదేశమున ఉకారమునకు వికల్పముగా అకారము వచ్చును. తమ్ముళ్లము-తమ్మళ్లము.

4 సూ. లు గితః కన్యకాదే స్తు

వృ: కన్యకాదే రితో వా లుక్ స్యాత్. కన్నియ-కన్య. "ఇయో హేత్". కన్నె. మల్లియ-మల్ల్య-మల్లె. వీడియము-వీడ్యము-వీడెము.

తె. వృ: కన్యకాది శబ్దముల ఇకారము వికల్పముగా లోపించును. కన్నియ-కన్య. "ఇయోహేత్" (స్వాది-అజం 38 సూ.) కన్నె. మల్లియ-మల్ల్య-మల్లె. వీడియము-వీడ్యము-వీడెము.

5 సూ. వా వీటి కాయాం హః

వృ: వీటికాయా మీతో వా హ్రస్వః స్యాత్. వీడియము - విడియము-విడ్యము-విడెము.

తె. వృ: పీటికా శబ్దాదేశమున ఈకారము వికల్పముగా హ్రస్వమగును. వీడియము-విడియము-విడ్యము-విడెము.

6 సూ. ఉతః కర్పూరస్య లుక్

వృ: కర్పూరాదేశ సంబంధిన ఉతో వా లుక్ స్యాత్. కప్రము-కప్పురము.

తె. వృ: కర్పూరాదేశ శబ్దమందలి ఉకారము వికల్పముగా లోపించును. కప్రము-కప్పురము.

7 సూ. ఉపరి లు క్కర్పూరాదే స్తో స్తు

వృ: కర్పూరాదే స్సంయుక్త సంబంధిన ఉపర్యక్షరస్య వా లుక్ స్యాత్. కపురము. ఒకండు. తమలము. గయాళి. ఒయారి. ఎవరు. ఎపుడు. అపుడు. ఇపుడు.

తె. వృ: కర్పూరాద్యాదేశాములలోని సయుక్తముల మీఁదియక్షరములు లోపించుట కలదు. కపురము-కప్పురము. ఒకండు - ఒక్కండు. తమలము-తమ్మలము. గయాళి-గయ్యాళి. ఒయారి-ఒయ్యారి. ఎవరు-ఎవ్వరు. ఎపుడు-ఎప్పుడు. అపుడు-అప్పుడు. ఇపుడు-ఇప్పుడు.

8 సూ. పో దః

వృ: దాప్రత్యయ సంబంధినః పకార స్యోతో వా లుక్ స్యాత్. ఎప్డు-ఎపుడు. అప్డు-అపుడు. ఇప్డు-ఇపుడు.

తె. వృ: దాప్రత్యయమునకు సంబంధించిన శబ్దముల పకారము మీఁది ఉకారము వికల్పముగా లోపించును. ఎప్డు-ఎపుడు. అప్డు-అపుడు. ఇప్డు-ఇపుడు.

9 సూ. నలడాదేః

వృ: నలడాదే ర్వర్ణ స్యోతో వా లుక్ స్యాత్. పున్క-పునుక. చిల్క-చిలుక. కడ్పు-కడుపు. ఆదిగ్రహణాత్ చెర్వు-చెరువు. చెయ్వులు-చెయువులు. క్వచి దకారేకారయో రపి వా లుక్. పంటి-పనటి. కోర్కె-కోరికె. ఎనుగు ఇత్యాదావప్రవృత్తిః.

శ్లో. ఛాయా సంబంధ సాదృశ్య శబ్దా వికృతి సంభవాః।
గ్రామ్యా దేశ్యా స్తథా జాత్యాః కల్పనీయా యథాయథమ్॥

తమ్మికంటి, పూవిలుతుఁడు, బాసవాల్దొర ఇత్యాదయః ఛాయా కల్పనీయాః- రవణ, వేసవి, బోనము ఇత్యాదయః సంబంధేన సంచారణీయాః. కొమ్మ, మోవి ఇత్యాదయః సాదృశ్యేన ప్రయోక్తవ్యాః. అపుష్ట క్లిష్టాప్రసిద్ధా

దయో గ్రామ్యాః. తేచ ఇరుసుకాఁకలి, మామమామ, చక్కెరవిల్తుఁడు ఇత్యాదయః. సకలజనసముదాయ సమాశ్రయో దేశః. తత్రభవా దేశ్యాః: నెనరు, నెంజలి, మక్కువ ఇత్యాదయః. హృదయంగమస్య భావప్రకాశికా జాతిః. తత్రభవా జాత్యాః: కమ్మి; జాగు, సూడిగము ఇత్యాదయః. అన్యేచ యథాసంభవ మూహనీయాః.

తె. వృ: నలడాది వర్ణముల ఉకారమునకు వికల్పముగా లోపము వచ్చును. పున్క-పునుక. చిల్క-చిలుక. కడ్పు-కడుపు. ఆది గ్రహణమువలన చెర్వు-చెరువు. చెయ్వులు-చెయువులు. ఒకానొక యెడ అకారమునకును, ఇకారమునకును గూడ వికల్పముగా లోపము గలుగును. పంటి-పనటి. కోర్కె-కోరికె. ఎనుగు ఇత్యాదులందు ఈవిధి ప్రవర్తించదు.

సంస్కృత సమాసాదుల ఛాయను బట్టియు, సంస్కృత శబ్దముల సంబంధమును బట్టియు, సంస్కృత శబ్దముల సాదృశ్యమును బట్టియు వైకృత శబ్దములు ప్రయోగింపఁదగును. గ్రామ్యములు, దేశ్యములు, జాత్యములు యథాయథముగా కల్పించుకొనవలయును. తమ్మికంటి, పూవిలుతుఁడు, బాసవాల్దొర మొ. చాయనుబట్టి కల్పించుకొనఁదగినవి. రవణ, వేసవి, బోనము మొ. సంబంధమునుబట్టి ఏర్పఱచుకొనఁదగినవి, కొమ్మ, మోవి మొ. సాదృశ్యమునుబట్టి ప్రయోగింపఁదగినవి. అపుష్టార్థములు, క్లిష్టార్థములు, అప్రసిద్ధార్థములు మొ. గ్రామ్యములు: ఇరుముకాఁకలి, మామమామ, చక్కెరవిల్తుఁడు మొదలగున విట్టివి. సకల జన సముదాయములకు ఆశ్రయమైనది దేశము. దేశములో వ్యవహారములోనుండు నెనరు, నెంజిలి, మక్కువ మొ.నవి దేశ్యములు. హృదయంగమముగా భావమును వెల్లడించు శబ్దములు జాత్యములు. కమ్మి, జాగు, సూడిగము మొదలగు పదము లిట్టివి. తక్కినవి యథాసంభవముగా నూహింపఁదగినవి.

ఇతి శ్రీమద్బాలగోపాల కరుణా కటాక్ష
సంప్రాప్త విలసదష్టభాషా కవిత్వ సామ్రాజ్యపట్టభద్రేణ
మంచెళ్లవంశ కలశార్ణవ పౌర్ణమాసీ చంద్రేణ
హిమవన్నగ సేతుమధ్య మహీవలయ విరాజమాన
నానావిధ విద్యా ప్రవీణవిద్వత్కవి వితాన సంస్తూయమాన
సాధుపండిత మణినా వాసుదేవ కవినా
విరచితాయాం వైకృత చంద్రికాయాం
సుబంతవిభాగః సమాప్తః.

2. తిజంత విభాగః

సీతా సతీ కుచాగ్రస్థ
ప్రాలంబ ఘుటికా కృతిమ్
కచోత్తమాంగ ముఖేంద్ర
వ్యంజనం సముపాస్మహే.

వృ: పుష (=పుష్టౌ)

తె. వృ: పుష = పోషించుట.

1 సూ. ఉపకృతిః పుష్యాదిః

వృ: పుష్యాది ర్ధాతు రుపకృతి సంజ్ఞః స్యాత్.

తె. వృ: పుష వంటి ధాతువు ఉపకృతి సంజ్ఞగలది.*

2 సూ. తి జ్యుపకృతే ర్ఘ ఙ్

వృ: ఉపకృతేః ఘఙ్ ప్రత్యయః స్యాత్ తిజి పరే.

తె. వృ: ఉపకృతి ధాతువునకు తిజ్ ప్రత్యయములు† పరమగునప్పుడు ఘఙ్ ప్రత్యయము వచ్చును.

3 సూ. అదేశ్యా ద్ధాతో రించుక్

వృ: దేశ్య వర్జితా ద్ధాతో రించుక్ స్యాత్ తిజి. కిత్త్వా దంత్యావయవత్వమ్.

తె. వృ: దేశ్యముకాని ధాతువునకు తిజ్ ప్రత్యయము పరమగునప్పుడు 'ఇంచుక్' అను ఆగమము చేరును. ఇంచుక్‌లో కకారము ఇత్తు, "ఇంచు" మాత్రమే ఆగమము. "ఆద్యన్తౌ టకితౌ"- (పా.1.1.46) అను ఆద్యవ్యాకరణ సూత్రమునుబట్టి కకారమిత్తుగాఁగల ఈ యాగమము ధాతువుచివర చేరును.

---

* ఉపకృతి ధాతువులు కృదంత ప్రాతిపదికల రూపమున వైకృత ప్రక్రియలోఁ ప్రవేశించును.

† తిప్. తస్. ఝి ప్ర. పురు. త ఆతామ్ ఝ ఇవి తిజ్
సిప్. థస్ థ మ. పురు. థాస్ ఆథామ్ ధ్వమ్ ప్రత్యయములు.
మిప్ వస్ మస్ ఉ. పురు. ఇట్ వహి మహిఙ్

4 సూ. వర్తమానే చేః

వృ: సర్వస్మా ద్ధాతోః వర్తమానార్థే చేః స్యాత్.

తె. వృ: ప్రతిధాతువునకును వర్తమానార్థమున 'చే' వర్ణకము చేరును.

5 సూ. ట చే గ్రహి షాత్

వృ: ట చేవర్ణకయో గ్గృహ్ణోతా చ పరేఽంత్యవర్ణ స్యోత్ స్యాత్.

తె. వృ: ట, చు వర్ణకములును, గ్రహిధాత్వాదేశమగు 'కొను' అనునదియు చేరునప్పుడు చివరివర్ణమునకు ఉకారము వచ్చును.

6 సూ. అతాలవ్యస్య

వృ: తాలవ్యాద్రహితస్య చేగించేక్సంబంధిన శ్చస్య పో వాస్యాత్ పోషించుచే + తిప్ ఇతి స్థితే.

తె. వృ: తాలవ్యాచ్చు లేని చేక్, ఇంచేక్ సంబంధియైన చకారమునకు పకారము వికల్పముగా వచ్చును. పోషింపుచే + తిప్ అనియుండఁగా-

7 సూ. ఉండో వసేః

వృ: వసి ధాతోః ఉండ ఇత్యాదేశః స్యాత్.

తె. వృ: 'వస' ధాతువునకు 'ఉండ' అని ఆదేశము వచ్చును.

8 సూ. నా వసతి ర్వర్తమానస్య

వృ: వసతిధాత్వాదేశో నవర్ణకేనసహ వర్ణమానార్థవిహిత ధాతోరనుబంధో భవతి.

తె. వృ: వస ధాత్వాదేశము (ఉండ) న - వర్ణకముతోఁగూడి వర్తమానార్థ విహితమైన ధాతువునకు అనుబంధ మగును. ('ఉన్న' అనుబంధము.) పోషింపుచే + ఉన్న.

9 సూ. నస్య దిః

వృ: అనుబంధ సంబంధినో నవర్ణకస్య దీర్ఘః స్యాత్ తిజి.

తె. వృ: తిజ్ పరమగునప్పుడు అనుబంధమునకుఁజెందిన నవర్ణకమునకు దీర్ఘమువచ్చును. పోషింపుచే + ఉన్నా.

10 సూ. తద్యుష్మదస్మదాం సుస్ ప్రథమాదేః

వృ: ధాతోః ప్రథమపురుషైకవచనాదే ర్యథాక్రమం తచ్ఛబ్ద యుష్మచ్ఛబ్దాస్మచ్ఛబ్దేభ్యో విహితాః సుసాదేశాః భవంతి. తేన తిప్త్రయోః స్థానే డుజాదిః ఝిఝయోః స్థానే ర్వాదిః.సిప్థాసో ర్వుః. థధ్వమో రుః. మిబిటో ర్నుః. మస్మహిజో ర్ముః. వాఁడు పోషించుచున్నాఁడు. వారు పోషించుచున్నారు. నీవు పోషించుచున్నావు. మీరు పోషించుచున్నారు. నేను పోషించుచున్నాను. మేము పోషించుచున్నాము. అమహత్కర్తృకత్వేతు-.

తె. వృ: ధాతువునకు ప్రథమపురుషైకవచనాదులకు వరుసగా తద్-యుష్మద్-అస్మద్ శబ్దములకుఁ జెప్పఁబడిన ప్రథమావిభక్తి యాదేశములు చేరును. కనుక 'తిప్-త' లస్థానమున డుజాదులు, 'ఝిఝ' ల స్థానమున 'రు' మొదలగునవి, 'సిప్-థాస్' ల స్థానమున 'వు', 'థ-ధ్వమ్' ల స్థానమున 'రు'; 'మిప్-ఇట్' ల స్థానమున 'ను', 'మస్-మహిఙ్' లస్థానమున 'ము' ఆదేశమగును. వాఁడు పోషించుచున్నాఁడు - వారు పోషించుచున్నారు. నీవు పోషించుచున్నావు-మీరు పోషించుచున్నారు. నేను పోషించుచున్నాను - మేము పోషించుచున్నాము. కర్త అమహద్వాచకమయినప్పుడయితే-

11 సూ. న దివ్యోః

వృ: నవర్ణకస్య దీర్ఘో న స్యాత్ ది,వి ఇత్యేతయోః పరయోః. అది పోషించుచున్నది. అవి పోషించుచున్నవి. స్త్రీ కర్తృకేతు ఆమె పోషించుచున్నది - వారు పోషించుచున్నారు ఇత్యాది,

తె. వృ: 'ది,వి' అనునవి పరమగునపుడు నవర్ణకమునకు దీర్ఘము రాదు. అది పోషించుచున్నది-అవి పోషించుచున్నవి. కర్త స్త్రీయయినచో ఆమె పోషించుచున్నది - వారు పోషించుచున్నారు మొ.

12 సూ. అస్తేః కలగః

వృ: అస ధాతోః కలగ ఇత్యాదేశః స్యాత్.

తె. వృ: అస ధాతువునకు కలగ అను ఆదేశము వచ్చును.

13 సూ. అస్తి ర్భవిష్యతః

వృ: అస ధాత్వాదేశో నవర్ణకేన సహా భవిష్యదర్థ విహిత ధాత్వనుబంధః స్యాత్.

తె. వృ: అస్త ధాత్వాదేశమగు కలగ భవిష్యదర్థమునఁ జెప్పఁబడిన ధాత్వనుబంధమగును.

14 సూ. తుమున్నవసిగ్రహేఽనుబంధే

వృ: వసి గ్రహి వర్జితేఽనుబంధే పరే తుమున్ ప్రత్యయః స్యాత్.

తె. వృ: వసి (ఉండ), గ్రహి (కొను) అను అనుబంధములు కాక తక్కిన యనుబంధములు పరమగునపుడు తుమున్ ప్రత్యయము వచ్చును.

15 సూ. తుమున్ వ్యతిరేకయో రత్

వృ: తుమున్ ప్రత్యయస్య, వ్యతిరేకార్థస్యచ అత్ స్యాత్. చస్య పః. తుమున్ సంబద్ధ ప్రతిపాదకత్వాత్ సద్రుతత్వమ్. పోషింపఁగలఁడు - పోషింపఁగలరు. పోషింపఁగలవు - పోషింపగలరు. పోషింపఁగలను - పోషింపఁగలము.

తె. వృ: తుమున్ ప్రత్యయమునకును, వ్యతిరేకార్థమునకును వెనుక అత్ చేరును. చకారమునకుబదులు పకారము. తుమున్ సంబంధము గల దగుటచే సద్రుతత్వము. పోషింపఁగలడు - పోషింపఁగలరు. పోషింపఁగలవు-పోషింపఁగలరు. పోషింపఁగలను - పోషింపఁగలము.

16 సూ. దోభ్య రు వ్యతిరేక్వవిష్యతోః

వృ: వ్యతిరేకార్థే భవిష్యదర్థే చ విహితయోః ది, వి ఇత్యేతయో రికార స్యోత్ స్యాత్. పోషింపఁగలదు - పోషింపఁగలవు.

తె. వృ: వ్యతిరేకార్థమునను భవిష్యదర్థమునను జెప్పఁబడిన ది, వి యనువాని ఇకారమునకు బదులు ఉకారము వచ్చును. పోషింపఁగలదు - పోషింపఁగలవు.

17 సూ. అరః ప్రథమస్య హేత్.

వృ: భూతార్థే రు వర్జితస్య ప్రథమపురుషాదేశస్య హేత్ స్యాత్.

తె. వృ: భూతార్థమున రువర్జితమైన ప్రథమ పురుషాదేశమునకు ఎకారము వచ్చును.

18 సూ. డుజశ్చ భూతతద్ధర్మయోః

వృ: భూత తద్ధర్మయో ర్డుజో లుక్ స్యాత్ ఇతి డుజ్లోపే హేత్వ విశిష్టే-పోషించె.

తె. వృ: భూతతద్ధర్మములందు డుజ్జునకు లోపము వచ్చును. కావున డుజ్ లోపింపఁగా ఎత్వముతో గూడి - 'పోషించె' అగును.

19 సూ. భూత ఇత్

వృ: భూతార్థ విహిత వర్ణకే పరే క్రియాంత్యవర్ణస్య ఇత్ స్యాత్.

తె. వృ: భూతార్థమున విధింపఁబడిన వర్ణకము పరమగుచుండగా క్రియాంత్య వర్ణమునకు 'ఇత్' వచ్చును.

20 సూ. భూతే తిజః

వృ: భూతార్థే తిజాదేశస్య ఇత్ స్యాత్. పోషించిరి.

తె. వృ: భూతార్థమున తిజ్జున కాదేశముగా వచ్చు వర్ణకమునకు ఇకారమగును. పోషించిరి.

21 సూ. తి ర్భూత స్యాప్రథమే

వృ: ప్రథమ పురుష వర్జితే తిజి పరే భూతార్థస్య తిః స్యాత్. పోషించితివి-పోషించితిరి. పోషించితిని-పోషించితిమి.

తె. వృ: భూతకాలమున ప్రథమేతర పురుషములలో తిజ్జు చేరునపుడు దానికి ముందు 'తి' వచ్చును. పోషించితివి - పోషించితిరి. పోషించితిని - పోషించితిమి.

22 సూ. భూత తద్ధర్మయో ర్లుక్

వృ: భూతార్థే తద్ధర్మార్థే చ యథాస్థానం విహితయోః ది, వి ఇత్యేతయో ర్లుక్ స్యాత్. అది పోషించె-అవి పోషించె.

తె. వృ: భూత తద్ధర్మములందు ఆయాస్థానములఁ జెప్పఁబడిన ది, వి యను వానికి లోపము వచ్చును. అది పోషించె - అవి పోషించె.

వృ: భావ వ్యతిరిక్తః కాలత్రయప్రతిపాదకో ధాత్వర్థ స్తద్ధర్మార్థః.

తె. వృ: భావవ్యతిరిక్తమై కాలత్రయమును (వర్తమాన - భూత - భవిష్యత్తులను) ప్రతిపాదించు ధాత్వర్థము తద్ధర్మార్థము.

23 సూ. తద్ధర్మే దే హేత్

వృ: తద్ధర్మార్థే దవర్ణకే పరే క్రియాంత్యస్య హేత్ స్యాత్. తదభావే ఉదేవ, డుజ్ చ. పోషింపు (చు?). భూత తద్ధర్మయో రిత్యధికృత్య యోగ విభాగాత్ లుకో వైకల్పికత్వే పోషింపుఁడు.

తె. వృ: తద్ధర్మార్థమున దవర్ణకము పరమగునపుడు క్రియాంత్య స్వరమునకు ఎకారము వచ్చును. తదభావమున ఉకారమే నిలుచును.

వికల్పముగా 'డుఙ్' కూడ వచ్చును. పోషింపు (చే?). "భూతతద్ధర్మయోః" అని యధికార సూత్రముగాఁ జేసికొని సూత్రమును విభజించుకొన్న పక్షమున లుక్కు వైకల్పికమై పోషింపుఁడు * అను రూపమును గలుగును.

24 సూ. తద్ధర్మస్య దు

వృ: తద్ధర్మార్థస్య దు ఇతి వర్ణకః స్యాత్ తిఙి.

తె. వృ: తద్ధర్మార్థకమున తిఙ్ చేరునప్పుడు 'దు' అను వర్ణకము వచ్చును.

25 సూ. దో శ్చునా తు స్తద్ధర్మే

వృ: తద్ధర్మార్థే దువర్ణకస్య ధాత్వాదేశ సంబంధిభ్యాం నుకార చకారాభ్యా మించేక్సంబంధినా చువర్ణేన చ సహ తువర్ణః స్యాత్. పోషింతురు. పోషింతువు-పోషింతురు. పోషింతును - పోషింతుము.

తె. వృ: తద్ధర్మార్థమున ఇంచేక్కులోని 'చే' తోఁగలసిన 'దు' అనఁగా 'చుదు')కుబదులుగను, ధాత్వాదేశ సంబంధులయిన నుకార చకారములతోఁగలసిన 'దు' కు బదులుగను తువర్ణము వచ్చును. (వారు పోషింతురు-పోషింతువు-పోషింతురు. పోషింతును-పోషింతుము.

26 సూ. ద్వంద్వకర్తృకే దో ర్మ్

వృ: మన శబ్దకర్తృకే క్రియాపదే దో రత్ స్యాత్ ముపర్ణకే పరే. మనము పోషింతము.

తె. వృ: 'మనము' అను పదము కర్తగా నున్న క్రియాపదమున దువర్ణకమునకు ము వర్ణకము పరమగునపుడు అకారము వచ్చును. మనము పోషింతము.

వృ: "భూత తద్ధర్మయో ర్లుక్"(22 సూ.) అది పోషించు. అవి పోషించు.

తె. వృ: "భూత తద్ధర్మయో ర్లుక్" అను (22 వ) సూత్రమువలన ది, వి లోపింపఁగా-అది పోషించు. అవి పోషించు.

27 సూ. అర్థవిశేషే దః

వృ: భూతాద్యర్థవిశేషప్రతీతౌ తద్ధర్మస్య దో రపవాదకత్వేన దవర్ణః స్యాత్తిఙి. పోషించెదరు. పోషించెదవు-పోషించెదరు. పోషించెదను-పోషించెదము.

---

* తద్ధర్మప్రథమపురుషమున నీ రూప మన్య వ్యాకరణ విలక్షణము.

తె. వృ: భూతాద్యర్థ విశేషము తోఁచునపుడు తద్ధర్మమున తిఙ్ పరమగుచుండఁగా 'దు' కపవాదముగా దవర్ణకము వచ్చును. (వారు పోషించెదరు-పోషించెదవు-(మీరు)పోషించెదరు. పోషించెదను-పోషించెదము.

28 సూ. వలస ఊరీకృఞః

వృ: ఊరీపూర్వస్య కృఞో వలస ఇత్యాదేశః స్యాత్.

తె. వృ: ఊరీపూర్వక కృఞ్ ధాతువునకు 'వలస' అని యాదేశ మగును.

29 సూ. విధే రూరీకరోతి స్తద్ధర్మేణ

వృ: ఊరీకృఞాదేశః తద్ధర్మేణ సహ విధ్యర్థవిహితధాతో రనుబంధః స్యాత్.

తె. వృ: 'ఊరీకృఞ్' కు ఆదేశమగు 'వలస' యనునది తద్ధర్మముతో గలసి విధ్యర్థమునఁ జెప్పఁబడిన ధాతువున కనుబంధ మగును.

30 సూ. సస్య యః

వృ: క్రియాంత్య సకారస్య యకారః స్యాత్ ఇంచుక్యుతి చాదౌచప పోషింపవలయు, దో శ్చునా దు స్తద్ధర్మే. (25 సూ.) పోషింపవలతురు. పోషింప వలతువు-పోష్పింపవలతురు. పోషింపవలతును-పోషింపవలతుము. ప్రథమ పురుషైక వచనం పురుషత్రయేఽపి యుజ్యత ఇతి కేచిత్.

తె. వృ: ఇంచుక్కు, ఉకారము, చకారము మొ॥ పరమగునపుడు క్రియ చివరి సకారమునకు యకారము వచ్చును. పోషింపవలయు. 25 వ సూ. ను బట్టి 'చేదు' కు బదులు 'తు' వచ్చి-పోషింపవలతువు- పోషింపవల తురు. పోషింపవలతును- పోషింపవలతుము. ప్రథమపురుషైకవచనము పురుషత్రయమునకును సరిపోవునని కొందఱమతము.

31 సూ. ముడుజౌ ప్రార్థనాయామ్

వృ: ప్రార్థనాయా మేకత్వ బహుత్వయోః ముడుజ్ ఇత్యేతౌ భవతః. నీవు పోషింపుము. మీరు పోషింపుఁడు. తుమున్ వ్యతిరేక యోరత్. (15 సూ). వ్యతిరేకః ప్రతిషేధార్థః. పోషింపఁడు-పోషింపరు. పోషింపవు-పోషింపగు. పోషింపను-పోషిం పము. అమహత్కర్తృకత్వే-పోషింపదు-పోషింపవు.

తె. వృ: ప్రార్థనార్థమున నేక బహువచనములందు ము, డుజ్ అనునవి యగును. నీవు పోషింపుము-మీరు పోషింపుఁడు. తుమున్ వ్యతిరేకార్థములందు ధాతువు చివరి స్వరమునకు అకారమాదేశమగును.

15సూ. వ్యతిరేకమనగా ప్రతిషేదార్థము. పోషింపఁడు-పోషింపరు. పోషింపవు-పోషింపరు. పోషింపను-పోషింపము. అమహద్వాచకము కర్తగా నున్నపుడు: అదిపోషింపదు-అవి పోషింపవు.

32 సూ. కుః ప్రార్థనాయామ్

వృ: వ్యతిరేకార్థే కుః స్యాన్ముడుఙోః పరయోః. పోషింపకుము-పోషింపకుఁడు.

తె. వృ: ముడుఙులు పరమగునపుడు వ్యతిరేకార్థమున క్రియకు 'కు' చేరును. పోషింపకుము-పోషింపకుఁడు.

33 సూ. అతా భ్వసాగమాం కా-లే-రాః

వృ: భూధాతో రసిధాతోః ఆఙ్ పూర్వస్య గమేశ్చ యథాక్రమ మతా సహ కా-లే-రా ఇత్యేతే ఆదేశాః స్యుః ఇంచుకి.

తె. వృ: భూ-అసి-ఆగమ అను ధాతువులకు ఇంచుక్కు పరమగునపుడు అకారముతోఁగలసి యథాక్రమముగా కా-లే-రా అనునవి ఆదేశములగును.

34 సూ. వ్యతిరేకేఽస్తి వ్యతిరేకః

వృ: వ్యతిరేకార్థే వ్యతిరేక విహితోఽసిధాతు రనుబంధో వా స్యాత్. పోషింపలేఁడు-పోషింపలేరు. పోషింపలేవు-పోషింపలేరు. పోషింపలేను-పోషింపలేము. అమహత్కర్తృకత్వే. పోషింపలేదు-పోషింపలేవు.

తె. వృ: వ్యతిరేకార్థమున వ్యతిరేక విహితమైన అసి ధాతువు వికల్పముగా ననుబంధముగా వచ్చును. పోషింపలేఁడు - పోషింపలేరు. పోషింపలేవు-పోషింపలేరు. పోషింపలేను- పోషింపలేము. అమహత్తు కర్త యయినప్పుడు పోషింపలేదు- పోషింపలేవు.

35 సూ. అయో భువేస్తు

వృ: భూ సత్తాయా మితి ధాతో రయ ఇత్యాదేశః స్యాత్.

తె. వృ: భూ (= సత్తాయామ్ ఉనికియందు) అను ధాతువునకు 'అయ' అను నాదేశము వచ్చును.

36 సూ. భవతి స్సర్వేషామ్

వృ: సర్వేషా మర్థానాం భవత్యా దేశోఽనుబంధో వా స్యాత్.

తె. వృ: అన్ని యర్థములలోను భూధాత్వాదేశ మయిన 'అయ' అనుబంధముగా వికల్పముగా వచ్చును.

37 సూ. భువేః

వృ: భువే రాదేశ సంబంధినో యకారస్య వకారః స్యాత్ ఇంచుక్యతి (చాదౌ) చ. క్వచి ద్గో వః. పోషింపనగుచున్నాడు- పోషింపనగుచున్నారు. పోషింపనగుచున్నావు-పోషింపనగుచున్నారు. పోషింపనగుచున్నాను- పోషింపనగుచున్నాము. ఇత్యాది వర్తమానే. అతా భ్వసాగమాం కాలేరాః. పోషింపగాఁ గలఁడు.

తె. వృ: భూధాత్వాదేశమందలి యకారమునకు ఇంచుక్కు, అకారము, (చకారము మొ.) పరమగునపుడు వకార మాదేశమగును. కొన్ని యెడల వకారమునకు గకారము. పోషింపనగుచున్నాఁడు- పోషింపనగుచున్నారు. పోషింపనగుచున్నావు-పోషింపనగుచున్నారు. పోషింపనగుచున్నాను-పోషింపనగుచున్నాము.

38 సూ. అనుబంధే కః

వృ: అనుబంధతా విహితస్య కా ఇత్యస్య హ్రస్వోవాస్యాత్. పోషింపఁగఁ గలఁడు, పోషింపఁగాఁగలఁడు. పోషింపఁగఁగలరు-పోషింపఁగాఁగలరు. ఇత్యాది భవిష్యదర్థే.

తె. వృ: అనుబంధముగాఁ జెప్పఁబడిన 'కా' అను దానికి వికల్పముగా హ్రస్వమగును. పోషింపఁగఁగలఁడు-పోషింపఁగాఁగలఁడు-పోషింపఁగఁగలరు-పోషింపఁగాఁగలరు. ఈ మొదలైనవి భవిష్యదర్థమునఁజూచుకొనునది.

39 సూ. భువే రాయె

వృ: భవతేః భూతార్థే రువర్జితస్య ప్రథమ పురుషాదేశస్య ఆయె ఇత్యాదేశః స్యాత్. అయ్యె ఇతి కేచిత్. పోషింపనాయె. పోషింపనయిరి. ఇత్యాది భూతార్థే. పోషింపనగు. పోషింపనగుదురు ఇత్యాది తద్ధర్మే. ఏవం యథాసంభవం రూపాంతరాణి. క్రియాఫలే కర్తృ, భిప్రాయే తు విశేషః.

తె. వృ: భూతార్థమున రువర్జితమైన ప్రథమ పురుషాదేశముగా వచ్చిన భూధాత్వాదేశమునకు 'ఆయె' అని యాదేశమగును. 'అయ్యె' అని కొందఱ మతము. పోషింపనాయె- పోషింపనయిరి మొ. భూతార్థమునందును, పోషింపనగు-పోషింపనగుదురు మొ. తద్ధర్మమునను గ్రహించునది. ఇట్లు యథాసంభవముగా రూపాంతరముల నెఱుఁగఁదగును. క్రియాఫలము కర్తను జెందునపుడు (ఆత్మనేపదార్థమున) విశేషము గలదు.

40 సూ. కొనో గ్రహేః

వృ: గ్రహ ఉపాదాన ఇత్యస్య కొన ఇత్యాదేశః స్యాత్.

తె. వృ: గ్రహ (= ఉపాదానే) అనుధాతువునకు 'కొన' అని యాదేశము వచ్చును.

41 సూ. క్రియాఫలే కర్తృగామిని గృహ్ణాతిః

వృ: గృహిధాత్వాదేశః క్రియాఫలే కర్తృగామిని సతి ధాతో రనుబంధో భవతి. తుమున్ ప్రతిషేధః.

తె. వృ: క్రియాఫలము కర్తను బొందునపుడు గ్రహిధాతువున కాదేశమగు 'కొన' యనునది ధాతువున కనుబంధముగానుండును. తుమున్ ప్రతిషేధము అనగా ధాతువు చివర 'అన్' రాదు.

42 సూ. గృహ్ణాతౌ వా

వృ: అనుబంధరూపగృహ్ణాతౌ పరే క్రియాంత్య వర్ణస్య ఇద్వా. పక్షే టచు గ్రహి షూత్ (సూ.5) పోషించికొనుచున్నాఁడు-పోషించికొనుచున్నారు. పోషించి కొనఁగలఁడు-పోషించికొనఁగలరు.

తె. వృ: అనుబంధమైన గ్రహిధాత్వాదేశము పరమగునపుడు క్రియాంత్య వర్ణమునకు ఇకారము వికల్పముగా వచ్చును. ఇకారము రాన పుడు "టచు గ్రహిషూత్" (5 సూ.) అను సూత్రమును బట్టి ఉకారము పోషించికొనుచున్నాఁడు - పోషించికొనుచున్నారు. పోషించికొనఁ గలఁడు-పోషించికొనఁగలరు.

43 సూ. ఇ య గ్భవేత్

వృ: గ్రహార్థ ధాత్వాదేశస్య ఇయక్ స్యా దేకారే పరే. పోషించికొనియె. పోషించికొనిరి.

తె. వృ: గ్రహధాత్వాదేశమగు 'కొన' కు 17వ సూత్రమును బట్టి భూతార్థమున ఎకారము చేరినప్పుడు దానికి ఇయక్ అను నాదేశము వచ్చును. పోషించికొనియె - పోషించికొనిరి.

44 సూ. కొనాదే ర్నా టిజ్ తేః

వృ: కొనాదేః పరస్య తివర్ణస్య నకారేణ సహ టిజ్ స్యాత్. హైకాచ ఇత్యాదినా బిందుః. పోషించికొంటివి - పోషించికొంటిరి. పోషించికొంటిని- పోషించికొంటిమి.

తె. వృ: కొనాదులకు (21వ సూ. ప్రకారము) పరమైన తివర్ణమునకు నకారముతోఁగూడ టిజ్ ఆదేశమగును. "హైకాచ" ఇత్యాది (సంధి 38 సూ.) సూత్రము వలన బిందువు వచ్చును. పోషించికొంటివి- పోషించికొంటిరి. పోషించికొంటిని - పోషించికొంటిమి.

45 సూ. కొనాదే రుజా దోః

వృ: కొనాదేః పరస్య దువర్ణస్య నకారేణ సహ డుజ్ స్యాత్. పోషించికొనును. పోషించికొంద్రు. ఏవమన్యేషా మపి రూపాణి సంచారణీయాని.

తె. వృ: కొనాదులకుఁ బరమైన దు వర్ణమునకు నకారముతోఁ గూడ డుజాదేశమగును. పోషించికొనును. పోషించికొంద్రు. ఇత్లే ఇతర క్రియారూపములను గూడ సాధించుకొనఁదగును.

వృ: ముహ వైచిత్త్యే. ద్విష అప్రీతౌ ఇత్యాదీనాం పుష్యాదిత్వం వేద్యమ్. మోహింపుచేన్నాఁడు. ద్వేషింపుచేన్నాఁడు. తుష తుష్టౌ.

తె. వృ: ముహ = వైచిత్త్యే), ద్విష = అప్రీతౌ) మొదలగునవి పుషాదులలో జేరునని యెఱుఁగఁదగును. మోహింపుచేన్నాఁడు. ద్వేషింపుచేన్నాఁడు. తుష (= తుష్టౌ).

46 సూ. తుష కుచ శుధాః సమః

వృ: సంపూర్వాః తుషాదయః ఉపకృతిసంజ్ఞా భవంతి. సంతోషింపుచేన్నాడు, డుపచష్పాకే.

తె. వృ: సమ్ అను నుపసర్గతోఁ గూడిన తుష - కుచ - శుధ అను ధాతువులు కూడ ఉపకృతి సంజ్ఞ గలవి. సంతోషింపుచేన్నాఁడు. (డు) పచ (ష్) (= పాకే).

47 సూ. ప్రాత్ పచి షది లపః

వృ: ప్రపూర్వాః పచ్యాదయః ఉక్తసంజ్ఞా భవంతి. ప్రపాకింపుచేన్నాడు. లస కాంతౌ.

తె. వృ: ప్ర - అను నుపసర్గతోఁగూడిన పచ - షద - లప అను ధాతువులును ఉపకృతి సంజ్ఞ గలవే. ప్రపాకింపుచేన్నాఁడు. ప్రసాదింపుచేన్నాఁడు. ప్రలాపింపుచేన్నాఁడు.

48 సూ. ఉత్పర్యుపేభ్యో లసి తసి దిశః

వృ: ఉత్, పరి, ఉప - ఏభ్యః పరే లస్యాదయో యథాక్రమ ముపకృతి సంజ్ఞా భవంతి. ఉల్లాసింపుచేన్నాఁడు, రుధిర్ ఆవరణే.

తె. వృ: లస - తంస - దిశ అను ధాతువులు వరుసగా ఉత్ - పరి - ఉప అను నుపసర్గలతోఁ గూడినపుడు ఉపకృతిసంజ్ఞ గలవగును. ఉల్లాసింపుచేన్నాఁడు. రుధిర్ = (ఆవరణే).

49 సూ. రుధ ద్విషౌ వేః

వృ: విపూర్వౌ రుధ ద్విషౌ ప్రాగుక్తసంజ్ఞౌ భవతః. విరోధింపుచున్నాఁడు. శ్లిష ఆలింగనే.

తె. వృ: 'వి' పూర్వకములైన రుధ - ద్విష అను ధాతువులు ఉపకృతి సంజ్ఞ గలవి. విరోధింపుచేన్నాఁడు. శ్లిష (= ఆలింగనే).

50 సూ. శ్లిషి స్ఫుటి లుడా ఆజః

వృ: ఆజః పరే శ్లిషాదయ ఉక్తసంజ్ఞా భవంతి. ఆశ్లేషింపుచున్నాడు.

తె. వృ: ఆజ్ అను ఉపసర్గతోఁగూడిన శ్లిష - స్ఫుట-లు-డ ధాతువులు ఉపకృతి సంజ్ఞ గలవగును. ఆశ్లేషింపుచేన్నాఁడు.

51 సూ. ణు మను ష్టుభ్యః క్తిన్

వృ: ఉపకృతిసంజ్ఞకేభ్యో ణు ప్రభృతిభ్యః క్తిన్ ప్రత్యయః స్యాత్ తిజి.

తె. వృ: ణు - మను - ష్టు అను ధాతువులు ఉపకృతి సంజ్ఞ గలవి. తిజ్ ప్రత్యయములకు ముందు వీనికి క్తిన్ ప్రత్యయము చేరును. అనఁగా క్తిన్ ప్రత్యయాంతరూపము మీఁద వీనికి తిజాది ప్రత్యయములు చేరును.

52 సూ. లఘ్వేకాక్షరపూర్వా దనయ ఇంచుక్

వృ: లఘు యదేక మేక మక్షరం తత్పూర్వం యస్య తస్మా దయవర్జితా త్క్రియాపదా ది ద్వా స్యా దించుక్. నుతియింపుచేన్నాఁడు - నుతింపుచేన్నాఁడు. ఘ్రా గంధోపాదానే.

తె. వృ: 'అయ' చేరని* లఘువైన యేకాక్షర క్రియాపదమునకు† ఇంచుక్కు పరమైనపుడు వికల్పముగా ఇకారము చేరును. నుతియింపు చేస్తున్నాడు - నుతింపుచేస్తున్నాడు. ఘ్రా (= గంధోపాదానే).

53 సూ. ఘ్రా ధాఞ్ మా ద్రాయతిభ్యో ల్యుట్

వృ: ఏభ్యో లుట్ స్యాత్తిజి. ఘ్రాణింపుచేస్తున్నాడు. డుధాఞ్ ధారణ పోషణయోః. సమో ధాఞ్. సంపూర్వస్య ధాఞస్త్వేవ. సంధానింపుచేస్తున్నాడు. మూర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోః.

తె. వృ: ఘ్రా - ధాఞ్ - మా - ద్రై అను ధాతువులకు తిజ్ చేరునపుడు ల్యుట్ (అన) ప్రత్యయము వచ్చును. ఘ్రాణింపుచేస్తున్నాడు. (డు) ధా (ఞ్) (= ధారణపోషణయోః). 'సమ్' అను ఉపసర్గముతోఁ గూడిన ధా (ఞ్)ధాతువునకును అల్లే. సంధానింపుచేస్తున్నాడు. మూర్ఛా (= మోహసముచ్ఛ్రాయయోః).

54 సూ. మూర్ఛాదిభ్యోఽజ్

వృ: ఖిదాదివిహితోఽజ్ ప్రత్యయః స్యాత్ తిజి. గురుపూర్వా దకర్మకా ద్ధాతోరించుక్ సంబంధిన శ్చేర్బిందునా సహలకారఉశ్చభవతః. మూర్ఛిల్లుచేస్తున్నాడు. మూర్ఛిలుచేస్తున్నాడు.

తె. వృ: మూర్ఛాది ధాతువులకు తిజ్జులు పరమగునపుడు ఖిదాది విహితమగు అజ్ ప్రత్యయము వచ్చును. గురు పూర్వకమైన అకర్మక ధాతువున కించుక్కులోని 'ంచు' కు బదులు లకారమును ఉకారమును వచ్చును. మూర్ఛిల్లుచేస్తున్నాడు-మూర్ఛిలుచేస్తున్నాడు.

వృ: అథ సంవృతిః. వస నివాసే.

తె. వృ: ఇంక సంవృతి ధాతువులు. వస (= నివాసే.

55 సూ. సంవృతి ర్వస్యాదిః

వృ: వస్యాది ర్ధాతుః సంవృతి సంజ్ఞః స్యాత్. వసింపుచేస్తున్నాడు. ఇత్వే-వసియింపుచేస్తున్నాడు. రంజ-రాగే. రంజిల్లుచేస్తున్నాడు. గర్వ-దర్పే.

తె. వృ: వస మొదలయిన ధాతువులు సంవృతి‡ సంజ్ఞ కలవి.

---

*"జి" ధాతువునకు "అయ" చేరును. జయించు- ఇటువంటివి పరిణతిక్రియలు. వీటివి గుఱించి ముందు తెలియును.

†"లఘువులైన రెండక్షరాలు గల క్రియాపదమునకు" అని యుండినచో విశదముగా నుండును.

‡సంవృతిధాతువుల కించుగాదులు చేరునప్పుడు మార్పురాదు.

వసింపుచేస్నాఁడు. ఇత్వమున-వసియింపుచేస్నాఁడు. రంజ (= రాగే): రంజిల్లుచేస్నాఁడు. గర్వ (= దర్పే).

56 సూ. క్వచి త్సంవృతేః

వృ: క్వచి త్సంత్రృతేః ఘుఙ్ ఇతి సిద్ధ ఏవ స్యాత్. గర్వింపుచున్నాడు. వసి ప్రభృతేః ఈకో నిత్యత్వాభావాదత్ర వికల్పః. శంస స్తుతౌ.

తె. వృ: అందందు సంవృతి ధాతువునకు ఘుఙ్ వచ్చుననుట సిద్ధమే. గర్వింపుచేస్నాఁడు. వస మొదలయినవానికి ఈక్ నకు (?) నిత్యత్వము లేనందున ఇట వికల్పము. శంస (= స్తుతౌ).

57 సూ. శంస రూపి భాజి లోకః ప్ర ని వ్యాఙ్భ్యః

వృ: ప్రాదిభ్యః పరే శంసి ప్రభృతయః యథాక్రమం సంవృతి సంజ్ఞాః ప్రశంసింపుచేస్నాఁడు.

తె. వృ: శంస-రూపి-భాజి-లోక అనుధాతువులు వరుసగా ప్ర-ని-వి- ఆఙ్ అను నుపసర్గలతోఁగూడి వరుసగా సంవృతి సంజ్ఞకము లగును. ప్రశంసింపుచేస్నాఁడు.

వృ: అథ పరిణతిః.

తె. వృ: ఇంక పరిణతి ధాతువులు

58 సూ. పరిణతి రిగంత ఏకాచ్

వృ. ఇగంత ఏకాచ్కో ధాతుః పరిణతి సంజ్ఞః స్యాత్.

తె. వృ: ఇ-ఉ-ఋ లంతమందున్న ఏకాచ్చుగల ధాతువులు పరిణతి సంజ్ఞ కలవగును.

59 సూ. పరిణతే ర్యో రేఙ్

వృ: పరిణతి సంబంధినో రికారోకారయోః క్రమా దేకారౌకారౌ భవతః. జి-జయే. అనయ ఇతి నిషేధా దిత్వంన. జయింపుచున్నాఁడు.

తె. వృ: పరిణతి ధాతువుల ఇకార-ఉకారములకు వరుసగా ఏకార-ఓకారములు వచ్చును. వానికి ఇంచుక్ చేరునపుడు క్రమముగా అయ్-అవ్‌లు వచ్చును. జి (= జయే). 52 వ సూ. న 'అనయ' అని నిషేధముండుటను బట్టి ఇకారమురాదు. జయింపుచేస్నాఁడు.

60 సూ. అకర్మకా ద్బిందునా

వృ: అకర్మకా ద్ధాతో రించుకస్సంబంధిన శ్చేర్బిందునా సహ లుక్ స్యాత్. స్రవిల్లుచున్నది. ఇత్వే స్రవియిల్లుచున్నది. భూసత్తాయా మిత్యాదీనా మనుపసర్గత్వే ప్రయోగో న. ప్రభవిల్లుచున్నది.

తె. వృ: అకర్మకధాతువున కించుక్కులోని బిందువుతోడి 'చే' లోపించును. స్రవిల్లుచున్నది. ఇత్వము వచ్చినప్పుడు- స్రవియిల్లుచున్నది. భూ (= సత్తాయామ్) మొ. వానికి ఉపసర్గరహితముగా ప్రయోగము లేదు. ప్రభవిల్లుచున్నది.

61 సూ. ఋతోఽరః

వృ: పరిణతి సంబంధిన ఋతః అర ఇతి స్యాత్. భృఞ్ భరణే. భరింపుచేన్నది. జాగృధాతుశ్చ పరిణతి సంజ్ఞః స్యాత్. జాగరిల్లుచున్నాఁడు. ఏవం సాదింపుచేన్నాడు. అప్పగింపుచేన్నాఁడు ఇత్యాదీనాం సంస్కృతభవానాం, ఓసరింపుచేన్నాఁడు ఒప్పగింపుచేన్నాఁడు ఇత్యాదీనాం ప్రాకృతసమానాం, ఓహటింపుచేన్నాఁడు. సంతసిల్లుచేన్నాడు ఇత్యాదీనాం ప్రాకృత భవానాంచ రూపాణి. హృఞ్ హరణే.

తె. వృ: పరిణతి క్రియల ఋకారమునకు 'అర'అని యాదేశమగును. భృఞ్ (= భరణే). భరింపుచేన్నది. జాగృధాతువు గూడ పరిణతి సంజ్ఞ గలది. జాగరిల్లుచేన్నాఁడు. ఇట్లే సాదింపుచేన్నాఁడు. అప్పగింపు చేన్నాడు మొ. సంస్కృతభవములకును, ఓసరింపుచేన్నాఁడు, ఒప్పగింపుచేన్నాఁడు మొదలగు ప్రాకృతసమములకును, ఓహటింపు చేన్నాఁడు, సంతసిల్లుచేన్నాఁడు మొదలగు ప్రాకృతభవములకును రూపములను గ్రహింపఁదగును. హృఞ్ (= హరణే .

62 సూ. ఆహ్వా సంవసో రారగ సొమ్మసా వించుకి

వృ: సంస్కృత భవాధికారే త్వేతయో రేతా వాదేశౌ భవతః ఇంచుకిపరే- ఆరగింపుచేన్నాఁడు. వస నివాసే. సొమ్మసిలుచేన్నాఁడు. శుభ రంభ దీప్తౌ.

తె. వృ: ఆహ్వా-సంవస ధాతువులకు ఇంచుక్కు పరమైనపుడు ఆరగ- సొమ్మస అనునవి యాదేశములగును. ఆరగింపుచేన్నాఁడు. వస(= నివాసే). సొమ్మసిలుచేన్నాఁడు. శుభ రంభ (= దీప్తౌ).

63 సూ. శుంభ రంభయో స్సోంప రంపా వించుకి

వృ: ప్రాకృతభవాధికారే త్వేతయో రేతా వాదేశౌ భవతః ఇంచుకి పరే. సొంపిల్లుచున్నాడు. ఈశ దర్శనాంకనయోః.

తె. వృ: ప్రాకృతభవాధికారమున శుంభ-రంభ అను ధాతువులకు ఇంచుక్కు పరమగునపుడు సొంప-రంప అనునవి ఆదేశమగును. సొంపిల్లుచేన్నాఁడు. ఈతు (= దర్శనాంకనయోః).

64 సూ. పరీక్షా లక్షయో రించుకి

వృ: పైశాచీభవాధికారే త్వేతయో స్తో రుపరివర్ణస్య లుక్ స్యా దించేకి పరే. ఖస్య కత్వమ్. పరికింపుచున్నాఁడు. లక్షు దర్శనాఁకనయోః. ఆలకిఁపు చేన్నాడు. వహ ప్రాపణే.

తె. వృ: పైశాచీభవాధికారమున పరీక్షా - లక్షు ధాతువులలోని సంయుక్తమున మీఁది వర్ణమునకు ఇంచుక్కు పరమైనప్పుడు లోపము వచ్చును. ఖకారమునకు బదులు కకారము. పరికింపుచేన్నాఁడు. లక్షు (= దర్శనాంకనయోః) ఆలకింపుచేన్నాఁడు. వహ (= ప్రాపణే).

65 సూ. ఆవహి నిర్వహ్యో రావట నివ్వటౌ

వృ: ఏతయో రేతా వాదేశా వించేకి. ఆవటిల్లుచేన్నాడు. నివ్వటిల్లు చేన్నాడు. అర్థభేదా దకర్మకత్వమ్. ఏవమన్యేషాంచతత్సమ తద్భవ ధాతూనా మించేగాగమేన రూపాణి సంచారణీయాని.

తె. వృ: ఆవహి-నిర్వహి ధాతువులకు 'ఇంచేక్' పరమగునపుడు క్రమముగా ఆవట-నివ్వట యను నాదేశములు వచ్చును. ఆవటిల్లు చేన్నాఁడు. నివ్వటిల్లుచేన్నాఁడు. సంస్కృతమున నీ ధాతువులు సకర్మకములైనను తెలుఁగున నర్థభేదమువలన నకర్మకములైనవి. ఇట్లే తద్భవ ధాతువులకు ఇంచేగాగముతో రూపము లేర్పఱచుకొనఁదగును.

అథ దేశ్యా ధాత్వాదేశాః.

అనంతరము దేశ్యములైన ధాత్వాదేశములు.

66 సూ. గమేః పోయః

వృ: గమ్లు గతా విత్యస్య పోయ ఇత్యాదేశః స్యాత్.

తె. వృ: గమ్లు (= గతౌ) అను ధాతువునకు 'పోయ' అను నాదేశము వచ్చును.

67 సూ. గమే ర్య ఉ తీంచుకి చ

వృ: గమే రాదేశస్య అంత్యయకారస్యలుక్. పకారశ్చోకారా కారయో రించుకిచ పరేషు.

తె. వృ: గమ ధాతువున కాదేశముగ వచ్చు "పోయ"లోని చివరి యకారమునకు లోపము. ఉకారము-అకారము-ఇంచుక్కు పరమగునపుడు వకారము వచ్చును.

68 సూ. అచః క్రియాంత్యలుకి

వృ: క్రియాంత్యవర్ణస్య లుకి అవశిష్టస్యాచో లుక్ స్యాత్. పోచేన్నాఁడు. పోవుచేన్నాఁడు. పోఁగలఁడు- పోవఁగలఁడు. పోయె-పోవు.

తె. వృ: క్రియాంత్యవర్ణము లోపించినప్పుడు మిగిలిన అచ్చునకును లోపము గలుగును. పోచేన్నాఁడు-పోవుచేన్నాఁడు. పోఁగలఁడు-పోవఁగలఁడు. పోయె- పోవు.

69 సూ. ద్విత్వం చ దేర్ఘాః

వృ: దీర్ఘస్య హ్రస్వః స్యాత్ ద్విత్వంచ ప్రార్థనా విహితయో ర్ముడుఙోః పరయోః. పోవుము-పొమ్ము-పోవుఁడు-పొండు. వ్యతిరేకేతు న. పోకుము. పోకుఁడు.

తె. వృ: ప్రార్థనార్థకమున విధింపఁబడిన ముడుఙులు పరమగునప్పుడు ధాతు దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును, 'ము' వర్ణకమునకు ద్విత్వమును నగును. పోవుము-పొమ్ము. పోవుఁడు-పొండు. వ్యతిరేకమున నీవిధి వర్తింపదు. పోకుము-పోకుఁడు.

70 సూ. ఏఁగచే నౌ ప్రతిష్ఠతేః

వృ: ప్రపూర్వస్య ష్ఠా ధాతో రేతా వాదేశౌ భవతః. ఏఁగుచేన్నాఁడు. చేనుచేన్నాఁడు. కొనాదిత్వాభావాత్ నాత్ర బిందుకాదికార్యమ్.

తె. వృ: ప్ర (పూర్వకమైన) ష్ఠా (= ప్రయాణముచేయుట) ధాతువునకు ఏఁగ, చన అను నాదేశములు వచ్చును. ఏఁగుచేన్నాఁడు. చేనుచేన్నాఁడు. కొనాదిత్వము లేనందున ఇచట బిందుకాది కార్యము రాదు.

71 సూ. లేచ ఉత్తిష్ఠతేః

వృ: ఉత్పూర్వక ష్ఠాధాతోః లేచ ఇత్యాదేశః స్యాత్. లేచేచేన్నాఁడు.

తె. వృ: ఉత్ పూర్వకమైన ష్ఠా ధాతువునకు లేచ అను నాదేశము వచ్చును. లేచుచేన్నాఁడు.

72 సూ. గురో రణ్వాదౌ

వృ: ణ్వాది వర్జితే ధాత్వాదేశే గురోః పర స్యాంత్యచకారస్య వకారః స్యాదతి. లేవఁగలఁడు. లేచెను. లేచేను.

తె. వృ: ణు = స్తుతౌ మొ. నవి కాకతక్కిన ధాతువులకు వచ్చిన యాదేశమునకు అత్తు పరమగునపుడు గుర్వక్షరమునకు పరమైన చకారము నకు వకార మాదేశమగును. లేవఁగలఁడు. లేచెను. లేచును.

73 సూ. ఉతి ష్ఠతేః ప్రార్థనాయామ్

వృ: ఉత్తిష్ఠతేః దంత్య చకారస్య శ్లుక్ స్యాత్ ముడుజోః పరయోః. లేము-ద్విత్వంచ దేర్హ్రః (69 సూ.). లెమ్ము-లేవుము. లేఁడు-లెండు-లేవుఁడు.

తె. వృ: 'ఉత్తిష్ఠ'కు ఆదేశముగా వచ్చిన 'లేచ' లోని 'చ' కారమునకు లోపమువచ్చును. "ద్విత్వంచ దే ర్హ్రః" అను (69 వ) సూత్ర మువలన ద్విత్వమును, ధాతుదీర్ఘమునకు హ్రస్వమును వచ్చును. లేము-లెమ్ము-లేవుము. లేఁడు-లెండు-లేవుఁడు.

74 సూ. వసే రునః కొనాదివ చ్చుద్వోః

వృ: వసధాతో రునాదేశః. కొనాదివద్భావశ్చ స్యాత్ చుద్వ్యోః పరయోః. ఉంచున్నాఁడు. ఉండఁగలఁడు. ఉండెను. ఉండిరి.

తె. వృ: వస ధాతువునకు 'ఉన' ఆదేశమగును. చు, ది, వి వర్ణక ములు పరమగునప్పుడు 'కొన' (గ్రహిధాత్వాదేశము) యొక్క రూపముల వంటి రూపము లేర్పడును. ఉంచేన్నాఁడు. ఉండఁగలఁడు. ఉండెను. ఉండిరి.

75 సూ. ఉండే ష్టిజీ చ

వృ: నవర్ణక లోపే త్వవశిష్టస్య ఉండే రంత్యహలో నకారః స్యాత్ టిజి పరేచ. ఉంటివి. ఉండు. కొనాదివత్కార్యమ్. ఉంద్రు.

తె. వృ: కృత్ప్రత్యయమగు న వర్ణకము లోపింపఁగా (కృదన్త. 32 సూ.) మిగిలిన 'ఉండి' లో అంత్య హల్లునకును టిజ్ పరమగునపుడును నకారాదేశమగును. ఉంటివి. ఉండు. కొను మొ. వానికివలె కార్యము. ఉంద్రు.

76 సూ. విన శృణోతేః

వృ: శృ శ్రవణ ఇత్యస్య విన ఇత్యాదేశః స్యాత్. వించున్నది.

తె. వృ: శృ (= శ్రవణే) అను ధాతువుకు 'విన' అని యాదేశమగును. వించున్నది.

77 సూ. ఈన కనౌ షూజః

వృ: షూఙ్ ప్రాణి ప్రసవ ఇత్య స్యైతా వాదేశౌ భవతః. ఈనుచున్నది. కంచున్నది.

తె. వృ: షూఙ్ (= ప్రాణి ప్రసవే) అను ధాతువునకు "ఈన-కన" అను నాదేశములు వచ్చును. ఈనుచున్నది. కంచున్నది.

78 సూ. అన పల కాడ నొడవా వదేః

వృ: వద వ్యక్తాయాం వాచీత్యస్య అనాదయ శ్చత్వార ఆదేశా భవంతి అంచున్నాఁడు.

తె. వృ: వద = వ్యక్తాయాం వాచి) అను ధాతువునకు అన-పలక-ఆడ-నొడవ అను నాలుగాదేశములు వచ్చును. అంచున్నాఁడు.

79 సూ. తుము న్యనో నా వా

వృ: అన ఇత్యస్య తుమున్నాదేశే నా ఇతి వా స్యాత్. నాఁగలఁడు. అనఁగలఁడు. అనియె. అను. అనుడు. భవత్యనుబంధేఽత్ర విశేషః.

తె. వృ: 'అన' యను దానికి తుమున్నాదేశమున 'నా' అని వికల్పముగా రూపములు వచ్చును. నాఁగలఁడు-అనఁగలఁడు. అనియె. అను. అనుఁడు. భవత్యనుబంధము చేరునపు డిందు విశేషము గలదు.

80 సూ. అవుండో రనః

వృ: అన ఇత్యస్మాత్పరస్య అవుండో రతో లుక్ స్యాత్ - అనవుండు. నావుండు.

తె. వృ: 'అన' అనుదానికి అవుండు (అవు + ఉండు) పరమగునపుడు అకారమునకు లోపము వచ్చును. అనవుండు - నావుండు.

81 సూ. ఉత్తమవ దుపోత్తమ స్యాసరళస్య లఘో రబిందుకేఽశ్చే

వృ: సకార చకార రహితే బిందుక వర్జితే చ క్రియాదేశే లఘోః పరస్య సరళ వ్యతిరిక్తస్య ఉపోత్తమ స్యోత్తమవ త్కార్యం స్యాత్. ఇతి అకార స్యోత్వాది. పలుకుచేస్నాడు. పలుకఁగలఁడు. పలికె. నాత్ర లస్యతో పేతోః అతిదిష్టస్య కార్యస్య ఇతి ఉవర్ణస్య నియతత్వాత్.(?) కింతు భూతార్థవిహిత మిత్వమేవ. పలికిరి. నొడవు చేస్నాడు. అసరలస్యేతి నిషేధా దుత్వం న.

తె. వృ: సకార చకారములు, బిందుకమును లేని క్రియాదేశమున లఘువునకుఁ బరమైనదియు, సరళవ్యతిరిక్తమయినదియు నగు ఉపోత్తమ వర్ణమునకును ఉత్తమ(చివరి) వర్ణమునకు వలెనే కార్యమగును. అందువలన 'పలక' లోని లకార కకారముల మీఁది అకారమునకు ఉకారము. పలుకు చేస్నాఁడు. పలుకఁగలఁడు. పలికె..............................
......భూతార్థమునఁ జెప్పఁబడిన ఇత్వమే నిలుచును. పలికిరి. నొడవు చేస్నాడు. "సరళ వ్యతిరిక్తమయినదియు" నను నిషేధము వలన డకార మునకు ఉత్వము రాలేదు.

82 సూ. అదే స్తిన మెక్కౌ

వృ: అద భక్షణే ఇత్య స్యైతా వాదేశౌ భవతః. తించేస్నాఁడు. మెక్కుచేస్నాఁడు.

తె. వృ: అద (= భక్షణే) అను ధాతువునకు 'తిన - మెక్క' అను నాదేశములు వచ్చును. తించేస్నాఁడు. మెక్కుచేస్నాఁడు.

83 సూ. మన బ్రతుకౌ జీవతేః

వృ: జీవ ప్రాణ ధారణ ఇత్య స్యైతౌ భవతః. మంచేస్నాఁడు. బ్రతుకు చేస్నాఁడు.

తె. వృ: జీవ =ప్రాణధారణే), అను ధాతువునకు 'మన-బ్రతుక' అను నాదేశములు వచ్చును. మంచేస్నాఁడు. బ్రతుకుచేస్నాఁడు.

84 సూ. కన చూచౌ దృశి

వృ: దృశిర్ ప్రేక్షణ ఇత్య స్యైతా వాదేశౌ భవతః. కంచేస్నాఁడు. చూచుచేస్నాఁడు.

తె. వృ: దృశిర్ (= ప్రేక్షణే) అను ధాతువునకు కన - చూచె అను నాదేశములు వచ్చును. కంచేస్నాఁడు. చూచుచేస్నాఁడు.

85 సూ. అంత్యస్య చోర్దృశే ర్డోஉతి

వృ: దృశే రాదేశస్య అంత్య చకారస్య డకారః స్యా దతి పరే. చూడఁ గలఁడు. చూచె.

తె. వృ: అకారము పరమైనపుడు దృశికాదేశమయిన 'చూచే' లోని చివరి చేకారమునకు బదులు డకారము వచ్చును. చూడఁగలఁడు. చూచె.

86 సూ. చొచ్చ విశేః

వృ: విశ ప్రవేశన ఇత్యస్య చొచ్చే ఇత్యాదేశః స్యాత్. చొచ్చేచేన్నాఁడు.

తె. వృ: విశ (= ప్రవేశనే) అను దానికి 'చొచ్చే' అను నాదేశము వచ్చును. చొచ్చే చేన్నాఁడు.

87 సూ. చొచ్చ చ్చో రః

వృ: చొచ్చ ఇత్యస్య యుక్త చకారస్య రేఫాదేశః స్యాదతి. చొరఁగలఁడు.

తె. వృ: 'చొచ్చే' లోని సంయుక్త చేకారమునకు అకారము పరమైనపుడు రేఫాదేశమగును. చొరఁగలఁడు.

88 సూ. తలచే స్మరేః

వృ: స్మృ స్మరణ ఇత్యస్య తలఁచే ఇత్యాదేశః స్యాత్. తలఁచేచేన్నాఁడు.

తె. వృ: స్మృ (= స్మరణే) అను ధాతువునకు తలఁచే అని ఆదేశము వచ్చును. తలఁచేచేన్నాఁడు.

89 సూ. లఘో ర్వః

వృ: లఘోః పరస్య అంత్య చకారస్య వకారః స్యాదతి. తలవఁగలఁడు.

తె. వృ: లఘువునకు పరమం దున్న తుది చేకారమునకు వకార మాదేశ మగును. తలవఁగలఁడు.

90 సూ. ణువతే ర్మెచ్చే పొగడౌ

వృ: ణు స్తుతా విత్యస్యైతా వాదేశౌ భవతః. మెచ్చేచేన్నాఁడు. మెచ్చే గలఁడు. అణ్వాదా వితి ప్రతిషేధా ద్వకారో న.

తె. వృ: ణు (= స్తుతౌ) అను ధాతువునకు మెచ్చే-పొగడ అను నాదేశములు వచ్చును. మెచ్చేచేన్నాఁడు. మెచ్చేఁగలఁడు. "అణ్వాదౌ" అని (72వ సూ. న) ప్రతిషేధముండుటవలన వకారము రాదు.

91 సూ. త్రుంగ కుంద డింద బ్రుంగ చేచ్చ్వే మరే

వృ: మృజ్ ప్రాణత్యాగే ఇత్యస్య త్రుంగాదయః పంచ ఆదేశా భవంతి. ిన్నాఁడు ఇత్యాది.

తె. వృ: మృ (= ప్రాణ త్యాగే) అను ధాతువునకు త్రుంగ-డింద-బ్రుంగ-చేచ్చ అను నాదేశములు వచ్చును. త్రుంగుచుమెు.

92 సూ. చచ్చే పుచ్చే తెచ్చెచ్చే నొచ్చేంగు ష్ట్వా*

ృ: చచ్చాదీనాం యుక్తస్యాంత్య చకారస్య శితౌ లోపవకారౌ వా పరే. చచ్చుచున్నాఁడు. చాగలఁడు. చావగలఁడు. ఆద్య తృతీయాభ్యాం ్యాషాం వకారస్య శిత్వాభావో ద్విత్వం చేతి కేచిత్.

ె. వృ: చేచ్చే-పుచ్చే-తెచ్చే-ఎచ్చే-నొచ్చే అను వానిలో తుది చకారమునకు అకారము పరమయినపుడు లోప-వకారము గా నాదేశములగును. ఈలోప వకారములు శక్తార మిత్సంజ్ఞ గాఁ ుక వీని వెనుకనుండు స్వరము దీర్ఘమగును. చచ్చుచున్నాఁడు. ు-చావఁగలఁడు. పై యాదేశములలో చచ్చ-తెచ్చ కాక ానికి వకారమునకు శిత్త్వములేదనియు, ద్విత్వము వచ్చుననియు ంతము.

93 సూ. తిష్ఠతే ర్నిల చః

ృ: ష్ఠాగతినివృత్తా విత్యస్య నిలచ ఇత్యాదేశః. స్యాత్.

. వృ: ష్ఠా (= గతినివృత్తౌ) అను ధాతువునకు 'నిలచ' అను వచ్చును.

94 సూ. నిలచే మరచోః

: ఏతయో రంత్య చకారస్య శ్లు గ్వా స్యాదతి. నిలవఁగలఁడు. . యోగవిభాగాత్ శిత్వాభావో వా. నిలఁగలఁడు.

వృ: నిలచ-మరచ అనువాని చివరి చకారమునకు అకారము ుండఁగా వికల్పముగా శ్లుక్కు వచ్చును. నిలవఁగలఁడు. నిలాఁ యోగవిభాగమువలన వికల్పముగా శిత్త్వాభావము. నిలఁగలఁడు.

ష్ట్వా" కు బదులు "శ్లుక్ శ్వా" అని యుండఁదగు ననిపించుచున్నది.

95 సూ. సంగమేః కూడ కలసౌ

వృ: సంపూర్వగమే రేతా వాదేశౌ భవతః. కూడుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: సంపూర్వకమైన గమ్ఞ (= గతౌ) అను ధాతువునకు కూడ-కలస అను నాదేశములు వచ్చును. కూడుచేన్నాఁడు.

వృ: "సస్య యః" (30సూ కలయుచేన్నాఁడు. "అశ్చే" ఇతి నిషేధాదుపోత్తమ స్యోత్వం న. కలయఁగలఁడు, కలసె.

తె. వృ: "సస్య యః" అను 30 వ సూ. ప్రకారము ధాత్వాదేశాంత్య సకారమునకు యకారము వచ్చును. కలయుచున్నాఁడు. 81 వ సూత్రమున 'అశ్చే' అను నిషేధముండుటవలన ఉపోత్తమ వర్ణమునకు ఉత్వమురాదు. కలయఁగలఁడు. కలసె.

96 సూ. ఆగమే వచ్చేః

వృ: ఆఙ్ పూర్వస్య గమే ర్వచ్చే ఇత్యాదేశః స్యాత్ - వచ్చుచున్నాడు, "అతా భ్వసాగమాం కావేరాః" (సూ. 33) రాఁగలఁడు, అసిధాతోః భవిష్యదర్థే తస్యైవానుబంధకత్వాత్ వే ఇతి రూపం న. కిం త్వత్వమేవ. కలుగుచేన్నాఁడు. కలుగఁగలఁడు.

తె. వృ: ఆఙ్ పూర్వకమైన గమ ధాతువునకు వచ్చే అను నాదేశము వచ్చును. వచ్చేచేన్నాఁడు. "అతా భ్వసాగమాం కావేరాః" (33 సూ.) రాఁగలఁడు. అస ధాతువునకు భవిష్యదర్థమున నదేయనుబంధమగుటవలన 33 సూ. ప్రకారము 'వే' అను రూపమురాదు. అత్వమేవచ్చును. కలుగుచున్నాఁడు. కలుగఁగలఁడు.

97 సూ. పతేః పడః

వృ: పత నిపాతన ఇత్యస్య పడ ఇత్యాదేశః. పడుచేన్నాఁడు. పడఁగలఁడు.

తె. వృ: పత (= నిపాతనే) అను ధాతువునకు 'పడ' అను నాదేశము వచ్చును. పడుచున్నాఁడు. పడఁగలఁడు.

98 సూ. వా పత్యాదేః.

వృ: పత్యాదే రాదేశస్య ఇయగ్ వా స్యాద్దేతి. పడె, పడియె.

తె. వృ: పత మొ. వాని యాదేశమునకు ఎకారము చేరినపుడు దానికి వికల్పముగా ఇయక్ ఆదేశమగును. పడె-పడియె.

99 సూ. అర్హాతే స్తగః

వృ: అర్హ పూజాయా మిత్యస్య తగ ఇత్యాదేశః స్యాత్. తగుచేన్నాఁడు. తగఁగలఁడు. తగె-తగియె.

తె. వృ: అర్హ (= పూజాయామ్) అను ధాతువునకు తగ యని యాదేశము. తగుచున్నాఁడు. తగఁగలఁడు. తగె. తగియె.

100 సూ. నగ నవ్వౌ హాసేః

వృ: హాస వికసన ఇత్య స్యైతా వాదేశౌ భవతః. నగుచేన్నాఁడు. నగఁగలఁడు. నగె, నగియె.

తె.వృ: హాస (= వికసనే అను ధాతువునకు నగ-నవ్వ అను నాదేశములు వచ్చును. నగుచున్నాఁడు. నగఁగలఁడు. నగె. నగియె.

101 సూ. త్రుటే స్తెగః

వృ: త్రుట ఛేదన ఇత్యస్య తెగ ఇత్యాదేశః స్యాత్. తెగుచేన్నాఁడు. తెగఁగలఁడు. తెగియె-తెగె.

తె. వృ: త్రుట (= ఛేదనే) అను ధాతువునకు 'తెగ' అను నాదేశము వచ్చును. తెగుచున్నాఁడు. తెగఁగలఁడు. తెగియె - తెగె

102 సూ. చెడ వీడ చెంగ చెదర వదల సడలా శ్లథే

వృ: శ్లథ వైకల్యే ఇత్యస్య చెడాదయః షడాదేశాః. చెడుచేన్నాఁడు. చెడఁగలఁడు. చెడియె-చెడె.

తె. వృ: శ్లథ (= వైకల్యే) అనుధాతువునకు చెడ-వీడ-చెంగ-చెదర-వదల-సడల అను నాదేశములువచ్చును. చెడుచున్నాఁడు. చెడఁగలఁడు. చెడియె-చెడె.

103 సూ. అర్పే రిచ్చెడ పుడక పొనరాః

వృ: అర్పయతేః ఇచ్చాదయః చత్వార ఆదేశాః, ఇచ్చుచేన్నాఁడు. ఇడుచేన్నాఁడు. ఇడఁగలఁడు. ఇడియె-ఇడె.

తె. వృ: 'అర్బయతి' యను క్రియకు ఇచ్చ-ఇడ-పుడక-పొనర అను నాదేశములు వచ్చును. ఇచ్చేచేన్నాఁడు. ఇడుచేన్నాఁడు. ఇడఁగలఁడు. ఇడియె-ఇడె.

104 సూ. డిగో౽వరుహేః

వృ: అవపూర్వస్య రుహేః డిగ ఇత్యాదేశః. డిగుచేన్నాఁడు. డిగియె-డిగె.

తె. వృ: అవ యను నుపసర్గతోఁ గూడిన రుహ ధాతువునకు డిగ యను నాదేశము వచ్చును. డిగుచేన్నాఁడు. డిగియె-డిగె.

105 సూ. ఈగార తీ రాడగా ణశేః

వృ: ణశ అదర్శన ఇత్యస్య ఈ గాదయః చత్వార ఆదేశాః భవంతి. ఈగుచేన్నది.

తె. వృ: ణ శ (= అదర్శనే) అను ధాతువునకు ఈగ-ఆర-తీర-అడగ అను నాదేశములు వచ్చును. ఈగుచేన్నది.

106 సూ. ప్రభవతేః పుట్ట పొడమౌ

వృ: ప్ర పూర్వా ద్భవతే రేతా వాదేశౌ భవతః. పుట్టుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: 'ప్రభవతి' యను క్రియకు పుట్ట-పొడమ యను నాదేశములు వచ్చును. పుట్టుచేన్నాఁడు.

107 సూ. చిదక పగ లాగల నలగా భిదేః

వృ: భిదేః చిదకాదయ శ్చత్వార ఆదేశా భవన్తి. చిదుకుచేన్నది.

తె. వృ: భిద ధాతువునకు చిదక-పగల-అగల-నలగ అను నాదేశములు వచ్చును. చిదుకుచేన్నది.

108 సూ. ఖేలే రాడః

వృ: ఖేలతే రాడ ఇత్యాదేశః స్యాత్. ఆడుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: ఖేల ధాతువునకు 'ఆడ' అను నాదేశము వచ్చును. ఆడుచేన్నాఁడు.

109 సూ. గాయతేః పాడః

వృ: గా గానే ఇత్యస్య పాడ ఇత్యాదేశః స్యాత్. పాడుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: గా (= గానే) అను ధాతువునకు 'పాడ' అను నాదేశము వచ్చును. పాడుచేన్నాఁడు.

110 సూ. పండః ఫలే

వృ: ఫల విశరణ ఇత్యస్య పండ ఇత్యాదేశః స్యాత్. పండుచేన్నది.

తె. వృ: ఫల (= విశరణే) అను ధాతువునకు 'పండ' యను నాదేశము వచ్చును. పండుచేన్నది.

111 సూ. తూంగ తోంగ తేండా శ్చ శీఙః

వృ: శీఙ్ స్వప్న ఇత్యస్య తూఁగాదయ స్త్రయా భవంతి. చకారా త్పండ ఇతిచ. తూఁగుచున్నాఁడు.

తె. వృ: శీఙ్ (= స్వప్నే) అనుధాతువునకు తూంగ-తొంగ-తేండ అను నాదేశములు వచ్చును. తూఁగుచేన్నాఁడు.

112 సూ. పచే ర్వండః

వృ: డుపచష్ పాకే ఇత్యస్య వండ ఇతి స్యాత్. వండుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: (డు) పచ (ష్) (= పాకే)అను ధాతువునకు 'వండ' యను నాదేశము వచ్చును. వండుచేన్నాఁడు.

113 సూ. కాల ప్రమగ్గ మాడ మండా జ్వలేః

వృ: జ్వల దీప్తా విత్యస్య కాలాదయ శ్చత్వారో భవంతి. కాలుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: జ్వల (= దీప్తౌ) అను ధాతువునకు కాల-ప్రమగ్గ-మాడ-మండ అను నాదేశములు వచ్చును. కాలుచేన్నాఁడు.

114 సూ. వగచ వన రాడలాః ఖేదేః

వృ: ఖేద దైన్య ఇత్యస్య వగచాదయ స్త్రయ ఆదేశాః. వగచేచేన్నాఁడు.

తె. వృ: ఖిద (= దైన్యే) అను ధాతువునకు వగచ-వనర-అడల అను నాదేశములు వచ్చును. వగచేచేన్నాఁడు.

115 సూ. రుహే ర్ననచే మొలచౌ

వృ: రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే ఇత్య స్యైతా నాదేశౌ భవతః. ననచే చేన్నది.

తె. వృ: రుహ(= బీజజన్మని) అను ధాతువునకు ననచే-మొలచే యను నాదేశములు వచ్చును. ననచుచేన్నది.

116 సూ. పెనగ మలగౌ శ్లిషేః

వృ: శ్లిష ఆలింగనే ఇత్య స్యైతౌ భవతః. పెనఁగుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: శ్లిష (= ఆలింగనే) అను ధాతువునకు పెనగ-మలగ యను నాదేశములు వచ్చును. పెనఁగుచేన్నాఁడు.

117 సూ. కొలచో మాఙ్ భజత్యోః

వృ: మాఙ్ మానే, భజ సేవాయా మిత్యేతయో రయ మాదేశః. కొలచే చేన్నాఁడు.

తె. వృ: మా (ఙ్) (= మానే), భజ (= సేవాయామ్) అను ధాతువులకు 'కొలచ' అను నాదేశము వచ్చును. కొలచుచేన్నాఁడు.

118 సూ. ఘుణాదినా పుచ్చేః

వృ: ఘుణాది కర్తృకస్య శ్లథేః పుచ్చ ఇత్యాదేశః స్యాత్. పుచ్చేచేన్నది.

తె. వృ: పురుగులుపట్టిన దనునర్థమున శ్లథ ధాతువునకు పుచ్చే అను నాదేశము వచ్చును. పుచ్చేచేన్నది.

119 సూ. నొచ్చో ణుదేః

వృ: ణుద ప్రేరణ ఇత్యస్య నొచ్చే ఇత్యాదేశః. నొచ్చేచేన్నది.

తె. వృ: ణుద (= ప్రేరణే) అను ధాతువునకు 'నొచ్చే' అను నాదేశము వచ్చును. నొచ్చుచేన్నాఁడు.

120 సూ. వ్రేస విసర మీట చిమ్మాః క్షిపేః

వృ: క్షిప ప్రేరణ ఇత్యస్య వ్రేసాదయ శ్చత్వారో భవన్తి. వ్రేయు చేన్నాఁడు.

తె. వృ: క్షిప (= ప్రేరణే) అను ధాతువునకు వ్రేస-విసర-మీట-చిమ్మ అను నాదేశములు వచ్చును. వ్రేయుచున్నాఁడు.

121 సూ. మట్ట నురచ నురుమాః క్షుదేః

వృ. క్షుదే ర్మట్టాదయ స్త్రయో భవన్తి. మట్టుచున్నాఁడు.

తె. వృ: క్షుద (= సంపేషణే) అను ధాతువునకు మట్ట-నురచ-నురుమ అను నాదేశములు వచ్చును. మట్టుచున్నాఁడు.

122 సూ. ఎఱుఁగ తెలసౌ బుధేః

వృ: బుధ అవగమన ఇత్య స్యైతౌ భవతః. ఎఱుఁగుచున్నాఁడు.

తె. వృ: బుధ (= అవగమే) అను ధాతువునకు ఎఱుఁగ-తెలస యను నాదేశములు వచ్చును. ఎఱుఁగుచున్నాఁడు.

123 సూ. తనస స్తృపేః

వృ: తృప ప్రీణన ఇత్య స్యాయ మాదేశః. తనియుచున్నాఁడు.

తె. వృ: తృప (= ప్రీణనే) అను ధాతువునకు 'తనస' అను నాదేశము వచ్చును. తనియుచున్నాఁడు.

124 సూ. అలస స్రుక్క చిక్క బడలాః క్లమే

వృ: క్లమ గ్లానా విత్యస్య చత్వార ఆదేశాః భవన్తి. అలయుచున్నాఁడు.

తె. వృ: క్లము = గ్లానౌ) అను ధాతువునకు అలస-స్రుక్క-చిక్క-బడల అను నాదేశములు వచ్చును. అలయుచున్నాఁడు.

125 సూ. బొంకోఽనృతే

వృ: అనృతే కర్మణి వదేః బొంక ఇత్యాదేశః స్యాత్. బొంకుచున్నాఁడు.

తె. వృ: అనృతము కర్మముగాఁగల వద ధాతువునకు బొంక అను నాదేశము వచ్చును. బొంకుచున్నాఁడు.

126 సూ. వాఁగ కూస వదర పదరా అనర్థవాచి

వృ: అనర్థ వాక్యే కర్మణి తస్యైవ వాఁగాదయ శ్చత్వారో భవంతి. వాఁగుచున్నాఁడు.

తె. వృ: అనర్థ వాక్యము కర్మముగాఁగల వద ధాతువునకు వాఁగ-కూస-వదర-పదర అను నాదేశములు వచ్చును. వాఁగుచున్నాఁడు-.

127 సూ. చిలుక చినుక చల్ల కురసా వృషేః

వృ: వృష సేచనే ఇత్యస్య చిలుకాదయ శ్చత్వారో భవంతి. చిలుకుచున్నది.

తె. వృ: వృష (= సేచనే) అను ధాతువునకు చిలుక-చినుక-చల్ల-కురస అను నాదేశములు వచ్చును. చిలుకుచున్నది.

128 సూ. మ్రోఁగ మొరసౌ ణదేః

వృ: ణద అవ్యక్తే శబ్ద ఇత్య స్యైతౌ భవతః. మ్రోఁగుచున్నది.

తె. వృ: ణద (= అవ్యక్తే శబ్దే) అను ధాతువునకు మ్రోఁగ-మొరస అను నాదేశములు వచ్చును. మ్రోఁగుచున్నది.

129 సూ. మేస మెసవౌ ఘాసే

వృ: ఘాసాదౌ కర్మణి తస్యైతౌ భవతః. మేయుచున్నది.

తె. వృ: ఘాసాదులు కర్మగానున్న ఘస ధాతువునకు మేస-మెసవ అను నాదేశములు వచ్చును. మేయుచున్నది.

130 సూ. వ్రేస తోస వైచా న్యసేః

వృ: నిపూర్వస్య అసు క్షేపణ ఇత్య స్య వ్రేసాదయ స్త్రయో భవంతి. వ్రేయుచున్నాఁడు.

తె. వృ: 'ని' యను నుపసర్గతోఁ గూడిన అసు (= క్షేపణే) అను ధాతువునకు వ్రేస-తోస- వైచ అను నాదేశములు వచ్చును. వ్రేయుచున్నాఁడు.

131 సూ. ఆచ్ఛదేః మూస కమ్మ కప్పాః

వృ: ఆఙ్ పూర్వస్య ఛద అపవారణే ఇత్యస్య మూసాదయ స్త్రయో భవంతి. మూయుచున్నాఁడు.

తె. వృ: ఆఙ్ పూర్వకమైన ఛద (= అపవారణే) అనుధాతువునకు మూస-కమ్మ-కప్ప అను నాదేశములు వచ్చును. మూయుచున్నాఁడు.

132 సూ. లిఖే ర్వ్రాసః

వృ: లిఖ లేఖన ఇత్య స్యాయ మాదేశః. వ్రాయుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: లిఖ (= అక్షర విన్యాసే) అను ధాతువునకు 'వ్రాస' అని యాదేశ మగును. వ్రాయుచున్నాఁడు.

133 సూ. ఖండయతేః కోస నఱకౌ

వృ: ఖడి ఖండన భేదనయోః ఇత్య స్యైతౌ భవతః. కోయుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: ఖడి (= ఖండన భేదనయోః) అను ధాతువునకు కోస-నఱక అనునవి యాదేశము లగును. కోయుచున్నాఁడు.

134 సూ. కుడుచో భుజేః

వృ: భుజ పరిపాలనాభ్యవహారయో రిత్య స్యాయ మాదేశః స్యాత్. కుడుచే చేన్నాఁడు.

తె. వృ: భుజ (= పరిపాలనే-అభ్యవహారే చ) అను ధాతువునకు "కుడుచే" అని యాదేశమగును. కుడుచేచున్నాఁడు.

135 సూ. కృఞః శ్చేసః

వృ: డు కృఞ్ కరణ ఇత్యస్య చేస ఇత్యాదేశః స్యాత్. చేయుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: (డు) కృ ఞ్) = కరణే అను ధాతువునకు 'చేస' యను నాదేశము వచ్చును. చేయుచున్నాఁడు.

136 సూ. మొరఁగ టక్క పిక్కా వంచనాయామ్

వృ: వంచనాయాం కర్మణి తస్యైవ మొరగాదయ స్త్రయో భవంతి మొరఁగుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: వంచన కర్మగా గల కృధాతువునకు మొరఁగ - టక్క - పిక్క అను నాదేశములు వచ్చును. మొరఁగుచున్నాఁడు.

137 సూ. ఒత్తాదమౌ సంవాహనే

వృ: సంవాహనే కర్మణి తస్యై వైతా వాదేశౌ భవతః. ఒత్తుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: సంవాహన కర్మకమగు కృధాతువునకు ఒత్త - అదమ యనునవి యాదేశము లగును. ఒత్తుచున్నాఁడు.

138 సూ. గొరగః క్షౌరే

వృ: క్షౌరే కర్మణి గొరగ ఇత్యాదేశః స్యాత్. గొరుగుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: క్షౌర కర్మకమగు కృధాతువునకు 'గొరగ' అనునది యాదేశ మగును. గొరుగుచేన్నాఁడు.

139 సూ. ఎరగ మ్రొక్కౌ ప్రణామే

వృ: ప్రణామే కర్మణి తస్యై వైతౌ భవతః. ఎరగుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: ప్రణామ కర్మకమగు కృధాతువునకు ఎరగ - మ్రొక్క అనునవి యాదేశము లగును. ఎరగుచేన్నాఁడు.

140 సూ. ప్రామ రాస పూ సాలకా లేపనే

వృ: లేపనే కర్మణి తస్యైవ ప్రామాదయ శ్చత్వారో భవన్తి. ప్రాము చేన్నాఁడు.

తె. వృ: లేపన కర్మకమైన కృధాతువునకు ప్రామ - రాస - పూస - అలక అను నాదేశములు వచ్చును. ప్రాముచేన్నాఁడు.

141 సూ. తరణే ఈదః

వృ: తౄ ప్లవన తరణయో రిత్యస్య ఈద ఇత్యాదేశః స్యాత్. ఈదు చేన్నాఁడు.

తె. వృ: తౄ (= ప్లవన తరణయోః) అను ధాతువునకు 'ఈద' యని యాదేశమగును. ఈదుచేన్నాఁడు.

142 సూ. బెరస డాస పొంద చెంద చేర తారసా వ్రజేః

వృ: వ్రజ గతా విత్యస్య బెరసాదయః షడాదేశాః. బెరయుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: వ్రజ(= గతౌ) అనుధాతువునకు బెరస - డాస - పొంద - చెంద - చేర - తారస అను నాదేశములు వచ్చును. బెరయుచేన్నాఁడు.

143 సూ. కలఁగో వైక్లబ్యే

వృ: వైక్లబ్యే కర్మణి కలఁగ ఇత్యాదేశః. కలఁగుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: వైక్లబ్య కర్మకమగు వ్రజధాతువునకు కలఁగ యని యాదేశ మగును. కలఁగుచేన్నాఁడు.

144 సూ. తగ్గ హెచ్చౌ న్యూనతాధిక్యయోః

వృ: ఏతయోః కర్మణోః వ్రజేః క్రమేణ తగ్గ హెచ్చౌ భవతః తగ్గుచేన్నాఁడు. హెచ్చుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: న్యూనత, ఆధిక్యము కర్మలుగాఁగల వ్రజధాతువుకు వరుసగా తగ్గ - హెచ్చ అను నాదేశములు వచ్చును. తగ్గుచున్నాఁడు. హెచ్చు చున్నాఁడు.

145 సూ. కొాదక తమక బెదర జంక జడస వెర చాలకా భయే

వృ: భయే కర్మణి వ్రజేః కొాదకాదయః సప్తాదేశాః స్యుః. కొాదకుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: భయము కర్మగాఁగల వ్రజధాతువునకు కొాదక - తమక - బెదర - జంక - జడస - వెరచ - అలక యను నాదేశములు వచ్చును. కొాదకు చున్నాఁడు.

146 సూ. పూనో వహేః

వృ: పూనుచున్నాఁడు.

తె: వృ: వహ ధాతువునకు 'పూన' యాదేశ మగును. పూను చున్నాఁడు.

147 సూ. క్రాఁగోడక మరగా స్తపేః

వృ: తప సంతాపే ఇత్యస్య క్రాఁగాదయ స్త్రయ ఆదేశాః స్యుః. క్రాఁగు చున్నాఁడు.

తె. వృ: తప (= సంతాపే) అను ధాతువునకు క్రాఁగ - ఉడక - మరగ యను నాదేశములు వచ్చును. క్రాఁగుచున్నాఁడు.

148 సూ. ఒరఁగ వంగ మ్రొగ్గ వాల వీగా ఆనమేః

వృ: ఆఙ్పూర్వస్య నమేః ఒరగాదయః పంచాదేశా భవంతి. ఒరఁగుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: ఆఙ్ పూర్వకమైన నమ ధాతువునకు ఒరఁగ - వంగ - మ్రొగ్గ - వాల - వీగ అనునాదేశములు వచ్చును. ఒరఁగుచున్నాఁడు.

149 సూ. సురగ బెగడ తిరగా శ్చరేః

వృ: చర గతా విత్యస్య సురగాదయ స్త్రయ ఆదేశాః. సురగుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: చర (= గతౌ) అను ధాతువునకు సురగ-బెగడ-తిరగయని యాదేశములగును. సురగుచున్నాఁడు.

150 సూ. అలగ కినుసౌ రుషేః

వృ: రుష్యతే రేతౌ భవతః. అలుగుచున్నాఁడు.

తె. వృ: రుష (= రోషే) అను ధాతువునకు అలగ-కినుస యని యాదేశము లగును. అలుగుచున్నాఁడు.

151 సూ. ధ్వసే స్తునగ తునస విఱగాః

వృ: ధ్వస అధఃపతన ఇత్యస్య తునగాదయ స్త్రయో భవంతి. తునుగుచున్నది.

తె. వృ: ధ్వంసు (= అవస్రంసనే) అనుధాతువునకు తునగ-తునస-విఱగ అను నాదేశములు వచ్చును. తునుగుచున్నది.

152 సూ. పొడచేః ప్రహరణే

వృ: ప్రహరణే పొడచే ఇత్యాదేశః స్యాత్. పొడుచుచున్నాఁడు.

తె. వృ: ప్ర పూర్వక హృధాతువునకు పొడచ అని యాదేశము. పొడుచుచున్నాఁడు.

153 సూ. దున్నః కృషేః

వృ: కృష విలేఖన ఇత్యస్య దున్న ఇత్యాదేశః స్యాత్. దున్నుచున్నాఁడు.

తె. వృ: కృష (= విలేఖనే) అను ధాతువునకు 'దున్న'యని యాదేశము. దున్నుచున్నాఁడు.

154 సూ. క్రచ్చే కోర వేడాః కమేః

వృ: కము కాంతా విత్యస్య క్రచ్చాదయ స్త్రయో భవంతి. క్రచ్చుచున్నాఁడు.

తె. వృ: కము (= కాంతౌ) అను ధాతువునకు క్రచ్చె-కోర-వేడ అనునవి యాదేశము లగును. క్రచ్చుచున్నాఁడు.

155 సూ. అడగః పృచ్ఛేః

వృ: పృచ్ఛ తే రడగ ఇతి స్యాత్. అడుగుచున్నాఁడు.

తె. వృ: పృచ్ఛ (= జ్ఞీప్సాయామ్) అనుధాతువునకు 'అడగ' అని యాదేశము. అడుగుచున్నాఁడు.

156 సూ. అనుకృఞః పోలః

వృ: అను పూర్వస్య కృఞో౽య మాదేశః స్యాత్. పోలుచేస్నాఁడు.

తె.వృ: అను పూర్వకమైన కృ ధాతువునకు 'పోల' అని యాదేశము-పోలుచేస్నాఁడు.

157 సూ. గణే రెన్నః

వృ: గణ సంఖ్యాన ఇత్య స్యాయ మాదేశః స్యాత్. ఎన్నుచున్నాఁడు.

తె. వృ: గణ (= సంఖ్యానే) అను ధాతువునకు 'ఎన్న' యని యాదేశము-ఎన్నుచేన్నాఁడు.

158 సూ. అల్ల వాడ పన్నా రచేః

వృ: రచయతేః అల్లాదయ స్త్రయో భవంతి. అల్లుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: రచ (= ప్రతియత్నే) యను ధాతువునకు అల్ల-వాడ-పన్న యనునవి యాదేశములు. అల్లుచున్నాఁడు.

159 సూ. ఒప్ప మిర కామర వెలగ తనర మెరస వెల సాలరాః కాశే

వృ: కాశృ దీప్తా విత్యస్య ఒప్పాద యో౽ష్టావాదేశా భవంతి. ఒప్పుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: కాశృ (= దీప్తౌ) అను ధాతువునకు ఒప్ప-మిరక-అమర-వెలగ-తనర-మెరస-వెలస-అలర అను నాదేశములు వచ్చును. ఒప్పుచేన్నాఁడు.

160 సూ. పొరలో లుఠేః

వృ: లుఠతే రయ మాదేశః. పొరలుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: లుఠ ధాతువునకు 'పొరల' యని యాదేశము. పొరలుచేన్నాఁడు.

161 సూ. కంపతే ర్వడఁక కదల మెదలాః

వృ: కపి చలన ఇత్యస్య వడఁకాదయ స్త్రయో భవంతి. వడఁకుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: కపి (= చలనే) అను ధాతువునకు వడఁక-కదల-మెదల యనునవి యాదేశము లగును. వడఁకుచేన్నాఁడు.

162 సూ. తేల ఆప్లవేః

వృ: ఆజ్ పూర్వస్య ప్లవేః తేల ఇత్యాదేశః స్యాత్. తేలుచేన్నది.

తె. వృ: ఆజ్ పూర్వమయిన ప్లవధాతువునకు తేల యని యాదేశ ము. తేలుచేన్నది.

163 సూ. భ్రమేస్తిరగః

వృ: అస్యాయ మాదేశః స్యాత్. తిరుగుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: భ్రము (= చలనే) అనుధాతువునకు 'తిరగ' అని యాదే శము. తిరుగుచేన్నాఁడు.

164 సూ. మ్రింగో గ్రసేః

వృ: గ్రసతేః మ్రింగ ఇత్యాదేశః స్యాత్. మ్రింగుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: గ్రస (= అదనే) అను ధాతువునకు 'మ్రింగ' అని యాదే శము. మ్రింగుచేన్నాఁడు.

165 సూ. క్రోల త్రా వాన కతకాః పిబేః

వృ: పిబతేః క్రోలాదయ శ్చత్వారో భవంతి. క్రోలుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: పా (= పానే) యను ధాతువునకు క్రోల-త్రావ-ఆన- కతక యను నాదేశములు వచ్చును. క్రోలుచేన్నాఁడు.

166 సూ. ఊఁగః ప్రేంఖోలేః

వృ: ప్రేంఖోలేః ఊఁగ ఇతి స్యాత్. ఊఁగుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: ప్రేంఖోల ధాతువునకు 'ఊఁగ' యను నాదేశము వచ్చును. ఊఁగుచేన్నాఁడు.

167 సూ. రో (స?) వెతకౌ మృగేః

వృ: మృగ అన్వేషణ ఇత్య స్యైతౌ భవతః. రోయుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: మృగ (= అన్వేషణే) అను ధాతువునకు రో (స?`-వెతక యని యాదేశములు. రోయుచేన్నాఁడు.

168 సూ. పున కొంట పట్ట ముట్ట తాఁక నివరాః స్పృశేః

వృ: స్పృశతేః పునకాదయః షడాదేశా భవంతి. పునుకుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: స్పృశ ధాతువునకు పునక-అంట-పట్ట-ముట్ట-తాఁక-నివర యనునవి యాదేశములు. పునుకుచేన్నాఁడు.

169 సూ. ఏల ప్రోచ కాచ ప్రోవగ (?) సాకా రక్షేః

వృ: రక్షతే రేలాదయః పంచాదేశా భవంతి. ఏలుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: రక్ష ధాతువునకు ఏల - ప్రోచ-కాచ-ప్రోవగ (?)-సాక అనునవి యాదేశము లగును. ఏలుచున్నాఁడు.

170 సూ. ఎక్క ప్రాకా వారుహేః

వృ: ఆరోహతే రేతౌ భవతః. ఎక్కుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: ఆఙ్ పూర్వక రుహ ధాతువునకు ఎక్క-ప్రాఁక యనునవి యాదేశము లగును. ఎక్కుచేన్నాఁడు.

171 సూ. క్రుంకోఽస్తమయే

వృ: క్రుంకుచున్నాడు.

తె. వృ: అస్తమయార్థమున 'క్రుంక' యని యగును. క్రుంకు చేన్నాఁడు.

172 సూ. నీలగో జృంభణే

వృ: అస్యాయ మాదేశః. నీలుగుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: జృంభణార్థమున 'నీలగ' యని యగును. నీలుగు చేన్నాఁడు.

173 సూ. ధావేః పార పరచౌ

వృ: ధావు గతౌ విత్య స్యైతా వాదేశౌ భవతః. పారుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: ధావు (= గతౌ) అను ధాతువునకు పార-పరచే అనునవి యాదేశములు. పారుచేన్నాఁడు.

174 సూ. చేఱచే కొట్టాడఁచౌ స్తడేః

వృ: తడ ఆఘాత ఇత్య స్యైతే త్రయో భవంతి. చేఱచుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: తడ (= ఆఘాతే) అను ధాతువునకు చేఱచే-కొట్ట-అడఁచే యనునవి యాదేశములు. చఱచుచేన్నాఁడు.

175 సూ. దాట గడచౌ వతిక్రమే

వృ: అతి పూర్వస్య క్రమే రేతౌ భవతః. దాటుచేన్నాఁడు. గడచు చేన్నది.

తె. వృ; అతి పూర్వకమైన క్రమ ధాతువునకు దాట-గడ చేయను నవి యాదేశములు. దాటుచేన్నాఁడు. గడచుచేన్నది.

176 సూ. చలే శ్చెల్లః

వృ: చలతే రయ మాదేశః. చెల్లుచేన్నది.

తె. వృ: చల ధాతువునకు 'చెల్ల' యని యాదేశము. చెల్లు చేన్నది.

177 సూ. విద్రవే ర్బి(ర్ది)ద్దః

వృ: విద్రవతే ర్బి(ర్ది) ఇత్యాదేశః స్యాత్. బి(ది ద్దుచేన్నది.

తె. వృ: విపూర్వక ద్రు ధాతువునకు 'బి(ర్ది ద్ద' యని యాదేశము. బి(ర్ది ద్దుచేన్నది.

178 సూ. కరఁగో ద్రవేః

వృ: అస్యాయ మాదేశః. కరఁగుచేన్నది.

తె. వృ: ద్రు (= ద్రవే) అను ధాతువునకు 'కరఁగ'అని యాదేశము. కరఁగుచేన్నది.

179 సూ. ఆనయతే స్తెచ్చేః

వృ: ఆనయతే రయ మాదేశః. తెచ్చేచేన్నాఁడు.

తె. వృ: ఆఙ్ పూర్వక నయ ధాతువునకు 'తెచ్చే' యని యాదేశము. తెచ్చేచేన్నాఁడు.

180 సూ. మఱచో విస్మరేః

వృ: విస్మరతే ర్మఱచ ఇతి స్యాత్. మఱచుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: విపూర్వక స్మృ ధాతువునకు 'మఱచే' యని యాదేశము. మఱచుచేన్నాఁడు.

అథ ణిజంతరూపాణి

181 సూ. ణిచ శ్చ

వృ: హేతుమతి చేత్యాదిభి ర్విహితస్య ణిచః స్థానేఽపి ఇంచేక్ స్యాత్.

తె. వృ: హేతుమతి చ (పా. 3.1.26) మొదలగు సూత్రములచే విధింపఁబడిన ణిచ్ ప్రత్యయ స్థానమునఁగూడ ఇంచేక్కు వచ్చును.

182 సూ. చ స్యేంచేః పః

వృ: అంగ సంబంధిన శ్చుగించు క్సంబంధినశ్చ చేకారస్య పకారః స్యాదించుకి. పోషింపుచేన్నాఁడు. అతాలవ్యస్య-పోషింపింపుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: అంగమునకు (ప్రకృతికి) సంబంధించినదియు, చేక్-ఇంచేక్ అను ప్రత్యయములలోనిదియు నగుచేకారమునకు ఇంచేక్కు పరమయిన యెడల పకారము వచ్చును. పోషింపుచేన్నాఁడు. "అతాలవ్యస్య" (6 సూ.) పోషింపింపుచేన్నాఁడు.

183 సూ. ణిజర్థస్య కృఞ్

వృ: ణిజర్థస్య కృఞనుబంధో వా స్యాత్. పోషింపఁజేయుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: ణిజర్థమునకు కృఞాదేశము వికల్పముగా ననుబంధముగా వచ్చును. పోషింపఁజేయుచేన్నాఁడు.

184 సూ. ణౌ వకర్మకాత్ స్వార్థేంచేకః

వృ: అకర్మకా ద్ధాతోః స్వార్థేంచేకో లుక్ స్యాత్ ణిచి పరే. కీర్తి విస్తరింపుచేన్నాడు. ఆజ్ఞాపింపుచేన్నాఁడు-ఇత్యాదౌ పుగాదయః.

తె. వృ: అకర్మక ధాతువునకు ణిచ్చు పరమైనవుడు స్వార్థమున వచ్చిన ఇంచుక్కు లోపించును. కీర్తివిస్తరింపు చేన్నాఁడు. ఆజ్ఞాపింపు చేన్నాఁడు మొ. వానిలో పుగాగమాదులు గ్రహించునది.

వృ: అథ దేశ్యాః.

తె. వృ: ఇంక దేశ్యములు-

185 సూ. చే స్యేంచుకి పః

వృ: తలపింపుచున్నాఁడు.

తె. వృ: ఇంచుక్కు పరమైనప్పుడు చకారమునకు పకార మాదేశమగును. తలపింపుచేన్నాఁడు.

186 సూ. గవే ర్యఉ (?) రించుకి చ

వృ: ఇంచుకి వలోపో నేష్యతే. పొదివింపుచేన్నాఁడు. అతా భ్వసాగమాం కాలేరాః. రావింపుచేన్నాఁడు. భువేః-కావింపుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: ఇంచుక్కు పరమయినపుడు వకారలోప మిష్టముకాదు. పొదివింపుచేన్నాఁడు. "అతా భ్వసాగమాం కా-లే-రాః" (33 సూ.) ఆగమధాత్వాదేశమునకు - రావింపుచేన్నాఁడు. భూధాత్వాదేశమునకు కావింపుచేన్నాఁడు.

187 సూ. గ్రహాదే రిపుక్

వృ: గ్రహాద్యాదేశస్య ఇపుగాగమః స్యాదించుకి. కొనిపించుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: గ్రహాదుల యాదేశములకు ఇంచుక్కు పరమగునపుడు ఇపు గాగమము వచ్చును. కొనిపించుచేన్నాఁడు.

188 సూ. ఉండ వీడ చూడాడ నురమాడ పూడ వాడః

వృ: ఉండాదీనాం డకారాత్పరతః ఇంచుకశ్చుగ్వా స్యాత్. ఉంచుచేన్నాడు. ఉండింపుచున్నాడు. వసే రున ఇత్యాదినా నత్వమ్. వీడ్చుచున్నాడు. వీడించు చున్నాడు.

తె. వృ: ఉండ-వీడ-చూడ-ఆడ-నురమాడ - పూడ - వాడ అను వాని డకారమునకు పరమందు ఇంచుక్కుకు బదులు వికల్పముగా 'చుక్' వచ్చును. ఉంచుచేన్నాడు. ఉండింపుచేన్నాఁడు. ఇక్కడ "వసేరున" ఇత్యాది (74 వ) సూత్రముచే నత్వము. వీడ్చుచేన్నాఁడు. వీడించుచేన్నాఁడు.

189 సూ. ఇంచుకో ల శ్చుగ్వా

వృ: అసంయుక్తా ల్లవరా త్పరస్య ఇంచుక శ్చుగ్వా స్యాత్. వదల్చు చున్నాడు. వదలించుచేన్నాడు.

తె. వృ: అసంయుక్తమైన లవర్ణమునకుఁ బరమయిన ఇంచుక్కుకు బదులు వికల్పముగా చుక్కు వచ్చును. వదల్చుచున్నాడు. వదలించు చున్నాఁడు.

190 సూ. గురోర్నః

వృ: గురోః పరతః స్థితా న్నకారా త్పరస్య ఇంచుక శ్చుగ్వా స్యాత్. పూన్చుచున్నాఁడు. పూనించుచున్నాఁడు.

తె. వృ: గుర్వక్షరముమీఁది నకారమునకు బరమయిన ఇంచుక్కు నకు వికల్పముగా చుక్కు వచ్చును. పూన్చుచున్నాఁడు. పూనించు చున్నాఁడు.

191 సూ. స్వార్థే కనః

వృ: కన ఇత్యస్య దీర్ఘః స్యాత్ స్వార్థేచుకి. కాంచుచున్నాఁడు. ఎన్న ఇత్యస్యాపి స్వార్థ ఏవ చుగ్వా. ఎంచుచున్నాడు. ఎన్నుచున్నాఁడు.

తె. వృ: స్వార్థమున చుక్కు పరమగునపుడు 'కన' కు దీర్ఘము వచ్చును. కాంచుచున్నాఁడు, 'ఎన్న' కును స్వార్థముననే 'చుక్కు' వికల్పముగా వచ్చును. ఎంచుచున్నాఁడు. ఎన్నుచున్నాఁడు.

192 సూ. రోఽకమాదౌ

వృ: కమాది వర్జిత క్రియాదేశసంబంధినో రేఫా త్పరత స్తథైవ. తార్చుచున్నాఁడు-తారించుచున్నాఁడు. అకమాదా వితి కిమ్ ? కోరింపుచున్నాఁడు.

తె. వృ: కమాదులుగాక తక్కిన క్రియాదేశముల రేఫకుఁ బరమందును స్వార్థమున చుక్కు వికల్పముగా వచ్చును. తార్చుచున్నాఁడు-తారించుచున్నాఁడు. 'అకమాదౌ' అనుటవలన-కోరించుచున్నాఁడు మొ. వానిలో స్వార్థమున చుక్కురాదు.

193 సూ. గేన ద్రవాదేః

వృ: ద్రవాదేశా ద్గకారేణ సహ చుగ్వా స్యాత్. కరంచుచున్నాఁడు. కరఁగించుచున్నాఁడు. ద్రవాదే రితి కిమ్ ? నీలిగించుచున్నాఁడు.

తె. వృ: ద్రు (= ద్రవే) అను ధాతువున కాదేశమగు 'కరఁగ'లో గకారము లోపించిచుగాగమము వికల్పముగా వచ్చును. కరంచు

చేన్నాఁడు-కరఁగించుచేన్నాఁడు. ద్రవాదేః అనుటవలన తదితరములకీవిధి వర్తింపదు. నీలిగించుచేన్నాఁడు.

194 సూ. ఆనమే ర్ది రించుకి

వృ: ఆనమే రాదేశస్య దీర్ఘః స్యా దించుకి. వాంచుచేన్నాడు. వంగించుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: ఆనమ ధాత్వాదేశమగు 'వంచ' కు ఇంచుక్కు చేరినపుడు అకారమునకు దీర్ఘమగును. వాంచుచేన్నాఁడు. వంగించుచేన్నాఁడు.

195 సూ. చేన దృశ్యాదే ర్లిత్

వృ: దృశ్యాదే రాదేశే ఽేన సహ చుగ్, లిత్వం స్యాత్. పత్వమ్. చూపుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: దృశి మొదలయిన ధాతువుల యాదేశములందు చకారము లోపించి చుగాగమము వచ్చును. అది లిత్తుగా నుండును. లిత్తు గాన దీనికి వికల్పము లేదు. * పత్వము (6 వ సూ.) చూపుచేన్నాఁడు.

196 సూ. చేచ్చే ను ట్పః

వృ: చచ్చ ఇత్యస్య చేగాదేశ సంబంధినః పస్య నుడాగమః స్యాత్. చంపుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: చేచ్చే అనుదాని చేగాదేశమునకు సంబంధించిన పకారమునకు నుట్-ఆగమముగా వచ్చును. ఇది టిత్తుగాన పకారమునకు ముందు వచ్చును. † చేంపుచేన్నాఁడు.

197 సూ. తాలస్య ధాఞః స్వార్థే

వృ: డుధాఞ్ ధారణ పోషణయో రిత్యస్య స్వార్థే తాలాదేశః చేకృ. తాల్చుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: (డు) ధా (ఞ్) (= ధారణ పోషణయోః) అను ధాతువునకు స్వార్థమున 'తాల" అను నాదేశమును చేగాగమమును వచ్చును. తాల్చుచేన్నాఁడు.

---

*ప్రాయో లితి న వికల్పః-వాల్మీ. సూ. 1-1-14

†ఆద్యన్తౌ టకితౌ—పా. 1-1-46

198 సూ. ఏడో రుదేః

వృ: రుదిర్ అశ్రువిమోచన ఇత్యస్య తథైవ ఏడాదేశః చేక్చ. ఏడ్చు చేన్నాఁడు. ద్విత్వం. చేకారస్య పత్వం వేతి కేచిత్. మెచ్చింపుచేన్నాఁడు. ఆలసింపుచేన్నాఁడు. చలింపుచేన్నాఁడు. దంతురింపుచేన్నాఁడు-ఇత్యాదీని కరోత్యర్థే ణిజంతరూపాణి, ఇష్ఠ వద్భావేతు - ద్రఢింపుచేన్నాఁడు. సృజింపుచేన్నాఁడు. బలింపుచేన్నాఁడు. క్వచి దవ్యయా దపి. అహమింపుచేన్నాఁడు. అంతరింపు చేన్నాఁడు. తద్భవా దపి. వక్కరింపుచేన్నాఁడు. వల్లింపుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: రుదిర్ (= అశ్రు విమోచనే) అను ధాతువునకును పైన జెప్పినట్లే స్వార్థమున 'ఏడ' అను నాదేశమును, చేగాగమమును వచ్చును. ఏడ్చుచేన్నాఁడు. ద్విత్వమును చేకారమునకు పత్వమును వికల్పముగా నగునని కొందఱ మతము. మెచ్చింపుచేన్నాఁడు. మెప్పింపుచేన్నాఁడు. ఆలసింపుచేన్నాఁడు. చలింపుచేన్నాఁడు. దంతురింపుచేన్నాఁడు-ఇటువంటివి 'చేయుట' యను నర్థమున ణిజంత రూపములు. ఇష్ఠ వద్భావము* వచ్చిన చోట - ద్రఢింపుచేన్నాఁడు. సృజింపుచేన్నాఁడు. బలింపు చేన్నాఁడు. అందందు అవ్యయము మీఁదఁగూడ ఇంచేక్కు వచ్చును- అహమింపుచేన్నాఁడు. అంతరింపుచేన్నాఁడు. తద్భవములకుఁగూడ- వక్కరింపుచేన్నాఁడు. వల్లింపుచేన్నాఁడు.

199 సూ. గలక్ కరోతౌ దేశ్యాత్

వృ: దేశ్యా త్పరా దలగాగమః స్యాత్ కరోతీత్యర్థే విహితే ఇంచుకి పరే. ఓడుగలింపుచేన్నాఁడు - వరగలింపుచేన్నాఁడు. శాస్త్రస్యా నిత్యత్వా త్క్వచిన్న. ఇనుమడింపుచేన్నది. సరబడింపుచేన్నది. అనుకరణవిశేషాదపి న గుబాళింపుచేన్నది. దువాళింపుచేన్నది.

తె. వృ: 'చేయుచున్నాడు' అనునర్థమున విహితమైన ఇంచేక్కు పరమైనపుడు దేశ్య ధాతువునకు 'గలక్' అను నాగమము వచ్చును. ఓడు గలింపుచేన్నాఁడు. వరగలింపుచేన్నాఁడు. ఆగమశాస్త్ర మనిత్య మను పరిభాషను బట్టి కొన్ని యెడల నీ గలగాగమము రాదు. ఇనుమడింపుచేన్నది. సరబడింపుచేన్నది. అనుకరణవిశేషముమీఁదఁగూడ గలగాగమము రాదు. గుబాళింపుచేన్నది. దువాళింపుచున్నది.

---

* ప్రాతిపదికా ద్ధాత్వర్థే బహుల మిష్ఠవచ్చ. పా. వా. 3-1-26.

200 సూ. క్వచి న్నామ్నః

వృః క్వచి న్నామ్నోపి ఆచారాద్యర్థేషు ఇంచుక్ స్యాత్. శబ్దింపుచేన్నాఁడు. కలహింపుచేన్నాఁడు. ఉపమానాత్తు-వ్యాఘ్రింపుచేన్నాఁడు. హేమింపుచేన్నది. ఆదిగ్రహణా దభూతతద్భావే చ - దూరింపుచేన్నాఁడు. ఆసన్నింపుచేన్నాఁడు.

తె. వృ: ఒక్కొక్క యెడ నామమునకుఁ గూడ ఆచారాద్యర్థములలో ఇంచుగాగమము వచ్చును. శబ్దింపుచేన్నాఁడు. కలహింపుచేన్నాఁడు. ఉపమానము మీఁద - వ్యాఘ్రింపుచేన్నాఁడు. హేమింపుచేన్నది. ఆచారాద్యర్థములని ఆదిగ్రహణము చేయుటవలన అభూతతద్భావమునఁగూడ ఇంచుగాగమము నామముపై వచ్చును. దూరింపుచేన్నాఁడు, ఆసన్నింపుచేన్నాఁడు.

201 సూ. గు గుణాత్

వృ: గుణవాచకా ద్దేశ్యపదా ద్గుగాగమఃస్యా దించేకి. తెల్లగింపుచున్నది. సన్నగింపుచేన్నది. క్వచి ద్దేశ్యా దపి. జారగింపుచేన్నది.

తె. వృ: గుణవాచకమగు దేశ్యశబ్దముమీఁద ఇంచేక్కు పరమైనపుడు 'గుక్' ఆగమముగా వచ్చును. తెల్లగింపుచేన్నది. సన్నగింపుచేన్నది. ఒకానొకయెడ దేశ్యశబ్దముమీఁద గూడ నీ యాగమము వచ్చును. జారగింపుచేన్నది.

అథ భావకర్మణో రూపాణి

ఇంక భావకర్మ రూపములు.

202 సూ. భావేట

వృ: భావార్థే టవర్ణకః స్యాత్. "ట చే గ్రహి షూత్," (5వ సూ.) రామునిచే ప్రభవిల్లుట. ఉండుట.

తె. వృ: భావమును దెలుపునపుడు ట వర్ణకమగును. "ట చే గ్రహి షూత్" అను (5వ) సూ. ను బట్టి క్రియకు ఉకారము వచ్చును. రామునిచే ప్రభవిల్లుట. ఉండుట.

203 సూ. పతతేః కర్మణి పడుధాత్వాద్వేః

వృః కర్మార్థే విహితస్య ధాతోః పడ్వనుబంధోఁ భవతి - పోషింపఁబడుచేన్నాఁడు. పలుకఁబడుచేన్నారు.

తె. వృ: కర్మార్థమునఁ జెప్పబడిన ధాతువునకు 'పడు' అను ననుబంధము వచ్చును. పోషింపఁబడుచేన్నాఁడు. పలుకఁబడుచేన్నారు.

204 సూ. క్రియార్థాంతరేచ

వృ: ఏకస్మిన్నర్థే విహితో ధాతుః యథాప్రయోగ మర్థాంతరేచ స్యాత్. జయించె రిపుల. ప్రణమిల్లె హరికి. మగువ నాథుని జింతించె. మగువచింతిల్లె.

తె. వృ: ఒక యర్థమునఁ జెప్పఁబడిన ధాతువు ప్రయోగానుసారముగా అర్థాంతరమునఁగూడఁ జెల్లును. జయించె రిపుల. ప్రణమిల్లె హరికి. మగువ నాథుని జింతించె. మగువ చింతిల్లె.

205 సూ. సుసః పల్లివాత్

వృ: క్వచి త్ప్రథమాంతాత్ పల్లవసంజ్ఞితా చ్ఛబ్దాదపి పరతః క్రియా యథా యోగ మర్థాంతరే చ స్యాత్. దిక్కుసెడు. పదనెక్కు. తెంపరు. తళుకొత్తు - ఇత్యాదావకర్మకత్వమ్. వివాహమగు. చెట్టబట్టు. కాలుద్రొక్కు, చేన్నాడు ఇత్యాదౌ సకర్మకత్వమ్. చేకొను, దాకొను, దీకొను ఇత్యాదయో బహవః ప్రథమానిపాతాదేశాః. అంగలించే, ప్రుగ్గలించే, ఒగలించే, చెంగలించే, తురంగలించే, బెంగలించే, తొంగలించే, రంగలించే. వెలడు, తవడు, ఏతెంచు, పుత్తెంచు, అరుదెంచు - ఇత్యాదీనాం బహుళం వర్ణలోపాగమాదేశాః గ్రాహ్యాః.

తె. వృ: ఒకానొక యెడ పల్లవమని పేర్కొనఁబడిన శబ్దమునకుఁ బరమైన క్రియయు ప్రయోగానుసారముగా నర్థాంతరమున నుండును. దిక్కుసెడు, పదనెక్కు, తెంపరు, తళుకొత్తు - ఇత్యాదులందు అకర్మకత్వము. వివాహమగు, చెట్టబట్టు, కాలుద్రొక్కు, చేన్నాడు - ఇత్యాదులందు సకర్మకత్వము. చేకొను, దాకొను, దీకొను - మొదలైన పెక్కులు ప్రథమానిపాతముల కాదేశములు. అంగలించే, ప్రుగ్గలించే. ఒగలించే, చెంగలించే, తురంగలించే, బెంగలించే, తొంగలించే, రంగలించే, వెలడు, తవడు, ఏతెంచు, పుత్తెంచు, అరుదెంచు - మొదలగు వానియందు వర్ణలోపాగమాదేశములు బహుళముగా గ్రహించఁదగియున్నవి.

206. సూ. లు గాదేర్వాలః

207. సూ. పూనగే వా

వృ: పూనాది ష్వాదేర్వాలో వా లుక్ స్యాత్. ఊనుచున్నది-పూనుచున్నది. పూన, నెసగ, పొడవ, పొనర, పొలస, పొంద, పగల, కరంగేత్యాదిషు ప్రథమ స్వరలోపాదయోఽన్యతోఽవగంతవ్యాః. తథా చ కరంగె, మొరంగె, మురగె, మొరసె, వరసె, తరచె-ప్రథమ స్వరలుక్. పరతో యది దీర్ఘగతిః. ప్రభవేల్లఘుపూర్వకస్యతస్య చ వా సరళః. అస్యాయ మర్థః. కరంగాదిషు ద్వితీయస్వరస్య

దీర్ఘో వా చే త్పూర్వస్వరస్య లుగ్వా. క్రాఁగుచున్నది. కరఁగుచున్నది-ఇత్యాది. లఘుపూర్వమక్షరం యస్య స తకారః సరళో వా స్యాత్. గదుకుచున్నది. గతుకుచున్నది. బ్రదుకుచున్నది-బ్రతుకుచున్నది.

తె. వ్యా: పూను మొ. వానియందు తొలి హల్లు వికల్పముగా లోపించును. ఊనుచున్నది-పూనుచున్నది. పూన, నెసగ, పొడవ, పొనర, పొలస, పొంద, పగల-ఇవి పూనాదులు. కరంగ-మొ. వానియందు ప్రథమ స్వరలోపాదుల నితర గ్రంథములనుండి యెఱుంగునది. కరంగె, మొరంగె, మరగె, మొఁరసె, వరసె, తరచె-వీనియందుఁ బ్రథమస్వరలోపము. ప్రథమస్వరలోపము వచ్చినప్పుడు ద్వితీయ స్వరము దీర్ఘమగును. ఇది వికల్ప విధి; కాఁబట్టి క్రాఁగుచున్నది-కరఁగుచున్నది. మొ. వెనుక లఘ్వక్షరముగల తకారము వికల్పముగా సరళమగును. గదుకుచున్నది, గతుకుచున్నది. బ్రదుకుచున్నది-. బ్రతుకుచున్నది.

గద్య

ఇతి శ్రీమద్బాలగోపాల కరుణాకటాక్ష సంప్రాప్తాష్టభాషాకవిత్వ
సామ్రాజ్య పట్టభద్రేణ మంచెళ్ల వంశార్ణవపౌర్ణిమాచంద్రేణ
హిరువన్నగ సేతు మధ్యమహీవలయ విరాజమాన
నానావిధ విద్యాప్రవీణ విద్వత్కవితా వితాన
సంస్తూయమాన పాండితీమణినా వాసుదేవ
కవినా విరచితాయాం వైకృత
చంద్రికాయాం తిజంత విభాగః
సమాప్తః

˙. కృదన్త విభాగః

1 సూ. భావే కృత షః

వృ: భావార్థే విహితస్య కృత ష్టవర్ణకః స్యాత్. పోషించుట. పలుకుట.

తె. వృ: భావార్థమున విహితమైన కృత్ప్రత్యయస్థానమున టవర్ణక మగును. పోషించుట. పలుకుట.

2 సూ. అగ తగ న గేంక పుట్టేభ్యో వుశ్చ

వృ: అగాదేష్టవర్ణకస్య వుశ్చ స్యాత్. అగువు. చకారాత్-అగుట.

తె. వృ: అగ-తగ-నగ-ఇంక-పుట్ట ధాతువుల టవర్ణకమునకు వువర్ణకమును నగును. అగువు. 'వుశ్చ' అని సముచ్చయముతోఁ జెప్పుట వలన-అగుట.

3 సూ. తెగా ద్వః

వృ: టస్యే త్యనువర్తతే. తెగేత్యస్మాత్ తస్యైవ వః స్యాత్. తెగువ.

తె. వృ: టవర్ణకమున కని యనువర్తించును. తెగ యను ధాతువునకు టవర్ణకమునకు బదులు 'వ' వర్ణకము వచ్చును. తెగువ.

4 సూ. లు క్చిదకే

వృ: చిదకాదేష్టస్య లుక్ స్యాత్. చిదకు. కొదకు. నా........రుపూర్వాత్కోపధా త్సర్వస్మా ద్భవ తీతి కేచిత్.

తె. వృ: చిదక మొ. వానికి ట వర్ణకమునకు లోపము వచ్చును. చిదకు కొదకు .... రుపూర్వకమైన కకార ముపధగాఁగల యెల్ల ధాతువులకును నగునని కొందఱు మతము.

5 సూ. ఆడ పాడ పండ వండ మండానా మంత్యస్య

వృ: ఆడాదీనా మంత్యవర్ణస్య సాచ్కస్య లుక్ స్యాత్ టవర్ణకే. ఆట.

తె. వృ: ఆడ-పాడ-పండ-వండ-మండ యను ధాతువులకు ట వర్ణకము పరమగునపు డచ్చుతోఁగూడిన తుదిహల్లు లోపించును. ఆట. పాట మొ.

6 సూ. పుక్ చ సోః.

వృ: అంత్యయో శ్చసోః పుక్ స్యాత్. మొలపు. తడపు.

తె. వృ: ధాతువు చివరి చ, సలకు బదులు 'పు' వచ్చును. మొలచ-మొలపు. తడస-తడపు.

7 సూ. ఇచ్చ చచ్చయోః విశ్వశౌ

వృ: ఏతయో రంత్యస్య యుక్తవర్ణస్య విశ్, వుశ్ ఇత్యేతౌ భవతః. ఈవి. చావు.

తె. వృ: ఇచ్చ-చచ్చ యను ధాతువులకు తుది సంయుక్తాక్షరమునకు బదులు క్రమముగా విశ్, వుశ్ అను వర్ణకములు వచ్చును. ఇవి శిత్తులగుట వలన పూర్వస్వర దీర్ఘము వచ్చును. * ఈవి. చావు.

8 సూ. వగచ నగగ(?) పెనచ కొలచాం లుక్

వృ: వగ చాదీనా మంత్యస్య లుక్ స్యాత్. వగ-వగపు.

తె. వృ: వగచ - నగగ(?) - పెనచ - కొలచ ధాతువులకు అంత్యా లోపము. వగ-వగపు.

9 సూ. పుచ్చ నొచ్చయోః ప్పిక్

వృ: ఏతయోః ప్పిక్ స్యాత్. పుప్పి. నొప్పి.

తె. వృ: పుచ్చ-నొచ్చ ధాతువులకు చివరి సంయుక్తా క్షరమునకు లోపమును 'ప్పి' గాగమమును వచ్చును. కకారమిత్తు ఆగమము చివరఁ జేరునని తెలుపును.† పుప్పి. నొప్పి.

10 సూ. చొచ్చస్య రవః

వృ: చొచ్చ ఇత్య స్యాంత్యస్య రవ ఇతి స్యాత్. చొరవ:

తె. వృ: చొచ్చ ధాతువునకు తుది సంయుక్తమునకు బదులు 'రవ' వచ్చును. చొరవ.

---

*శితి దీర్ఘః-వాల్మీ-సూ. సంజ్ఞ. 16

†ఆద్యన్తౌ టకితౌ-పా.

11 సూ. అలస కూస మేస మ్రోస మూస ప్రాస కోస వ్రాస వేస ఘోసానాం తజ్

వృ: అలసాదే రంత్యస్య తజ్ స్యాత్. అలత, పక్షే-అలపు.

తె. వృ: అలస-కూస-మేస-మ్రోస-మూస- ప్రాస-కోస-వ్రాస-వేస-పోస ధాతువులకు తజాదేశము. జకార మిత్తు. ఆదేశముతుది యక్షరము నకని తెలుపును.* అలస-అలత. పక్షాంతరమున. అలపు.

12 సూ. ఈద కలఁగోనానాం

వృ: ఈదాదేః తజ్ స్యాత్. ఈత.

తె. వృ: ఈద-కలఁగ-ఊన ధాతువులకు తజాదేశము. ఈత.

13 సూ. తినో డిజ్

వృ: తిన ఇత్యస్య డిజ్ స్యాత్. 'హ్రైకాచ' ఇత్యాదినా బిందుః. తిండి.

తె. వృ: తిన ధాతువునకు డిజ్ వచ్చును. ఇది జిత్తు గనుక బిందుక పూర్వకము. 'హ్రైకాచ' ఇత్యాది (సంధి-38) సూత్రమును బట్టి బిందుకమునకు బదులు బిందువు. తిండి.

14 సూ. మెలగ వే గాడఁగాం కువజ్

వృ: మెలగాదేః కువజ్ స్యాత్. మెలఁకువ.

తె. వృ: మెలగ-వేగ-అడఁగ ధాతువులకు కువజాదేశము. మెలఁకువ.

15 సూ. తగ్గే-చ్చోః కువజ్

వృ: పతయోః కువజ్ స్యాత్. తక్కువ.

తె. వృ: తగ్గ-ఎచ్చ ధాతువులకు కువజాదేశము. తక్కువ. ఎక్కువ.

16 సూ. ఎఱగ గొరగ కాగ వీఁగాలగ కినస తునస మొలచాం కః

వృ: ఎఱదేః కః స్యాత్. ఉత్కమీతి కవర్ణ మాత్ర సాధారణ్యాత్ పూర్వ స్యోత్వమ్. ఎఱుక.

---

*జిచ్చ - పా1-1-53

తె. వృ: ఎఱగ-గొరగ-కాగ-వీఁగ - అలగ-కినస-తునస-మొలః ధాతువులకు కవర్ణకాదేశము. అలోఽన్త్యస్య-పా.1.1.52 అను నాద వ్యాకరణ పరిభాషను బట్టి కవర్ణకము ధాతువు నంత్య వర్ణమున కాదే మగును. ఉత్కమిత్యాది ( ) సూత్రమును బట్టి క వర్ణమాత్రము సాధ రణముగ నుండుటవలన పూర్వవర్ణమునకు ఉత్వము. ఎఱుక.

17 సూ. గ మ్యాగమో ర్వ్యతిరేకాత్

వృ: ఏతయోర్వ్యతిరేకరూపాత్ స్వార్థే కః స్యాత్. రాక-పోక.

తె. వృ: గమ-ఆగమ ధాతువుల యాదేశముల వ్యతిరేక రూపముః మీఁద స్వార్థమున కవర్ణకము వచ్చును. రాక. పోక.

18 సూ. చెడ పడో ష్టుశ్

వృ: ఏతయో ష్టుశ్ స్యాత్. చేటు. పాటు.

తె. వృ: చెడ - పడ ధాతువులకు టుశ్ ఆదేశము. చేటు-పాటు ప్రత్యయము శిత్తు గనుక పూర్వ దీర్ఘము.

19 సూ. పొడచే డేన

వృ: పొడచే ఇత్యస్య డేన సహ లుక్ స్యాత్. పోటు.

తె. వృ: పొడచే ధాతువున టుజ్ సన్నియోగమున 'ఉ' తోఁగూడ "చే" లోపించును. పోటు.

20 సూ. దున్నః కిర్

వృ: దున్న ఇత్యస్య పరతః కిర్ స్యాత్. దుక్కి

తె. వృ: దున్న ధాతువునకు కిర్ ఆదేశమగును. దుక్కి.

21 సూ. ఇకి వినః

వృ: విన ఇత్యస్య ఇకి భవతి. వినికి.

తె. వృ: విన-ధాతువునకు ఇకి ప్రత్యయ మగును. వినికి.

22 సూ. చూచో వ్యతిరేకవ దలుక్

వృ: చూచ ఇత్యస్య వ్యతిరేకవద్భావః. తత ఇకి స్యా దలుక్చ. చూడికి.

తె. వృ: చూచ ధాతువునకు వ్యతిరేకవద్భావమును దానిపై ఇకి ప్రత్యయమును డకారమునకు లోపాభావమును వచ్చును. చూడికి.

23 సూ. పూన కోర పోలాదే రికశ్చ

వృ: పూనాదేః పరతః ఇకో భవతి. చకారా దికిశ్చ. పూనిక. పూనికి.

తె. వృ: పూన-కోర-పోల మొ. ధాతువులకు 'క' వర్ణకమును, చకారమువలన పైఁజెప్పిన 'ఇకి' ప్రత్యయమును వచ్చును. పూనిక-పూనికి.

24 సూ. ఎన్న పన్న చేర తీరామర పొరల కద లాల్ల తేలాడ వాడ బడలాత్

వృ: ఎన్నాదేః పరతః ఇకః స్యాత్. ఎన్నిక.

తె. వృ: ఎన్న - పన్న - చేర - తీర - అమర - పొరల - కదల- అల్ల - తేల - ఆడ - వాడ - బడల ధాతువులకు ఇక ప్రత్యయమగును. ఎన్నిక.

25 సూ. తిరగ విరగ కలఁగ మ్రింగ పొసఁగా దుడుః

వృ: తిరగాదేః పరతఉడుః స్యాత్. తిరుగుడు.

తె. వృ: తిరగ - విరగ - కలఁగ - మ్రింగ - పొసఁగ ధాతువులకు ఉడు ప్రత్యయము వచ్చును. తిరుగుడు.

26 సూ. సర్వస్మాద్ వ్యతిరేకే మిః

వృ: సర్వస్మాద్ ధాతోః వ్యతిరేకార్థే మిః స్యాత్. పోషింపమి. పలుకమి.

తె. వృ: ఎల్ల ధాతువులకును వ్యతిరేకార్థమున మి - ప్రత్యయము వచ్చును. పోషింపమి. పలుకమి.

27 సూ. ధాతో ర్వెడ్వెడయ స్తద్ధర్మే

వృ: సర్వస్మా దాతోః తద్ధర్మార్థే ఉ - ఎడు-ఎడి ఇత్యేతే వర్ణకా భవంతి. దీనుల పోషించు దేవుండు. పోషించెడు వేల్పు. పోషించెడిదేవత. త్రయాణా మసమస్తత్వమపి.

తె. వృ: ఎల్ల ధాతువులకును తద్ధర్మార్థమున కృత్ - స్థానమున ఉ - ఎడు - ఎడి వర్ణకములు వచ్చును. దీనులఁ బోషించు దేవుఁడు. పోషించెడు వేల్పు. పోషించెడి దేవత. ఈ మూఁడు రూపములును సమస్తములు గాను, అసమస్తములుగాను ప్రయోగింపఁబడును.

28 సూ. వ్యతిరేకే నిః

వృ: సర్వస్మా ద్ధాతో ర్వ్యతిరేకార్థే నిః స్యాత్. పోషింపని దేవత. రక్షింపని వేల్పు.

తె. వృ: ఎల్ల ధాతువులకును వ్యతిరేకార్థమున (తద్ధర్మమున) ని వర్ణకమగు. పోషింపని దేవత. రక్షింపని వేల్పు.

29 సూ. భూతే నః

వృ: భూతార్థే నవర్ణకః స్యాత్. పోషించిన దేవుండు. ప్రోచిన వేల్పు.

తె. వృ: ఎల్ల ధాతువులకును భూతార్థమున న వర్ణక మగును. పోషించిన దేవుండు. ప్రోచిన వేల్పు.

30 సూ. గ్రహ పత్యాదే ర్లుగ్వా

వృ: గ్రహాదేశ పత్యాదేశయోః భూతే న వర్ణకస్య లుగ్వా స్యాత్.

తె. వృ: గ్రహ - పత ధాతువుల యాదేశములగు కొన - పడ ధాతువులకు భూతార్థమునఁ బరమయిన న వర్ణకమునకు వికల్పముగా లోపమగును.

31 సూ. గ్రహ పత్యాదే రితోఽత్

వృ: గ్రహాదేః పత్యాదేశ్చ ఇతోఽత్ స్యా న్నవర్ణక లోపే.

తె. వృ: గ్రహ - పత ధాత్వాదేశములకు న వర్ణక లోపము వచ్చిన ప్పుడు ఇకారమునకు అకారమగును.

32 సూ. నలుకి ద్విత్వం గ్రహాదేః

వృ: గ్రహాదేః పత్యాదేశ్చ ద్విత్వం స్యాత్ నకారస్య లోపే. పోషించి కొన్నవాఁడు. పోషించికొనినవాఁడు ఇత్యాది.

తె. వృ: న వర్ణకలోపము గలిగినప్పుడు కొన - పడ - వెు. ధాతువుల తుది యక్కరములు జడ్డలగును. పోషించికొన్నవాఁడు, పోషించి కొనినవాఁడు. పోషింపఁబడినవాఁడు. పోషింపఁబడ్డవాఁడు.

వృ: ''ఉండే ష్టిజి చ'' (75వ సూ.) ఉన్నజనుండు.

తె. వృ: "ఉండే ష్టిజి" అను (75వ) సూత్రము వలన నకారాదేశము. ఉన్నజనుండు.

33 సూ. అస్తే ర్గినా

వృ: అస భువీతి ధాతోః గినా సహ నస్య లుక్ స్యాత్. ....
నలోపో ధకారస్యా .... ఉవర్ణ ప్రకృతౌ.
కర్మార్థస్య కర్తృతాయా మనుబంధస్య పతే ర్నిత్యం లుక్ స్యాత్. రాముఁడు
పోషించు.................జనుడు రాముఁడు పోషించిన జనుఁడు. ....
....

తె. వృ: అస (= భువి) యనుధాతువు నాదేశమగు కలగ ధాతువు
మీద న వర్ణకము చేరిన రూపము కలిగిన. ఇందు 'గిన' లోపించును.
పోషింపఁగలదేవత ....
.... కర్మార్థము కర్తయైనపుడు అనుబంధమైన పతధా
త్వాదేశము నిత్యముగా లోపించును. రాముఁడు పోషించు జనుఁడు.
రాముఁడు పోషించిన జనుఁడు. రాముఁడు పోషింపఁగల జనుఁడు.

34 సూ. క్త్వ ఇత్

వృ: క్త్వా ప్రత్యయస్య ఇకారాదేశః స్యాత్. పోషించి. పలికి.

తె వృ: క్త్వా పత్యయమునకు ఇకారాదేశము. పోషించి. పలికి.

35 సూ. క వ్యతిరేకే క్త్వః

వృ: వ్యతిరేకార్థేక్త్వాప్రత్యయస్య క వర్ణకః స్యాత్. పోషింపక...
దయోఽర్థ త్రయేఽపి సంభవంతీత్యాది
సర్వమన్యత్సుగమమ్.

తె. వృ: వ్యతిరేకార్థమున క్త్వా పత్యయమునకు క వర్ణక మగును.
పోషింపక. ....
మొదలగునవి యర్థతయమునను వచ్చునను నీ మొదలగు నితర విషయమెల్లను
సులభముగ గహింపఁదగినది.

గద్య

ఇతి శ్రీమద్వ్యాలగోపాల కరుణాకటాక్ష సంప్రాప్తాప బాషాకవిత్వ
సామ్రాజ్య పట్టభద్రేణ మంచెళ్ల వంశార్ణవ పూర్ణిమా చంద్రేణ
హిమవన్నగ సేతుమధ్య మహీవలయవిరాజమాన నానావిధ
విద్యాప్రవీణ విద్వత్కవితా వితాన సంస్తూయ
మాన పాండితీమణినా వాసుదేసుకవినా
విరచితాయాం వైకృత చంద్రికాయాం
కృదంతవిభాగః సమాప్తః.

అకారాది సూత్రానుక్రమణిక

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
13	అ ఏ అవధారణే	స్వాది, అవ్యయ	69
60	అకర్మకా	తిజంత	170
10	అఖోర్ద్విత్వ	తద్భవ	105
2	అగ తగన	కృదన్త	201
39	అంగారనాళ	పైశాచీ	143
36	అచ ఉపధాయా శ్చుకి	సంధి	21
25	అచ్ ప్రాణః	సుబంత, సంజ్ఞా	10
68	అచఃక్రియాంత్య	తిజంత	172
44	అచ్చహేత్విందూరే	తద్భవ	112
10	అచేతనానాం	స్వాది, హలంత	55
20	అజడాత్సంఖ్యే	తద్ధితాదేశ	99
155	అడగః పృచ్ఛేః	తిజంత	188
5	అత్ ద్రోణి	పైశాచీ	136
38	అత్ సంతోషే	ప్రాకృత	130
1	అంత్యస్య	స్వాది, హలంత	52
85	అంత్యస్యచో	తిజంత	176
33	అతా భ్వ సాగమాం	తిజంత	163
6	అతాలవ్యస్య	తిజంత	157
13	అత్పుళింద	అపభ్రంశ	149
40	అంత్యేఽస్మదః	సమాస	95
25	అతోద్రుతే	సంధి	18
1	అతోలుగంత్య	ప్రాకృత	123
2	అతోలుగాదే	పైశాచీ	136
1	అథసమాసాః	సమాస	86
25	అదితోర్య	తద్ధితాదేశ	100
12	అద్రుతేసుపి	విభక్త్యర్థ	83
39	అ-ది-దారాదేః	స్వాది, అజంత	35
40	అ-ది-వర్ణకేభ్యోడుజ్	స్వాది, అజంత	35
9	అందు కికు చుకావా	సంధి	15
21	అందు జీపః	స్వాది, అజంత	30
82	అదేస్తినమెక్కా	తిజంత	175
17	అందౌ	సంధి	17
25	అందౌనుమోవికల్పః	స్వాది, అజంత	31

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
78	అనపలకాడ	తిజంత	174
11	అనః ప్రియంగౌ	చూళికా	146
11	అన మోనః	సమాస	88
27	అన్యథాత్వమహాత్వమ్	స్వాది, అజంత	31
6	అనాదేస్తదః	సమాస	87
19	అనార్యాంబ	సమాస	90
10	అనితో న్వమః	స్వాది, అజంత	27
20	అనిశ చిహ్నా	పైశాచీ	139
21	అనిశపూర్ణిమయో	పైశాచీ	139
156	అనుకృజః పోలః	తిజంత	189
2	అనుక్తం సంస్కృతవత్	సుబంత, సంజ్ఞా	5
38	అనుబంథేకః	తిజంత	164
31	అన్యేస్థిరాః	సుబంత, సంజ్ఞా	11
17	అనౌపవిభక్తి కేచ	విభక్త్యర్థ	84
3	అప్రాణిన్యావా	స్త్రీప్రత్యయ	75
12	అపి యద్యోరేని	స్వాది, అవ్యయ	69
34	అపూర్వం వికృతం	సుబంత, సంజ్ఞా	12
6	అబద్ధే ఖో	అపభ్రంశ	148
33	అంబా తాంబూల	తద్భవ	120
11	అమహాతాం దట్	స్వాది, హాలంత	55
33	అమంత్ర్య వదనస్య	సమాస	93
27	అమ్న సో ర్ద్విత్వం	స్వాది, హాలంత	60
67	అమాదా	స్వాది, అజంత	44
35	అయో భువేస్తు	తిజంత	163
21	అయ్యో కట్టాం	స్వాది, అవ్యయ	72
17	అరః పథమస్య	తిజంత	159
74	అరః పితరి	స్వాది, అజంత	47
27	అర్ధబిందు ర్బిందుకః	సుబంత, సంజ్ఞా	10
27	అర్థవిశేషేదః	తిజంత	161
87	అర్ధస్యసమేఽంశే	తద్భవ	121
99	అర్హతేస్తగః	తిజంత	179
1	అరిమీమ్కా	తద్ధితాదేశ	96
103	అర్పేరిచ్చేడ	తిజంత	179
150	అలగ కినుసారుషేః	తిజంత	188
11	అలస కూస	కృదన్త	203
124	అలెస్రుక్క	తిజంత	183
158	అల్ల వాడ	తిజంత	189
43	అలిజేః	సంధి	23

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
91	అళీక తిత్తిరి	తద్భవ	122
3	అవర్ణ స్యాలా వురుక్	సంధి	13
1	అవ్యయాని	స్వాది, అవ్యయ	66
24	అవ్యవహితః	సుబంత, సంజ్ఞా	10
76	అవావౌ	స్వాది, అజంత	47
80	అవుండోరనః	తిజంత	174
48	అవ్వో దై పయోర్వ్యః	ప్రాకృత	131
3	అ దేశాద్ధాతో	తిజంత	156
59	అసంఖ్యాసంఖ్యే	స్వాది, అజంత	42
32	అస్వాస్థానః	సంధి	20
13	అస్తి ర్భవిష్యతః	తిజంత	158
14	అసుస న్నుపోవా	సంధి	16
33	అస్తేర్గినా	కృదన్త	207
12	అస్తేః కలగః	తిజంత	158
35	అక్ సంసదాపదోః	స్వాది, హలంత	64
96	ఆగమే వచ్ఛః	తిజంత	178
131	ఆచ్ఛదేః	తిజంత	184
5	ఆడ పాడ సండ	కృదన్త	201
22	ఆ తదః	స్వాది, హలంత	59
17	ఆత్మ పేధసో	స్వాది, హలంత	57
4	ఆతః పతిజ్ఞాతే	శౌరసేనీ	133
30	ఆతో సుక్తావుటస్య	పైశాచీ	141
28	ఆతో లుక్	అపభ్రంశ	152
67	ఆద్భవ సహాయయోః	తద్భవ	117
9	ఆదిః ఖుః	సుబంత, సంజ్ఞా	7
16	ఆదో తో పేలాయామ్	సమాస	89
194	ఆస మేర్ద్ధి	తిజంత	196
2	ఆ మామః	తద్ధితాదేశ	96
46	ఆ ప్లూశేలః	ప్రాకృత	131
179	ఆనయతే స్తైచ్ఛః	తిజంత	192
44	ఆదశ్చ ఛిహా	ప్రాకృత	131
18	ఆర్యాదే రంత్యే	సమాస	89
65	ఆవహా నిర్వహోర్వ్య	తిజంత	171
15	ఆశ్చ రోర్యన్త్ర	ప్రాకృత	126
62	ఆహ్వాసంవసో	తిజంత	170
21	ఇకి విసః	కృదన్త	204
7	ఇచ్ఛ చచ్ఛయోః	తిజంత	202

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
9	ఇచ్చౌ లఘు కేకః	ప్రాకృత	124
189	ఇంచుకోల	తిజంత	194
18	ఇజః ఖురే	అపభ్రంశ	150
31	ఇత ఇత్	సంధి	20
22	ఇత్ కన్యకా గోళక	పైశాచీ	140
3	ఇత్ కష్టేఽంత్యస్య	మాగధీ	135
4	ఇత్ కురువ కేవః	తద్భవ	103
40	ఇతః పింఛస్యదిః	తద్భవ	14
23	ఇతః శుక్తౌ	ప్రాకృత	127
50	ఇతః	స్వాది, అజంత	39
42	ఇత్ సుపోఽనలాతః	సంధి	23
51	ఇతో జసాదావుత్	స్వాది, అజంత	39
7	ఇతో దిర్వ్యాహ్ణా	శౌరసేనీ	134
28	ఇతో వినీ	తద్ధితాదేశ	101
18	ఇతో హేత్ పితృ	తద్భవ	106
20	ఇతో హేత్కోకిలే	అపభ్రంశ	150
5	ఇతో హేన్మృగ	చూళికా	144
13	ఇద మద	స్వాది, హలంత	55
24	ఇద్వ ధూనికాయా	పైశాచీ	140
21	ఇదీతా వూరోస్సే	సమాస	90
10	ఇ దూ ర్ణానిశా	పైశాచీ	137
16	ఇదే తేఖర్జూ	అపభ్రంశ	149
19	ఇద్యే మతేమ్లో:	అపభ్రంశ	150
62	ఇదోక స్సందేహ	తద్భవ	116
46	ఇన్మృత్యు భీరుకయోః	తద్భవ	112
19	ఇమనిచోవా	స్వాది, హలంత	57
53	ఇమ్యాదేః	స్వాది, అజంత	40
43	ఇయగ్భవేత్	తిజంత	165
38	ఇయో హేత్	స్వాది, అజంత	34
12	ఇరి స్నాతిణః	తద్ధితాదేశ	98
30	ఇరు న లోర్న్యారౌనః	సమాస	92
3	ఇవార్థే	స్వాది, అవ్యయ	66
23	ఇస్సీశ్వరస్మరణే	స్వాది, అవ్యయ	72
105	ఈగార తీ	తిజంత	180
12	ఈత్ ఖోః శ్మశ్రుణి	ప్రాకృత	125
27	ఈతః ఖలీనేహః	ప్రాకృత	128
45	ఈ తో జంబీ	తద్భవ	112

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
12	ఈ ద కలంగో నానాం	కృదన్త	203
66	ఈ ద్గృహాస్య	తద్భవ	117
77	ఈ నక నౌషూజః	తిజంత	174
5	ఈ ప్రశ్నే	స్వాది, అవ్యయ	67
20	ఉ కో నకానిత్యమ్	స్వాది, అజంత	30
6	ఉజ్జీర్ణ యామా	ప్రాకృత	124
188	ఉండ వీడ	తిజంత	194
75	ఉండేష్టి జీచ	తిజంత	173
7	ఉండో వసేః	తిజంత	157
8	ఉత్ కమి	తద్ధితాదేశ	97
12	ఉత్కంఠమీన	పైశాచీ	138
16	ఉత్కోల తటార్ఘ	తద్భవ	106
89	ఉత్ సత్వ పర్వ	తద్భవ	121
6	ఉతః కర్పూరస్యలుక్	వైకృత	154
19	ఉతః తురాయాందిః	ప్రాకృత	126
23	ఉతః శ్రుత	అపభ్రంశ	151
81	ఉత్తమవ	తిజంత	175
48	ఉత్పర్యుపేభ్యో	తిజంత	167
39	ఉత్పారావతేరః	తద్భవ	111
73	ఉత్తిష్ఠతేః	తిజంత	173
51	ఉత్సేదిః	తద్భవ	113
15	ఉతోఽ తద్ధర్మే	సంధి	16
12	ఉతోఽత్కర్పురే	చూళికా	146
15	ఉతో నః	విభక్త్యర్థ	84
61	ఉతో పుర్వా	స్వాది, అజంత	43
25	ఉ దాశ్చర్యే	ప్రాకృత	127
2	ఉ ద్గేహాస్థే	మాగధీ	135
37	ఉ దోతోమాక్త్కే	ప్రాకృత	129
86	ఉన్మాదాయత్త	తద్భవ	121
1	ఉపకృతిః	తిజంత	156
22	ఉపభృతి రాభాసః	సమాస	91
7	ఉపరి లు	వైకృత	154
34	ఉపరి లుక్	పైశాచీ	142
38	ఉర్ధ్వం ద్వేరః	సమాస	94
14	ఉలున్ మేఘూత్	తద్ధితాదేశ	98
166	ఊంగః ప్రేంఖోలేః	తిజంత	190
13	ఊ త ఓ తూప్గే	చూళికా	146
25	ఊ తస్తుమోశ్చ	సమాస	91

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
34	ఊతః కర్వూర	ప్రాకృత	129
61	ఋతో౽రః	తిజంత	170
58	ఋతో౽రః పితరి	తద్భవ	115
170	ఎక్క ప్రాకా	తిజంత	191
5	ఎడుమ్ పరిమాణే	తద్ధితాదేశ	97
24	ఎన్న పన్న చేర	కృదన్త	205
139	ఎ రగ మ్రొక్కొ	తిజంత	186
16	ఎ ఱగ గొరగ	కృదన్త	203
122	ఎఱుఁగ తెలసొ	తిజంత	183
30	ఎల్లి నిరుడూ	స్వాది, అవ్యయ	74
31	ఏ కాం తేలుక్	తద్భవ	109
16	ఏకాది భ్యో౽స్	తద్ధితాదేశ	99
70	ఏఁగచనొ	తిజంత	172
7	ఏచ భూతాత్	స్వాది, అవ్యయ	67
198	ఏడో రుదేః	తిజంత	197
39	ఏతః కర్కరేఖౌ	ప్రాకృత	130
64	ఏ త్వాన్ఝిలా	తద్భవ	116
26	ఏ తో నిశ్రేణ్యోర్హః	పైశాచీ	148
4	ఏదాదే రామాయామ్	మాగధీ	135
29	ఏ న్మర్ధలేఖోః	పైశాచీ	141
20	ఏ న్వాహే ద్వేనిమిది	స్వాది, హాలంత	58
17	ఏమి కిమః	స్వాది, అవ్యయ	70
4	ఏ యత్కిమోః	స్వాది, హాలంత	53
54	ఏర్వా ద్వ్యోపవిభక్తికమ్	స్వాది, అజంత	40
169	ఏల ప్రోచకాచ	తిజంత	191
3	ఒక్క శేషే	సమాస	86
4	ఒక్కస్య దువేత్యేకే	సమాస	86
14	ఒక్కొ సంశయె	స్వాది, అవ్యయ	70
137	ఒత్తా దమో	తిజంత	185
159	ఒప్ప మిర కామర	తిజంత	189
148	ఒరఁగ వంగ	తిజంత	187
56	ఓత్ కుడ్య	తద్భవ	114
27	ఓత్ పటో ల్యామ్	తద్భవ	108
28	ఓ త్సవణ్ణే వేనభోః	పైశాచీ	141
2	ఓ తో యజ్ఞో	శౌరసేనీ	133
75	ఓ తో వుః	స్వాది, అజంత	47
22	ఓ ద్వారే	ప్రాకృత	127

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
41	ఓ దేతః	ప్రాకృత	130
15	ఓ సంబోధనేచ	స్వాది, అవ్యయ	70
16	ఓ సిదాస్యాశ్చ	స్వాది, అవ్యయ	70
9	ఓ హేః	స్వాది, అజంత	27
29	కచటతపాః పరుషాః	సుబంత, సంజ్ఞా	11
10	కంఠేఽ న్యాగాదాదేః	విభక్త్యర్థ	82
14	కం తేతః	పైశాచీ	138
2	కతమాముతః	తద్భవ	103
11	కదాఽఖౌఖలు	స్వాది, అవ్యయ	69
9	కందాపత్య	తద్భవ	104
84	కనచూచౌదృశి	తిజంత	175
161	కంపతేర్వ్యడఽక	తిజంత	189
178	కరఽగోద్రవేః	తిజంత	192
40	కర్కశ కర్కరేటు	ప్రాకృత	130
16	కర్తర్యామాత్	ప్రాకృత	126
143	కలఽగో వైక్లబ్యే	తిజంత	186
35	క వ్యతిరేకే క్త్వః	తిజంత	207
57	కస్తూరీతాంబూల	తద్భవ	115
10	క్యపితత్కిమామితః	సంధి	15
154	క్రచ్చకోరవేడాః	తిజంత	188
56	క్వచిత్సంవృతేః	తిజంత	169
45	క్వచిదన్యత్ర	సంధి	24
200	క్వచిన్నామ్నః	తిజంత	198
34	క్త్వఇత్	కృదన్త	207
113	కాలమ్రగ్గ	తిజంత	181
147	క్రాఽగోడక	తిజంత	187
5	కానన తామరస	తద్భవ	104
21	కాలోశ్చరతా	తద్ధితాదేశ	100
41	క్రియాఫలే	తిజంత	165
204	క్రియార్థాంతరేచ	తిజంత	199
4	టూరాదేరంత్యస్య	అపభ్రంశ	147
6	క్రియాభ్యోఽపి	స్వాది, అజంత	26
78	క్లీబవత్	స్వాది, అజంత	48
77	క్లీబసమావిధా	స్వాది, అజంత	48
31	కుక్కుటీ కాహాళీ	ప్రాకృత	128
30	కుక్కుట్యామోత్	ప్రాకృత	128
19	కుజమః	స్వాది, అజంత	29

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
4	కుంజపాంచాలిక యో	సంధి	14
134	కుడుచ్చోఖు జేః	తిఙంత	185
34	కుబ్జగేసరళాః	తద్భవ	110
3	కురువకేరః	తద్భవ	103
34	కుళగేవా	స్వాది, అజంత	35
32	కుః ప్రార్థనాయామ్	తిఙంత	163
171	క్రుంకోఽ స్తమయే	తిఙంత	191
17	క్షుద్రాన్మిచ్చ	తద్ధితాదేశ	99
20	క్షురాయామిత్	ప్రాకృత	126
135	కృఞ శ్చేసః	తిఙంత	185
32	కృద్ధ్యాదేజంతా	స్వాది, అజంత	33
16	కైకొఅకు జేసః	స్వాది, అజంత	29
145	కొదక తమక	తిఙంత	187
45	కొనాదేరుజాదోః	తిఙంత	166
44	కొనాదేర్నాటిజ్ తేః	తిఙంత	165
40	కొనోగ్రహేః	తిఙంత	165
28	కొల కొలగా	స్వాది, అవ్యయ	73
117	కొలచ్చో మాఙ్	తిఙంత	182
165	క్రోల త్రావాన	తిఙంత	190
5	కోః ఙారేచస్తు	అపభ్రంశ	147
24	ఖఛఠథపాం	తద్భవ	107
133	ఖండయతేః	తిఙంత	185
10	ఖడ్గగాత్ స్వార్థే	స్త్రీప్రత్యయ	77
35	ఖడ్గాదిప్	తద్భవ	110
28	ఖలీనేణః	ప్రాకృత	128
108	ఖేలేరాడః	తిఙంత	180
8	ఖోరతోలుగపత్య	తద్భవ	104
26	ఖోర్లుక్ కిరిటిని	ప్రాకృత	127
27	ఖోర్హోన్మకుళే	అపభ్రంశ	151
21	ఖోఃక్షురాయాంచః	ప్రాకృత	127
30	గజడదబాః సరళాః	సుబంత, సంజ్ఞా	11
19	గణికాయాంనకో	పైశాచీ	139
157	గణేరెన్నః	తిఙంత	189
48	గభీరిమగోపాల	తద్భవ	113
17	గమ్యాగమో	కృదన్త	204
8	గురుర్బాడబేఙః	చూళికా	145
199	గలక్ కరోతా	తిఙంత	197

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
186	గవేర్యఉ	తిజంత	194
31	గ్రహపత్యాదేరితోఓత్	కృదన్త	206
30	గ్రహపత్యాదేర్లుగ్వా	కృదన్త	206
51	గ్రహమహారాష్ట్ర	ప్రాకృత	132
187	గ్రహోదేరిపుక్	తిజంత	194
1	గ్రామ మనుష్య	వైకృత	153
67	గమేర్యఉ	తిజంత	171
66	గమేః పోయః	తిజంత	171
109	గాయతేః పాడః	తిజంత	181
6	గ్విజయ ఖిదుర	చూళికా	145
201	గుగుణాత్	తిజంత	198
54	గుగ్గులౌఘోః	తద్భవ	114
46	గుజుమూనాం	సంధి	24
18	గుణాదనమ్	తద్ధితాదేశ	99
31	గుణేహోదుతః	పైశాచీ	141
42	గురుర్దమః	స్వాది, అజంత	36
15	గురుః ఖరకే	పైశాచీ	138
72	గురోరణ్వాదౌ	తిజంత	173
190	గురోర్నః	తిజంత	195
42	గృహ్ణోతౌవా	తిజంత	165
193	గేనద్రవాదేః	తిజంత	195
11	గోగణపరః	సుబంత, సంజ్ఞా	7
138	గోరగః ఘారే	తిజంత	186
12	ఘఝఢధభామ్	తద్భవ	105
7	ఘూస సుఖ	అపభ్రంశ	148
118	ఘుణాదినాపుచ్ఛః	తిజంత	182
53	ఘ్రూఘాఙ్మా	తిజంత	168
4	జమోవిశేషణస్య	విభక్త్యర్థ	81
18	జసఃక్యయుష్మదః	స్వాది, అజంత	29
20	ఝుక్తరంగగే	తద్భవ	107
37	చఃఖోర్లతుణే	పైశాచీ	142
92	చచ్ఛపుచ్ఛ	తిజంత	177
33	చతుర్థిచతుర్దంతి	పైశాచీ	142
15	చంద్రమసఆమస్	తద్ధితాదేశ	98
61	చపేటాయామత్	తద్భవ	115
176	చలేశ్చల్లః	తిజంత	192
43	చశ్చర్మయష్ట్యాంసః	ప్రాకృత	130

సూత్ర సంఖ్య	సూత్రప్రారంభం	ప్రకరణం	పుటసంఖ్య
182	చస్యేంచుః పః	తిజంత	193
22	చిచ్చీబాల	స్వాది, అవ్యయ	72
107	చిదకపగ	తిజంత	180
127	చిలుక చినుక	తిజంత	184
52	చుర్దంత్యోః తాలవ్యాచ్	స్వాది, అజంత	40
22	చూచోవ్యతిరేకవ	కృదన్త	204
37	చుదోర్బిందుకళ్ళ	సంధి	22
1	చూలికాపైశాచ్యాం	చూళికా	144
36	చూలుకాల్వోరిత్	సమాస	94
18	చెడపడోష్టుశ్	కృదన్త	204
102	చెడవీడ చెంగ	తిజంత	179
17	చెన్ను పొన్ను మున్ను	సమాస	89
24	చెల్లగాః	స్వాది, అవ్యయ	73
14	చేచేతాటూసః	స్వాది, అజంత	28
21	చేతనవాచిత్వే	స్వాది, హలంత	58
195	చేన దృశ్యాదేర్లిత్	తిజంత	196
87	చొచ్చ చ్చొరః	తిజంత	176
86	చొచ్చవిశేః	తిజంత	176
10	చొచ్చస్యరవః	తిజంత	202
38	చోళ్ళణకచూర్ణ	పైశాచీ	142
22	చోశ్చామరేసః	అపభ్రంశ	150
196	చచ్చ నుట్వః	తిజంత	196
185	చస్యేంచుకిపః	తిజంత	194
174	చఱచకొట్టాడ	తిజంత	192
71	ఛిద్ర చిత్ర తంద్రా	తద్భవ	117
16	జడస్య నువత్	విభక్త్యర్థ	84
18	జడస్యభిస్సు	విభక్త్యర్థ	85
14	జడస్యాతో	విభక్త్యర్థ	84
3	జడ స్యాసః	విభక్త్యర్థ	80
70	జడాత్ సంఖ్యే	స్వాది, అజంత	45
11	జహోర్వ్యశో	ప్రాకృత	125
20	జాతావిత్	సమాస	90
76	జాతి మూత్యోర్జః	తద్భవ	119
21	జూట జలూక	అపభ్రంశ	150
5	టచుగ్రహి	తిజంత	157
18	టుక్సామానాధికరణ్యే	సంధి	17

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
85	టోర్ద్రాడిమేనః	తద్భవ	120
72	డాబ్భృతః	స్వాది, అజంత	46
104	డిగోఽవరుహేః	తిజంత	180
18	డుజశ్చ	తిజంత	159
9	డుమకావుతా	స్వాది, అవ్యయ	68
68	డుర్వోః సూర్యే	స్వాది, అజంత	45
7	డోభిదురేషోః	చూళికా	145
73	ణాంగణేడః	తద్భవ	118
184	ణావకర్మకాత్	తిజంత	193
181	ణిచశ్చ	తిజంత	193
183	ణిజర్ధస్యకృఞ్	తిజంత	193
51	ణుమనుష్టుభ్యః	తిజంత	167
3	ణోనః	శౌరసేనీ	133
144	తగ్గహేచ్చౌ	తిజంత	187
15	తగ్గ-చ్చోః	కృదన్త	203
2	తత్రాదౌతత్పురుషః	సమాస	86
5	తత్పురుషాదౌ	సమాస	86
13	తదవ ప్రభృతిచ	సమాస	88
14	తద్వ్యత్క్రమిదమాం	సమాస	89
24	తద్ధర్మస్యాదు	తిజంత	161
23	తద్ధర్మేదేహేత్	తిజంత	160
9	తద్భవాజ్జనపదా	స్త్రీప్రత్యయ	77
35	తద్బవేసురవ	స్వాది, అజంత	34
34	తదాదేస్త్రలోందుమ్	తద్ధితాదేశ	102
14	తదిదమో	స్వాది, హలంత	56
10	తద్వ్యష్మ	తిజంత	158
8	తదేకాభ్యామ్	స్త్రీప్రత్యయ	77
123	తనస స్తృపేః	తిజంత	183
141	తరణేఈదః	తిజంత	186
88	తలచ స్మరేః	తిజంత	176
8	తస్యదః	శౌరసేనీ	134
11	త్రపుతేజసో	తద్ధితాదేశ	98
29	త్వస్యతనమ్	తద్ధితాదేశ	101
14	త్యాగకుడ్యవ్యధా	తద్భవ	105
3	తాంబూలాత్	వైకృత	153
197	తాలస్య ధాఞః	తిజంత	196
2	తిఙ్వ్యపకృతేర్ఘఞ్	తిఙంత	156

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
13	తినోడిజ్	కృదన్త	203
25	తిరగ విరగ	కృదన్త	205
24	త్రిరాదేశే	సమాస	91
21	తిర్యాత	తిజంత	160
17	త్రిలింగేనోవా	పైశాచీ	139
16	త్రిలింగేఘోరుశ్చ	పైశాచీ	138
93	తిష్ఠతేర్నిలచః	తిఙంత	177
91	త్రుంగకుంద	తిఙంత	177
101	త్రుశే స్త్రైగః	తిఙంత	179
15	తుమున్ వ్యతిరేకయో	తిఙంత	159
14	తుమున్నవసి	తిజంత	159
79	తుమున్యనోనా వా	తిఙంత	174
13	తుఙికల్పే	సుబంత, సంజ్ఞా	8
46	తుషకుచ	తిఙంత	166
111	తూంగ తోంగ	తిఙంత	181
26	తూష్ణిమర్థే	స్వాది, అవ్యయ	73
3	తెగాద్వః	కృదన్త	201
162	తేల అప్ల వేః	తిఙంత	190
6	తేవాహాః	స్వాది, హాలంత	58
60	తోమృత్యు చించా	తద్భవ	115
45	తోః దీర్ఘికా	ప్రాకృత	131
74	తోః పోతకదంబయోః	తద్భవ	118
11	తోఃస్తన	అపభ్రంశ	148
35	థాలష్టుక్	తద్ధితాదేశ	102
78	దనడాల సూల	తద్భవ	119
2	దనుక	స్వాది, అవ్యయ	66
26	ద్వంద్వకర్తృ	తిజంత	161
29	ద్వంద్వేజసోము	స్వాది, హాలంత	61
33	ద్వంద్వేపదాత్	సంధి	21
39	ద్వంద్వేయుష్మ	సమాస	95
13	ద్వయ్యామోత్	ప్రాకృత	125
69	దఃసూచౌచోః	తద్భవ	117
175	దాటగడచా	తిజంత	192
65	దారగేఽం త్యస్య	స్వాది, అజంత	44
31	ద్విగోర్బహుత్వమ్	సమాస	93
32	ద్విత్వంచదిగాదేః	స్వాది, హాలంత	62
69	ద్విత్వం చదేర్హ్వః	తిజంత	172

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
23	ద్విత్వమ్మః	సంధి	18
29	ద్విత్వంశమి	ప్రాకృత	128
10	ద్విత్వం స్తన	అపభ్రంశ	148
23	ద్విత్రి చతుర్ణా	సమాస	91
12	ద్వితీయః పుః	సుబంత, సంజ్ఞా	8
44	ద్వినుల్యో రనచి	సంధి	23
66	ద్విలోశ్చ	స్వాది, అజంత	44
1	దిర్ర్యాబ్రహ్మణే	అపభ్రంశ	147
6	దిర్ద్ఘః	సుబంత, సంజ్ఞా	6
9	దివోర్యర్నిత్యమ్	స్వాది, హలంత	54
14	దిశాత్రి పుటయో	ప్రాకృత	125
8	దిసోః	స్వాది, హలంత	54
5	ద్వీప కటక	ప్రాకృత	124
20	దున్నః కిర్	కృదన్త	204
153	దున్నః కృషేః	తిజంత	188
30	ద్రుత స్యోత్	సంధి	20
32	ద్రుతం నః	సుబంత, సంజ్ఞా	11
8	ద్రుతం సద్రుతాత్	సంధి	15
26	ద్రుతాత్సరళాః	సంధి	19
49	దేర్హోఽ దేశైకవర్ణే	స్వాది, అజంత	39
9	దేవవేగా	తద్ధితాదేశ	97
11	ద్రోణీగోనాసయో	పైశాచీ	137
16	దోభ్యరు	తిజంత	159
90	దోర్భుభువోర్దివిభువి	తద్భవ	122
36	దోవామంజూషా	ప్రాకృత	129
25	దోశ్చునాతు	తిజంత	161
31	ధర్మాదేర్వ్యార్వాసోః	స్వాది, అజంత	33
151	ధ్వసెస్తునగ	తిజంత	198
22	ధాతుః క్రియా	సుబంత, సంజ్ఞా	9
27	ధాతోర్వ్యోడ్వడయ	కృదన్త	205
10	ధాత్రా ఖోర్జః	శౌరసేనీ	134
173	ధావేః పార	తిజంత	191
29	ధుర్యముఖర	తద్భవ	109
100	నగనవ్యోహసేః	తిజంత	179
11	నదివోర్యః	తిజంత	158
84	నః ప్రతిజ్ఞా యామ్	తద్భవ	120
69	న పేరుగే	స్వాది, అజంత	45
33	న భవతామ్	స్వాది, హలంత	62

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
11	న్యమోడుమతశ్చ	స్వాది, అజంత	28
47	నమౌజసాదా	స్వాది, అజంత	38
45	నమౌస్వస్యటా సాదౌచ	స్వాది, అజంత	37
30	నరః	స్వాది, హలంత	61
41	నలడాదేః	స్వాది, అజంత	36
9	నలడాదేః	వైకృత	154
32	నలుకి ద్విత్వం	కృదన్త	206
48	నలు తేషు మోః	స్వాది, అజంత	38
10	నలుగ్రః స్త్రోః	చూళికా	145
3	నః శూర్పణఖా	పైశాచీ	136
15	నస్య చాశునః	స్వాది, హలంత	56
9	నస్యదిః	తిజంత	157
7	న సద్రుతానామ్	సంధి	15
4	నామ్న స్తేనోన	తద్ధితాదేశ	96
3	నాలుగు చతురః	స్వాది, హలంత	53
8	నావసతి	తిజంత	157
20	నావ్యయ స్యావృథాదేః	సంధి	17
29	నాసజాతీయేస్త్రోః	సంధి	19
34	నాసంస్కృతా	సంధి	21
12	నిత్యం తిజ్మధ్యస్య	సంధి	16
10	నిత్యం నిట్వాదా	సమాస	88
27	నిత్యంపదావాఙోః	సమాస	92
5	నిత్యమను బంధే	విభక్త్యర్థ	81
1	నిత్యమాబాదిః	స్త్రీ ప్రత్యయ	75
2	నిపాతేవాసుస్	విభక్త్యర్థ	80
23	నిర్జడాత్	తద్ధితాదేశ	100
94	నిలచామరచోః	తిజంత	177
22	నిలోపేనుమ్	స్వాది, అజంత	30
25	నిశ్రేణవంత్యస్య	పైశాచీ	140
12	నిశసాదౌ	స్వాది, హలంత	55
27	నిశ్రేణావత్	పైశాచీ	140
13	నిష్టాదౌమహాతో	స్వాది, అజంత	28
23	నీనాయుష్మ	స్వాది, హలంత	60
172	నీలగోజృంభణే	తిజంత	191
10	నుచార్థే	స్వాది, అవ్యయ	69
16	నుమ్ సమాసే	సంధి	17
26	నుమూసుజసో	స్వాది, హలంత	61

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
90	నువతేర్మైచ్చ	తిజంత	176
15	నృనప్ ఇత్యేతౌ	సుబంత, సంజ్ఞా	9
119	నొంచోప్పిణుదేః	తిజంత	182
62	నోః కుజ్ బహుళమ్	స్వాది, అజంత	43
34	నోర్లోచన స్యాంటిమ్	సమాస	93
6	నంక్తి గేసరుషాణామ్	తద్భవ	104
112	నచేర్వ్యండః	తిజంత	181
11	పట్టిగుణహేతౌ	విభక్త్యర్థ	83
25	పటోలి కుటన్యో	తద్భవ	108
110	పండః షతే	తిజంత	181
203	పత పః కర్మణి	తిజంత	198
4	ప్రత్యయాదేర్నైత్	స్వాది, అజంత	25
21	ప్రత్యయోవర్ణకః	సుబంత, సంజ్ఞా	9
97	పతః పడః	తిజంత	178
26	పదేః పన్	సమాస	91
106	ప్రథవతేః	తిజంత	180
14	పయిరుప్రిపిః	చూళికా	146
30	పరగోష్టః	తద్ధితాదేశ	101
26	పరశయటంక	తద్భవ	108
65	పరిణతి రిగంత	తిజంత	169
60	పరిణ సర్వోరేజ్	తిజంత	169
37	పరిమాణంతః	తద్ధితాదేశ	102
64	పరిఘాలఘరయో	తిజంత	171
47	ప్రళయేడవః	ప్రాకృత	131
18	ప్రవాళ ప్రీళతయోర్డః	ప్రాకృత	126
4	ప్రస్తరేఫః	ప్రాకృత	123
28	ప్రాతివాల్	సుబంత, సంజ్ఞా	11
47	ప్రాతివచి	తిజంత	166
20	ప్రాతిపదికం నామ	సుబంత, సంజ్ఞా	9
140	ప్రామరాః	తిజంత	186
14	ప్రాయికాలిటిన వికల్పః	సుబంత, సంజ్ఞా	8
52	పార్శ్వాఖః	ప్రాకృత	132
27	పిః పోసంసర్కే	స్వాది, అవ్యయ	73
6	పుక్ చపోః	తిజంత	202
9	పృచ్ఛనోచ్ఛయోః ప్పిక్	కృదన్త	202
83	పుటరేఫః	తద్భవ	109
36	పుడుడ్డః	తద్ధితాదేశ	102

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
53	పుత్రఖురశ్యోరత్	తద్భవ	114
52	పుత్రత్స యోష్టః	తద్భవ	113
168	పునకాంట పట్ట	తిజంత	191
41	పున్నాగపర్యాణ	పైశాచీ	143
19	పుంపు భ్యామన్యత్రాపి	సంధి	17
26	పురుష వ్యాఘ్రాదీనా	స్వాది, అజంత	31
8	పువ్వునువ్వో	సమాస	87
18	పుంసిబ్రహ్మణః	స్వాది, హలంత	57
23	పూనకోర	కృదన్త	205
207	పూనగేవా	తిజంత	199
146	పూనోవహేః	తిజంత	187
24	పూరణేఽవమ్	తద్ధితాదేశ	100
116	పెనగమలగా	తిజంత	182
55	పేర్వ్యాద్యన్యత్	స్వాది, అజంత	41
1	పైశాచ్యామ్	పైశాచీ	136
19	పొడచ్చేడేన	కృదన్త	204
152	పొడచః ప్రహరణే	తిజంత	188
160	పొరలోలుఠేః	తిజంత	189
13	పోతాదవస్	తద్ధితాదేశ	98
8	పోదః	వైకృత	154
9	పోః పుళింద	అపభ్రంశ	148
6	పౌరుషే బంటిమ్	తద్ధితాదేశ	97
23	ఫోః కుట్టనీ	తద్భవ	107
36	ఫోర్జటా ధారిణి	తద్భవ	110
5	ఫోర్లుక్	శౌరసేనీ	133
3	ఫోఃసిక తాంచలయో	అపభ్రంశ	147
9	బ్రధ్నబలి	చూళికా	145
31	బలహేలాభ్యా	తద్ధితాదేశ	101
2	బ్రహ్మకహ్మ	ప్రాకృత	123
1	బహుళం విభక్తి	విభక్త్యర్థ	78
5	బహువచనాడిజ్	స్త్రీప్రత్యయ	76
26	బహువచనేమః	స్వాది, హలంత	60
32	బహువ్రీహి	సమాస	93
38	బాల త్యాగయోరేత్	తద్భవ	110
30	బాలాదేః లోపధా	స్వాది, అజంత	32
2	బ్రాంహణాంచలయో	అపభ్రంశ	147
13	బిందుకః పీతానాం	తద్భవ	105

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
19	బిందురనుస్వారః	సుబంత, సంజ్ఞా	9
15	బిసాదౌలః	స్వాది, అజంత	28
4	బుదవిజయో	చూళికా	144
2	బృంద బుధయో	చూళికా	144
3	బృందేడః	చూళికా	144
125	భోంకోఽనృతే	తిఙంత	183
142	బెరసడాస	తిఙంత	186
163	భ్రమేస్త్రిరగః	తిఙంత	190
18	భళిప్రశంసాయామ్	స్వాది, అవ్యయ	71
36	భవతి స్సర్వేషామ్	తిఙంత	163
6	భావలక్షణే	విభక్త్యర్థ	81
1	భావేకృత్యః	కృదన్త	201
202	భావేట	తిఙంత	198
22	భూత తద్ధర్మయో	తిఙంత	160
19	భూత ఇత్	తిఙంత	160
77	భూతే చళ్ళ	తద్భవ	119
20	భూతే తిఙః	తిఙంత	160
8	భూతేతు మునోన	విభక్త్యర్థ	82
29	భూతేనః	కృదన్త	206
37	భువేః	తిఙంత	164
38	భువేరాయి	తిఙంత	164
22	మణేర్క్రోః	తద్భవ	107
47	మసుగే పరుషాః	తద్భవ	112
36	మంజూషాయా	ప్రాకృత	129
131	మట్టు సుచ	తిఙంత	183
31	మతుపో మంతః	స్వాది, హలంత	62
88	మన బ్రతుకా	తిఙంత	175
180	మణచో విస్మరేః	తిఙంత	193
25	మణి వెండ్వపి	స్వాది, అవ్యయ	73
5	మహాశో	స్వాది, హలంత	53
1	మసాం దస్త్రీజడః	స్వాది, అజంత	25
29	మాకందోద్వేగయో	అపభ్రంశ	152
1	మాగదాస్యాంనేదిష్ఠ	మాగధీ	135
25	మాఉకాంలోవ్వ	సమాస	92
6	మానుష శకునికా	పైశాచీ	136
8	మానుషేఽంత్యస్య	పైశాచీ	137
30	మాయాదిర్వా	స్వాది, అజంత	48

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
164	మ్రింగో గ్రసేః	తిజంత	190
32	మిద్భాగ్యాదిభ్యః	తద్ధితాదేశ	102
29	ముఖచన్ద్రశబ్దస్య	స్వాది, అజంత	32
31	ముడుజా	తిజంత	162
23	ముమ్మ్రంబు	స్వాది, అజంత	30
20	ముసలఘాత	స్వాది, అవ్యయ	71
54	మూర్ఛాదిభ్యోఽజ్	తిజంత	168
14	మెలగవే	కృదన్త	203
28	మేఘపర్వతాదీనాం	స్వాది, అజంత	32
50	మేదోనేమి	తద్భవ	113
37	మేర్లుక్	సమాస	94
129	మేస మెసవౌ	తిజంత	184
128	మ్రోఁగ మొరసౌ	తిజంత	184
136	మొరఁగ టక్కః	తిజంత	185
41	మోః పుంపూ	సంధి	23
39	మోః పత్యర్థే	సంధి	22
15	యత్కి మో స్తదః	సమాస	89
7	యదాదేః	స్వాది, హలంత	54
72	యాత్రా గతార్థే	తద్భవ	118
24	యాది రిత్యేకే	సంధి	18
25	యుష్మ దస్మదో	స్వాది, హలంత	60
27	యుష్మదస్మదర్థస్య	తద్ధితాదేశ	101
26	యుష్మదస్మదర్థా	తద్ధితాదేశ	101
60	యేర్జసాదేః	స్వాది, అజంత	42
81	యోహేయ	తద్భవ	120
32	యౌవనాందోలయో	పైశాచీ	141
56	రలడా ముత్వాం తః	స్వాది, అజంత	41
23	రమాంతో	సుబంత, సంజ్ఞా	10
33	రః పూలికా	ప్రాకృత	129
9	రాజకిరగే	సమాస	87
16	రాజ్ఞష్టే శ్చేతనే	స్వాది, హలంత	56
88	రాత్రి పంక్తి	తద్భవ	121
33	రికస్ కన్యాదిభ్యః	తద్ధితాదేశ	102
15	రితో ద్విత్వమ్	సుబంత, సంజ్ఞా	8
49	రుధద్విషావేః	తిజంత	167
115	రుహేర్న్నచ	తిజంత	182
7	రేకా రావే ర్భూషణే	సమాస	87

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
192	రోకమాదా	తిజంత	195
71	రోరో స్తుట్	స్వాది, అజంత	46
4	రో సఖ్యాః	స్వాది, అవ్యయ	66
167	రో(స?)వెతకా మృగేః	తిజంత	190
10	లఘుకేవక్	ప్రాకృత	125
11	లఘుప్రయత్నయోర్ధిః	తద్భవ	105
2	లఘురోర్యఽచోఽచః	సంధి	13
52	లఘ్వేకాక్షర	తిజంత	167
89	లఘోర్వః	తిజంత	176
32	లడారఃకుతార	తద్భవ	109
17	లరో ర్మాలూరే	అపభ్రంశ	149
12	లశసః	స్వాది, అజంత	28
19	లాలీడోలా	స్వాది, అవ్యయ	71
132	లిఖేర్వ్రాసః	తిజంత	185
58	లి-న్ను-ల్లుభ్యో	స్వాది, అజంత	42
28	లుక్ పటోల్యామ్	తద్భవ	109
4	లుక్చిదకే	కృదన్త	201
63	లుఙ్మన్వాదేః	స్వాది, అజంత	43
206	లుగాదేర్హ్వలః	తిజంత	199
43	లుగితౌచ	తద్భవ	112
4	లుగితః	వైకృత	153
21	లుగ్విసర్గస్య	సంధి	18
2	లుగుంగరస్యాతః	వైకృత	153
7	లుజసః	స్వాది, అజంత	26
71	లేచ ఉత్తిష్ఠతేః	తిజంత	172
46	లేచేతనానామ్	స్వాది, అజంత	38
57	లేశ్చాప విభక్తిక	స్వాది, అజంత	41
40	లోనాళేరః	పైశాచీ	143
13	లోలోపతానిర్ధారణే	విభక్త్యర్థ	83
26	ళస్తాళవకుళ	అపభ్రంశ	151
6	ళేనోద్దింతాళే	శౌరసేనీ	134
26	వక్రవక్రతమా	సుబంత, సంజ్ఞా	10
79	వః కవితాసేవంత్యో	తద్భవ	119
8	వగచ నగగ	కృదన్త	202
114	వగచవన	తిజంత	181
70	వచాచ్ఛిద్రయోః సః	తద్భవ	117
4	వ్యత్యయశ్చ	స్త్రీప్రత్యయ	76

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
8	వ్యతిరేకాదోచ	స్వాది, అవ్యయ	67
28	వ్యతిరేకేనిః	కృదన్త	206
34	వ్యతిరేకేఽస్తి	తిఙంత	163
13	వర్ణక నిపాతయో	సంధి	16
4	వర్తమానేచుః	తిఙంత	157
19	వర్ణాత్పుమ్చ	తద్ధితాదేశ	99
17	వలనఙీసః	స్వాది, అజంత	29
28	వలస ఊరీకృఞోః	తిఙంత	162
53	వంశేగసః	ప్రాకృత	132
24	వస్తివకుళ	అపభ్రంశ	151
74	వసేరునః	తిఙంత	173
35	వాక్యాంతే	సంధి	21
126	వాఙ్గకూస	తిఙంత	183
36	వాచ ఉక్యాద్యదిః	స్వాది, హాలంత	64
98	వా పత్యాదేః	తిఙంత	178
5	వాపీటి కాయాంహః	వైకృత	153
12	వికృత మల్పం	సమాస	88
6	వికృతి తద్భవాభ్యాం	స్త్రీ ప్రత్యయ	76
5	వికృతస్యాతో	సంధి	14
177	విద్రవేర్చి (ర్ఛి) ర్ధః	తిఙంత	192
73	విధాతృగేతు	స్వాది, అజంత	47
79	విధావ దీర్ఘ్యాః	స్వాది, అజంత	48
29	విదేరూరీకరోతి	తిఙంత	162
76	వినశ్శృణోతేః	తిఙంత	174
42	వినాయకే	తద్భవ	111
7	వీప్సోపమాన	విభక్త్యర్థ	81
35	విల్లోస్తుః	సమాస	94
2	విశేషణస్య	స్త్రీప్రత్యయ	75
15	విస్మయే స్తోస్తః	తద్భవ	106
24	వుమూ తద్వతః	స్వాది, అజంత	31
59	వృధాదావిత్	తద్భవ	115
130	వ్రేసతోస	తిఙంత	184
120	వ్రేస విసర	తిఙంత	182
3	వైరాత్తుమ్	తద్ధితాదేశ	96
17	వైశాఖ ప్రవాళ	ప్రాకృత	126
24	వోమః పృథివ్యామ్	ప్రాకృత	127
25	వోవస్తివకుల యోఃపః	అపభ్రంశ	151

సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
	వ్యోమ్నశ్శ్యాసాదావిచ్ఛ	స్వాది, అజంత	44
	శమ్యాంజః	ప్రాకృత	132
	శయకదంబాయత్త	తద్భవ	104
	శయ్యార్యక్రూర	స్వాది, అజంత	34
	శ్మశ్రు లఘుక	ప్రాకృత	124
	శషసాఃశుః	సుబంత, సంజ్ఞా	7
	శంసరూపి	తిజంత	169
	శసాదా విద్వా	స్వాది, అజంత	36
	శ్వానానడ్వా	స్వాది, హలంత	52
	శితిదీర్ఘః	సుబంత, సంజ్ఞా	8
	శ్లిషిస్ఫుటి	తిజంత	167
	శ్రుతిజతుకయోర్వః	తద్భవ	48
	శృతి కంచులయో	తద్భవ	114
	శుంభ శంభయో	తిజంత	170
	శోః కాంస్య	ప్రాకృత	124
	శోర్హ్రంసకంస	తద్భవ	106
	శోః శష్కులీ	పైశాచీ	136
	శోః శ్రుత	అపభ్రంశ	149
	శౌరసేన్యాం	శౌరసేనీ	133
	సంగమేః కూడ	తిజంత	178
	సంజ్ఞా ప్రాకృతవచ్చ	సుబంత, సంజ్ఞా	5
	సంధిః ప్రాణస్యనప్రాణే	సంధి	13
	సప్తాష్టనవానాం	సమాస	92
	సంప్రార్థనా	స్వాది, అవ్యయ	67
	సంయుక్తః స్తుః	సుబంత, సంజ్ఞా	7
	సరళ పరుషయో	సంధి	22
	సర్వనామ్నోందమ్	తదితాదేశ	100
	సర్వస్మాద్	కృదన్త	205
	సంవృతి	తిజంత	168
	సవితరివః	పైశాచీ	142
	సః సమాసః	సుబంత, సంజ్ఞా	7
	స్వస్యతా	స్వాది, అజంత	37
	సంస్కృతే	తద్భవ	103
	సస్యయః	తిజంత	162
	సస్యావయః	స్వాది, హలంత	63
	సహార్థేతో తోడ	విభక్త్యర్థ	82
	స్థాన్యాదేశస్య	సుబంత, సంజ్ఞా	11

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
17	సానునాసికో	సుబంత, సంజ్ఞా	9
41	సామిభిర్త్యోరుత్	తద్భవ	111
36	స్వామి న్యాంఘోః	పైశాచీ	142
29	సారె వునరర్థే	స్వాది, అవ్యయ	74
7	స్వార్థేకమ్	తద్ధితాదేశ	97
191	స్వార్థేనః	తిజంత	195
10	సితావేక భితుయో	తద్ధితాదేశ	98
1	సిద్ధిర్వ్యవహారాచ్చ	సుబంత, సంజ్ఞా	3
27	స్థిరసరళయో ర్ద్రుతస్య	సంధి	19
21	సింహాలుండేఽంత్యస్య	తద్భవ	107
33	స్త్రీయామనుదోతోలుక్	స్వాది, అజంత	33
81	స్త్రీవదృతః	స్వాది, అజంత	51
65	సుఖముఖయోర్వా	తద్భవ	116
8	సుఖవాసేహేన	అపభ్రంశ	148
5	సునద్రుతః	స్వాది, అజంత	26
6	సువ్ సద్రుతః	సంధి	14
4	సుప్స్వాది రంత్యాహలా	సుబంత, సంజ్ఞా	6
22	సుప్తిజామ్	సంధి	18
2	సుపిమహాతో	స్వాది, అజంత	25
149	సురగబెగడ	తిజంత	187
7	సూర్యాజ్ఞాతేస్తమ్	స్త్రీ ప్రత్యయ	76
205	సుసః పల్లవాత్	తిజంత	199
8	సుసోఽగారగా	స్వాది, అజంత	26
11	సే సూర్యే	సంధి	16
68	సోమయాజినః ఘోః	తద్భవ	117
19	(స్తోర్మః) సింహాలుండేఘోః	తద్భవ	107
3	సోర్మహాతోడు జనితః	స్వాది, అజంత	25
24	సోరీతోవు	స్వాది, హలంత	60
82	స్తో స్సః ష్టేమే	తద్భవ	120
23	స్తో(ః) హోనః	పైశాచీ	140
30	హాఃకుతార	తద్భవ	109
9	హారితాశేహః	శౌరసేనీ	134
32	హాశ్చభ్రూ	ప్రాకృత	128
13	హాశ్చ స్వర్ణ	పైశాచీ	138
37	హాశ్చామావాస్యా	తద్భవ	110
28	హ్రస్వాద్బిందుశ్చ	సంధి	19
15	హికాక్వయాంలుక్	అపభ్రంశ	149

సూత్ర సంఖ్య	సూత్ర ప్రారంభం	ప్రకరణం	పుట సంఖ్య
14	హిం క్యా సికత యో	అపభ్రంశ	149
18	హేత్ శిఖానిలయ	పైశాచీ	139
49	హేద్గ ఖీరిమ్మి	తద్భవ	113
3	హేమః	ప్రాకృత	123
80	హేయహంసయో	తద్భవ	119
9	హేలాయాం మోత్	పైశాచీ	137
50	హేవై శాఖ్యాం వః	ప్రాకృత	132
42	హేశ్చర్మ	ప్రాకృత	130
38	హైకాచోయుజి	సంధి	22
63	హోన్మే ఘే	తద్భవ	116
37	పహోహో ద్వక్రః	స్వాది, అజంత	34
5	హో హ్రస్వః	సుబంత, సంజ్ఞా	6
7	హో హేలా	పైశాచీ	137

మా యితర ప్రచురణలపై వివిధాభిప్రాయాలు

VARIOUS OPINIONS ON OUR OTHER PUBLICATIONS

డాక్టరు దివాకర్ల వేంకటావధాని, M.A. (Hons.), Ph. D.,
Professor and Head, Telugu Department, Osmania University
18–4 R. T., Barkatpura,
Hyderabad – 27.

వాఙ్మయ మహోధ్యక్ష, కళాప్రపూర్ణ
శ్రీ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్యగారికి,
Joint Director,
Government Oriental Manuscripts Library and Research Institute
Afzalgunj,
Hyderabad – 12, (A. P.)

అయ్యా !

నాకు దయతోఁ బంపిన శ్రీ సీతాకల్యాణ యక్షగాన నాటకము చేరినది. తమ పరిష్కరణమున నది నిర్దుష్టముగను, సుందరముగను ముద్రింపబడినందు కెంతయు సంతోషించితిని. దానికి దాము వ్రాసిన తొలిపలుకు చదివితిని. తామందుఁ జివరఁ జెప్పినట్లింతవరకుఁ బూర్వము యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్రలోఁ బరిశోధనలు సాగించిన వారెవ్వరును గుర్తింపని, తెలియఁజెప్పని విషయము లెన్నో వివరించి యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్రకొక క్రొత్తరూపు తీర్చిదిద్దుటకు యత్నించియున్నారు. అది తమ బహుగ్రంథ పరిశీలనమునకును, పరిశోధన పాటవమునకును దార్కాణము.

పాల్కురికి సోమనాథుని పండితారాధ్య చరిత్ర యందలి ద్విపదలకుఁ దామిచ్చిన యర్థము మిక్కిలి సమంజసముగా నున్నది. యక్షులను గూర్చియు వారి భోగోపభోగములను గూర్చియు, యక్షరాత్రి పదార్థమును గూర్చియుఁ దాము గావించిన నిర్ణయము సర్వాంగీకార్యమైయున్నది. యక్షగానోత్పత్తి విషయమునఁ బ్రతిపాదించిన వ్యాఖ్యానము తమ సంగీతశాస్త్ర పరిజ్ఞానమును వేయి విధములఁ జాటుచున్నది. దేశి–మార్గ విధానములను వివరించి తాము కొన్ని రాగముల నామముల ననుసరించి యక్షగానము కేవల దేశిరచన యనుటకవకాశము లేదని ఋజువు చేసి యున్నారు. గీతగోవిందాదులు సంస్కృతమున యక్షగానములే యనుట వాస్తవము. యక్షగాన నాటకములు సంస్కృతమందలి ఉపరూపకము లాదర్శముగా వెలువడెనని తాముచేసిన సూచన యుచితముగానున్నది.

సీతాకల్యాణమున జనకుని చంద్రవంశ సంజాతతను గూర్చియు, దశరథుని కొలువున వసిష్ఠునకున్న ప్రాధాన్యమును గూర్చియు, దరువు, గద్యకైవారము,

సూత్రధారుడు అను పదముల యర్థమును గూర్చియుఁ దాము గావించిన వ్యాఖ్య ప్రామాణికముగా నున్నది. కృత్యారంభమునందలి శ్లోకములు కొన్ని శాహాజీ ప్రశంసలుగను గొన్ని యాతని కాశీస్సులుగను ఉండుటచే నవి యాతని యాస్థాన మందలి పండితులు రచించినవై యుండవచ్చునని నేను భావించితిని. అతనికి సంస్కృతము రాదని నా యుద్దేశముకాదు. దానికేమి? తమ తొలిపలుకీ నాటకమునకు వెలలేని తొడవై యున్నది.

విధేయుడు

దివాకర్ల వేంకటావధాని

సీతాకల్యాణము

ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్స్ లైబ్రరి అండ్ రిసెర్చ్ ఇన్‌స్టిట్యూట్ వారు ప్రచురించడానికి తలపెట్టిన అముద్రిత గ్రంథాలలో "సీతా కల్యాణము'' ఒకటి. ఇది యక్షగాన నాటకం. ఈ విషయం కృతిభర్త ఆరంభం లోనే "సీతా కల్యాణంబనెడు నాటకంబు'' అని దృశ్యకావ్యంగా స్పష్టీకరించాడు.

సీతాకళ్యాణ కావ్యకర్త శ్రీ శాహాజీ మహారాజు. ఈయన తంజావూరు ఏలిన మహారాష్ట్ర ప్రభువు. తెలుగు ఈయన మాతృభాషకాకపోయినా అది నేర్చుకోవడమే కాక అందులో కావ్యరచన చేయడం ప్రశంసనీయం. ఈయన ఇరవైరెండు యక్ష గానాలు వ్రాశాడట. ఈ నాటకారంభంలో ఈయన చేసిన ఇష్టదేవతా ప్రార్థన ఈయన సంస్కృత పాండిత్యాన్ని తెలుపుతున్నది.

శ్రీ దివాకర్ల వేంకటావధాని ఉపోద్ఘాతం నాటకం చదివేముందు పాఠకులకు ఒక మంచి ప్రాతిపదిక ఏర్పరుస్తుంది.

ఈ నాటకంలో కథాగమనం సులభంగా దారావాహికంగా సాగిపోతుంది. ముందుగా కథా సంగ్రహం ద్విపదలో చెప్పబడింది. వస్తువు ప్రఖ్యాతమైనది. చెప్ప డానికి ఎన్నుకొన్న తీరు దృశ్యకావ్య సరళికి చెందినది. ప్రదర్శన యోగ్యమైనది. అంటే సూత్రధారుని పరిచయ వాక్యాలు మినహాయిస్తే కథ సంవాదశైలిలో నడుస్తుంది. మూలకథలో నాయకుడు ధీరోదాత్తుడు. కాని ఈ నాటకంలో ఆ పాత్ర ప్రాధాన్యం అంతగా కనపడదు. ఒక్క పరిణయ సందర్భంలోనే నాయ కునికి మితభాషణవుంది. రసపోషణ విషయమై కృతికర్త అంతగా శ్రద్ధ వహించినట్లు కనపడదు. అసలు యక్షగానాలే రసప్రధానాలు కావని అంటారు కదా!

శాహాజీ మహారాజుకు స్త్రీ లందరిని వలరాజు శరాలతో పోల్చడం ఇష్టం కాబోలు! నాట్య స్త్రీలను మొదలుకొని లోకోత్తర నాయిక అయిన సీతాదేవి వరకు ఈయన దృష్టిలో వలరాజు శరాలే!

కొలువుకు వచ్చే జనక మహారాజును వర్ణిస్తూ—

"దినకర తేజుడై సకల దిక్కులయందు ప్రభల్ చెలంగ గా
జనకుడు వచ్చె కొల్వునకు చంద్రునికైవడి వింతవైఖరిన్"

అన్నాడీయన. సూర్య తేజస్సుగలరాజు చంద్రునివలె వచ్చాడట సభకు! ఇక్కడ "వింతవైఖరిన్" అనేదికూడా కేవలం పాదపూరణానికే అన్నట్టువుంది.

అంతేకాదు. స్వయంవరంలో సకల దేశాధీశ్వరులకు విడుదులు అమర్చడానికి; "పండ్లు తెరచుక పకపకనగుచు పుసులు కండ్లకారుచుండ కుంటి కరణము వాడు" రావడం ఎంతమాత్రం ఉచితంగాలేదు.

తక్కినచోట్ల వర్ణన పాత్రోచితంగావుంది. ఎత్తేము, వచ్చేము, కొల్వుకు, బాలభటులు, వైశాఖ నెలవు మొదలైన ప్రయోగాలు ఆనాటి ఇతర రచనలలో వలె ఇందులోనూ కనిపిస్తూ వుండడంవల్ల ఈ గ్రంథకర్త ఆనాటి శిష్టవ్యావహారికాన్ని స్వీకరించాడని గ్రహించవచ్చు.

శ్రీ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్య వేదాలలో యక్షశబ్ద ప్రయోగం, ఆ శబ్దం పుట్టుక, యక్షులు, వారి కామరూపం, వారి భౌమాభౌమత్వం, కురవంజి మొదలైన విషయాలను సుదీర్ఘంగా, విపులంగా చర్చించారు. ఇంతెందుకు? యక్షగాన ప్రక్రియను సూక్ష్మదర్శినితో విశ్లేషణ చేశారనవచ్చు. ఆయనే "ఈ తొలిపలుకుతో యక్షగానవాఙ్మయ చరిత్ర కొత్తరూపు దాల్చిందని" అన్నారు. ఇది యథార్థం.

ఆంధ్రజ్యోతి
(దినపత్రిక)
16-12-1973

యక్షగానాలు వీథినాటకాల తెగలోకి వస్తాయి. ఇవి ప్రదర్శన యోగ్యాలు కూడా. ఈ సీతాకల్యాణము అట్టిది కావడం వల్లనే ఇది నాటకంగా పేర్కొనబడింది.

యక్షగానాలు దక్షిణభారతంలోనే ఎక్కువ వ్యాప్తిజెంది ఉన్నాయి. తెలుగు భాషలోనే ఇవి ఎక్కువ కానవస్తున్నవి. ముఖ్యంగా తంజావూరు ప్రాంతంలో వీటికి ఆదరణ అత్యధికం. అక్కడి పాలకులైన నాయకరాజులూ మహారాష్ట్రులూ కూడా స్వయంగా ఎన్నో యక్షగానాలను రచించడమే దీనికి తార్కాణ. మహారాష్ట్రుడైన శ్రీ శాహ మహారాజు రచనయే ఈ 'సీతాకల్యాణము'. స్వరూపంలో చిన్నదయినా ప్రసిద్ధిలో పెద్దది.

ఇందులో రామాయణంలోని సీతాకల్యాణ వృత్తాంతం మాత్రం అతి సంగ్రహంగా కూర్చబడింది. చంద్రవంశజుడు జనకుడు తన పుత్రిక సీతాదేవికి వివాహం చెయ్యడానికి తనవద్దనున్న శివుని వింటిని ఎక్కుపెట్టడం ఉంకువగా నిర్ణయించి, మంత్రినీ, పురోహితుడైన వామదేవునీ రప్పించి తన నిర్ణయాన్ని తెలిపి, స్వయంవరానికి ఏర్పాటు చేయించాడు. వివిధ దేశాలనుంచి ఎందరో రాజులు వచ్చారు కాని, విల్లు ఎక్కుపెట్టలేకపోయారు. అప్పుడు జనకుడు తాను ఘోర ప్రతిజ్ఞ చేసినందుకు చాలా విచారించాడు. అప్పుడు విశ్వామిత్రుడు తన శిష్యుడైన రామునిచేత విల్లెక్కుపెట్టిస్తానని ధైర్యం చెప్పాడు. బాలుడైన రాముడు శివ ధనస్సును ఎక్కుపెట్టేదేమిటి ? అని రాజులందరూ అపహాస్యం చేశారు. రాముడు వింటిని పరీక్షించి 'ఇది విరిగిపోతుందేమో !' అని సందేహించాడు. విరిగినా బాధ లేదన్నాడు విశ్వామిత్రుడు. రాముడు శివధనుర్భంగం చేసి అందరికీ ఆశ్చర్యం కలిగించాడు. అప్పుడు జనకుడు మునికుమారునికి తన పుత్రికనిచ్చి వివాహం చెయ్యడం ఎట్లా ? అని సందేహంలో పడ్డాడు. రాముడు దశరథుని పుత్రుడని చెప్పి, విశ్వామిత్రుడు ఆ సంశయం తీర్చాడు. జనకుడు తన మంత్రిని అయోధ్యకు పంపి, దశరథుని పిలిపించుకొన్నాడు. రామ లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నుల వివాహాలు వైభవంగా జరిగాయి.

ఇందులో గ్రంథం ఒక వంతూ, ఉపోద్ఘాతాదులు రెండు వంతులు ఉన్నవి. ఆం. ప్ర. గ. ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్స్ లైబ్రరి అండ్ రిసెర్చి ఇన్‌స్టిట్యూట్‌ల జాయింట్ డైరెక్టరు కలాప్రపూర్ణ డాక్టర్ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్యగారు తమ 'తొలిపలుకు' లో యక్షగానాల పుట్టుపూర్వోత్తరాలను గురించీ, యక్షులు గానం దేశి మార్గరీతులూ, సంగీతం, సంస్కృత యక్షగానాలు, తెలుగు యక్షగానాలు, సీతాకల్యాణం మున్నగువాటిని గురించీ విపులంగా చర్చించారు. జనకుడు చంద్రవంశంలోని వాడవడం వింతగా ఉందనీ, ఇంకా ఆలోచించాలనీ వ్రాశారు. కథాంశంలో కూడా కొంత మార్పు కానవస్తూ ఉన్నది.

దీని ఉపోద్ఘాతంలో డాక్టర్ వేంకటావధానిగారు తమ సహజ ధోరణిలో యక్షగానాలను గురించి వివిధ విమర్శకుల అభిప్రాయాలను వెల్లడించారు. ఈ తొలిపలుకు, ఉపోద్ఘాతాలనుబట్టి పరిశీలన శ్రమ అక్కరలేకుండా అనేక విషయాలను తెలుసుకోవచ్చును. అముద్రితంగా ఉండిపోయిన ఈ యక్షగానాన్ని ముఖచిత్ర సహితంగా చక్కగా ముద్రించి ప్రకటించిన ప్రకాశకులు చేసిన వాఙ్మయ సేవ ప్రశంసనీయం.

ఆంధ్రప్రభ (సచిత్ర వారపత్రిక) 17-4-1974.

డా॥ దివాకర్ల వేంకటావధాని

ఆంధ్ర శాఖాధ్యక్షుడు
ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము

వాఙ్మయ మహోధ్యక్ష, కళాప్రపూర్ణ
శ్రీ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్యగారికి
Joint Director,
Oriental Manuscripts Library and Research Institute,
Hyderabad-12 (*A. P.*)

నమస్కారములు.

తాము దయతోఁబంపిన ఇందుమతీ పరిణయప్రబంధము, శృంగారపదములు, రాధావంశీధర విలాసనాటక్ అను హిందీ యక్షగానము అను మూఁడు గ్రంథములును జేరినవి. ఇందుమతీ పరిణయమునకు ముందు తాము రచించిన తొలిపలుకు చదివితిని. తాము ఏడవ వైవస్వత మన్వంతరములోని పంచమ మహాయుగమునందలి త్రేతాయుగములో శ్రీరాముడవతరించినట్లును, రామభద్రకవి యిందుమతీ పరిణయమును రచించుటకుఁ బూర్వమును రచించిన తరువాతను గాక రచించుచున్న సమయమందే కృష్ణభూపతి ఆ ప్రబంధమున దన కంకితమిమ్మని అడిగినట్లును, కవి కృష్ణభూపతి వంశమును వర్ణించుచు విష్ణుపాదాదిగా నాల్గవజాతిని పేర్కొనుట అతని ఆర్ష విజ్ఞానలోపమును సూచించుచున్నట్లును తెలిపిన విషయములు యుక్తముగా నున్నవి. కాళిదాసు కావ్యములు మూఁడును విశిష్టశిష్ట కావ్యములను విషయమును జిజ్ఞాసువుల యెఱుకకై తామొక గ్రంథముగా రచించుట యుక్తముగా నుండును. సమ్మోహనాస్త్రమును గుఱించి తాము వివరించిన ఆర్ష విజ్ఞాన విశిష్టమైన పరిశోధన అద్భుతముగా నున్నది. అట్లే తాము తెల్పిన ఛందోబంధ విశేషము లపూర్వములై కూలంకషమైన తమ ఛందశ్శాస్త్ర పరిజ్ఞానమును వెల్లడించుచున్నవి. చంపను లేఖకు లెవరో చాపగా వ్రాయుట వలనఁ గలిగిన పొరపాటును తాము చక్కఁగా సూచించియున్నారు. ఆ దిద్దుపాటు యుక్తి యుక్తముఁగా నున్నది.

శృంగారపదములకు తాము రచించిన విపుల విజ్ఞానవంతమైన పీఠికను పఠించి ఆశ్చర్యచకితులు కానివారుండరు. పదమనగా పాట అనియు, పద్యమనగా వృత్తమనియు లోకమున పండితులు సైతము తలంచుచుండుట పరిపాటిగా నున్నది. తాము ప్రమాణ నిదర్శన హేతువాద పూర్వకముగా పద్యశబ్దముచేత మాత్రాబద్ధములైన పదములుకూడా గ్రాహ్యములగునని నిరూపించిన తీరు అప్రత్యాఖ్యేయమై అద్భుతముగా నున్నది. తామందుకుఁజూపిన ప్రమాణము లసంఖ్యాకములై అందలి యాథార్థ్యమును వేయి విధముల నిరూపించుచున్నవి. పదశబ్దమును తాము వివరించిన తీరు యుక్తియుక్తముగా నున్నది. పాద, చరణ, శబ్దములు పర్యాయపదములేయైనను చరణమునందు పాదములుండునని తెలిపిన విషయము నాకు నూతనము. ద్విపదాదులు కూడ శుద్ధ దేశీయములు కావను విషయమును తాము చూపిన ప్రమాణములను తిలకించిన తరువాత నెవ్వరును కాదనఁజాలరు. శార్ఙ్గ

దేవుని సంగీత రత్నాకరమున కానబడు ఛందస్సంగీత శాస్త్రముల సమన్వయమునకు సంబంధించిన అనవగాహ పూర్వకమైన అసమగ్రతను తాము సప్రమాణముగా ప్రదర్శించియున్నారు. వృత్తాఖ్య వృత్తములను గూర్చియు పదమనఁగా కేవల శృంగార పదము మాత్రమే కాదను విషయమును గూర్చియు, తెలుఁగునందలి పద వాఙ్మయమును గూర్చియు, శృంగారపదములయు, సీసములయు కర్తృత్వమును గూర్చియు, ధాతుమాతువులను గూర్చియు, మహారాష్ట్ర రాజుల చరిత్రను గూర్చియు, వారిలో కొందరి తెలుఁగుఁదనమును గూర్చియు, తాము తెల్పిన యంశములు పరిశోధన పూర్వకములై అపూర్వకములుగా నున్నవి. తను పీఠిక విమర్శ వాఙ్మయమునకొక నూతనాలంకారము.

తమ యాజమాన్యమున నముద్రితములైన గ్రంథములింకను తమ అపూర్వములైన పీఠికా వివరణాదులతో వెలువడి ఆంధ్రవాఙ్మయమున నభినవ సౌందర్యమును సమకూర్చుగాక యని యాశించుచున్నాను.

విధేయుడు

దివాకర్ల వేంకటావధాని

ఇందుమతీ పరిణయము

తెలుగువారి కందఱకు చిరపరిచితుడగు తెనాలి రామకృష్ణకవి తమ్ముని మనుమడు రామభద్రకవి రచించిన ఇందుమతీ పరిణయము, ఇంతకు ముందెవరో కొంతమంది పరిశోధకులకు తప్ప తక్కినవారికి తెలియనే తెలియదు. ఇంతవఱకు ముద్రితముగాక, మఱుగున పడియున్న యీ ప్రబంధమును నేడు ఆంధ్రప్రదేశ ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారము పరిశోధనా సంస్థవారు (ఆంధ్రప్రదేశ గవర్నమెంటు ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్సు లైబ్రరీ అండ్ రిసర్చి ఇనిస్టిట్యూట్ వారు సర్వాంగ సుందరముగా ప్రకటించినందులకు వారినెంతయు నభినందించుచున్నాము.

ఈ గ్రంథము డాక్టరు దివాకర్ల వేంకటావధానిగారిచే పరిష్కృతమై 14 పుటల ఉపోద్ఘాతముతో నొప్పుచున్నది – వాఙ్మయ మహోధ్యక్షు, కళాప్రపూర్ణ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్యగారి 24 పుటల తొలిపలుకు గలదు.

ఈ కావ్యమింతవఱకు అపరిచితమగుటచేత నిందలి వివరములు తెలుపుచున్నాను. ఇది 4 ఆశ్వాసముల కృతి –

ప్రథమాశ్వాసమున	...	146
ద్వితీయాశ్వాసమున	...	113
తృతీయాశ్వాసమున	...	152
చతుర్థాశ్వాసమున	...	256
		667 గద్యపద్యములు గలది.

ఇందిరువదియాఱు గద్యములు - అనగా వచనములు మాత్రమే గలవు. అందు రెండు మాత్రమే పెద్దవి. తక్కినవి అంత - అప్పుడు వంటి చిన్న వచనములు కాబట్టి ప్రాయికముగా నిది పద్య ప్రబంధమని చెప్పవలెను.

తెనాలి రామభద్రకవి విరచితమైన ఇందుమతీపరిణయమును గూర్చి మొదట తెలిపినవారు కీర్తిశేషులు మానవల్లి రామకృష్ణకవి మహోదయులు. ఇప్పటికి ఏబది యెనిమిదియేండ్ల క్రిందట 1914 లో ఆంధ్రపత్రిక సంవత్సరాది సంచికలో వారు "తెనాలి కవులు" అను వ్యాసము ప్రకటించి, అందు రామభద్ర కవి గ్రంథమే గాక, తెనాలి కవులనుగూర్చి, ఎన్నో క్రొత్త విషయములు తెలిపినారు. (ఈ అమూల్య వ్యాసము "మానవల్లి సంచిక" అను గ్రంథమున పునర్ముద్రితమైనది. ఆంధ్రప్రదేశ సాహిత్య అకాడమివారి ప్రచురణ. సంపాదకులు-నిడదవోలు వెంకటరావు - డాక్టరు పోణంగి శ్రీరామఅప్పారావు).

ఉపోద్ఘాతమున కావ్యవిశేషములనుగూర్చి గాని అపురూప పద ప్రయోగ ములు గూర్చిగాని-ఏమియు చర్చింపబడలేదు-తెలుగు భాషలో ఇందుమతీపరిణయము లెన్నియున్నవి? వానిలో రామభద్రకవి కృతి కాలక్రమమున ననుసరించి యెప్పటిది? అను విషయములే యిందు లేవు. ప్రస్తుతము లభ్యములైన ఇందుమతీపరిణయము లలో, కుమార ధూర్జటి కృతి ముద్రితమై వ్యాప్తిలో నున్నది.* పరిష్కర్తలు, కుమార ధూర్జటి కృతితో దీనిని తులనాత్మక పరిశీలనచేసి రామభద్ర కవికృతిలోని ప్రత్యేక విశిష్టత వెల్లడించవలసియుండెను.

ఈ గ్రంథ పరిష్కరణ విధానమెట్లున్నను, దీనికి కళాప్రపూర్ణ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్యగారు వ్రాసిన తొలిపలుకు గ్రంథమునగల కొన్ని విషయ ములను గూర్చి యనేక నూతనాంశములు వెల్లడించుచున్నది.

1. ఇందుమతీపరిణయగాథ అతి పురాతనమైన పురాణ కథలలో నొకటి. అజ మహారాజు మనుమడైన శ్రీరాముడు మనమనుకొను త్రేతాయుగ ములో కాక, 23 చతుర్యుగాల పూర్వమున్న చతుర్యుగంలో త్రేతా యుగమున నున్నాడు.

2. కాళిదాసు కుమారసంభవ, మేఘ సందేశాలతోపాటు - రఘువంశ కావ్యంకూడా విశిష్టశ్లేష కావ్యమే.

3. ఆర్షవిజ్ఞాన దృష్టితో చూచినపుడు - అజుడు మామూలు అజుడుకాడు- ముహూర్తపరమైన అజుడు. కాలరూపమైన అజముహూర్తం పరమహంస పరమైనది. "సోహం-హంసః" అన్న మూలస్వరూపానికి ప్రతిబింబకం........ ......ఇందుమతి - ఇందుశక్తి - మతిగా రూపొందిన శక్తిస్వరూపిణి.

---

*వీనిని శ్రీ గోపాలకృష్ణయ్యగారు తమ తొలిపలుకులో తెలిపియున్నారు.

దైహికమై లౌకికమైన నామరూపాదులున్నా, అవి అలౌకిక శక్తిస్వరూప చేష్టావలయంలోవే కాని తద్భిన్నాలు కావు. (4 వ పుట)

కాళిదాసుని కావ్యాలలో నిగూఢమై మహాగంభీరమైన యిట్టి అపూర్వ విషయాలను వివరించుటకు ఆర్షవిజ్ఞానమునామూలాగ్రముగా నాకళించుకొన్న గోపాలకృష్ణయ్యగారికి తప్ప యితరులకు సాధ్యముకాదు.

వర్ణవ్యవస్థ

ఇందుమతీపరిణయకృతిభర్త పాలచూరి కృష్ణభూపాలుడు చతుర్థకులజుడు అన్నదానిని పురస్కరించుకొని గోపాలకృష్ణయ్యగారు, వర్ణవ్యవస్థ నిజస్వరూపమును, వేదోక్త ప్రమాణములతో నిరూపించినారు. వర్ణవ్యవస్థ మూలతత్త్వము నెఱుగుటకు మన సాహిత్యమున నకాండ తాండవము చేయుచున్న వర్ణవిభేదములను, వివాదములను నశింపజేయుటకు నిందున్న నాలుగు పుటలును సంస్కారముగల వారందఱు చదువుకొని మననము చేయవలసినవి.

తెలుగున ఇందుమతీ పరిణయాలలో, మతుకుమల్లి నృసింహకవి అజచరిత్ర మిక్కిలి ప్రౌఢమైనది.

సమ్మోహనాస్త్రం

కథలో గంధర్వుడైన ప్రియదర్శనుడు అజునికి సమ్మోహనాస్త్రము నిచ్చి, ప్రయోగోపసంహారములను మంత్రపూర్వకముగా నుపదేశించును. ఈ శీర్షికలో శ్రీ గోపాలకృష్ణయ్యగారు వ్రాసిన, మంత్రశాస్త్ర సంబంధములైన మహాగంభీర విషయములు చూచిన, వారికి మంత్రశాస్త్రమునందుగల మహితవైదుష్యము వ్యక్తమగుచున్నది. ఇందుపయుక్తములైన–అజ, ఇందుమతి, విదర్భశబ్దాలు బీజాక్షరపరమైనవి-అని కాళిదాస హృదయమును లోతుగా పరిశీలించి శ్రీ గోపాలకృష్ణయ్యగారు వెలుగునకు దెచ్చిన విషయములు వ్యాఖ్యాతలు కూడ తెలుపలేదు.†ఈ శీర్షికను బట్టి చూడగ, కాళిదాసకృతులు, మంత్రశాస్త్రదృష్ట్యా ఎంతసూక్ష్మాతి సూక్ష్మముగా పరిశీలింపవలెనో తెలియగలదు. ఇదియును మన మవగాహనము చేసికొనవలసిన శీర్షిక.‡

ఛందో విశేషములు

పరిష్కర్తల ఉపోద్ఘాతములో తెలుపని కవి ఛందోవిషయములను గోపాలకృష్ణయ్య గారు తెలిపినారు.

---

†మంత్రశాస్త్రమున శ్రీ గోపాలకృష్ణయ్యగారద్భుత కృషిచేసినారని నాకు తెలియును.

‡ఇట్లే కేవలము రసైకమని మనము భావించు కాళిదాసుని మేఘసందేశమునందు యోగము, శివతత్త్వము పూర్తిగా నిరూపితములైనవి. ఇవి వ్యాఖ్యాతలు తెలుపనివి. చూ–షట్పదీ మేఘసందేశము–నా పీఠిక.

పృథ్వీవృత్తమునకు లాక్షణికులు 12వ అక్షరము చెప్పగా-రామభద్రకవి తొమ్మిదవ అక్షరాన్ని యతిపాటించాడు. అని, "నిరంతర రమావమానిత సతీశ యశాధిరా"(1–146) ఉదహరించినారు. పృథ్వీవృత్తమునకు, 9వ అక్షరము యతి శ్రీనాథుడు పాటించినాడు.

చతుర్ముఖ విలాసినీశయ విలాస పంకేరుహ
స్రుతామృతధూళికా సురభిసార సారస్వతా—నైష. (2–146)

ఇది సంస్కృత సంప్రదాయము "వసగ్రహయతిశ్చపృథ్వీ" రామభద్రకవి శ్రీనాథుని ననుసరించినాడు.

కవిరాజవిరాజిత వృత్తము:—8, 14, 20 మూడు యతులను లాక్షణికులు చెప్పిరి—ఇందు రామభద్రకవి

"స్థిరగుణభూషణ బాంధవపోషణ శ్రీకరభాషణ మేరుధృతీ" (3–15) అని 14వ యక్షరము నొక్కచోటనే యతి పాటించినాడు. ఇది నన్నయ సంప్రదాయము
చని చని ముందటనాజ్యహవిర్ధృత-సౌరభధూమలతాతతులన్ (ఆది.4-21).†

బంధాలు

తెలుగున బంధకవిత్వము గూర్చి గోపాలకృష్ణయ్యగారు ప్రస్తావించి ఇందుమతీపరిణయమునగల బంధములను మూడింటిని గూర్చి వారెంతో శ్రమచేసి మనకు వానిని వ్యక్తముచేసినారు. వ్రాతప్రతిలోనున్న వానినెంత పరిశీలన చేసి వీనికి రూపముల నిచ్చినారో యీ క్రిందివానిని గూర్చి తెలియనగును.*

1. *పుష్పమాలికాబంధము* :- కందములో నున్నది. ఈ బంధస్వరూప వర్ణ చిత్రము చూచిన కందమునందెంత నిపుణముగా నిమిడ్చిరో తెలియగలదు.

2. *పద్మబంధము* :- వ్రాత ప్రతిలో పద్మబంధమని మాత్రమే యుండగా, దానిని చతుర్దళ పద్మబంధముగా ఊహించిన, ఎంత అసహజముగా నుండునో గోపాలకృష్ణయ్యగారు, చిత్రములో చూపి, దీనిని త్రిదళ చంపక బంధము అను బంధముగా వర్ణచిత్ర సహితముగా చూపినారు. ఇట్లు బంధములను వర్ణచిత్రములలో స్ఫుటముగా చూపుట యింతవఱకు వాఙ్మయమున లేదు. దీని కాద్యులు గోపాలకృష్ణయ్యగారే. ఇది హృద్యానవద్యము. అయితే వాఙ్మయ ప్రపంచమున నిదివఱకెవ్వరు రచింపని సుమారు 300 విభిన్న బంధాల నిముడ్చుకొన్న విజయశ్రీ

---

†రామభద్రకవికి పూర్వమే పెక్కు లక్షణగ్రంథా లవతరించాయి. అందువల్ల లక్షణ గ్రంథాల ననుసరించకపోవడం నిర్దిష్టమైనది. వ. గో. కృ.)

*గ్రంథము తొలిపలుకు 18 వ పుటలో పేర్కొనబడినది.

శృంగార రగడ రచించిన బంధ కవితా పారీణులు శ్రీ గోపాలకృష్ణయ్య గారికిది యొక విశేషముకాదు. దీనినిబట్టి మనము గోపాలకృష్ణయ్యగారి కవిత్వమును గూర్చి పరిశోధన చేయుట యావశ్యకమైయున్నది.

పూర్వ కవులలో గణపవరపు వేంకటకవి ప్రబంధ రాజవిజయ వేంకటేశ్వర విలాసకర్త బంధ కవిత్వమున ప్రవీణుడు. ఆధునికులలో మండపాక పార్వతీశ్వర శాస్త్రిగారు - ప్రబంధ సంబంధ బంధనిబంధన గ్రంథమున బంధ లక్షణములు వ్రాసి, కవితా వినోద కోశము"†" అను గ్రంథమున వానికి లక్ష్యములు వ్రాసినారు.

బంధకవితను గూర్చి పరిశోధన చేయుటకు పై విషయమెంతయో దోహద మొసగుచున్నది.

తొలి పలుకు పేరునకు తొలిపలుకుగాని యిందు విలువగల విషయములు గ్రహింపదగినవి చాలా గలవు. పాఠక మహాశయులేగాక, వాఙ్మయ చారిత్రక పరిశోధకులు, విమర్శకులు, సావధానముగా మననము చేయుదురుగాక.

నిడుదవోలు వెంకటరావు.

ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వ ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్స్ లైబ్రరి అండ్ రిసర్చి ఇన్స్టిట్యూట్ వారు ప్రచురించడానికి తలపెట్టిన అముద్రిత గ్రంథాలలో "ఇందుమతీ పరిణయము" ఒకటి. దీని కర్త తెనాలి రామకృష్ణ కవి సోదరుని మనుమడైన తెనాలి రామభద్రకవి. ఇది ప్రబంధం.

ఇక్ష్వాకు వంశపు రాజయిన రఘువు చిరకాలం పుత్రులు లేక విశ్వజిద్యాగం చేసి, కౌత్సుడు అనే ఋషి కుమారుని అభీప్సితం దీర్చి తత్ఫలితంగా సంతానవరం పొందుతాడు. ఆ కుమారుడే అజుడు. ఈయన ఇందుమతీదేవి స్వయంవరానికి ప్రయాణమై మార్గ మధ్యంలో ప్రియంవదుడనే గంధర్వునికి శాపవిమోచనచేసి, ఇందుమతిని దర్శించి, ఆమెచే వరింపబడి, ఆమెచేత తిరస్కృతులైన రాజులు దండెత్తి రాగా, వారిని నిర్జించి అయోధ్యకు తిరిగివచ్చి యువరాజుగా అభిషిక్తుడవుతాడు. ఇది స్థూలంగా కథ. దీనికి మూలం కాళిదాసు రచించిన రఘువంశం.

తిక్కన మొదలైనవారి కాలంలో మహా కావ్యపరంగా ప్రయుక్తమైన ప్రబంధ శబ్దానికి క్రమేణా అర్థం మారింది. శృంగారరస ప్రధానమైనది. వర్ణన ప్రాముఖ్యం గలది. రీతి ప్రాధాన్యం గలది, అయిన ఒకానొక కావ్య ప్రక్రియ

---

†కవితా వినోదకోశము — క్రీ. శ. 1933 లో ఆంధ్రకవుల చిత్ర పట ప్రదర్శనమున అపూర్వగ్రంథములలో నది ప్రదర్శితమైనది. పార్వతీశ్వర శాస్త్రిగారి పౌత్రులు దానినిచ్చిరి. ఆ గ్రంథము సంపాదింపదగినది. నేనా సభలో పాల్గొన్నవారిలో నొకడను.

వెలిసి విరిసి బహుళ ప్రచారం పొందడంతో దానిని ప్రబంధ మనడం సాగించారు శ్రీ కృష్ణదేవరాయలు కాలంలో.

మన చరిత్ర ప్రబంధాలకు గీటురాయి వంటిది. దానిని లక్ష్యంగా పెట్టుకొనే తరువాతి కవులు ప్రబంధాలను కూర్చారు. అందుచేత ఇందుమతీ పరిణయ ప్రబంధానికి మూలమైన రఘువంశంలో లేని వర్ణనలు అనేకం ఇందులో కనబడతాయి.

కథ మొదలుకావడం అయోధ్యాపుర వర్ణనతో రఘుమహారాజు భార్య గంధవతీదేవి గర్భం ధరించినపుడు కవి గర్భలక్షణాలనేకాక ఆమె మనఃపరిస్థితిని విపులంగా వర్ణించాడు. ఇది మూలంలో లేదు. ప్రబంధాలలోని అష్టాదశ వర్ణనలో ఇదొకటి. ద్వితీయాశ్వాసంలో కథానాయిక ఇందుమతీ అంగాంగ వర్ణనవుంది. స్వయంవరానికి ముందే నాయికా నాయకులకు పరస్పర సందర్శనం కలుగుతుంది. ఇది మూలకథలో లేదు. దీని ప్రయోజనం నాయికా నాయకులను విరహబాధకు గురిచేసి శీతలోపచారాలు చేయించి వారితో మదన, చంద్ర, మలయమారుత, వసంతాది ఉపాలంభాలు చేయించడం: తెల్లవారి సూర్యోదయ వర్ణన చేయడం—ఈ విధమైన ప్రబంధోచిత వర్ణనలతో నింపడానికే కవి ఈ ఘట్టం ప్రవేశపెట్టినట్టు అనిపిస్తుంది. కేవలం రసానందమే కాకుండా ఇంకొక ప్రయోజనం కూడా వుండాలని కాబోలు, కవి ఉపదేశ ప్రక్రియను ప్రవేశ పెట్టాడు. ఇందుమతి అత్తవారింటికి వెళ్లే సమయంలో తల్లిచేత ఆమెకు ఉపదేశం చేయించాడు. కావ్యం ఆఖరున అజుడికి తండ్రిచేత రాజధర్మం బోధింపచేశాడు.

ప్రబంధం కాబట్టి దీనిలో ఆంగిరసం శృంగారం దీనికి అనుగుణంగానే అనేక వర్ణనలు సాగాయి. కావ్యాంతంలో సంభోగ శృంగార వర్ణనవుంది. స్వయం వరంలో తిరస్కృతులైన రాజులు యుద్ధానికి వచ్చినపుడు అజుడు యుద్ధం చెయ్యడం మొదలైనచోట్ల వీర, అద్భుత రసాలు శృంగారానికి అంగాలుగా నిలిచి ఔచిత్య శోభను చేకూర్చాయి.

సూర్యాస్తమయాన్ని వర్ణిస్తూ కవి సూర్యుడు పగలంతా పద్మినీ సమూహాలకు ప్రీతిపాత్రుడై సంతోషం చేకూర్చి అస్తమయంవేళ కాషాయ వస్త్రాలుధరించి వానప్రస్థానానికి వెళ్లే ముసలివాడిలాగా వున్నాడని అన్నాడు. ఇది ఈయన వర్ణనల కొకమచ్చుతునక.

కథాగమనం కుంటుపడదు. కథాకథనం సరళంగా సాగుతుంది. కావ్యాంతంలో రచించిన నాగ, పుష్పమాలికా, చంపక బంధాలు ఆనాడు బహుళ ప్రచారంలోవున్న చిత్రకవిత్వం ఈ కవిమీద ప్రసరించిన ప్రభావాన్ని చాటుతున్నాయి.

కవి ఈ కావ్యరచన చేసేనాటికి ప్రబంధాలలో శృంగారం అసభ్యంగా, అశ్లీలంగా తయారయింది. ప్రబంధ ప్రక్రియే క్షీణదశకు చేరింది. ఇలాంటి సమయంలో

కవి ఔచిత్యం మీరని వర్ణనలతో ఆహ్లాదకరమైన శృంగార పరిపోషణతో సమకాలిక ఉత్తమ ప్రబంధాలలో ఒకటిగా ఎన్నదగిన కావ్యాన్ని కూర్చడం ఎంతో ప్రశంసనీయం.

లభ్యమైన ప్రతులనుంచి మేలైన పాఠాలు ఏరి కావ్యాన్ని పరిష్కరించడంలో శ్రీ దివాకర్ల వేంకటావధాని చేసిన పరిశ్రమ ఘనమైనది.

శ్రీ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్య తొలిపలుకులో సమ్మోహనాస్త్రము, కావ్యంలోని ఛందోవిశేషాలు, బంధాలు మొదలైనవాటిని వివరించారు. వర్ణవ్యవస్థగురించి ఈయన చేసిన చర్చ సహేతుకంగా, ఆలోచన రేకెత్తించేదిగావుంది. జాతి, మత, వర్ణ విభేదాలు లేని సమాజం రూపొందాలంటే ఇలాంటి రచనలు అవసరం.

ఆంధ్రజ్యోతి
(దినపత్రిక)
30-12-1973

మిత్రులు డాక్టర్ గోపాలకృష్ణయ్యగారికి
నమస్తే.

తాము దయతో పంపిన పుస్తకాలందినవి. "శృంగార పదముల"కు మీరు కూర్చిన పీఠిక బహుముఖ విజ్ఞానపేటిక. ఎన్నెన్ని విషయాలు వివరించారు (గేయ సాహిత్యాన్ని గూర్చినవి). పదం, పద్యం, చరణం, పాదం మొదలైన అంశాలను గూర్చిన మీ మౌలిక పరిశోధన అనితర సాధ్యం. తెలుగులో పదవాఙ్మయ వికాసాన్ని గూర్చి, ధాతు మాతువులను గూర్చి ఆంధ్ర వాఙ్మయానికి సేవచేసిన మహారాష్ట్ర ప్రభువులను గూర్చి మీరు వివరించిన విషయాలు పరిశ్రమైక సాధ్యాలు. అంతేకాదు. అచుంబిత పరిశీలనా ఫలాలు. ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్స లైబ్రరి పక్షాన వెలువడుతున్న గ్రంథాలకు మీరు సమకూరుస్తున్న అవతారికలు ఆంధ్ర సాహిత్య పరిశోధకులకు కారికలు - అయితే అక్కడక్కడా అవి ఛురికలు కూడా.

ఇందుకు మిమ్మల్ని అభినందిస్తున్నాను. ఆంధ్రభారతికి మీరు సమదరిస్తున్న ఆభరణాలు క్యారట్లు తరగని సువర్ణాలు.

మీ
సి. నారాయణరెడ్డి
15-8-1973

శృంగార పదములు

పదకవితాశాఖ పద్యకవితాశాఖ యని రెండు విధములుగా ప్రవర్తిల్లుచున్న తెలుగు సాహిత్యమున నింతవఱకు, పద్యకవితాశాఖను గూర్చియే పరిశ్రమ జరిగినది గాని పదకవితాశాఖ యందంత పరిశ్రమ జరుగలేదు. ఆంధ్రవాఙ్మయ చరిత్రమున పద్యకవితాశాఖకే ప్రాధాన్యము,గాని పదకవితకు స్థానములేదు. పద పద్య కవితలలో పద్యకవితకంటె పదకవితయే ముందని సాహిత్య విమర్శకులు సారస్వత చరిత్రకారు లంగీకరించినదే. అయినను పద్యకవితయందు పండితులకుగల యభినివేశము, పదకవితయందు లేకపోవుటచేత, పదకవితలను గూర్చి పరిశ్రమ యిప్పటికి నలువదేండ్ల క్రిందటనే ప్రారంభమైనను; ఉత్తమ సాహిత్య విమర్శనా పథకమున పద కవితకు స్థానము లేకపోయినది-సమగ్రాంధ్ర వాఙ్మయ పరిణామ చరిత్రకు, పదకవితల పుట్టుపూర్వోత్తరములు, పదకవితాతత్త్వము, పదకవితా వికాసము నత్యంతావశ్యకములు-అట్టి పదకవితనుగూర్చి పరిశ్రమ చేయుటకు ననేకవిధములుగా దోహదముచేయునది ప్రస్తుతము ఆంధ్రప్రదేశ ప్రభుత్వ ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారమువారు ప్రకటించిన

శృంగారపదములు

అను గ్రంథము - ఈ గ్రంథమునకు వాఙ్మయ మహోద్యతు కళాప్రపూర్ణ శ్రీ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్యగారి ఏబది నాలుగు పుటల పీఠిక పదకవితా వాఙ్మయ చరిత్రకే పీఠికగా నున్నది.

ఈ శృంగారపదముల మాతృక తంజావూరిలోని సరస్వతీ మహలు గ్రంథాలయమున కలదని శ్రీ గోపాలకృష్ణయ్యగారు తెలిపినారు-ఈ సందర్భమున వారు పదములను గూర్చి 40 గ్రంథములున్నవని తెలుపుచూ, వాని గ్రంథ సంఖ్యా వివరముల నిచ్చినారు-ప్రస్తుత ముద్రణము అందుగల B.C. 632 ప్రతి M.136 అను ప్రతి ఆధారముగా ముద్రితమైనది. పీఠిక* (పుట 38)

ఈ గ్రంథ ప్రకటనము వలన సాహిత్యలోకమున కెంతో మేలు కలిగినది. అది యీ గ్రంథపీఠిక-ఈ పీఠికలో కళా-ప్రపూర్ణ శ్రీ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్యగారి వఱకు, సాహిత్య విమర్శకులు, పద వాఙ్మయ చరిత్రకారులు నెఱుగని, యపూర్వావిష్కృత విషయములు, శాస్త్రీయముగా సోపపత్తికముగా చర్చించియున్నారు. మొదటిది

---

* కీర్తిశేషులు వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి బసవపురాణ పీఠిక (1929) మూలమునను, చిలుకూరి నారాయణరావుగారి పండితారాధ్య చరిత్ర మూలమునను పదకవితలను గూర్చి పరిజ్ఞానము తొలుత సాహిత్యలోకమునకు గలిగినది.

1. పదము – నిర్వచనము

పదమంటే లోకములో వాడుక ప్రకారము పాట అని, పద్యమంటే ఛందో విశేషమని వ్యవహరించుట కలదు. ఇంతేకాదు, అక్షర చ్ఛందస్సులకు సంబంధించిన వన్నియు పద్యములని లాక్షణికులు నిర్వచించినారు. వారే మాత్రాచ్ఛందస్సులైన-తరువోజ ద్విపద సీసాక్కరాది ఛందస్సులను-పద్యములనియే చెప్పినారు-అయినను పదములు గేయములుగా నుండునవన్నియు మాత్రాచ్ఛందస్సులే. అప్పుడు మన ఛందో లక్షణకారులు పద్యములుగా చెప్పిన పై మాత్రాచ్ఛందస్సులన్నియు పదములే. కాబట్టి పద్యశబ్దముచేత మాత్రాబద్ధములైన గేయములు గ్రాహ్యాము లవుతవి.

ఇంతవఱకును, మనము పదము వేఱు పద్యము వేఱు అని భావించుచున్నాము. కాని నేడు గోపాలకృష్ణయ్యగారు, బహుసూక్ష్మముగా పరిశీలించి, పద, పద్యములు పర్యాయపదములుగా వాడవచ్చునని నిరూపించినారు. ఇందుకు తార్కాణంగా ప్రస్తుతము ప్రకటీతమైన శృంగారపదములే చూపవచ్చును. ఇందులో పదములే కాక శృంగారపదములు అను శీర్షికగల రెండవ భాగములో అన్నియు పద్యములే. దీనికి మూలమైన తాళపత్ర ప్రతిలోనివి- "పదములు" గానే చెప్పబడినవి గాని పద్యములుగా చెప్పబడలేదు-పాఠకులకు స్పష్టముగా తెలియుటకై మూలమును దాళపత్ర ప్రతినుండి చూపుచున్నాను.

పదములు

M. 136. S 148/10 x 12/10 L. 22.11.45 G. 140 Beginning.

సీ. చేరియింకొకసారి చిన్నారి నెమ్మోము
కన్నులు చల్లగాఁ గందు నొక్కొ
తెలియనింకొకసారి తియ్యని పలుకులు
వేనుల విందుగా విందునొక్కొ.

End

వేగ మరుకేళినలయించి వేడ్కమించి!
ముదమున చెలంగి యేలవె మోహనాంగి.

S. పదములు

* వృత్తాలు గణ, సమకబద్ధాలు-జాతులు మాత్రా, సమకబద్ధాలు అని కవి జనాశ్రయకర్త నిర్వచించినా గణసమకబద్ధాలతో-అక్షర సమత్వము లోపించునని గోపాలకృష్ణయ్యగారు రాముడు-భర్గుడు అన్న గణములను ఉదాహరణముగా

---

* పద్యానికైనా గేయానికైనా 'పదము' అని వాడవచ్చును.

చూపినారు. ఈ సందర్భములో వారు, సీసపద్యమునందలి మాత్రాగణములను తీసికొని–"నల" "భ" గణాలు మాత్రమేగాని, "నగ" "రత" లు మాత్రమే గాని ప్రయోగించి ఆ తరువాత సూర్యగణాలు ప్రయోగిస్తే సమమాత్రకాలు కావచ్చునని నిరూపించినారు–ఆటవెలదితప్ప మిగిలిన జాతులన్నీ సమమాత్రక గణాలు కలవిగా మాత్రమే కాదు సమగణాలు కలవిగా ఉండేటట్లు కూడా రూపొందించవచ్చు అని విశదముచేసినారు.

అక్షరచ్ఛందస్సులైన వృత్తాలలో గురు లఘుక్రమములో వ్యత్యస్తత వుండ రాదు—అనగా రెండు లఘువులొక గురువుకాదు—గురువు గురువే–లఘువు లఘువే. ఈ యంశము వ్యక్తపఱచుటకు—వారు, గేయాలలో "పల్లవి" అనుపల్లవి విడిచి పెడితే, చరణాలలో—సమమాత్రాకత్వ—అసమ మాత్రాకత్వ గణ సమకత్వాలలో ఏదో ఒకటి గోచరము కాక తప్పదు—ఇందువలన—గేయరచనాచ్ఛందములో జాత్యు పజాతులలో చక్కగా నిముడును—అందువలన పదములను, పద్యములన్నచో దోషము లేదు. భరతముని మతమున పాటపాడుట, పద్యము చదువుట అని లోక వ్యవహార మున్నను పద్యము కూడ పాడవచ్చును, చదవవచ్చును, అని వాల్మీకి రామా యణమునుండి ప్రమాణపూర్వకముగా నిరూపించినారు. పద్యములను, రాగము లతో పాడు సంప్రదాయము మనకు చిరకాలమునుండి సంప్రదాయసిద్ధమై యున్నది. పురాణములు శ్రీరాగముతో చదువవలయునని నియమముగలదు. వసుచరిత్ర యందలి, కొన్ని పద్యములలో, సందర్భానుసారముగా నుపయోగింప బడిన పదము లాయా రాగములను నిరూపించి అయా పద్యముల నాయా రాగము లతో పాడవలయుననియే రామరాజభూషణుడట్లు రచించెను-

"నానాసూన వితాన వాసనల"—అన్న పద్యమున "సారంగమేలా నన్నొల్ల దటంచు" అన్న "సారంగ" పదము, సారంగ రాగమును సూచించును-అనగా ఆ పద్యము సారంగ రాగముతో పాడవలెను— తక్కిన, కాంభోజీ, హిందోళ మొదలగునవి—స్పష్టముగా పద్యమందున్నవే.

పద్యములు రాగముతో పాడవలెనన్న సంప్రదాయము నాటకములయందు, మన కవులు పాటించిరి. ధర్మవరమువారి చిత్రనళీయమున—ఇచ్ఛాపురపువారి రస పుత్రవిజయమున పద్యములతో రాగములపేర్లు పొందుపఱుపబడినవి. నటకు లాయారాగముల నా పద్యములను పాడుచుండెడివారు. ఒక సీసపద్యమున నాల్గు పాదములు నాల్గు రాగములున్నప్పుడిట్లే నాల్గురాగములు పాడెడివారు.

వృత్తములుగాని కంద పద్యములుగాని—అనుప్రాసలతో నున్నప్పుడు వానిని తాళములతో పాడవచ్చునని—భాగవతమునుండి పద్యములు తాళములతో పాడి పురాణ హరికథగా కీ. శే. బంకుపల్లి మల్లయ్యశాస్త్రులవారు వినిపించెడివారు.[1] (1876—1946)

---

1. వీరు భాగవత పద్యములను విశాఖపట్టమున 1935 కవితాసమితి సమ్మేళనమున వినిపించునపుడు, విను భాగ్యము నాకు లభించినది. ఈ విషయము నా "పోతన" అను గ్రంథమున తెలిపినాను. (చూ. పుట 102.)

పద్యములు పాడడము అన్న విషయ మీనాటివారి కపరిచితము. అట్టిదానిని సాహిత్య విమర్శకులదృష్టికి తెచ్చినందులకు శ్రీ గోపాలకృష్ణయ్యగారి నెంతయేని యభినందింపదగియున్నది.

పదశబ్దచర్చ

వాఙ్మయ ప్రపంచమున నింత శాస్త్రీయ దృక్పథముతో, నిశిత పరిశీలన యింతవఱకు నెవ్వరును చేయలేదు. ఇందన్నియు నిదివఱకు లోకమునకు పరిచితము కానివే—పదశబ్దము వేదమున గలదని నిరూపించుటయే గాక—ద్విపదలకు "ద్విపథ" అని వ్యవహారమున్నట్లు శార్ఙ్గ దేవుడు సంగీత రత్నాకరములో తెల్పె నన్న విషయము సంగీత, సాహిత్య శాస్త్రపరిశోధకుల కందఱికి కనువిప్పు.

పదమేకాక, గీతము, పదకవిత వీనినిగూర్చి అపూర్వ విషయము లిందు గలవు. శ్రీదివ్యతిరుపతి క్షేత్రమున సంకీర్తనాచార్యులగు, తాళ్ళపాక అన్నమయ్య గారు పదకవితా సార్వభౌములై, సంకీర్తన లక్షణము నెందులకేర్పరిచినారో అన్న విషయమిందు, శాస్త్రరీత్యా, సమన్వయము చేయబడినది. అన్నమయ్య గారి కాలము నాటికే "పద విజ్ఞానాంధులున్నట్లును" పదవాఙ్మయము యొక్క ఉత్తమ స్థాయిని నిరూపించి, దానిని సాహిత్య చరిత్రమున సుప్రతిష్ఠితము చేసిన విచారణ యీ పీఠికకు, మెఱుగులు దిద్దుచున్నది.

అన్నమయ్యగారు సంకీర్తన లక్షణములో ప్రారంభమున పదమును గుఱించి భరతనాట్య శాస్త్రమున 15వ అధ్యాయమున వివరించిన శ్లోకము లిందు తాత్పర్య ముతో నిచ్చుటచే—పదమును గూర్చి—నిర్దిష్ట పరిజ్ఞానము నలవఱచుకొనుట కెంతయో తోడ్పడుచున్నది.

*అన్నమయ్య సంకీర్తనలక్షణమున కింతవఱకు వ్యాఖ్యావివరణ పూర్వకమైన సాధికారముద్రణలేదు. అట్టిది చేయుటకు శ్రీగోపాలకృష్ణయ్యగారికి తప్ప యితరులకు సాధ్యముకాదేమొ? కాని వారు ప్రథమముగా పాఠకలోకమున కిందు గర్భితమైన గంభీర విషయములు ప్రదర్శించుటచే, దానినిగూర్చి యితరులు పరిశోధన చేయుట కవకాశము కల్పించినారు.

స్థాలీపులాక న్యాయముగా నిందలి విషయములు కొంతవఱకు ప్రదర్శించితిని. ఇంకను ఇందలి "వృత్తాఖ్య వృత్తత్వంసార్వత్రికం" అన్న శీర్షికలో ఉక్తాత్యుక్తాది యిరువదాఱు ఛందస్సులలో మొదటి ఛందస్సునుండి ఎట్లు క్రమక్రమముగా నిరువదారు రూపొందినవో యిందు సోదాహరణ పూర్వకముగా వివరింపబడినవి. ఇంతవఱకు ఛందశ్శాస్త్రమును గూర్చి యెన్నో గ్రంథములు వెలువడినవి. కాని

*తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమువారు 1935 లో ప్రచురించిన మూలము తప్ప వేఱు ముద్రణ దీనికింతవఱకు లేదు. ఆంధ్రప్రదేశ సంగీత నాటక అకాడమివారు దీనిని విస్మరించిరి.

ఇంతవఱకు నీవిషయమై ఎవ్వరూ స్పృశింపనేలేదు. దీనికి హేతువులేదు. ఇట్టి వివరణకు కేవలము ఛందశ్శాస్త్రము పరిణత ప్రజ్ఞయున్న చాలదు. సంగీత శాస్త్రమునందు, వైదిక చ్ఛందస్సునందు, నిష్ణాతులైనవారే యిట్టి పనిచేయుట కధికారము గలవారు. శ్రీ గోపాలకృష్ణయ్యగారట్టివారు కావుననే యీ పీఠికలో నిట్టిలోకోత్తర విషయమును ప్రథమముగా, ఆంధ్రకవి పండిత లోకమున కందించినారు. ఇట్లొక్కొక్క విషయముగూర్చి చర్చించిన గ్రంథ విస్తరమగునని విరమించుచున్నాను.

శ్రీ గోపాలకృష్ణయ్యగారి పీఠికలలో నిట్టి యద్భుత విషయములుండుటలో ఆశ్చర్యములేదు. వారి రచనలలో ప్రత్యేకతయే యిట్టిది. ఆయన ప్రతి విషయమును బహుముఖములుగా లోతుగా పరిశీలించినగాని బయటపెట్టరు. సాహిత్యమందే గాక, ఇతర శాస్త్రములందును వారికిగల వ్యక్తిత్వమీవఱకే వివరించినాడను.*

శ్రీ గోపాలకృష్ణయ్యగారి పీఠికయందలి పదవాఙ్మయమును గూర్చి విషయములన్నియు ప్రత్యేక గ్రంథముగా రూపొందింతురు గాక-యని-విన్నవించుచు నీ గ్రంథసమీక్ష ముగించుచున్నాను.

పదవాఙ్మయపరిశోధకులు సాహిత్య విమర్శకులు నీ పీఠిక యందలి విషయములను, అధ్యయనముచేసి పదవాఙ్మయమును గూర్చి పరిశోధనచేయుదురుగాత.

నిడదవోలు వెంకటరావు,

హైదరాబాదు.

మిత్రులు,

శ్రీ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్యగారికి నమస్సు. మీరు విశ్వాసంతో పంపిన శృంగారపదములు — సీతాకల్యాణము అను రెండు పుస్తకాలు చేరినవి. ధన్యవాదాలు.

ఇటువంటి గ్రంథాలను ప్రచురించే మీ సంస్థ — ఆంధ్రప్రదేశ్ గవర్నమెంట్ ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్సు లైబ్రరి అండ్ రిసర్చి ఇనిస్టిట్యూట్ — స్వధర్మాన్ని చక్కగా నిర్వహిస్తున్నదని నా హార్దికాభివందనాలు తెలుపుకొంటున్నాను.

ఈ కార్యానికి మీవంటి మంత్రోత్సాహ సంపన్నులైన పండితులను నిర్దేశిక పదవికి దెచ్చుకోగలగడం కూడా చాలా అభినందనీయమని ప్రత్యేకంగా వ్రాయవలసిన పనిలేదు. మీ నిర్దేశకత్వం క్రింప యీ సంస్థ కొంత నెమ్మదిగా చిరకాలం అనేక సద్గ్రంథాలను ప్రకటిస్తుండగలదని నమ్మినాను.

మరి యీ జాబు యింత నిదానంగా వ్రాయడానికి వయోమూలమైన దృష్టిహస్తాల దౌర్బల్యమూ ఇతర కార్యప్రసక్తి కారణాలంతే-దీన్ని ఉదాసీనతగా భావింపరని నమ్మి క్షమ నర్థిస్తున్నాను.

---

* వాఙ్మయ మహోద్యముని పరిశోధనా వాఙ్మయం. జూను తెనుగు-నానుడి 7వ పుట

పై రెండు గ్రంథాలూ మీ ఉపోద్ఘాతాలు నెమ్మదిగా చదివినాను. అచ్చు కాయితాలు అందంగావున్నాయి. కాని అచ్చు చిత్తులను యింకా కొంత శ్రద్ధగా చూచివుంటే బాగుండేది. రచనలను గమనిస్తే పై రెండు గ్రంథాలలో తెలుగు సారస్వతంలోని దాక్షిణాత్యశాఖా ధర్మాలన్నీ కానవస్తున్నవి. ధారాళమైన, మధురమైన చెక్కుతీర్చిన భాష మునిగితేలేంత శృంగారభావాలు సూక్ష్మమైన లోతైన భావాలు యెన్నోవున్నవి.

మీ పీఠికలు మీ అనేక గ్రంథావలోకనపటిమను వెలువరిస్తున్నవి. నా అభిప్రాయాలు ఒకటిరెండు విమర్శించితిరి. "మహాగజాః పలాయంతేమశకానాంతుకాకథా'' విషయచర్చకు విశ్లేషణం మూలధర్మమే. దాని ఆధారంతోనే శాస్త్రాలన్నీ నాటికీ నేటికీ సాగుతున్నాయి. కాని విశ్లేషణానికి ప్రసార గణితానికీ ప్రయోజన దృష్టిలేకపోతే అవి వట్టి ఆడంబరాలే అవుతాయి. అవ్యాప్తి, అతివ్యాప్తిలేని లక్షణం దేనికీ మనం చేయలేము. అట్లు చేయవలెనని ప్రయత్నం వాది పరాభవంతో మాత్రమే ముగియవచ్చు. కాని తత్వజ్ఞానానికిగాని లోకవ్యవహారానికిగాని అది ఉపకరించదు. కనుకనే తత్వజిజ్ఞాసువులు పెద్దలెందరో తర్కాన్ని తిరస్కరించినారు. ఈ దృష్టితోనే నేను "పద" శబ్దాన్ని చర్చించి ఉపయోగించింది. కృతి, కీర్తన, వర్ణం, జావళి మొదలైన శబ్దాలన్నీ వ్యవహార దృష్టితో ఏర్పడిన పారిభాషిక పదాలు. వాటి వ్యుత్పత్తి చరిత్ర మొదలైన చర్చా విషయాలు కొంతవరకూ వినోదంగా మాత్రమే ఉండగలవు.

"శృంగారపదములు'' పీఠిక XX పుటలో మీరు శార్ఙ్గదేవుని మతాన్ని విమర్శించడం అతడు 'గుహ్యాద్గుహ్యాతరమైన పద్ధతిలో' ప్రబంధాధ్యాయాన్ని రచించలేదని చెప్పడమూ సరి అయినదే - సంగీత ప్రబంధాల ప్రస్తారం అతడు చేసిందే వాడుకలోకిరాక చాలా భాగం అంతరించిపోయింది. ఇంకా ఎక్కువగా ప్రబంధాలను విశ్లేషించి ప్రస్తరించివుంటే వాటి సంఖ్య, మీ రిచ్చిన సమార్ధనమవిషమవృత్తాల 18 అంకెల సంఖ్యవలెనే, వట్టి అబ్బురపు పనిగా పరిణమించి, అసలు గ్రంథమే అంతరించిపోయి వుండేదేమో. మీ పరిశ్రమకు సంతోషిస్తా. హార్దికంగా మీ అభ్యుదయాన్ని కోరే మిత్రుడు.

జయనగరం, | భవదీయుడు
బెంగుళూరు. | *రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణశర్మ*

శ్రీ గీతగోవిందము - గీతశంకరము

జయదేవ మహాకవి సంస్కృతంలో రచించిన గేయకావ్యం 'గీతగోవిందం'. దీనికి తెలుగునాట 'అష్టపదులనే పేరు ప్రసిద్ధమై ఉన్నది. బహుళ ప్రచారంలో ఉన్న 'గీతగోవిందం' సవ్యాఖ్యానంగానూ, వ్యాఖ్యాన రహితంగానూ పెక్కుసార్లు ప్రకటితమయి ఉన్నా, ఇప్పుడు సంగీత విద్వాంసులైన సంపాదకులు స్వరకల్పనచేసి, అనుకూల రాగాలను నిర్ణయించి దీనిని ప్రకటింపజేశారు. కళాప్రపూర్ణ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్యగారు దీనికి విపులమైన పీఠికను వ్రాస్తూ, పెక్కు విషయాలను

వివరించారు. దీని పేరు శ్రీ గీతగోవిందమనీ రచయిత శ్రీ జయదేవకవి అనీ, ఇది యక్షగానమనీ తెలుగులో వెలసిన యక్షగానాలకు మార్గదర్శకమనీ ఈ మొదలైన విశేషాలు ఆ పీఠికవల్ల తెలుస్తున్నవి. తెలుగు యక్షగానాలలో పద్యములు, గేయాలు కాకుండా నడుమ నడుమ వచనాలు కూడా ఉంటాయి. ఇందులో వచనాలు అంటే గద్యాలు లేవు. కాబట్టి ఇది నిర్వచన యక్షగానమని అనుకోవలసి ఉన్నది.

ఈ గేయ కావ్యాన్ని అనుసరించే పార్వతీ పరమేశ్వరుల ప్రేమగాథను గానంచేసే 'గీతశంకరం' రచించబడింది. దీనిని 'పంచరత్నకవి' బిరుదుగల అనంత నారాయణకవి రచించాడు. గీతగోవిందాన్ని ప్రాచీనుడూ, ఉత్తర దేశీయుడూ అయిన జయదేవుడు రచించగా, దీనిని నవీనుడూ, దాక్షిణాత్యుడూ అయిన ఈ కవి కూర్చాడు. గీతగోవిందంలో రాధామాధవుల ప్రణయగాథ తప్ప కథాంశం కానరాదు. ఇందులో శంకరుని పార్వతి సేవించుట, మన్మథ దహనం, పార్వతి తపస్సు, శివుని అనుగ్రహం, పాణిగ్రహణం మున్నగు కథాంశాలు కూడా ఉన్నవి. రచన గీతగోవిందమంత ప్రశస్తం కాకపోయినా రసవంతమైనదనే చెప్పవలసి ఉన్నది.

గీతశంకరం వ్రాతప్రతి తంజావూరు సరస్వతీ మహల్ లైబ్రరిలో ఉండగా దానిని కాపీ చేయించి, జగన్నాథరావుగారు స్వరాలనూ, రాగాలనూ నిర్ణయించి దీనిని ప్రకటింపజేశారు.

ఆంధ్రప్రభ
(సచిత్ర వార పత్రిక)
24-4-1974.

ఆరవీటి రాజవంశం

ఇదొక బృహత్ గ్రంథం. ప్రథమంలో తెలుగు వున్నది. తరువాత, దాని ఇంగ్లీషు అనువాదం ఉన్నది. ఇది విజయనగర సామ్రాజ్యాధీశుల వంశాలలో దైన ఆరవీటి రాజుల వంశ-చరిత్ర. విరూపాక్ష శాసనమూ, శ్రీరామ శాసనమూ. ఈ రెంటిలోను వున్న ఉదంతంపై వాఙ్మయ మహోధ్యక్షు డాక్టర్ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్య చేసిన గవేషణ, విమర్శ. గ్రంథకర్త ఈ విషయాలలో ప్రదర్శించిన దృక్పథం ప్రగాఢమైంది : వారు ఇందులో ఎన్నెన్నో విషయాలను కూలంకషంగా చర్చించారు. మతాలు, ఖగోళ విజ్ఞానం, భాషలు, వ్యాకరణాలు, చందో విజ్ఞానం మొదలైన అనేక విషయాలను తరచి చూచారు.

గ్రంథకర్త ఈ గ్రంథంలో ఆర్షవిద్యను గురించి ఎంతో ఉన్నతాభిప్రాయాలు వెల్లడించారు. వేదాల రచనంతా దాదాపు ఖగోళశాస్త్రంమీద ఆధారపడి రచించిందే అని అభివచించారు. ఈ విషయాన్ని అవుననికాని, కాదనికాని నిర్ణయించడానికి వేదాలు చదివినవారికి మాత్రమే అర్హత కలదు కనుక ఈ విషయాన్ని అటువంటి వైదికులకే వదిలివేయడం సమంజసం.

గోపాలకృష్ణయ్యగారు ఏమి చెప్పినా అది ఖగోళంతో సంబంధం కలిగి వుంటుంది. ఈ భూగోళం అంతా కూడా ఖగోళపు సూక్ష్మ ప్రతికృతి మాత్రమే అని వారి విశ్వాసం. హిందూమతాన్ని గురించి కూడా వారికి ఉన్నతాభిప్రాయం వున్నది. అదే మాదిరి భారతదేశాన్ని గురించి కూడా, హిందూమతపు పేరు ఇందుశబ్దం మీదనుంచి ఉత్పన్నమైనదని వారి తలంపు. అంటే చంద్రుని పేరుతో పుట్టిన మతం హిందూమతమని, చరిత్రకారులు ప్రపంచంలో తమ తమ దృక్కోణాలను వివిధరీతుల్లో తమ తమ ఇష్టాయిష్టాలకు అనుకూలంగా రూపొందించుకున్నారు. చారిత్రకమైన ఋజువులతో, కొన్ని విషయాలను గురించి తమ వ్యక్తిగత విశ్వాసాలకు ప్రాధాన్యం ఇవ్వాలని ప్రయత్నించినప్పటికీ, గ్రంథకర్త ఈ గ్రంథంలో చూపిన పాండిత్యం అపారమైంది.

శ్రీ విరూపాక్ష, శ్రీరామ అనే ఈ రెండు తామ్రశాసనాల్లో ఆరవీటి రాజ వంశాన్ని క్షీరసముద్రంనుంచి ప్రారంభించి, చంద్రుని మీదుగా తీసుకువచ్చి తమ వంశం చంద్రవంశం అని తేల్చటం జరిగింది. క్షీరసముద్రంనుంచి చంద్రుడు, చంద్రుడినుంచి బుధుడు, బుధుడినుంచి పురూరవుడు, పురూరవుడినుంచి ఆయువు ఇక వరసగా నహుషుడు, యయాతి, పూరుడు ఈ విధంగా అర్జునుడు, అభిమన్యుడు పరీక్షిత్తు, చాళుక్యరాజు, బిజ్జలుడు మొదలైన వారినుంచి ఆరవీటి వంశ సంబంధం ముడిపెట్టబడి వుంది. పౌరాణికులనుంచి ఈ వంశానుక్రమం క్రమేణా తాత పిన్నమరాజువరకు దిగి సోమదేవరాజు, రాఘవదేవరాజు, పిన్నమరాజు, (ఆరవీటి) బుక్కరాయలు, రామరాజు, శ్రీరంగరాజు మొదలైనవారిలోకి వచ్చింది.

ఆరవీటిరాజుల శౌర్య, పరాక్రమాలు ఈ రెండు శాసనాలలో వర్ణితమయాయి. వీరిలో అళియ రామరాయలు తన శౌర్యపరాక్రమాలలోనేకాక తన వీణావాదనలో కూడా చాలా నైపుణ్యం కలవాడని అభివర్ణించబడి వున్నది. ఈ రెండు శాసనాలు కూడా కాళహస్తీశ్వరునికి వ్రాయించి ఇచ్చిన (తామ్ర) దాన శాసనాలు. ఈ వ్రాయించినవారు తిరుమలరాయని కుమారుడైన శ్రీరంగరాయలు (1576). పినవేంకటరాయల కుమారుడైన వేరొక శ్రీరంగ రాయలు (1644).

ఈ గ్రంథంలోని ప్రధానాకర్షణ శాసన విషయాలు, చరిత్రకాక శ్రీ వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్య స్వీయవాఖ్య. ఆయన ఎన్నెన్నో నూతన విషయాలను, సనాతన విషయాలను, ప్రాచీన విషయాలను, నవీన వైజ్ఞానిక వ్యాఖ్యలను, ఖగోళ భూగోళ అండాండ బ్రహ్మాండ విషయాలను ఇందులో అభివ్యక్తపరచి గ్రంథపు విలువను పెంచారు. ఆయన అభివ్యక్తపరచిన విషయాలు అందరికి సమ్మతం కాక పోవచ్చు. అది వేరే విషయం.

ఆంధ్రజ్యోతి
(దినపత్రిక
28-10-1973.

From :

SRI NIDADAVOLU VENKATA RAO, M. A.,
(*Retd. Professor in Telugu, University of Madras*),
"*Lakshmikanta Nilayam*",
2 - 2 - 1137/5,
New Nallakunta,
Hyderabad-44.
Date : 9 - 2 - 1972.

To :

SRI S. R. RAMA MURTHY, I. A. S.,
Secretary for Education,
Government of Andhra Pradesh,
Hyderabad.

Sir,

I received a complimentary copy entitled "*Sitakalyanam*" published by the Andhra Pradesh Government Oriental Manuscripts Library and Research Institute.

Apart from other things, I was much attracted by the valuable foreword to it written by Vangmayamahadhyaksha Dr. V. Gopalakrishaniah the present Joint Director of the Government Oriental Manuscripts Library and Research Institute.

Yakshagana Literature is being worked out by scholars for the last four decades, but up till now, no scholar has dealt with the subject more deeply than Dr. Gopalakrishnaiah. He has given us through his foreword many interesting and original points, relating to the Yakshagana and its development. He has aslo clarified many terms, giving their true connotation and elucidated the inseparable connection between Sangita and Sahitya.

I append below some of the new features of the foreword.

Hitherto scholars believed that Yakshagana Literature flourished in the time of Palakuriki Somanada in the 12th century A. D. But here the Doctor proved that it existed even from the earliest times, by tracing the origin of the words Yaksha and Gana (Music) to Vedas, which are the main sources for our sangita and sahitya the inseparable twin arts.

The Yakshas as a particular class of deities appear in Vedas and Puranas. They are also found in Buddhistic Literature. As, they are of divine origin, they can change their forms, and had relations with Gandharvas, Vidyadharas and Kinnaras, known to us as divine musicians. The Yakshas also were musicians as there is a separate Raga in Music called Yaksha Priya and through other works on music.

In this connection, the Doctor, exhibited his varied scholarpship in Sangita and placed before us his theory, that the intensive aptitude of the Yakshas for music-Gana might have been the origin of the word Yakshagana.

He then proves, that Yakshagana is both Divine and human. He illsutrates this, by quoting the stories of Kubera and Ravana, who belonged to Ramayana times. Kubera is the ruler of Yakshas and he is also known as Kinnerasa- the Lord of Kinnaras who are also musicians. By the story of Kubera, the human aspect of Yakshagana is established.

Yaksharatri

Yaksharatri is a pastime observed on Pournami (full moon day) from earliest times. But some scholars equated this with the word Dipavali. But in all the literature connected with the Dipavali, there is no reference to the Yakshas. But from Tantric studies, we can find out the real meaning of Yaksharatri. There is a Yakshini (Feminine gender) Tulasi, Sakti worshipped on Kartika Pournami day. Even now on Kartika Pournami the Tulasi Puja performance will be celebrated with its completion. In this time there will be dance and music festivals and since, they related to Tulasi Yakshini, the word Yakshagana might have been originated.

Jakkula Pata - Yakshagana

Jakkula pata is a pure Telugu compound for Sanskrit Yakshagana. Sans - Yaksha - Telugu Jakki - Jakkulu. Since Jakkulu is considered as a pure Telugu word, scholars opined that originally, there is a class hill tribes known as Jakkulu, who developed a particular kind of dance and music andthe word Yakshagana is a Sanskritized form brought into vogue by scholars.

Dr. Gopalakrishnaiah proved that this derivation, though linguistically correct, does not connote the origin of a paritcular tribe. The word Jakkulu is a desi word relating to 'Jakkini' a kind of dance and the particular class of maidens who practiced this Jakkini Dance came to be known as Jakkulu. They usually dedicated their lives to the service of God in temples. We can know from late V. Prabhakara

Sastry, Kameshwari Katha that there are Jakkula Kannelu (Jakkula maidens). Jakkula pata therefore only relate to the particular kind of music sung at the time of the performance of the Jakkini dance. It cannot therefore be equated with entire Yakshagana, which consists of various kinds of music in Ragas and Talas.

Kuravanji - Yakshagana

Kuravanji is a kind of Desi dance in Tamilnadu. Late Veturi derived the word Kuravanji from the kind of dance performed by Kuruvas, a hill tribe in the Telugu country. Kurava angi Kuravas anji means foot. In Telugu we find like Yakshaganas, Kuravanjis also. They are styled as " Yerukula Kuravanji " - these are generally performed by " Yerukulu " a class of hill tribes. This 'particular kind of Yerukula Kuravanji is also described as Yadukula Kuravanji - dance that relates to Yadukula or Yadavakula, who are not at all hill tribes. No doubt there are hill tribes, like Yerukavandru, and Yanadivandru but it cannot be stated that Kuravanji or Yakshagana relates to a particular kind of tribe and that they are a tribal origin.

Moreover, in Sangita, there is a Raga known as "Kuranji Raga " Here Dr. Gopalakrishnaiah places before us his subtle knowledge of Musical Science by giving the Arohana and Avarohana and also of Talas. He rightly connect " Kurucha Jampe Tala " with 'Kuranji Raga' Karavanji might have been a varient of Kuranji Raga (From this part of the foreword, it can be surmised that Dr. Gopalakrishnaiah has given the names of Ragas and Talas to the padas in the present Yakshagana as they will not be generally indicated in the original).

Marga - Desi

The two terms Marga and Desi (Classical and Indigenous) first originated from sangita. The Marga sangita *i.e.* Sangita is that which is enunciated by Bharatha, and Desi Sangita is the style which is in vogue in various regions or localities. The two terms later on were applied to Sahitya or Literature. In Telugu the literary types that evolved on the basis of Mahakavyas, in Sanskrit with Sanskrit metres is named as Marga Kavita, while the Dwipada, Geya, Udaharana and Yakshagana, with Desi or indigenous metres is called Desi Kavita. The Sanskrit metres are also known as Askhara Chandassulu, and the Desi as Matrachandassulu.

Hence, the Doctor acquaints us with his mastery over the Science of Prosody and proves, that there is no difference in Prosody, as Marga and Desi - by stating that the countless Sama, Artha and Vishama vrittas, can be deduced from Sanskrit. Prosody, and all the Vrittas which we are particularly indicating as Telugu metres are of Marga origin and since

there is no Marga or Desi distinction in Prosody in Sanskrit the poetry also cannot be distinguished in such a manner.

He also proves, that Desi is but a variation of Marga, by taking into the consideration, a number of Marga ragas name Desi and Desi ragas as Marga. One notable point is, that there is " Marga Desi Raga " in Sangita, and this established beyond doubt that, Desi has no separate existence but is a varient of Marga in its evolution. The Desi rachana in Telugu may be defined as the author's skill in moulding the prosody and language according to the genious of the Telugu language on Sanskrit and ' Desi models ' as Telugu and Sanksrit are inseparable.

Sanskrit Yakshaganas

In this Dr. Gopalakrishnaiah proves, that the first Kavya in the Sanskrit Literature Valmiki Ramayana, is a Yakshagana Kavya as Valmiki himself States that his Ramayana is actually sung by Kusalavas before Rama and his audience. He states that we cannot say that the whole of Ramayana is sung by Kusalavas, in one particular Raga or Tala. They must have sung, that Kavya in Consonance with various ragas, and Bhavas, according to the situations in the story and must have captivated the heart of Rama and others by their mellifluous music. He also explained further that Ramayana is not only a Sahitya work, but also a Sangitha work, embodying the principles of Gandharva Sangitha.

This is a point well worth consideration. We are studying Ramayana purely from literary aspect, and this foreword brings to our minds the fact that it has to be studied from a musical view point.

The famous Gita Govinda and its imitations like Gita Girisa also written in Sanskrit,contains Desi compositions like Dhavalam, Bhramaram and Mangalam, and hence they can also be styled as Yakshaganas.

Telugu Yakshaganas

The Telugu Yakshagana is in vogue from the last one thousand years and we can deduce from Panditaradhya Charitra of Somanatha, that there were performance of Yakshaganas just like Dramas, with Characters, costumes and music. The Telugu stage was in existence even at time, as known from the quotations given in this work shadow plays, Mono actions were performed on the stage and all the Sivalilas are performed through these performances.

As the language used in the Yakshaganas is classical, Yakshagana in Telugu can be classified as a type of Drama based on Sanskrit Upa-rupakas. This also reveals the fact, that Yakshagana belongs to Marga than Desi.

About the presentYakshagana Sita Kalyanam also, he has brought to light some new points, which are left in the introduction. Regarding the Text, he points out, that in this work Janaka belonged to Chandra-vamsa but Valmiki Ramayana clearly stated that Janaka belongs to Surya Vamsa. He placed this fact before the scholars for consideration and research. He then discusses about the origin of which is Daruvu frequently used in this as well as other Yakshaganas. He also describes the various situations in which it is used in this Yakshagana.

He also presents to us some interesting points about Gadya-Kaivaram and Sutradhara.

About the Sutradhara he has for the first time given not only the definition, but also his importance in both Yakshagana and Drama up till now.

The subject of Yakshagana literature is studied purely from a historical point of view and not from a literary point of view.

The present foreword by the present Joint Director reveals the fact that there is a plethora of material for an advanced literary research in Yakshagana and focusses the attention of scholars for a deep and penetrating study on classical lines on this subject.

This is the first time, that how intensively we have to study Yakshagana in all its aspects to evaluate its place in the history of Telugu literature. In this connection I congratulate the Government that a Scholar of Dr. Gopalakrishnaiah's calibre is now the Joint Director of Government Oriental Manusrcipts Library.

It is hoped that Scholars will take up the study on the lines of the foreword so as to bring about an authoritative and comprehensive History of Yakshagana literature in Telugu.

Yours faithfully,

N. VENKATA RAO.

From :

MANCHALA JAGANNATHA RAO,
Sangeeta Vidwan,
All India Radio,
Hyderabad.

Phone : 33848,
Vijayanagar Colony,
Hyderabad,
Date : 15-4-1973.

To :

Vangmaya Mahadyaksha,
Dr. VADLAMUDI GOPALAKRISHNAIAH,
Joint Director,
The Oriental Manuscripts Library and
Research Institute,
HYDERABAD.

Dear Sir,

Received copies of Gita Govindam, Gita Sankaram (Sanskrit) and Radha Vansidhar Vilas Natak (Hindi).

It is really heartening to see the printed versions of the three classic operas mentioned above, the first two in Telugu and the third in Devanagari scripts.

Originally Sri P. Sitapati the then Director contemplated to publish all the three works in Telugu script in one volume only, when he first contacted me. But it is really useful for the Hindi reading public and also appropriate that you brought out Radha Vansidhar Vilas Natak in Hindi and the other two in Telugu script.

I am really astonished to read your masterly and thought provoking forewords to these works and the extensive research work you have undertaken to give Raga names to all the slokas for Gita Govindam and Gita Sankaram and include certain slokas in these works comparing these works with other publications and originals.

Though I had given Ragas and Talas to astapadis suitable to render them musically, Gita Govindam is sung in different parts of the country in different ragas. It is really a great task to collect extensively, the

different versions (Ragas and Talas) and present them in a chart by you. Even in Gita Sankaram you have given a comparative chart of the orginal ragas and the ones used by me for the benefit of readers.

I am greatful to you for your patience in comparing the original work of Radha Vansidhar Vilas Natak with my manuscript and making necessary corrections in the same.

Reading public all over the country will really be indebted to you for the great work you are doing in the field of literature and fine arts, as the Joint Director, Oriental Manuscripts Library and Research Institute of Government of Andhra Pradesh.

Thanking you,

Yours Sincerely,

M. J. RAO.

OLD AND NEW BOOKS

—N. S. RAMASWAMY

Two travellers in India in the last century attract attention today. The first was an Indian who made his journey in 1830-31, and the second a German in 1892-93. Dr. Paul Deussen, the second traveller, was a well-known scholar of Hindu philosophy, but Enugula Veeraswamy who has no claims to fame is virtually unknown.

It has been given to the Andhra Pradesh Oriental Manuscripts Library of Hyderabad, to rescue Veeraswamy and oblivion by having the Telugu manuscript of his work, "Kasiyatra Charitra" rendered into English. Translated by Mr. P. Sithapathi already known to students as the author of a work on the Kalahasti temple, and by Mr. V. Purushotham, "Enugula Veeraswamy's Journal" (Andhra Pradesh Oriental Manuscripts Library, Hyderabad. Rs. 15) is a valuable work. Many parts of the country, as it lived its life in the nineteenth century, come alive with remarkable clarity, I make bold to predict that this book will become a minor classic.

Veeraswamy served the East India Company in Madras and retired a few years before he undertook the pilgrimage. He was not ill-provided with marks of the mint and his masters seem to have thought of him well enough to furnish him letters of introduction. A captain Saleeman flits breifly through his pages, later to become celebrated as the author of the delectable "Rambles and reflections" (copies of which however

are as rare as they do). Accompanied by his family, Veeraswamy made the pilgrimage in due form.

Setting out from Madras on May 18, 1830 the pilgrim visited Tirupathi, Cuddapah, Srisailam, Ahobalam and Hyderabad before journeying through Madhya Pradesh and Uttar Pradesh. He returned from Varanasi passing through Calcutta, Cuttak, Puri (but not Bhubaneshwar or Konark), Srikakulam, Rajamundry, and Nellore, arriving in Madras on September, 3, 1831.

Veeraswamy had a keen eye. He noticed some rather unexpected things for example, the geology of the roads he passed by in his palanquin and the fields nearby. He observed the condition of the crops the dress of the people, the appearance of hill and river. He called on high and low, Indian and British, and discussed where suitable, problems of philosophy. The book contains a drawing of Veeraswamy. He is dressed in the flowing robes of the Indian magnates of the day. He must have been an interesting personality.

Dr. Deussen, the second of the travellers was nothing if not weighty, as befitted a German scholar of philosophy. He too was armed with introduction to the best English people on his road, and he often stayed with governors and residents. His book " Indian reminiscence " published by the House of G. A. Natesan of Madras, came my way during a recent dive or descent into the attics of other people's houses.

Dr. Deussen surprised the natives by talking Sanskrit. Nothing is more moving than the eagerness with which he visited Ujjain, Kalidasa home. He enjoyed the felicity of rambling through the old city the poems and plays in hand.

When finally Dr. Deussen and his wife left Colombo in 1893 he was genuinely unhappy. He relieved his feelings by writing a copy of verses, the first stanza of which I quote in translations.

> " O sun of India, what have we committed.
> That we must leave three and thy children.
> Thy giant trees, thy flowers, so much befitted.
> To thy blue heaven's sky, flowing bare. "

Dr. Deussen, I imagine, would have been pleased to read " The Greater Ramayana ", by Dr. V. Raghavan (All-India Kashiraj Trust, Varanasi, Rs. 25). Scholarship has by no means exahusted all the possibilities of the great epic. Dr. Raghavan studies the relations between the " Ramayana " and the other epic, the " Mahabharatha ", on the one hand, and on the other their impact on the " Puranas " and " Upapuranas ".

Scholars will recognise that this is a fruitful topic. The "Ramayana" has virtually made India in its image. It could not fail to have influenced the makers of other epics and tradition. In fact, its influence was profound and deep. No more qualified guide can be imagined than Dr. Raghavan. One looks forward to his work on the impact the epic has created in many foreign countries.

Reprints of two volumes in the "Rulers of India" series Hastings and Dalhousie have come my way. It is satisfactory that Indian publishers are reprinting many of the Indo-Anglian classics. The series to which these books belong reflected as few other works did the might and majesty of the British Indian empire. Kalyani Publishers of Ludiana take credit for the two neat volumes each priced at Rs. 15.

The Indian Experss

22-9-1973.

FRESH LIGHT ON YAKSHAGANA LITERATURE

The first book under review consists of two parts, the first one with a 31-page valuable and informative foreword by Kalaprapoorna Vagmayamahadhyaksha Dr. Vadlamudi Gopalakrishnaiah and a 14 page indtroduction by Dr. Divakarla Venkatavadhani. The second part is the text of 'Seetha Kalyanamu' Yakshagana Nataka in 23 pages.

The Yakshagana is a stage performance like drama with characters costumes and music. As the language used in Yakshagana is classical, "Yakshagana" in Telugu can be classified as a type of stage drama based on Sanskrit Uparupakas. The present play is one among the 22 Yakshaganas written by one of the great Maharashtrian Kings Shahaji who ruled Tanjore during 1684-1712 A. D.

Dr. Divakarla in his introduction explains the poet-king's immense contribution to Telugu literature, his poetic genius and creativity and his aptitude for literary uplift. He states that over 500 Yakshaganas originated in Telugu first and later in other languages like Tamil, Kannada and Malayalam. He traces the history of Yakshagana and its development to 10th century A. D.

The theme of this Yakshagana Nataka is Seetha's marriage with Lord Rama. Shaha Maharaj's narration of the characters, constumes and dialogue in the play prove his varied shcolarship and peotic genius.

Dr. Gopalakrishnaiah in his thought-provoking foreword discusses the origin of 'Yakshagana and its development in minutest detail. He traces its origin from the earliest times. He also clarifies many terms

giving their true connotation and has elucidated inseparable connection between Sangita and Sahitya. The scholar established the fact that Yakshagana literature in Telugu existed even beroe tenth century A. D., as against the popular belief that it flourished in the time of Palakuriki Somanatha in twelfth Century A. D., by tracing the origin of the words ' Yaksha ' and ' Gana ' to Vedas. He also convincingly proves that Yakshagana is both divine and human by quoting the stories of Kubera and Ravana of Ramayana times. The great scholar discusses its origin in all its aspects to evaluate its place in the history of Telugu literature.

Sringara Padamulu :

Here is a collection of love songs written by unknown authors. Dr. Gopalakrishnaiah, in his scholarly foreword opines that these verses numbering 68 were either written by one or more woman poets about the ardent sensual and romantic sentiments of three Maharashtrian kings of Bhosala dynasty Ekoji, Shaliaji and Sharabhoji. They were usually sung by the courtesans. The doctor after making a deep and penetrating study of the Maharashtrian kings who ruled Tanjore from 1676 A. D. to 1855 A. D., also feels that these verses must have been written by Giriraja Kavi, the courtpoet of second Shahaji. He also does not rule out the possibility of their authorship by the eminent woman writer of the time Pasupuleti Ranga Rajamma or other woman writers.

Dr. Goplakrishnayya fruther states like other contemporary kings, the Maharashtrian Kings who annexed Tanjore after the death of Vijaya Raghava Bhupala, patronised regional literature and arts in order to win admiration of their subjects. They not only patronised Telugu literature but also learnt Telugu like any other Andhra man and wrote several works in that language. The Doctor also brought to light many intersting points about the kings of Bhosala dynasty and clarified doubts of researches on the subject.

Especially, the painstaking efforts of the research scholars of Andhra Pradesh Government Oriental Manuscripts Library and Research Institute are laudable in publishing these ancient works. The picture on the cover page amply denotes the central ideal of the amorous poetry. This book is a treasure-trove to the research scholars and literature students.

The Deccan Chronicle
10-8-1975.

GLIMPSES OF THE GOLDEN AGE

The history of the Telugu country between the 10th and the 19th centuries A.D., was essentially a history of growth of literature at a bewildering pace. It witnessed the origin, the glory and the decadence of Telugu Prabandha literature. The period of Sri Krishna Devaraya of Vijayanagar Empire (between 1509 and 1530) was the golden age of Prabandha literature. In the after glow of it which lasted for a century, was produced a literature which reflected all that was spontaneous in Nature and in man, and freely followed its fancy, and *Indumatee Parinayam* was the high watermark of Prabandha poetry, artistic, deeply imaginative, picturesque and rich suggestively, vigorous, youthful and heroic; in sumit dripped with lyricism of the highest order.

Indumatee Parinayam is a classic of four cantos. The author Tenali Ramabhadra Kavi, who flourished around 1570, had a genius for writing in the humours with a poetic excellence and absorbing story interest like those of Peddana, Ramaraja Bhushana, Pingali Surana and others.

In the fifty *Tretayuga* of *Vyyasvata Manavantara*, there was a king called Dilip in Ikshvaku dynasty. His wife was Sudakshina, who gave birth to Raghu, the king. Raghu married three women-Kausalya, Sumitra and Kaika, who begot Rama, Bharata, Lakshmana and Satrugnna. King Raghu remained without issue for long after marrying Gandhavati. He looked so distressed about it that his wife advised him to journey to Vasishta, the master of the family, to ask if there was any hope. Vasishta recommended *Visvajidyagam*. Then he conquered the whole world and distributed all his wealth among the poor, retaining only a begging bowl. At this stage Kaustsa, a student came to him with a request to help him so that he could give a gift to his teacher. Raghu was then able to get a portion of Kubera's wealth out of courage. The recipient of the charity blessed that the king have a son very soon. Accordingly, Aja was born to Raghu and Gandhavati. As he was born in AJA(Brahma) Muhoorta, he was christened Aja. He grew into a valian prince and an invincible scholar, and won in a Swayamvara the hand of Indümati, the most ravishing beauty in the land. When he was returning to his kingdom with Indumati all the refused suitors challenged Raghu. King Raghu the dauntless hero, accepted the challenge and defeated them all. This is the story, in a nutshell, of the book under review. Kalidasa's Raghuvamsa is the source of this work.

As though fascinated by love, chivalry, religion, Mantrasastra and Vedic knowledge which constitute this theme, many poets like Kumara

Dhurjati, Kamakuri Krishnavadhani, Pantuala Brahmadeva Kavi, Thimmakavi, Pudipeddi Butchanna, Mutukupalli Narasimha Kavi adopted in it for their prabandha.

Besides Ramabhadra Kavi's splendid work, four more books on *Indumatee Parinayam* were printed. A comparative study reveal that Ramabhadra Kavi's work shows the best understanding of the Vedas. In his scholarly foreword to this book, Vangmaya Mahadhyaksha Dr. Vadlamudi Gopalakrishnaiah, 'Kala-Prapoorna', expatiates upon the multifarious secrets of the Vedic knowledge embedded in this book. All the scholars were of the opinion that Aja was only a normal king until Dr. Gopalakrishnaiah interpreted in a new theory that Aja was a Muhoorta related to Paramhamsa *i.e.*, Aja Muhoorta or Brahma Muhoorta. Similarly, he has propunded the theory that Indumati was endowed with super human power of the moon.

In the battle that followed the marriage of Indumati, Aja administered Sammohanastra to the hordes of rival kings. Dr. Gopalakrishnaiah has made a sensational recitation in his foreword that the author Ramabhadra Kavi did not properly understand Sammohanastra and variations on it. Dr. Gopalakrishnaiah further quoting from Kalidasa's Raghu Vamsa, has explained the significance of diction in that classic and inner meanings of the words and phrases. The Doctor has thus proved that Kalidasa was an eminent Vedic scholar, and that his works like Raghu Vamsa, Kumarasambhava, Meghasandesa had, contrary to the thinking of many scholars, many levels of meaning.

As Dr. Divakarla Venkatavadhani once said, the Government would do well to entrust the work of republishing of Kalidasa's works with Dr. Gopalakrishnaiah's comments on *Sleshardhas* (double meanings) the renowned Kalidasa critic, Mallipandha Suri, had failed to point to them. It may be mentioned here that the Chief Minister, Mr. J. Vengala Rao, deserves to be congratulated on making the Oriental Manuscripts Library and Research Institute a separate Directorate to serve the library world in a better and efficient way.

While describing the genealogical tree of Krishna Bhupala, to whom the book was dedicated, the author Ramabhadra Kavi said that the *Sudras* were born from the underpart of Lord Vishnu's feet. Referring to his episode, Dr. Gopalakrishnaiah pooh-poohs the caste system today. He lashes out at the advocates of caste system and proves incontravertibly from his regular researches that the system is bunkum. Dr. Gopalakrishnaiah admires the policy of Government of India on social equality and points out that it is only natural that there should be no discrimination between one citizen and another on grounds of religion, race, caste, sex or place of birth.

Dr. Gopalakrishnaiah, the present Director of Oriental Manuscripts Library and Research Institute who is also a master of *Bandha Kavita* and discovered a new verse in *Indumatee Parinayam* written in *Bandha Kavita* and included it in his foreword with coloured illustrations. He has proved it to be a rare *Tridala Champuka Bandha* of which had been erroneously considered by ancient and modern poets as *Chaturdal Padma Bandha*. To illustrate his theory he has proved that *Tridala Champaka Bandha* of Ramabhadra Kavi could not be fitted into *Chaturdala Padma Bandha*.

Ramakotaiah.
(Deccan Chronicle)
Dt. 14-9-1975

GOVERNMENT OF ANDHRA PRADESH
ANDHRA PRADESH GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS
LIBRARY AND RESEARCH INSTITUTE, HYDERABAD, A.P.

Our Publications with Critical Introductions :

			Price Rs. P.
1.	"Seetha Kalyanamu" (*Telugu Yakshagana Natak*)	...	3.75
2.	Sringara Padamulu (*Telugu Classical Songs & Poems*)	...	4.40
3.	Indumati Parinayamu (*Telugu Kavyamu*)	...	4.00
4.	Radha Vamsidhara Vilasa Natak (*Yakshagana Natak in Hindi*)	...	3.75
5.	Sree Geeta Govindamu-Geeta Sankaramu (*Sanskrit Astapadees*)	...	3.75
6.	Enugula Veeraswamy's Journal (*Kasiyatra Charitra in English*)	...	14.00
7.	*Sri Virupaksha-Sr.. ..ama Copper Plate Inscriptions* (1576-1644 A.D.) Vijayanagar Empire. History of Araveeti Dynasty. (In Telugu and English) Research and Criticism by Dr. Vadlamudi Gopalakrishnaiah, 'Kala-Prapoorna'	...	45.00

Our Next Publication

Naradeeya Puranamu :

For Copies :—

DIRECTOR
ANDHRA PRADESH GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS
LIBRARY AND RESEARCH INSTITUTE
HYDERABAD, A. P., INDIA